

TRAIAN VALENTIN PONCEA

**Geneza
orașului
medieval
românesc**

**în spațiul
extracarpatic**

secolul X - XIV

EDITURA BIBLIOTECA BUCUREȘTILOR

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
"MIHAIL SADOVEANU"

ASOCIAȚIA BIBLIOTECARILOR
ȘI DOCUMENTARIȘTILOR DIN
BUCUREȘTI

**Traian – Valentin
PONCEA**

**GENEZA ORAȘULUI MEDIEVAL
ROMÂNESC EXTRA CARPATIC
(SECOLELE X-XIV)**

Prefață de Radu FLORESCU

**Editura *BIBLIOTECA BUCUREȘTILOR*
BUCUREȘTI, 1999**

www.dacoromanica.ro

COPERTA DE: Mircea DUMITRESCU

**CULEGERE ȘI TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ:
Elisabeta Benyi, Ana-Maria BUCUR, Elena CONSTANTINESCU,
Mihaela DAN, Liliana MATEI**

Tipărit la Tipografia SEMNE '94

CUPRINS

PREFAȚĂ / 1

Capitolul 1

**IZVOARE ISTORICE DESPRE APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA
PRIMELOR AȘEZĂRI URBANE ÎN SPAȚIUL CARPATO-
DANUBIANO-PONTIC / 4**

Capitolul 2

PROBLEMATICA ORAȘULUI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ / 36

**A. POZIȚII TEORETICE LA ISTORICII ORAȘELOR PRIVIND
FORMAREA ȘI EVOLUȚIA CENTRELOR URBANE PE
TERITORIUL EXTRACARPATIC AL ȚĂRII NOASTRE / 36**

**B. NOȚIUNILE DE "TÂRG" SAU "ORAȘ".
ETIMOLOGIA ȘI SEMNIFICAȚIA TERMENILOR / 53**

**C. PROBLEMA CONTINUITĂȚII PROCESULUI
DE CRISTALIZARE URBANĂ MEDIEVALĂ / 63**

*1. Ruralizarea societății autohtone în condițiile migrației popoarelor în
spațiul carpato-danubiano-pontic / 63*

2. Vetre de orașe antice în evul mediu dobrogean și transilvan / 66

Capitolul 3

**ÎNCEPUTURILE CRISTALIZĂRII URBANE ȘI EVOLUȚIA
ORĂȘENEASCĂ ÎN AREALUL EXTRACARPATIC
(SEC. X-XVI) / 74**

A. TIPOLOGIA AȘEZĂRILOR URBANE / 74

B. PREMISE ALE PROCESULUI DE URBOGENEZĂ: TERITORIUL, POPULAȚIA ȘI ROLUL FACTORILOR DEMOGRAFICI ȘI POLITICI ÎN PROCESUL DE URBANIZARE / 80

C. FORMAREA ȘI EVOLUȚIA PRIMELOR STRUCTURI PROTOURBANE / 96

1. *Orașe-porturi constituite cu aport bizantin sau genovez la Dunăre și Mare.*
Alte schele și porturi dunărene / 96
2. *Drumurile comerciale și rolul lor în apariția și dezvoltarea orașelor / 135*
3. *Orașe-etapă apărute în mod spontan în interfluviul Prut-Nistru, pe drumul comercial ce urma valea Nistrului / 139*
4. *Orașe-etapă situate între Siret și Prut / 146*
5. *Orașe-etapă constituite la sud de Carpați, de-a lungul drumurilor comerciale / 164*
6. *Orașe miniere / 184*
7. *Orașe constituite prin inițiativă domnească, demers eclesiastic sau pe pământ boieresc / 191*
 - 7.1. *Orașe constituite prin inițiativă domnească / 192*
 - 7.2. *Orașe constituite pe pământ boieresc / 196*
 - 7.3. *Orașe constituite prin demers eclesiastic / 198*

D. ELEMENTE DE URBANISM. CONSTRUCȚII URBANE. TRAMA STRADALĂ / 200

Capitolul 4

STRUCTURA POPULAȚIEI URBANE SUB RAPORT ETNIC ȘI SOCIO-PROFESIONAL / 218

A. STRUCTURA ETNICĂ A POPULAȚIEI URBANE / 218

B. STRUCTURA SOCIO-PROFESIONALĂ A POPULAȚIEI URBANE/231

**C. TÂRGURILE SAU ORAȘELE, CENTRE
MEȘTEȘUGĂREȘTI ȘI COMERCIALE / 236**

1. Meșteșugurile / 236

a. Prelucrarea metalelor / 236

b. Prelucrarea lemnului și a pietrei / 238

c. Prelucrarea pieilor și a blănurilor / 239

d. Țesutul și croitoria / 242

2. Comerțul / 243

Capitolul 5

**CULTURA URBANĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC
EXTRACARPATIC (sec.XIV-XVI) / 245**

CONCLUZII / 255

BIBLIOGRAFIE / 268

PREFAȚĂ

În cartea de față, dl. Traian Valentin Poncea își propune, redeschizând dosarul voluminos și complex al problemei orașului medieval românesc, să treacă în revistă punctele de vedere ale istoricilor români din a doua jumătate a secolului trecut și din secolul nostru, cu privire la problemele istoriei orașului medieval din zonele extracarpătice ale României sau, mai de grabă, ale spațiului etnic românesc. Această trecere în revistă nu se dorește un simplu inventar de opinii ci își propune tot o dată să își evalueze punctele de vedere menționate mai sus, împreună cu aparatul lor demonstrativ – fapte istorice remodelate pe baza izvoarelor, argumente comparative, ipoteze de lucru – în raport de modele socio-culturale. Acestea – lucrările și dezbaterile istorice contemporane la nivel european – penetrate de spiritul nou, larg comparatist – dar și încercările de sinteze parțiale de la noi din țară, unde pe alte căi poate decât în Occident a devenit patentă insuficiența conceptelor generale atât cele tradiționale, mai mult sau mai puțin empirice, mai mult sau mai puțin împrumutate, cât și cele elaborate teoretic într-o perioadă mai apropiată de zilele noastre și care s-a distins printr-o formă de constrângere teoretică (ideologică) la fel de contraproductivă ca și empirismul pur.

În calea acestui demers au stat multe dificultăți, dar poate cea mai importantă este cea a crizei prin care trec în prezent disciplinele istorice din România. Mi-aș îngădui să calific această criză drept una de creștere, în măsura în care eliberarea gândirii istorice românești din constrângerile ideologice anterioare, a lăsat pe mulți specialiști în derută atât pentru că masa de fapte istorice ce trebuiau reevaluate era considerabilă, cât și pentru că vechile criterii nu au fost înlocuite rapid cu altele noi – ceea ce nici nu ar fi fost de dorit – iar discuțiile teoretice, cu unele excepții meritorii, se lasă așteptate. În lucrarea de față această "încurcătură" de ordin intelectual este prezentă și exprimată în deosebi d. e. prin precauția cu care sunt folosiți termeni esențiali precum cei de Ev mediu, medieval și feudal, feudalism.

Această debilitate – pe planul general al disciplinei istorice din România, nu în cazul specific de sub ochii noștri – a aparatului conceptual este în mare măsură dublată de o insuficiență a instrumentelor metodice. Aceasta din urmă lasă un loc mult prea mare ipotezelor protocroniste și interpretărilor exagerat autohtoniste și în același timp nu permite cercetătorului construirea unor poziții ferme și fundamentale față de aceste deformări ale gândirii istorice, ci doar unele generice, de principiu. mai mult lipsa sau insuficienta elaborare a unor modele socio-culturale, și mai ales lipsa stadiului acestora în devenirea lor istorică, a determinat și determină de asemenea restrângeri ale discuțiilor comparative și integrări forțate ale faptelor în modele mai puțin adecvate. Astfel, de exemplu, dacă modelul urban medieval occidental (orașul feudal) este bine definit și relativ bine

cunoscut, cel bizantin este mai puțin cercetat și mai ales nu a fost decât prea puțin discutat comparativ cu primul. Nu doresc să stăruiesc asupra inconvenientelor teoretice și nu numai, pe care această situație le-a generat în istoriografia Evului mediu de la noi din țară, dar mi se pare că este un merit al autorului lucrării de față faptul că a pus în lumină această carență teoretică și metodologică și că a folosit conceptul de model urban bizantin în lucrare, atribuindu-i – fără să epuizez chestiunea - o serie de trăsături specifice ce-l diferențiază de cel occidental.

Interesantă este și contribuția autorului la tipologia orașului medieval din zonele extracarpătice ale României. Fără îndoială, încercări de clasificare tipologică a orașelor au existat și înainte de lucrarea d-lui. Poncea, iar discuția în acest domeniu nu este încheiată. Ceea ce aparține autorului nostru este însă încercarea de a încadra orașele medievale de pe teritoriul extracarpatic al țării noastre într-o clasificare generală tipologică, ținând seama de toate criteriile formulate până acum. De sigur o astfel de încercare ridică importante probleme metodologice – dacă nu am aminti decât pe aceea a coerenței criteriilor de tipologizare – dar încercarea autorului nostru are meritul de a scoate în relief tocmai complexitatea problemei ca și faptul că lipsește până în prezent o tentativă de rezolvare în ansamblu a ei.

Un loc important în economia cărții îl ocupă discuția problemei urbogenezei medievale în teritoriul românesc extracarpatic. trecerea în revistă a diferitelor teorii privind această problemă a evidențiat insuficiența generală a fiecăreia dintre acestea dar și faptul că fiecare surprinde câte un aspect specific. De asemenea, mai ales evaluarea acestor teorii în capitolul de concluzii a scos în relief debilitatea pozițiilor extreme – autohtonismul absolutizat ca și exclusivismul împrumutului cultural – dar mai ales a accentuat necesitatea metodologică a modelelor dinamice de proces urbogenetic, plecând de la cele două modele culturale generale cel de **invenție** și cel de **împrumut cultural**. Tradiția narativistă a disciplinelor istorice ocultează faptul esențial că **orașul** ca formă socială și culturală este o **invenție** – este adevărat, extrem de complexă și probabil colectivă, apărută original doar în două locuri din întreaga lume (unul în Lumea veche, al doilea în Lumea nouă) și generalizat istoricește printr-un proces de difuziune – respectiv împrumut cultural. În această perspectivă întreaga discuție despre autohtonismul sau importul orașelor românești medievale devine caducă. Chiar mai mult, în lumina **modelului de proces de împrumut cultural** care comportă, în afara de sursa împrumutului și de transportul lui, încă doi parametri și anume condiții-premise ale împrumutului la împrumutător, precum și modificarea împrumutului pentru a permite integrarea lui în cultura împrumutătorului, întreaga controversă devine o simplă ceartă de cuvinte. De fapt, rădăcina acestei controversă gratuite se află în ignorarea de către istorici a informațiilor și cunoștințelor

pertinente istoric obținute de către antropologia culturală prin mijloacele metodologice proprii, specifice.

*DI. Poncea sesizează acest aspect de carență metodologică și conceptuală a dezbaterii istorice românești și determină calea rezolvării ei prin reclamarea modelului dinamic de proces urbogenetic, ba chiar mai mult, prin preconizarea unor (mai multe) modele (tipuri) de asemenea procese adecvate specific, local și cronologic, diferitelor arii și epoci istorice. Discuția privind lipsa operării cu modele dinamice de proces în istoriografia contemporană – și nu numai în România – scoate în evidență carența unui întreg aparat conceptual, a unor instrumente de evaluat – sunt ispitit să scriu de măsurat – categorii fundamentale precum spațiul și timpul istorice, în sfârșit a posibilității chiar de obiectivare a **istoriei** ca modalitate a cunoașterii și mai puțin ca obiect al cunoașterii.*

Aceste câteva cuvinte de început nu îmi propun să epuizez întreaga problematică a cărții, pe care cetitorul o va sesiza parcurgând-o. Ceea ce însă doresc să evidențiez este tocmai faptul că în cartea dlui. Poncea cetitorul va găsi mai cu seamă probleme – unele susceptibile de a deschide noi și complexe perspective în istoria medievală românească, și nu numai, și mai puțin date și soluții.

prof. univ. dr. Radu Florescu

Capitolul 1

IZVOARE ISTORICE

DESPRE APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA PRIMELOR AȘEZĂRI URBANE ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

Ca pretutindeni în lume, și la noi apariția și dezvoltarea orașelor constituie una dintre problemele fundamentale ale istoriei medievale românești.

Vechimea târgurilor sau orașelor, ca și începuturile procesului de urbanizare în arealul extracarpatic românesc i-au preocupat pe cărturarii români încă de la apariția istoriografiei moderne.

Studierea **istoriei orașelor**, ca parte integrantă a istoriei României, este posibilă doar pe baza **izvoarelor**, îndeosebi a celor contemporane cu evenimentele relatate. În acest sens, de un real folos este studiarea comparată a **izvoarelor scrise** (fie ele documentare - interne sau externe - , juridice, narrative, epigrafice, cartografice, numismatice, sigilografice, heraldice) și a celor **arheologice**, acestea din urmă întregind sau completând lacunele celorlalte.

Documentele, în general, atât cele **interne** cât și cele externe, emanate de cancelariile domnești sau regale, au fost și sunt considerate, pe bună dreptate, cele mai importante izvoare pentru cunoașterea istoriei medievale în care tema orașelor este o componentă majoră. Ele permit elucidarea - prin comparație cu alte informații de natură arheologică, numismatică, cartografică, sigilografică etc. - unor probleme esențiale legate de **geneza și evoluția** centrelor urbane.

Între **documentele interne**, pe primul loc ca importanță se situează actele emise de cancelariile domnești sau de cancelaria regală maghiară din Buda.

Cronologic, cele mai vechi documente păstrate privind pământul românesc sunt cele emise la 1248 în Transilvania, 1351-1352 în Țara Românească și 1384 în Moldova.

La sud de Carpați, documentele emise de cancelaria domnească a Țării Românești relevă prezența unor așezări urbane încă din primii ani de existență statală independentă. Cele mai vechi orașe muntene care apar în documentele scrise sunt cele situate în jumătatea de nord a Țării Românești, fiind în legătură directă cu orașele Sibiu și Brașov din sudul Transilvaniei.

Vechea capitală a Țării Românești, **Câmpulung** este atestată epigrafic în anul 1300 de o inscripție tombală, în limba latină, care menționează numele unui conducător politico-militar, "*Comes Laurentius*

de Longo Campo",¹ ce a rezidat în acest oraș. Câmpulungul mai apare în aceeași grafie (latină) și în privilegiul acordat de Vladislav I Vlaicu negustorilor brașoveni (1368)² care efectuau operațiuni comerciale în Țara Românească sau tranzitau mărfuri pe aici.

Trebuie amintit că prima menționare a Câmpulungului într-un document intern emis de cancelaria domnească în medio-slavă datează din timpul domniei lui Nicolae-Alexandru și se referă la un act de donație prin care voievodul a dăruit bisericii din Câmpulung satul Bădeștii, datat <1351, septembrie 1 - 1352, august 31> 6860.³

În documentele de limbă germană orașul apare sub denumirea de Langrawe⁴ (1385), Langnaw⁵ sau Langer Aw.⁶

Reședința antecesorilor lui Basarab I, **Argeșul** (Curtea de Argeș), a fost menționată documentar pentru prima dată într-o diplomă emisă de cancelaria regelui Carol Robert în anul 1336 și se referă la faptul că suveranul angevin a ajuns în cursul campaniei din 1330 "**sub castro Argyas**"⁷ sau "**ante castrum Argyas**"⁸ - potrivit altei diplome emise la 30 iunie 1347 de cancelaria lui Ludovic I -, expresii ambigue, căci aveau probabil în vedere atât reședința lui Basarab I, cât și orașul-capitală.

Ulterior, un document latin emis de cancelaria lui Vladislav I Vlaicu la 25 noiembrie 1369 consemnează Argeșul ca reședință a domniei, deci ca oraș. Documentul, prin care domnitorul porunca tuturor catolicilor din

¹ Nicolae Iorga, *Studii și documente privind istoria Românilor*, vol. I, București, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1901, p. 272.

² *Documenta Romaniae Historica, D, Relațiile dintre țările române, vol. I (1222-1456)*, ediția Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gundisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, (D.R.H., D., 1), București, Editura Academiei R.S.R., 1977, doc. nr. 46, pp. 86-87.

³ *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, vol. I (1247-1500)*, (D.R.H., B.), București, Editura Academiei R.S.R., 1966, doc. nr. 2, p. 11.

⁴ Corect: Lange Aue, vezi: Relația călătoriei prin Țara Românească și Transilvania în 1385, a pelerinilor germani Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, în: *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura științifică, 1968, p. 20; Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, pp. 1-2.

⁵ *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, seria III, București, vol. VII, pp. 69-71.

⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria românilor*, (culese de Eudoxiu D. Hurmuzaki și publicate sub auspiciile Academiei Române și ale Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice), vol. I, partea 2, (1346-1450), *Documente...*, culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu. Cu două apendice documentare slavone, 1198-1459. <Reproduse din Monumenta Serbica Edit. Fr. Miklosich, Viennae 1858, Vremennik Obscestva Istorii i Devnostej Rossijskich. T. XXI... și din Archivele Imperiale din Moscova procurate de Nicolae Kretzulescu. Publicate cu traduceri latine și cu note de Dr. Emil Kaluzniacki>. Cu portretul lui Mircea cel Mare și a lui fiului său Mihailu. Cu șase tabele facsimile heliografice, București, Stabil. Graficu I.V. Socec, 1890, pp. 277-278.

⁷ D.R.H., D, vol. I, doc. din 17 noiembrie 1336, pp. 58-59.

⁸ *Ibidem*, documentul din 30 iunie 1347, pp. 65-66.

țară să primească cu cinste pe episcopul catolic ce urma să vină în Țara Românească ca sufragane al lui Dimitrie, episcopul Transilvaniei, menționa în eschatocol: "*Datum in Argyas (Argeș, n.n.), in nostra residentia, in festo beatae Catharinae Virginis et Martyris. Anno Domini M.CCC.LXIX* (Dat în Argeș, reședința noastră, în sărbătoarea fericitei Caterina fecioară și martiră, anul Domnului 1369)".⁹ Este unica mențiune "expressis verbis" a reședinței argeșene pe toată durata veacurilor XIV-XV.

Două izvoare narative de la sfârșitul secolului al XIV-lea menționau Argeșul (fără a indica și existența Curții domnești de acolo) în limbile latină ("*Itinerarium de Brugis*" – cca. 1380-1390)¹⁰ sau germană (ca în relatarea pelerinilor Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt din 1385: "*das Lant Walachei...Nerx*"¹¹). De când datează începuturile propriu-zise ale Curții vechi de la Argeș? După opinia istoricului Dinu C. Giurescu, Argeșul (Curtea de Argeș) este amintit între primele orașe ale țării, cam în același timp cu Cîmpulungul (1300)¹², în timp ce Nicolae Constantinescu afirma în 1984: "*Curtea veche a Argeșului își trage începuturile din perioada de după 1150, probabil 1180*",¹³ coborând începuturile așezării (nu ale orașului) până spre începuturile mileniului al II-lea.

În sprijinul acestei încadrări cronologice destul de timpurii, el aduce ca argumente o serie de vestigii arheologice, între care menționează biserica Argeș I - anexă a Curții vechi - care a fost edificată către 1200, ca și descoperirile numismatice de secol XII. Este vorba despre emisiuni monetare bizantine de tip comun (bronz și aramă), specifice ținuturilor balcano-dunărene, bătute în atelierele imperiale înainte de cucerirea latină și de faimoasa "*partitio*" din 1204.¹⁴

De remarcat că pe teritoriul actualului oraș Curtea de Argeș au fost descoperite și alte monede bizantine mult mai vechi, una emisă de Ioan Tzimiskes (circa 971), altele atribuite epocii lui Mihail al III-lea Paflagonianul (1034-1041),¹⁵ aspecte ce ar putea constitui puncte de sprijin pertinente în argumentarea ipotezei istoricului Nicolae Constantinescu privind originile mai timpurii ale așezării preurbane de aici.

Prima referire scrisă la **Râmnicu Vâlcea** datează de la începutul domniei lui Mircea cel Bătrân care menționează că: "*Această scrisoare a*

⁹ D.R.H., B, Țara Românească, vol. I, doc. nr. 3, pp. 12-13.

¹⁰ Călători străini despre țările române, vol. I, p. 20.

¹¹ *Ibidem*, p. 24.

¹² Dinu C. Giurescu, Țara Românească în secolele XIV și XV, București, Editura Științifică, 1973, p. 254.

¹³ Nicolae Constantinescu, Curtea de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești, București, Editura Academiei R.S.R., 1984, p. 145.

¹⁴ D.M. Metcalf, *Annual of British School of Athens*, 56 (1961), pp. 42-43, apud Nicolae Constantinescu, *op.cit.*, p. 117.

¹⁵ Paul I. Dicu, *Note numismatice (monede grecești)*, în "Argeș", Pitești, an XV, 1980, nr. 1, p. 7.

fost (scrisă, n.n.) în **orașul** (s.n.) *Domniei mele numit Râmnic* (s.n.), în fața a mulți martori..." și se încheie prin: "Acest atotcinstit hrisov s-a scris după porunca marelui voievod Mircea și domn a toată Ungrovlahia în anul 6898 (1389), indiction 13, luna septembrie 4 zile", urmat de inscripțiunea: "+ Io, Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu, domn".¹⁶

Terminologia în limba originală (slavona de cancelarie) este clară: "Sieje zapisanie bîst v **orași** gospodstva mi glagolemago Rîbnik".¹⁷ Nu poate exista nici un fel de dubiu, Râmnicul era **oraș** cel puțin din vremea începuturilor domniei lui Mircea cel Bătrân.

Cea de-a treia capitală a Țării Românești, **orașul Târgoviște**, a fost menționată pentru prima dată sub numele de Türkoich de bavarezul Johann Schiltberger, participant la bătălia de la Nicopole, cu ocazia trecerii sale în 1394 prin orașele Argeș, Târgoviște și Brăila.¹⁸ Aceasta este prima menționare documentară a orașului Târgoviște ca cetate de scaun, capitală a Țării Românești.

Nu se cunoaște data precisă a stabilirii reședinței domnești aici. Este însă cert că spre sfârșitul secolului al XIV-lea, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, exista în partea de nord-est a orașului o casă domnească și un paraclis, ambele înconjurate cu un zid de incintă.

Atestarea documentară a Curții domnești din Târgoviște în actele interne de cancelarie se face în privilegiul din 1403 în care se menționează că domnul are drept de preemțiune în ceea ce privește mărfurile care se tranzitează prin acest oraș, pentru satisfacerea necesităților "*casei sale din Târgoviște*".¹⁹ Aceeași clauză a fost consemnată și în privilegiul comercial din anul 1409.²⁰

Dintr-un alt act ce datează din anii 1409-1418 rezultă că Mihai I, fiul și asociatul la domnie al lui Mircea cel Bătrân rezida în Târgoviște și din veniturile "*casei sale*" ²¹ de aici a întărit mănăstirilor Cozia și Cotmeana, la moartea părintelui său, toate daniile și privilegiile acordate acestora de tatăl, respectiv bunicul lui în calitate de ctitori ai celor doua sfinte lăcașuri. Totodată, el a donat zece case "*din orașul* (s.n.) *domniei mele, Târgoviște* (s.n.)..."²² "...ci numai birul și oastea și să lucreze la moară, iar

¹⁶ D.R.H. B., Țara Românească, vol 1, doc. din 4 septembrie 1389, p. 29.

¹⁷ Ibidem, p. 28 (textul slavon).

¹⁸ "Am fost și în Țara Românească în cele două capitale ale ei care sunt numite Argeș <Agrich> și Târgoviște <Türkoich>. Și într-un oraș care se numește Brăila <Uebereyl> și care este așezat pe Dunăre și acolo își au locul lor de așezare luntrele și corăbiile cu care negustorii aduc mărfuri din țara păgânilor" (vezi: *Călători străini...*, vol. I, p. 30).

¹⁹ Nicolae Constantinescu, Cristian Moisescu, *Curtea domnească din Târgoviște*, București, Editura Meridiane, 1965, p. 17.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, p. 18.

²² D.R.H., B, Țara Românească, vol. I, documentul nr. 39, p. 83.

alt nimic să nu aibă amestec cu orașul".²³ Documentul a fost întărit în 22 iunie 1418 (6926): "*în vremea când a venit mama domniei mele, doamna, de la unguri, în luna proto-iunie, 22 anul 6926 și indiction 11*".²⁴ Din text rezultă că Târgoviște era oraș domnesc, *fără privilegii*, fapt demonstrat și de gestul domnitorului de a dispune, prin donație, de zece case, proprietate a domniei pe care le-a dăruit mănăstirilor amintite.

Prima atestare documentară a **cetății București** datează din timpul domniei lui Vlad Țepeș. Într-un document emis de cancelaria sa, domnitorul a întărit "*lui Andrei cu fiii lui, Poiana lui Stevu și a patra parte din Ponor*",²⁵ scutindu-i de dădii și slujbe, act "*scris în septembrie 20, în cetatea București*" (s.n.), în "*anul 6968*" (1459). Documentul nu este inscripționat, dar a purtat, probabil, pecetea lui "+Io, Vlad voievod, din mila lui Dumnezeu, domn".²⁶

Termenul utilizat de diacul cancelariei domnești pentru a desemna *cetatea București* este clar: *grad*²⁷ însemnând în limba slavonă *cetate* iar nu *oraș întărit*, în care caz s-ar fi utilizat termenul de *gorod*.

Prima menționare documentară a **Piteștilor** datează din 1388 (mai 20) când, printre daniile făcute de Mircea cel Bătrân ctitoriei sale de la Cozia, figurează și "*o moară în hotarul Piteștilor*".²⁸ Evident, localitatea este mult anterioară, dar vicisitudinile vremurilor nu au permis conservarea unei mari părți din vechile documente de cancelarie.

Primul document păstrat în care așezarea de la **Pitești** apare menționată cu numele de **oraș** a fost emis de Vlad cel Tânăr la 1 aprilie <1510-1511>,²⁹ iar forma de conducere autonomă, reprezentată prin **județ** și cei 12 **pângari** aleși de comunitate este menționată pentru prima dată printr-un hrisov emis de cancelaria lui Mihnea Turcitul, la 27 august 1582 în care se amintește despre o amendă plătită "*în oraș* (s.n.) *la Pitești, înaintea județului și înaintea a 12 pângari*".³⁰ Totuși, se poate presupune că avantajele economice ale așezării de la Pitești au implicat acordarea de către domnie a drepturilor specifice organizării de tip urban în perioada imediat următoare constituirii statului, când principalele târguri ale țării erau deja constituite.³¹ Numai astfel se explică desemnarea localității cu numele

²³ *Ibidem*, p. 84.

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. 42, p. 88.

²⁵ *Ibidem*, doc. nr. 118, p. 204.

²⁶ *Ibidem*, p. 203.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ D.R.H., B., Țara Românească, vol. I, pp. 25-27.

²⁹ D.R.H., B., Țara Românească, Vol. II, 1972, pp. 141-142. Documentul poartă mențiunea redactării "în orașul Pitești".

³⁰ Documente privind istoria României, B, Țara Românească, Veacul XVI, (D.I.R., B), vol.V, București, Editura Academiei R.P.R., 1952, p. 73.

³¹ Dinu C. Giurescu, *op.cit.*, p. 254.

de "orașul nou" - Nuwestad în relația călătoriei lui Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, efectuată în anul 1385³² - precum și numele de "târgul nou" - Nieuwemere sau Nieuwermerkt - luat în sensul de oraș, în "Itinerarul de la Bruges".³³

Existența cetății Giurgiu, construită de Mircea cel Bătrân pe o insulă din fața schelei omonime, viitorul oraș, este atestată de un document emis de cancelaria sa în ziua de 11 mai 1409. În document este amintită o scutire de dări de care beneficiază locuitorii satului Pulcovăț de pe Dunăre la cererea boierilor Baldovin logofăt, Șerban și Radul, sat donat de boierul Gal mânăstirii Precista din Strugalea. Documentul a fost redactat de diacul Mihail care: "a scris în cetatea Giurgiului (s.n.), luna mai 11, anul pe atunci curgător 6917 (1409), indiction 3", fiind inscripționat de "+ Io, Mircea voevod, din mila lui Dumnezeu, domn".³⁴

Cel mai vechi document moldovenesc păstrat a fost emis de cancelaria domnească la 1 mai 1384. Redactat în latina medievală, documentul este, ca majoritatea actelor contemporane, un act de donație, prin care Petru voievod dăruiește bisericii Sf. Ioan Botezătorul din orașul Siret, construită cu cheltuiala mamei sale, Margareta, pentru călugării predicatori, venitul vămii din acel oraș.³⁵

Menționarea orașului (civitate Cerenthensi) într-un document oficial confirmă, o dată în plus, rangul de care se bucura această așezare, fostă capitală a Moldovei, în ierarhia localităților țării.

Documentar, Suceava apare ca "cetate" pentru prima oară într-un act emis la 11 februarie 1388 de cancelaria lui Petru I.³⁶

³² Peter Sparnau, Ulrich von Tennstädt, *Relația călătoriei prin țările române*, în "Călători străini...", vol. I, pp. 18-19.

³³ *Itinerarium de Brugis*, în "Călători străini...", pp. 21-25. *Itinerarul*, redactat între 1380-1390, indică drumurile de pelerinaj care uneau Flandra cu Constantinopolul traversând Europa de la vest la est. Între țările trecute în *Itinerar* sunt menționate și Transilvania, respectiv Țara Românească.

³⁴ D.R.H., B., Țara Românească, vol. I, p. 77.

³⁵ "Nos, Petrus waivoda, dei gratia dux Terre Moldaviae, attendentes et considerantes, qualitar illustris et nobilissima domina Margarita, mater nostra dilecta et honorabilis, in civitate Cerethensi ob reverentiam Dei et beate Mariae, matris eius, ac beati Johannis Baptistae - ecclesiam et locum religiosum fratrum predicatorum construi et hedificare fecit, pro salute animae sue et nostrae ac parentum nostrorum in qua ecclesia predicta domina, mater nostra, suam sepulchrum elegit... in civitate nostre predicta Cerethensi, praedictis fratribus praedicatoribus, dicte ecclesiae deservientibus, simpliciter dare et concedere dignemur.", D.R.H., A., *Moldova*, Vol. I (1384-1448), București, Editura Academiei R.S.R., 1975, doc. nr. 1, p. 1.

³⁶ Petru Mușat anunță din "Cetatea Sucevei" pe regele Poloniei, Vladislav Jagellon, că nu-i poate împrumuta decât 3000 de ruble de argint din cele 4000 solicitate de acesta. Vezi: Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, Editura Viața Românească S.A., 1932, p. 604.

În limbajul de cancelarie al epocii termenul de **gorod** avea o dublă semnificație, desemnând atât o **cetate** (loc, așezare întărită) cât și un **oraș**.

Prima menționare scrisă într-un document oficial a **cetății și orașului Roman** datează din 30 martie 1392.

Documentul este un act de donație prin care Roman I, împreună cu fii săi, Alexandru și Bogdan, dăruiesc lui Ioanăș viteazul, "*pentru credincioasa lui slujbă, trei sate pe Siret, uric, lui, cu tot venitul, în veac, și copiilor lui... cu tot dreptul*".³⁷ Grămăticul domnesc care a redactat actul a menționat că: "*...S-a scris cartea în anul șase mii 9 sute deplin, luna martie, în 30 zile, în orașul nostru, în al lui Roman voievod (s.n.)*".³⁸ Orașul, respectiv cetatea, au fost amintite și într-un alt act de donație din același an, în care se menționează că: "*S-a scris această carte în cetatea noastră, a lui Roman voievod, în șase mii <nouă sute> deplin*".³⁹

Primul document indică faptul că a fost redactat în **orașul Roman** (ropog - gorod - oraș) în timp ce al doilea amintește ca loc de emitere **cetatea** omonimă (rpag - grad - cetate), aflată, evident, în proximitatea așezării civile.⁴⁰ Ca **târg**, Romanul este menționat într-un document emis la Suceava în data de 16 septembrie 1408 de cancelaria domnitorului Alexandru cel Bun în care voievodul dona "*bisericii Sf. Vineri care este în Târgul Roman (s.n.) unde zace sfântrăposata mamă a noastră, cneaghina Anastasia... două sate în țara noastră, în Moldova*".⁴¹

Bârladul este atestat documentar într-un act emis de cancelaria domnitorului Alexandru cel Bun în data de 20 august 1422 prin care voievodul dăruia mănăstirii Bistrița vama **târgului Bârlad**: "*Din mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut, cu această carte a noastră...că am dat mănăstirii din Bistrița, Adormirea Preacuratei Născătoare de Dumnezeu, vama de la Târgul Bârlad (s.n.), să fie acestei mănăstiri uric, în veci....*",⁴² "*...A scris Cupcici logofăt în anul 6930 <1422> august 20*".⁴³

Nouă ani mai târziu domnitorul va înzestra ctitoria sa de la Bistrița cu două prisăci, una pe Lopatna și alta pe Itchil, scutindu-le de desetină, precum și cu casa lui Crăciun de la **Piatra**. "*Și am dat mănăstirii mai înainte zise casa lui Crăciun de la Piatra (s.n.)*".⁴⁴ "*A scris Neagoe logofăt,*

³⁷ D.R.H. A., *Moldova*, vol I, doc. nr. 4, pp. 3-4.

³⁸ *Ibidem*, p. 3.

³⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁰ Este vorba de citadela orașului Roman menționată o dată cu orașul propriu-zis în două documente emise de aceeași cancelarie domnească, în același an (n.n.).

⁴¹ *Ibidem*, pp. 32-33.

⁴² *Ibidem*, documentul nr. 51, pp. 75-76.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, documentul nr. 104, p. 154.

la Bistrița, în anul 6939 <1431>, iulie 31".⁴⁵ Este prima atestare documentară internă a orașului Piatra <Neamț>.⁴⁶

Potrivit istoriografiei medievale, orașul Iași, ar fi fost "descălecat" de Ștefan cel Mare, punct de vedere avansat de Grigore Ureche în "Letopisețul Țării Moldovei",⁴⁷ dar infirmat de cercetările recente.

Se știe că orașul Iași apare în lista rusă de orașe, alcătuită între 1387-1392 la curtea mitropolitului Ciprian al Kievului, ca oraș "voloh", adică românesc, situat pe Prut.⁴⁸

Acest document extern constituie prima menționare documentară sigură pe care o cunoaștem, fiind mai veche cu circa două decenii decât aceea din privilegiul acordat la 8 octombrie 1408 de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni, unde Iași apar ca punct vamal, fiind "un loc obligatoriu de trecere între Suceava, capitala țării, și orașele de pe valea Nistrului".⁴⁹

În documentele moldovenești de la începutul secolului al XV-lea orașul Iași este numit *Isi* sau *laski torg* (=târgul Iași). Așa cum afirma Alexandru Andronic în studiul său "Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești", "este deosebit de important faptul că la începutul secolului al XV-lea în cancelaria moldovenească se mai păstra forma *torg*, iar târgul Iași era numit în documente exact așa cum apare în lista (orașelor rusești, n.n.)...",⁵⁰ fiindcă

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Prima menționare documentară externă a orașului Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț) apare în fragmentul cuprinzând orașele moldovenești ("orașele volohe") din vechile cronicile rusești care specificau clar: "în Munți, Piatra lui Crăciun", vezi: M. N. Tihomirov, *Spisok russkikh gorodov dalnih i bližnih* (Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate), apud Alexandru Andronic, "Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești", în "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), p. 212; Existența orașului, înscris pe lista orașelor românești alcătuită la curtea mitropolitului Kiprian al Kievului între 1387-1392, este confirmată câțiva ani mai târziu de un document emis de cancelaria regelui Sigismund de Luxemburg la 30 ianuarie 1395. Armatele ungurești, după ce au forțat pasul Oituz, au străbătut Moldova ajungând până în fața orașului Piatra lui Crăciun (ante villam Karachonkw) unde regele a emis o serie de privilegii între care îl menționăm pe cel din 30 ianuarie 1395 păstrat sub formă de regest și nominalizat în lucrarea lui Mályusz E. intitulată: *Zsigmondkori oklevéltár* (Privilegiile lui Sigismund), vol. I (1387-1399), Budapesta, 1951, nr. 3801, p. 415, regest aflată în arhiva familiei Bánffy, Academia R.S.R., filiala Cluj, Arhiva istorică, Regestum, Tom I, facsimil S, p. 145, apud Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în "Analele Universității București", seria Științe sociale-istorie, București, anul XV (1966), p. 67 și nota nr. 37 de la p. 64

⁴⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, ediția a II-a îngrijită de P.P. Panaitescu, 1958, p. 103.

⁴⁸ "laski torg na Prut" (adică Târgul Iași pe Prut), vezi M. N. Tihomirov, *Spisok russkikh gorodov dalnih i bližnih* (Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate), p. 223, apud Alexandru Andronic, "Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești", în "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), p. 210.

⁴⁹ Constantin C. Giurescu, Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea, București, Editura Academiei R.S.R., 1967, p. 243

⁵⁰ Alexandru Andronic, op. cit., p. 210.

aceasta ne permite să conchidem că "*vechimea lașilor ca așezare cu caracter urban este documentată în mod cert la sfârșitul secolului al XIV-lea*".⁵¹

Atestarea documentară a vechimii lașilor ca centru urban este susținută și de o serie de descoperiri arheologice efectuate în vatra orașului care "*au scos la iveală niveluri de locuire din secolul al XIV-lea, de factură orășenească...*".⁵² În plus, unele cercetări de teren efectuate de Dan Gh. Teodor privind feudalismul timpuriu, bazate și pe descoperirea unor tezaure conținând obiecte de podoabă de factură orășenească de influență răsăriteană și bizantină găsite la Voinești-lași (a căror îngropare s-a produs în perioada mării invazii mongole de la 1241), par să documenteze existența așezării numită *laski torg* (târgul lașilor, n.n.) încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea.⁵³

De altfel, chiar forma *laski torg* tradusă în "**Cronica lui Ulrich von Richental**" sub forma *lasmarkt* sau *Josmarkt*,⁵⁴ constituie o dovadă în plus că la începutul secolului al XV-lea târgul lași, situat la mai puțin de 20 de kilometri de râul Prut era un centru urban binecunoscut.

Documentar, Târgul lașilor a fost menționat pentru prima oară într-o danie a lui Ștefan al II-lea din 1434 prin care i se dă preotului Ioil un loc pustiu, lângă Balosin, la Cârligătuța, pentru a-și întemeia o mănăstire. Documentul a fost scris de "*Costea în Târgul lașilor, la anul 6942 <1434> mai 25*".⁵⁵

Ilie și Ștefan voievozi întăresc din **Vaslui** lui Stanciu Hotnog, părcălab de Hotin, satul Crasna, cu hotarul lui vechi. Documentul reprezintă actul de atestare al orașului menționat, fiind scris de "*Oșel, în Vaslui, la anul 6944 <1436>, luna april, în 21*".⁵⁶ De fapt, în anul 1436 au fost emise la Vaslui, de cancelaria unită a celor doi frați asociați la domnie, Ilie și Ștefan, nu mai puțin de 9 documente. Prima menționare a **târgului Vaslui** apare în 15 mai 1437 când aceiași Ilie și Ștefan întăresc lui "*Tofan satele Pungești, Gârcinești și Luscești, unde este Cursec și unde a fost vărâtecul lui vechi, pe Racova, cu hotarul lor vechi arătat din nou*". A scris Sima, în **târgul Vasluiului**, <în anul>⁵⁷ 6945 <1437> luna mai, 15".⁵⁸

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, p. 211.

⁵³ Dan Gh. Teodor, Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești-lași, în *Arheologia Moldovei*, vol. I, p. 26.

⁵⁴ Constantin J. Karadja, *Delegați din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden), în anul 1415*, în: "Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii istorice*, seria III, București, tomul VII (1927), p. 12.

⁵⁵ "Pisa Kostia u laskom Târgu" vezi: *D.R.H., A., Moldova*, Vol. 1, documentul nr. 130, p. 184.

⁵⁶ *D.R.H., A., Moldova*, Vol. 1, doc. nr. 148, p. 203.

⁵⁷ Porțiune deteriorată (ruptă).

⁵⁸ *Op.cit.*, documentul nr. 170, p. 239.

Baia, prima capitală a Moldovei, deși este menționată în izvoare străine la începutul secolului al XIV-lea⁵⁹ iar simbolul heraldic (stema) orașului este datat 1300, apare oficial în actele interne de cancelarie abia în data de 31 octombrie 1401, într-un document prin care "*Alexandru voievod dăruiește sfintei mănăstiri Moldovița două mori în Baia, una înăuntrul târgului, și alta la marginea târgului, și încă o jumătate din altă moară de sladniță și patru sălașe de tătari, de asemenea în Baia...*".⁶⁰

Este interesant faptul că numele Băii din documentul intern menționat ("Bania") apare în aceeași formă și într-un izvor scris străin: fragmentul privind orașele moldovenești din lista orașelor rusești de la sfârșitul secolului al XIV-lea.⁶¹

Târgu Frumos este menționat documentar într-un act de danie prin care Petru al II-lea Mușat acorda, la 5 octombrie 1448, mănăstirii din Poiana, "*în fiecare an câte șase buți de vin din desetina noastră de la Hârlău, sau de la Cotnari...Și de asemenea, am dat acestei mănăstiri mai înainte zise toată ceara de la Târgu Frumos, s-o ia călugării în fiecare an, de la toți câți vor avea cârciumi...*".⁶² Acest document este primul act păstrat care atestă existența târgului amintit.

Într-o scrisoare din 7 octombrie 1278, adresată de episcopul catolic de Alba Iulia, Nicolae, "*venerabilului frate Filip, episcop de Fermo, legat al scaunului apostolic*",⁶³ se menționa că: "*nu este acolo (la tătari, n.n.) nici un episcop catolic care să-i poată hirotonisi pe acei frați (minorități, n.n.), iar orașul de pe Milcov (Milcova, n.n.), așezat la hotarele tătarilor, a fost distrus odinioară de numiții tătari, și nu mai sunt acolo de patruzeci de ani și mai bine, nici episcopi și nici alți locuitori catolici...*".⁶⁴ În textul latin apare denumirea de *civitas de Multo* care, după aprecierea lui Nicolae Iorga ar fi

⁵⁹ Potrivit unei mărturii a cronicii conciliului de la Konstantz (desfășurat la Baden între anii 1415-1418) redactată de Ulrich von Richental, *Baia*, prima capitală a Moldovei, a fost o așezare alană (vezi: Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, 1973, pp. 86-87.

⁶⁰ După Wickenhauser, *Moldowiza*, p. 55. Traducere prescurtată după original sau după o copie slavă, apud D.R.H., A., *Moldova*, vol. I, subsolul doc. nr. 16, p. 13.

⁶¹ *Novgorodskaia perviaia letopis starșego i mladșego izvodov (Primul letopiseț al Novgorodului în izvoarele vechi și noi)*, sub redacția lui A. N. Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950, pp. 475-477, apud Alexandru Andronic "Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești", în "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), p. 213.

⁶² D.R.H., A., *Moldova*, vol. I, doc. nr. 288, p. 411.

⁶³ D.R.H., D., vol. I, doc. nr. 12, pp. 29-30.

⁶⁴ ...Cum autem nullus sit ibi catholicus episcopus, qui eosdem fratres ad sacros ordines valeat promovere, et civitas de Multo, posita in confinibus Tartarorum, iamdudum per predictos Tartaros destructa fuerat, nec inibi episcopus et alii catholici habitatores extiterint quadraginta anis...", *ibidem*.

Civitas de Mylko,⁶⁵ foarte plauzibilă și în opinia noastră.

Alături de izvoarele **documentare amintite**, un aport incontestabil la elucidarea unor aspecte controversate de istorie urbană îl reprezintă **izvoarele narrative**, interne sau externe (anale, geste, cronici, memoriile unor călători străini, biografii etc.).

Izvoarele narrative interne își au începuturile în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Majoritatea vechilor **cronici** moldovenești nu dau nici o știre despre originea sau întemeierea unor orașe ale țării.

Singurul izvor care consemnează tradiția întemeierii orașului Baia este "**Cronica moldo-rusă**" : *"Iar Dragoș Voevod a întemeiat primul oraș pe râul Moldova, apoi a întemeiat alte orașe pe râuri și pâraie"*.⁶⁶

Tot despre Baia găsim o știre la Simion Dascălul, preluată din "**Letopisețul moldovenesc**", izvor din care a extras o serie de informații ce lipseau din cronica lui Grigore Ureche: *"Așisderea și târgul Baia scrie că l-au descălecat niște sași ce-au fost olari"*.⁶⁷

Același izvor menționa în legătură cu Suceava că: *"...au descălecat-o niște cojocari ungurești care se cheamă pre limba loc <suci>, iar Suceava se cheamă pre limba ungurească cojocărie"*.⁶⁸

Ambele știri au și o parte de adevăr semnalând prezența, destul de timpurie, în cele două orașe, a unor elemente etnice venite în Moldova din interiorul arcului carpatic. Totodată, izvorul menționează existența elementelor meșteșugărești în aceste așezări ce vor evolua spre stadiul de **oraș, ca centru meșteșugăresc și de schimb**.

Interpolările lui Misail Călugărul și Axinte Uricariul la textul letopisețului lui Grigore Ureche-Simion Dascălul cuprind ceva mai multe știri despre geneza orașelor moldovenești, dar, în majoritatea cazurilor, ele sunt greșite. Astfel, Misail Călugărul atribuie "descălecarea" orașelor moldovene lui Iuga Vodă, deși domnia acestuia, doar de câteva luni, nu putea permite realizări de o asemenea anvergură. Același Misail Călugărul aprecia că mai toate cetățile Moldovei au fost construite de genovezi,

⁶⁵ Nicolae Iorga, *Studii și documente privind Istoria Românilor*, vol. I, București, 1901, p. XIX; *D.R.H., D.*, vol. I, p. 30.

⁶⁶ Ioan Bogdan, *Vechile cronic moldovenesci, până la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note de Ioan Bogdan*, Bucuresci, Lito-tip Carol Göbl, 1891, p. 238; *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de Petre P. Panaitescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 160.

⁶⁷ *Letopisețul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor, care scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă (1359-1595)*, întocmit după Grigore Ureche vornicu, Istrate logofătul și alții de Simion Dascălul, ediția critică C. Giurescu cu prefață de I. Bogdan, București, Atelierele Grafice 1916, p. 150.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 15. În realitate, numele orașului Suceava provine de la cursul de apă pe care este așezat, de origine slavă (sucava = sinuos, cu cotituri, în sensul de meandre), deci etimologia dată de cronicar: "cojocărie" este eronată.

generalizând la scara întregii țări cazurile izolate ale Chilie și Cetății Albe, la edificarea cărora italienii și-au adus o contribuție considerabilă: *"Aflatu-s-au într-această țară și cetăți făcute mai de ianovezi: cetatea în târgul Sucevei și cetatea Neamțului și Cetatea Nouă, Romanul..."*⁶⁹

La rândul său, Miron Costin, considera că, exceptând Romanul, creație a lui Roman I, *"orașele, mai toate, au fost întemeiate de sași; tot ei, împreună cu ungurii au ridicat și vile"*⁷⁰ <sic!>, idee preluată de la Axinte Uricariul. Și în cazul acesta, afirmațiile cronicarului, pornind de la un sâmbure de adevăr, cuprind o generalizare a unor cazuri particulare. Autoritatea de care s-a bucurat marele cronicar a marcat profund istoriografia românească de mai târziu privind geneza orașelor dintre Carpați și Nistru.

În majoritatea cazurilor cronicarii, chiar dacă nominalizează o localitate, nu-i menționează statutul de **târg** sau **oraș**. Astfel, în **"Letopisețul anonim al Moldovei"**, așezarea **Botoșani** este menționată în contextul **orașelor** prădate și arse de tătari în incursiunile acestora din toamna, respectiv iarna anilor 1439-1440: *"în anul 6947 (1439) noiembrie 28, au venit tătarii și au prădat până la Botoșani. Și iar au venit în anul 6948 (1440) decembrie 12 și au ars Vasluiul și Bârladul"*.⁷¹ Deși cronicarul nu menționează expres calitatea de **târg** sau **oraș** a Botoșanilor, este puțin probabil că prădarea unui simplu sat i-ar fi atras atenția în așa măsură încât să-l nominalizeze alături de Vaslui și Bârlad, vechi așezări urbane cu curți domnești. În **"Letopisețul Țării Moldovei"**, Botoșanii nu apar doar ca punct terminus al incursiunii, ci ca oraș devastat, fapt consemnat și de Grigore Ureche: *"Scrie letopisețul nostru că în anii 6947 noiembrie 28 intrat-au în țară oaste tătarască de au prădat și au ars până la Botoșani și au ars și târgul Botoșanilor"*.⁷²

După cum reiese din rândurile de mai sus, cronicile moldovene conțin știri de utilitate cu totul limitată privind **originea și statutul** orașelor est-carpătice. Puține la număr și cu un conținut generator de confuzii, aceste știri, acceptate necritic, creează nu numai imaginea inexactă a unor începuturi ale orașelor, nelegate de evoluția istorică firească a populației românești autohtone, dar favorizează însăși apariția unor opinii cu consecințe istorico-politice deosebit de grave, una dintre acestea fiind aceea că, în Moldova și îndeosebi în nordul provinciei, la mijlocul secolului

⁶⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a îngrijită de Petre P. Panaitescu, București, 1958, p. 65.

⁷⁰ Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, în Miron Costin, *Opere*, ediția Petre P. Panaitescu, București, 1958, pp. 233-235.

⁷¹ *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție revăzută și completată de Petre P. Panaitescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 5 și 15.

⁷² Grigore Ureche, Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)*, întocmit de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul, Craiova, ediția a III-a, comentată de C.C.Giurescu, Craiova, "Scrisul Românesc", 1934, p. 20.

al XIV-lea, se înregistra un adevărat vacuum demografic, căruia numai imigrarea unor elemente alogene i-ar fi pus capăt.

Totuși, valoarea acestor izvoare nu poate fi negată total în ceea ce privește urbogeneza românească. Orașele românești extracarpatiche au apărut în cadrul unei rețele de schimb în care au fost antrenate grupuri specializate (meșteșugari și negustori de lungă distanță), de multe ori alogene, venite din zone exterioare de tradiție.

Dimitrie Cantemir în "**Descriptio Moldaviae**", după ce menționează orașele și cetățile țării din timpul său, arată că: *"Istoricii vechi și noi nu ne arată cine au fost întemeietorii acestor orașe, nici nu s-a putut descoperi (numele lor - n.n.) din inscripții sau monumente"*.⁷³

De remarcat că Dimitrie Cantemir este primul istoric român care se situează pe o poziție contrară celor care acredituau ideea că autorii orașelor și cetăților moldovene ar fi fost negustorii genovezi, spunând clar că: *"Nu se poate admite cum au voit unii să afirme că orașele zidite în Moldova sunt opera genovezilor"*,⁷⁴ și remarcând, logic că *"genovezii, care se așezau la Marea Neagră numai pentru negustorie, nu putem crede că au vrut să pătrundă în interiorul Moldovei și că au întemeiat orașe mai potrivite pentru agricultură decât pentru comerț"*.⁷⁵

În lipsa unor dovezi scrise care să le ateste sorgintea, domnitorul-cărturar a adoptat ideea, la fel de nefondată, a **originii romane** a unora dintre orașele, târgurile și cetățile Moldovei, fiindcă, cu excepția Cetății Albe, situată în proximitatea anticului Tyras, nici un oraș moldav nu are o vechime atât de mare.

La sud de Carpați, în Țara Românească, "**Letopisețul cantacuzinesc**", redactat de Stoica Ludescu, acreditează ideea conform căreia cele mai vechi așezări urbane muntene sunt cele situate de-a lungul Dunării, exemplificând cu "**Cetatea Turnu Severinului**", "**Marginea Nicopolei**" (Turnu Măgurele de astăzi, n.n.), apoi "**Strehaia și Craiova**". Apariția acestor așezări este explicată de cronicar prin "*descălicările succesive*" ale "*românilor*", care "*s-au despărțit de romani și au pribegit spre miazănoapte*",⁷⁶ explicație cu totul fantezistă.

În optica cronicarului muntean, aceste așezări aveau un dublu caracter, **militar și administrativ**. În textul cronicii, Stoica Ludescu afirmă textual că: "*rumânii*", având și "*capi, adecă bani*", au dat numele de "*scaun*" (reședință), "*întâi Turnului Severin, al doilea scaun s-a pogorât la Strehaia,*

⁷³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ediția Gh. Adamescu, București, 1942, p. 230.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 240.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul cantacuzinesc), în Istoria Țării Românești (1290-1690), ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 1.

al treilea scaun s-a pogorât la Craiova",⁷⁷ acestea întâmplându-se cu "multă vreme" înainte de anul 1290, anul "descălecării" țării după cronicari. Evident, aceasta opinie a cronicarului își are sorgintea în tradiția deformată a unei protoorganizări politice sub egidă bizantină.

Vorbind despre "descălecat", deci trecând de la forma politico-administrativă a băniei la cea superioară a domniei, cronicarul spune că: "Radul Negru Voevod, mare Herțeg pre Almaș și Făgăraș, ridicatu-s-au acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade; români, papistași, sași, de tot feliul de oameni, pogorându-se pe apa Dâmboviței început-au face țară noauă. Întâi au făcut orașul ce-i zice Câmpu Lung... De acolo au descălecat la Argeș și iar au făcut oraș mare și s-au pus scaunul de domnie făcând curți de piatră și case domnești și o biserică mare și frumoasă. Iar noroadele ce pogorâse cu dânsul, uni s-au dat pre supt podgorie ajungând până la apa Siretului și până la Brăila; iar alții s-au tins în jos, peste tot locul, de au făcut orașă și sate până la marginea Dunării și până la Olt".⁷⁸

Populația orașelor se compunea, în viziunea cronicarului, încă de la întemeierea lor, din "mulțime de noroade: români, papistași, sași, de tot feliul de oameni". Din conținutul cronicii transpare caracterul tipic medieval de oraș **multietnic** (români, sași etc.), dar nu și tipul multietnic al descălecării.

Consemnate ca funcționând în secolele XIII-XIV, primelor orașe ale Țării Românești li se cunoaște numai parțial procesul de geneză, remarcă Aristide Ștefănescu în "**Premisele orașului medieval în lumina cercetărilor de la București**", cele mai multe nedisponând de un document de întemeiere,⁷⁹ observație valabilă și pentru majoritatea orașelor moldovene.

Faptul că majoritatea orașelor moldovene și muntene nu dispun de documente de înființare poate fi utilizat ca argument pentru un **proces organic**, care s-a derulat în timp. Așa s-ar putea explica apariția lor, anterioară domniei, ca și autonomia de care s-au bucurat, autonomie moștenită și nu dobândită, ca un privilegiu, cum a fost cazul orașelor ardelene.

Instituțiile specific medievale erau **biserica și reședința** întărită ("curtea" boierului sau a domnitorului). De regulă, domnitorul a construit "**curți de piatră**" și "**case domnești**" pentru protecția sa, a familiei și a apropiaților săi.

⁷⁷ Ibidem

⁷⁸ *Op.cit.*, pp. 1-2.

⁷⁹ Aristide Ștefănescu, *Premisele orașului medieval în lumina cercetărilor de la București*, în "Valahica", Târgoviște, 1983, pp. 81-86.

Cele mai vechi târguri semnalate de cronică sunt **Târgoviște** și **Târ<g>șor**.⁸⁰ Primul este amintit în legătură cu conflictul dintre domnitorul Vlad Țepeș și "orășenii" din Târgoviște, vinovați în fața domnului "**pentru o vină mare ce au făcut unui frate al Vladului Vodă**". Este vorba despre prima menționare scrisă a unui conflict între autoritatea domnească și târgoveți, conflict mai puțin social și mai mult cu conotații politice ("hiclenia", adică trădarea de care au dat dovadă locuitorii capitalei față de un membru al familiei domnitoare).

Orașul **București** este menționat greșit de cronicar în contextul evenimentelor ce au marcat decapitarea lui Vlad cel Tânăr, episod care s-a consumat la 23 ianuarie 1512, "**în oraș, în București**",⁸¹ or este știut că prima atestare a cetății București este mai veche cu mai bine de jumătate de secol, datând din 20 septembrie 1459,⁸² dacă nu chiar mai veche, dacă apreciem ca reală apropierea care se face între ea și cetatea Dâmboviței. Dar, așa cum remarca și Nicolae Iorga în "**Istoria Bucureștilor**", "n-avem nici un act domnesc datat din «cetatea Dâmboviței», care ar putea fi Bucureștii, până în acel an 1368...".⁸³

Amintind de locuitorii orașelor transilvănene Sibiu și Brașov, cronicarul îi numește "cetățeni",⁸⁴ în sensul de locuitori din cetate, care se bucurau de anumite drepturi, având un statut diferit decât al "boierilor" sau "vecinilor" din Țara Românească.

Puținele date din cronică nu ne permit să ne formăm o imagine amplă privind evoluția procesului urban la sud de Carpați. Singurul lucru concludent rezidă în faptul că, în general, procesul de transformare a târgurilor și orașelor noastre a urmat, în linii mari, o cale oarecum diferită față de cea din apusul Europei, în care orașul a evoluat de la forme administrative și militare spre centre comerciale și meșteșugărești.⁸⁵ Nu excludem o puternică influență bizantină în acest proces, fenomenul urban evoluând de la rețeaua de târguri la oraș și de aici la reședință (domnească) sau mai degrabă o cale mixtă, în care influențele bizantine au fost amendate în spațiul extracarpatic de certe influențe de factură central-europeană venite aici prin Transilvania și Polonia.

Neavând documente de întemeiere, ele nu sunt **colonii** în sensul occidental și juridic al cuvântului. Modelul de urbogeneză românesc nu este cel dat de un privilegiu sau de un statut juridic precis în cadrul unui

⁸⁰ Letopisețul cantacuzinesc, p. 4.

⁸¹ *Ibidem*, p. 22.

⁸² Petre P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, vol. I (Documente interne 1369-1490), București, Fundația "Regele Carol II", 1938, doc. nr. 98, pp. 240-242

⁸³ Nicoleta Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, ediția Municipiului București, 1939, p. 23.

⁸⁴ Letopisețul cantacuzinesc, p. 1.

⁸⁵ Henri Pirenne, *Les villes du Moyen-Âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927, pp. 68-70.

sistem feudal, ci este cel de creștere organică în cadrul unei rețele de schimb care cunoaște piața monetară, ca în Bizanț. În acest context apar grupurile de colonizare venite îndeobște din Transilvania (sași, unguri) dar și din Galiția (germani), Italia (genovezi) ori din lumea orientală (armeni etc.), dar care se integrează sistemului.

Primele consemnări în documente a orașelor - ca de altfel și a majorității așezărilor rurale din Muntenia - au fost făcute ceva mai târziu, decalajul cronologic între momentul menționării documentare față de începuturile lor constatate arheologic cifrându-se la un secol, un secol și jumătate și mai rar, chiar două secole, după cum apreciază Aristide Ștefănescu în **"Începuturile urbane ale Bucureștilor"**.⁸⁶

În această situație se află capitala de mai târziu a țării, orașul București, fiind consemnată pentru prima dată în scris la 20 septembrie 1459, dar atestată arheologic încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea sub forma unei cetăți cu o suprafață de 160 mp, înconjurată de un șanț și întărită cu un val de pământ, după cum susțin, documentat, istoricii Panait I. Panait și Aristide Ștefănescu în **"Muzeul Curtea Veche"**.⁸⁷

Puținele date furnizate de cronicile referitoare la târguri și târgoveți sunt suficiente pentru a proba faptul că și în teritoriile de la sud și est de Carpați, ca de altfel în cea mai mare parte a Europei de sud-est, procesul de formare a târgurilor și orașelor, ca și dezvoltarea lor, a evoluat în timp, urmând o cale oarecum diferită față de lumea occidentală.

Ca și în Occident, și aici, piața urbană nu a fost posibilă fără existența unei rețele de schimb. Până la marea invazie mongolă, la Dunărea de Jos, teritoriu situat la periferia imperiului, a existat o rețea de schimb bizantină ale cărei ramificații străbăteau aproape întregul areal carpato-danubiano-pontic, ajungând până în văile Mureșului și ale Crișurilor. După invazia din 1241, pe teritoriul intra și extracarpatic românesc se face conjuncția dintre zona de urbanizare de tip occidental și urbanismul de factură orientalo-bizantină, apărând doua modele urbane distincte: modelul și rețeaua de schimb occidentală în Transilvania și modelul și rețeaua de influență bizantină în spațiul extracarpatic. În Transilvania s-a impus modelul occidental, care integrează și premise de tip bizantin (fapt ce poate explica persistența terminologică: Tg. Lăpuș, Tg. Mureș, Tg. Secuiesc etc. și instituțională) în timp ce în spațiul extracarpatic, pe teritoriile de mai târziu ale Moldovei și Țării Românești, modelul bizantin integrează avanposturile occidentale de la Câmpulung, Baia, Rădăuți, Siret etc.

⁸⁶ Aristide Ștefănescu, *Începuturile urbane ale Bucureștilor*, în "Analele Brăilei", Serie nouă, Brăila, an 1 (1993), nr. 1, p. 463.

⁸⁷ Panait I. Panait, Aristide Ștefănescu, *Muzeul Curtea Veche. Palatul Voievodal*, București, Muzeul de Istorie a municipiului București, 1973, p. 17.

Rezumând știrile date de izvoarele narative interne analizate în paginile anterioare constatăm că, în general, ele atribuie întemeierea orașelor extracarpătice **inițiativei domnești**, relevând contribuția sașilor și, în cazul Sucevei, a ungurilor, la dezvoltarea lor. Considerăm că, în realitate, apariția reședințelor și "punctelor administrative" a precipitat procesul de urbanizare și nu l-a determinat.

Izvoarele narative externe constituie, alături de izvoarele arheologice, surse de informație deosebit de prețioase pentru perioada de începuturi a istoriei noastre medievale, când ne lipsesc izvoarele narative și documentare interne.

Între acestea, amintim lucrările istoricilor bizantini din secolele X-XV, cronicile rusești din secolele XII-XIII, cele maghiare din secolele XII-XVI, cele poloneze din secolele XV-XVI, ori cele occidentale din secolele XIII-XVI sau relatările unor călători străini, îndeosebi călugări misionari ori militari (secolele XIII-XVI).

Un izvor istorico-narativ de excepție îl reprezintă **"Primul letopiseț al Novgorodului"**,⁸⁸ elaborat, după opinia istoricului rus M.N.Tihomirov, între anii 1387 și 1392⁸⁹ la cîrtea mitropolitului Kiprian al Kievului, păstrat într-un manuscris din prima jumătate a secolului al XV-lea, care cuprinde și o listă a orașelor intitulată **"Așa se numesc orașele rusești îndepărtate și apropiate"**. Lista menționează 328 de orașe, înșirate într-o strictă ordine geografică, de la sud spre nord, începând cu orașele și cetățile din Bulgaria, Dobrogea și Moldova ("țara volohilor") și terminând cu cele de pe teritoriul cnezatelor rusești propriu-zise (anexa nr. 1).

Este un izvor de o reală importanță pentru stabilirea rețelei de așezări urbane existente pe teritoriul Moldovei la sfârșitul secolului al XIV și îndeosebi pentru înlăturarea dubiilor care mai planează asupra caracterului așezărilor românești.

Asupra acestei liste, în istoriografia română mai veche s-au exprimat două opinii diametral opuse, una care vedea în ea prima menționare, într-un izvor rusesc a orașelor moldovenești și o alta care, respingând-o total, a considerat-o un izvor târziu și ca atare, nesemnificativ.

Între susținătorii primei teze îl menționăm pe Bogdan Petriceicu Hașdeu care a afirmat că lista orașelor datează cu certitudine din prima

⁸⁸ Novgorodskaja pervaja letopis starșego i mladșego izvodov (Primul letopiseț al Novgorodului în izvoarele vechi și noi), sub redacția lui A.N.Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950, pp. 475-477, apud Alexandru Andronic, Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești, în "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), p. 205.

⁸⁹ M.N.Tihomirov, *Spisok russkikh dalnih i blizkih gorodov* (Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate), în "Istoriceskie zapiski (Documente istorice)", vol.40, Moscova, 1950, pp. 218-219, apud Alexandru Andronic, *op. cit.*, p. 207.

jumătate a secolului al XIV-lea și deci, este un document istoric deosebit de important pentru începuturile voievodatului Moldovei.⁹⁰

Pe aceeași poziție s-a situat și Alexandru D. Xenopol care, deși consideră lista posterioară domniei lui Roman I (circa 1391-circa 1394), o include printre izvoarele istorico-geografice de mare importanță pentru cunoașterea perioadei de formare a statului medieval moldovenesc.⁹¹

Izvorul menționat a fost contestat timp de mai multe decenii de unii istorici români cum ar fi Ioan Bogdan, care a respins aprioric această listă, pe care a considerat-o un izvor tardiv și "obscur".⁹² La rândul său, Nicolae Iorga într-un studiu istoric dedicat Chilie și Cetății Albe, a susținut că amintita cronică, care localiza Chilia pe Dunăre și Cetatea Albă la vărsarea Nistrului în mare, este un izvor târziu și confuz.⁹³

În fine, Dimitrie Onciul a manifestat precauție față de acest izvor, negându-i valoarea istorică.⁹⁴

Considerată, așadar, mult timp de istoriografia română mai veche drept o interpolare târzie și lipsită de importanță, **lista orașelor**, ajunsă la noi doar în versiunea textului destul de neclar din cronică "**Vaskresenskaia** (Învierea)",⁹⁵ va fi reabilitată în ochii istoricilor români, redevenind obiectul unui studiu atent care i-a conferit autenticitate, mai întâi de **Alexandru Boldur**, care într-o lucrare scrisă în perioada interbelică, ("**Contribuții la studiul istoriei românilor**") o considera un izvor deosebit de important⁹⁶ și ulterior de **Constantin C. Giurescu**. Ultimul a reconsiderat lista și a inclus-o, pe bună dreptate, între principalele izvoare scrise externe referitoare la orașele medievale moldovenești. În viziunea sa, ea reprezintă "*la première mention documentaire de quelques villes moldaves*".⁹⁷ O poziție similară

⁹⁰ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Archiva istorică a României*, ediția B.P. Hasdeu, vol. I, București, 1865, p. 18.

⁹¹ Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. II, București, "Cartea Românească", f.a., p. 206 și nota 18.

⁹² Ioan Bogdan, *Diploma bărlădeană din 1134 și principatul Bârladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, în "Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, seria a II-a, București, Tipografia "Academiei Române", Tom. XI (1889), p. 101.

⁹³ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, Edițiunea Academiei Române, Tipografia Carol Göbl, 1899, p. 38 și nota 7.

⁹⁴ Dimitrie Onciul, *Originile Principatelor Române*, în "Scrieri istorice", ediția Aurelian Sacerdoțeanu, vol. I, București, Editura Științifică, 1968, pp. 685-686 și nota 13, p. 685.

⁹⁵ Vaskresenskaia letopis (Cronica "Învierea"), în Polnoe sobranie russkikh letopisei (Culegere completă de letopisețe rusești), vol. VII, Sankt-Petersburg, pp. 240-241, apud Alexandru Andronic, op. cit., p. 205

⁹⁶ Alexandru Boldur, *Contribuții la studiul istoriei românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, p. 462 și urm.

⁹⁷ *Revue Roumaine d'Histoire*, 1963, nr. 2, p. 410. Este vorba despre o recenzie pe care C.C. Giurescu a făcut-o unei lucrări a istoricului Hugo Weczerca intitulată "*Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschum im Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.-18. Jahrhundert)*" (Comunitatea germană

față de izvor au adoptat Mircea D. Matei în "**Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava**"⁹⁸ și Alexandru Andronic într-un studiu apărut în "Revue Roumaine d'Histoire".⁹⁹

Un alt izvor narativ îl constituie "**Descriptio Europae Orientalis**", veritabil tratat de geografie, al cărui manuscris original s-a pierdut.

Autorul este și el anonim și, după cercetările savantului polonez Olgierd Górka, descoperitorul copiei (în 1913), pare a fi un călugăr dominican sau franciscan reprezentând interesele bisericii catolice și ale politicii franceze în Balcani, care și-a elaborat lucrarea în primăvara anului 1308,¹⁰⁰ opinie exprimată de G.Popa-Lisseanu în "**Izvoarele istoriei Românilor**".¹⁰¹

Geograful anonim, în două pasaje, face unele aprecieri asupra valahilor din Peninsula Balcanică și asupra originii lor, precum și asupra păstorilor și pășunilor romanilor din Ungaria, "*Romanorum pastores et pascua Romanorum*" și, de asemenea, asupra formațiunilor politice românești existente în această țară la venirea ungarilor. Enumerând principalele cetăți și orașe din regatul ungar, sedii ale unor episcopii catolice, menționează între acestea și **orașele**: "*Alba Iulia unde este episcopia transilvană...și Baia*",¹⁰² viitoarea capitală a Moldovei. Or, în terminologia medievală, existența unui sediu episcopal într-o așezare umană îi conferea automat acesteia calitatea de *civitas*, adică de **oraș**.

medievală în Principatul Moldovei de la începuturi și până la dispariția sa-secolele XIII-XVIII) apărută în: "Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission", Tom IV, München, 1960. În recenzie C.C.Giurescu a adoptat o poziție critică față de unele puncte de vedere neconforme cu realitatea stipulate de Hugo Weczerca în lucrarea amintită. Acesta, în loc să folosească "*Lista orașelor bulgărești și românești*" publicată critic de M.N. Tihomirov în *Istoriceskie zapiski (Documente istorice)*, vol. 40, Moscova, 1952, pp. 223-225, a utilizat o ediție veche, tipărită la Petersburg în 1856, inclusiv documentul din 20 mai 1134 (așa-zisul privilegiu acordat de Ivanco Rostislavici, "Knêze de Bârlad", negustorilor din Mesembria asupra autenticității caruia istoriografia română luase de mult atitudine critică.

⁹⁸ Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, pp. 22- 24.

⁹⁹ Alexandru Andronic, *Les villes de Moldavie au XIV-e siècle à la lumière de sources les plus anciennes*, în "Revue Roumaine d'Histoire (RRH)", București, tom. 5 (1970), nr. 9, pp. 837-853.

¹⁰⁰ Grigore Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol.II, Descrierea Europei Orientale (1308) de geograful anonim, București, Editura "Bucovina", 1934, pp. 5-6.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² "În afară de Buda, unde se află capitala regatului și care este cea mai mare dintre cetăți, de Strigoni (Strigonium, Esztergom, Gran), unde este arhiepiscopia de Strigoni, Laurinum (Laurinum, Arrabona, Győr, Raab), unde este episcopia jauriensă, Zagreb (Zagabria, Zagreb, Agram), unde este episcopia de Zagreb, Vesprimul (Vesprém), unde este episcopia de Vesprim, Cinci Biserici unde este episcopia de Cinci Biserici (Cinci Biserici, Pecs, Fünf-Kirchen), Alba Iulia, unde este episcopia transilvană, Terna (Tirna, Tirnau, Nagy Szombat), Pojon (Posonium, Bratislava) și Baia, nu sunt alte cetăți în întreaga Ungarie pe lângă cele cinci, lângă mare, în Dalmația", *ibidem.*, p. 59.

Între **izvoarele narrative externe**, un rol deosebit în elucidarea unor aspecte mai confuze privind geneza și localizarea unor așezări urbane în arealul românesc l-au avut și **îl au memoriile unor călători străini**.

Pentru spațiul extracarpatic, de o valoare deosebită este relatarea călătoriei efectuate în hanatul Hoardei de Aur de vestitul călător și geograf arab Muhammed ben Abd Allah ben Ibrahim Abu Abd Allah, mai cunoscut sub numele de Ibn Battuta (1304-1377). Acesta a vizitat prin anii 1330-1331 orașul Astrahan de pe Volga, reședința hanului Muhammed Özbek (1312-1342) și teritoriile românești de la Dunărea de Jos, într-un moment în care una dintre soțiile hanului - "Bayalun", (după numele mongol), - o principesă bizantină, fiica naturală a basileului Andronic al III-lea, se pregătea să efectueze o călătorie la Constantinopol. Cu această ocazie, Ibn Battuta a însoțit alaiul principesei pe un itinerar care ar putea fi: Ast ahan-Ukak-stepa Nogailor-fluviul Dunărea, pe malul caruia a descris un târg foarte mare care era probabil **Isaccea**, pomenit și de Abulfeda (care și-a redactat opera în 1321) ca *"un oraș de mărime mijlocie...<așezat> într-o câmpie lângă locul unde fluviul Thona (=Dunărea) se varsă în Marea Neagră și ai cărei locuitori sunt mai mult musulmani"*.¹⁰³ Ulterior, Ibn Battuta a trecut și prin orașul Baba-Saltâc,¹⁰⁴ probabil Babadag despre care afirmă că este *"cel mai depărtat oraș ce aparține turcilor"*.¹⁰⁵ După ce a traversat cele trei brațe ale Dunării, "canale", cum le numește călătorul arab, au ajuns *"pe malul acestui al treilea canal <unde> se ridică orașul Fenikah"*¹⁰⁶, mic, dar frumos și foarte bine întărit; bisericile și casele sunt foarte frumoase...Am petrecut acolo trei zile și principesa stătea într-un palat pe care îl are tatăl ei (basileul, n.n.) în acest loc".¹⁰⁷

Relatarea călătoriei lui Ibn Battuta prin Dobrogea spre Constantinopol este plină de confuzii și inadvertențe. Cea mai importantă dintre ele se referă la localizarea eronată a orașului Babadag (=Baba Saltâc) la nord de Dunăre, când este știut că el este situat la sud de Delta Dunării, în apropierea Vicinei (=Fenikah), ajunsă curând după 1332 sub ocupație tătarască. Această localizare greșită i-a permis lui Philip Bruun

¹⁰³ Géographie d'Aboulféda traduite de l'arabe en français par Renaud, t. II, 1848, p. 316, apud Călători străini despre țările române, vol.I, București, Editura Științifică, 1968, p. 11.

¹⁰⁴ Babadag, vezi: Călători străini despre țările române, vol.I, p.5.

¹⁰⁵ În epocă, denumirea de "turc" se extindea asupra tuturor semințiilor turco-mongole. În cazul de față, ea se referea la tătarii din hanatul Hoardei de Aur (n.n.).

¹⁰⁶ Conform opiniei exprimate de mai mulți istorici români și trăini, denumirea de Fenikah ar fi o variantă a numelui orașului Vicina. În acest sens, vezi, între alții Vitalien Laurent, *Le métropole de Vicina Macaire et la prise de la ville par les tartares*, în "Revue Historique du Sud-Est Européen", Bucarest, Institut d'Histoire Universelle "N. Iorga", XXIII (1946), pp. 230-231.

¹⁰⁷ Călători străini despre țările române, vol.I, p.7.

să afirme că Baba Saltâk ar fi undeva în Crimeea, ipoteză admisă, fără vreo cercetare mai atentă, și de Vasilevski.¹⁰⁸

Indicația dată de Ibn Battuta că Sari Saltâk (= Baba Saltâk) ar fi ultimul oraș stăpânit de "turci", adică de tătari, este, după părerea noastră, corectă în ansamblu, dar nu constituie un argument ferm în sprijinul localizării lui în Crimeea, ea concordând mai degrabă cu identificarea Sari Saltâk-ului cu Babadagul românesc, cu atât mai mult cu cât aici s-a găsit o inscripție în limba tătară pe sicriul unui conducător seldjucid, Saltâk-Baba, colonizat împreună cu oamenii săi de Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282), la începutul domniei acestuia, pentru a apăra posesiunile dunărene ale Imperiului bizantin de incursiunile mongolilor.¹⁰⁹

Prezența la Babadag, pe pământ dobrogean a acestui mormânt¹¹⁰ ce a aparținut lui Saltâk Baba Seid Mehmed Gazi, căruia sultanul Baiazid al II-lea i-a ridicat ulterior un mausoleu și o moschee, este un argument forte, după părerea noastră, în localizarea orașului Baba Saltâk la sud de Dunăre, erorile de timp și spațiu făcute de Ibn Battuta datorându-se, cu siguranță, lungului interval de timp care a separat efectuarea călătoriei de momentul redactării lucrării (peste 25 de ani, între 1331-1332 și 1356).

În ce privește identificarea orașului Fenikah cu **Vicina**, admisă de majoritatea istoricilor¹¹¹, români sau străini, **Constantin C. Giurescu** apreciază în "**Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei**" ¹¹² că este vorba de Enikale sau Enisale (**Enisala** lui Mircea cel Bătrân), cetate și oraș situate la sud de brațul Sf. Gheorghe și spre est de Babadag, care, după opinia sa ar corespunde localității Novoie Selo din lista rusă de orașe dunărene din secolul al XIV-lea, fiind traducerea slavă a lui Vicus Novus.¹¹³

Hărțile vechi și îndeosebi **portulanele** reprezintă importante izvoare documentare pentru istorici deoarece, pe lângă conturarea țărmurilor, menționarea porturilor și a distanțelor dintre ele, cuprind și o serie de date interesante privind geografia și istoria economică a ținuturilor descrise.

¹⁰⁸ Vasilevski, V vedenie vî jitie sv. Ștefan Surojkogo (În legătură cu viața sfântului Ștefan Surojkii) în "Opere alese", Petersburg, 1815, p. CLXXXIV, apud Călători străini despre țările române, I, p. 10.

¹⁰⁹ Vitalien Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în "Revue Historique du Sud-Est Européene", Bucarest, XXII (1945), p. 187.

¹¹⁰ Mormântul lui Saltâk Baba este menționat și de "*Itinerarul turc*", ca fiind localizat în "Baba Kasabası" (= târgul Babadag), vezi *Călători străini...*, I, p. 383.

¹¹¹ Vitalien Laurent, *Le métropole de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, în "Revue Historique du Sud-Est Européen", Bucarest, XXIII (1946), pp. 225-232.

¹¹² Constantin C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în "Biserica Ortodoxă Română", București, 1959, p. 685.

¹¹³ Vitalien Laurent, *op.cit.*, loc.cit.

Între acestea, un loc aparte îl reprezintă **Itinerarul grec**,¹¹⁴ un portulan descoperit în 1559 de Dimitrios Tagias, tipărit în 1575 la Veneția, reeditat de Armand Delatte¹¹⁵ împreună cu alte lucrări de acest gen și reprodus de Petre Ș. Năsturel, însoțit de o traducere în limba română referitoare la așezarea orașului Vicina. Practic, în studiul intitulat **"Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec"**¹¹⁶ Petre Ș. Năsturel a reprodus fragmentul care enumeră și descrie localitățile din Dobrogea și Bugeac: *"De la Arghiros (Bosfor) până la Licostoma (Chilia), adică până la gura râului Vicinei, sud-nord, sunt 380 de mile. Și pe acest drum dai de <insula> "Fidonisi" (insula Șerpilor) (urmează descrierea țărmului Mării Negre până la Kestric). "De la Kestric" la Cavarna sunt 10 mile. Caliacra este un oraș, iar până la "Grosea" (posibil ostrovul Bisericuța)¹¹⁷ pe hartă <în spre> nord... sunt 80 mile. Și pe acest drum afli "Seluda" (probabil Capul Sabla)¹¹⁸ și Mangalia și Constanța și "Zavarna" (Gura Portiței).¹¹⁹ Și aceasta este o gură a Dunării. La gura Zavarnei este un castel și i se spune Pampulo (se poate identifica cu așezarea bizantină din ostrovul Bisericuța, lângă Dolojman).¹²⁰ Și gura aceasta este ca un ostrov mic și i se zice "Grosea". De la gura Groseei până la gura Licostomului, unde este cealaltă gură nordică a Dunării, pe direcția nord-est, sunt 120 de mile. Și găsești și pe acest drum multe guri și lunci. Gura Aspei¹²¹ și gura Sulinei și gura Licostomului sunt cele mai mari guri ale Dunării. Și pe această gură este orașul Licostomi. Licostomi este un oraș. De la gură până la Fidonisi <în> direcția sud-nord sunt 40 de mile. Licostomi cu Monocastro (Cetatea Albă) privesc în direcția sud-nord iar pe acest drum găsești "Alikes" (poate Tuzla)¹²² și "Falconeres" (probabil Balabanca).¹²³ Monocastro este un oraș și se află într-un golf, iar tot golful*

114 Călători străini despre țările române, vol.I, pp. 15 - 16.

115 Armand Delatte, *Les portulans grecs*, Liège-Paris, 1947, apud Călători străini despre țările române, I, p. 13.

116 Petre Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în "Studii și cercetări de istorie veche", București, Tom VIII (1957), nr. 1-4, pp. 295-305.

117 *Idem*, p. 302.

118 *Idem*, p. 301.

119 *Idem*, p. 302.

120 *Idem*, loc.cit.

121 Confuzie cu brațul Sf. Gheorghe. Nicolae Grămadă identifică brațul Aspei cu Cernetul, vezi: *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, în "Ephemeris Dacoromana", Anuario della scuola romana di Roma, Roma-Bucarest, IV (1930), pp. 230-232.

122 Petre Ș. Năsturel, *op.cit.*, p. 303.

123 *Ibidem*.

acesta constă în întregime din lunci și nisipuri. Acolo merg vasele și încarcă sare”.¹²⁴

Cercetătorul român Petre Ș. Năsturel datează portulanul grec la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea, argumentând că denumirea de **Licostoma** dată mai întâi brațului Chilia, urmată imediat de explicația: “**adică gura râului Vicina**”, ar putea indica perioada de decădere a **orașului-port Vicina**, decădere determinată de ocuparea ei de către tătari prin anii 1337-1338 și ridicarea **Chiliei**.¹²⁵ Argumentul este plauzibil fiind susținut și de faptul că regulamentul vamal al coloniei Pera din 1343 utiliza tot denumirea de “râul Vicinei” - pe care portulanele din 1318 și 1327 o dădeau Dunării - pentru a indica frontiera de nord-vest a Imperiului bizantin cu Hanatul Hoardei de Aur.¹²⁶

Itinerarul grec reprezintă un izvor documentar de prim rang pentru cei ce studiază geneza și evoluția urbană la Dunărea de Jos, el menționând existența, la sfârșitul secolului al XIV-lea, pe lângă **Licostomo**, **Cetatea Albă**, **Caliacra** și a unor orașe mai puțin cunoscute, ca **Mangalia** și **Constanța**.

Pelerinii catolici, în drumul lor spre Constantinopol și locurile sfinte, urmau mai multe trasee care brăzdau Europa, unele dintre acestea traversând și teritoriul României de astăzi. Unii dintre aceștia au lăsat posterității **mărturii scrise** despre țările, locurile și **orașele** pe care le-au străbătut.

În ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea, doi pelerini germani, Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt au fost în pelerinaj la Ierusalim. Revenind spre țară, prin anul 1385, au străbătut teritoriile Țării Românești și Transilvaniei, venind de la Târnovo.

Fragmentul din însemnările lor privind călătoria prin Muntenia și Transilvania¹²⁷ are o relevanță deosebită pentru istoria țării noastre întrucât descrie localitățile întâlnite și itinerariul urmat, care corespunde cu traseul unui important drum comercial ce lega Constantinopolul (prin Târnovo) cu Ungaria și centrul Europei, drum ce străbătea o mare parte a spațiului românesc. Așa de pildă, după ce au trecut Dunărea, “*am sosit în Țara Românească <das Lant Walachei> unde are și voievodul de aici un oraș care se numește Șiștov*”¹²⁸ (Zimnicea de astăzi, în evul mediu “Podul

¹²⁴ Călători străini despre țările române, vol.I, pp. 15-16.

¹²⁵ Petre Ș. Năsturel, *op.cit.*, loc. cit.; vezi și Vitalien Laurent, *op.cit.*, p. 231.

¹²⁶ *Călători străini...*, I, p. 14.

¹²⁷ *Călători străini...*, I, pp. 19 - 20.

¹²⁸ Relatarea călătoriei lor prin Țara Românească și Transilvania este păstrată la Biblioteca din Weimar. A fost publicată la Berlin, în 1880 de Reinhold Röhrich și H. Meisner în: *Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Lande*” și reprodusă de Nicolae Iorga în “*Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*”, vol. III, București, 1897, pp. 1 - 2 (partea care privește călătoria lor prin țările române) în baza originalului de la Weimar, vezi: *Călători străini...*, I, pp. 19-20.

Șiștovului", n.n.). Este prima menționare documentară a Șiștovului românesc, oraș-port situat pe malul stâng al Dunării, în fața Șiștovului bulgăresc.

Alte menționări deosebit de prețioase privind rețeaua urbană românească existentă în secolul al XIV-lea se referă la *Rușii de Vede, Pitești, Curtea de Argeș, Câmpulung, Brașov, Sibiu, Cluj și Oradea*: "De la Șiștov am mers la Rușii de Vede (Russenart, în original); după aceea la Nuwerstad (foarte probabil Pitești), după aceea la Argeș (Nerx, în original), după aceea la Câmpulung (Langrowe, corect: Lange Aue)... De acolo am mers spre Brașov (Krone, corect Kronstadt), în Țara Bârsei (Wortzelant). De la Brașov am plecat în Transilvania peste o apă care se numește Olt (Alta) și am sosit într-un oraș care se numește Sibiu (Hermestad, corect Hermannstadt) și este capitala Transilvaniei. De la Sibiu am plecat la Cluj (Closenburg, corect Clausenburg), de la Cluj, printr-o pădure și peste o apă care se numește Crișul am plecat către Oradea. De la Oradea am mers peste pustiu (Hayde) către Buda (Ofin=Ofen)".¹²⁹

Probleme mai dificile de identificare a ridicat așa-numitul "**Târg Nou**" (Nuwerstad). Există două ipoteze plauzibile: una identifică Nuwerstad-ul cu **Slatina**, menționată încă din 1368 în privilegiul acordat de Vladislav-Vlaicu brașovenilor ca "**Târgul Nou**", și a doua care consideră mai apropiată de realitate identificarea acestuia cu **Piteștiul**. Această a doua ipoteză este, după opinia noastră, mai plauzibilă, cel puțin în lumina a două argumente: unul de natură documentară (menționarea unei mori în hotarul Piteștilor dăruită de Mircea cel Bătrân mănăstirii Cozia, într-un document muntenesc datat 20 mai 1388,¹³⁰ deci la 3 ani după călătoria celor doi pelerini germani, și un al doilea, indirect, **Itinerarul de la Bruges**.¹³¹ Conform acestui itinerar, ruta urmată de pelerinii occidentali care străbăteau Țara Românească și Transilvania, îndreptându-se spre Constantinopol și de aici spre Sfântul Mormânt, dacă urma varianta **Brașov**, străbătea Muntenia (Valahia Mare) unde era situată și capitala țării și nu Oltenia (Valahia Mică). Or, deși **Slatina** este situată pe malul stâng al Oltului, ea este poziționată excentric față de acest itinerar.

Confruntarea **Itinerarului de la Bruges** cu însemnările de călătorie ale pelerinilor germani menționați ne îngăduie să identificăm acel Neu Mark (Nieuwémere = Nieuwermerkt) cu Nuwerstad, respectiv cu Piteștiul, căci pelerinii trec de la Argeș, deci de pe Valea Argeșului, prin acest Târg Nou, abătându-se apoi pe Valea Neajlovului la Ciupa și urmând acest curs de apă până la Valea.¹³²

¹²⁹ *Op.cit.*, pp. 19 - 20.

¹³⁰ "... am dăruit o moară în hotarul Piteștilor", vezi: D.R.H., B., *Țara Românească*, vol. I, p. 26 (text slavon) și 27 (traducere).

¹³¹ *Călători străini...*, I, pp. 21 - 25.

¹³² *Ibidem*, p. 22 și 24.

Itinerarul de la Bruges,¹³³ păstrat în Biblioteca Universitară din Gand într-o copie manuscrisă din 1500, indică drumurile de pelerinaj care, pornind de la Bruges, străbăteau toate țările Europei cu excepția Angliei și Portugaliei. Editorul textului, J. Lelewel, supunând analizei critice datele înscrise în itinerar, a conchis că lucrarea a fost scrisă după venirea turcilor în Europa (Galipoli - 1356), propunând ca dată de redactare anul 1380.¹³⁴

Ținând seamă de unele asemănări cu relatările pelerinilor Sparnau și von Tennstädt, autorii ediției **"Călători străini despre țările române"**, între care și Maria Holban au propus ca an de redactare al **"Itinerariului din Bruges"** intervalul 1380-1390.¹³⁵

Acest **Itinerar**, ajuns la noi sub formă coruptă, dar utilizând informații de prim rang provenite din surse serioase germane, completează relația de călătorie a pelerinilor germani amintiți și contribuie substanțial la identificarea și localizarea unor localități din Țara Românească și Transilvania într-o perioadă pentru care izvoarele documentare sunt deficitare.

În plus, menționarea acestor așezări de-a lungul unor drumuri la sfârșitul secolului al XIV-lea este deosebit de prețioasă deoarece itinerariile de pelerinaj indicau, în cvasitotalitatea lor, **drumurile comerciale** existente în epocă.

Între localitățile înscrise în itinerar, menționăm: *Werden* - Oradea (în limba germană Wardein); *Heynode* - Huedin (în limba maghiară Hunyad); *Clysemborch* - Cluj (în limba germană: Clausenburg); *Curemborch*¹³⁶ (=Turemborch) - Turda (în limba germană: Thorenborg); *Helmstat* - Sibiu (vezi și la Sparnau și Tennstädt, Hermestadt); *Nieuwemere* (=Nieuwermarkt) - Pitești? *Suppa* - Ciupa?; *Vela* - Velea, pe Neajlov; *Rosay vel Jargo* - Rusciuk sau Giurgiu...¹³⁷

Itinerarul turc¹³⁸ cuprinde însemnarea pe scurt a tuturor etapelor parcurse de oștirea otomană condusă de Soliman Magnificul în timpul

¹³³ Itinerarium de Brugis, vezi: *Călători străini...*, vol. I, pp. 21-22.

¹³⁴ J. Lelewel *Géographie du Moyen Âge*, IV, Bruxelles, 1854, pp. 285-308, apud *Călători străini...*, vol. I, p. 21.

¹³⁵ *Călători străini...*, loc.cit.

¹³⁶ Confuzia între c și t este foarte frecventă în textele de epocă (nota traducătorului din *Călători străini...*, vol. I, pp. 24-25).

¹³⁷ *Călători străini...*, vol. I, pp. 24-25.

¹³⁸ În timpul campaniilor comandate personal, sultanii otomani porunceau să se redacteze un jurnal (*ruzname*) care descria, pe scurt, etapele și istoricul acestor expediții. **"Itinerarul turc"** este un jurnal al expediției conduse de Soliman Magnificul în 1538 în Moldova, împotriva lui Petru Rareș. El face parte dintr-o colecție alcătuită în 1574 de Ahmed Feridun Ruksan-zade, ginerele marelui vizir Rustem-pașa, care a participat la mai multe campanii ale Magnificului, cunoscută sub numele de *Munşaat es-Selatin* (Documente ale sultanilor), publicată la Constantinopol în 1848-'49 și apoi în 1858. **Itinerarul turc** se află la pagina 602. A fost tradus în limba română de A. Antaffy sub titlul *Münşaat ab Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun bei (Nisangi)* ca izvor pentru istoria românilor, în "Buletinul

campaniei din 1538 întreprinsă împotriva domnitorului Petru Rareș. În itinerar sunt nominalizate principalele localități (orașe și sate) din Dobrogea și Moldova prin care a trecut corpul expediționar otoman în marșul său spre Suceava: "Vineri, în a 20-a zi a aceleiași luni <august>, în târgul Babadag.¹³⁹ Sarî Saltîk <Baba> este înmormântat aci".¹⁴⁰ "...Padișahul a pornit la vânătoare, locuitorii orașului fiind scoși ca hăițași." ¹⁴¹ "Sâmbătă 6 trecând apa Prutului¹⁴², s-a făcut popas în târgul¹⁴³ numit Fâlcui".¹⁴⁴ "...Luni în a 15-a zi a aceleiași luni <septembrie> la conacul din târgul Iașilor".¹⁴⁵ "...Miercuri, în a 17-a zi a aceleiași luni, la conacul **Târgul Frumos**".¹⁴⁶ "...Duminică în a 21-a zi a aceleiași luni, la **Suceava**¹⁴⁷, capitala domnului Moldove".

Relațiile de călătorie ale unor militari, diplomați sau înalte fețe bisericești care au străbătut țările din Bazinul inferior al Dunării constituie izvoare narrative de valoare inestimabilă pentru cunoașterea realităților politico-militare, sociale și economice românești. Între acestea, "**Relația călătoriei cavalerului Walerand de Wavrin**", șambelan al ducelui Burgundiei și comandant al flotei cruciate, redactată de unchiul său Jehan de Wavrin și introdusă în "**Anchiennes Croniques d'Engleterre**"¹⁴⁸ este un izvor narativ de o valoare incontestabilă atât pentru relatarea cu acuratețe a luptelor din timpul campaniei din 1444-1445 și a realităților locale, cât și pentru faptul că descrie **porturile dunărene și cetățile de la Dunăre și Mare**.

Pornită în căutarea tânărului suveran al Poloniei și Ungariei despre care se credea că ar fi putut scăpa din dezastrul de la Varna (1444), flota burgundă "**a ajuns la un port numit Mangalia....**" ¹⁴⁹ după care galerele cruciate "**au ajuns la gura Dunării**" ¹⁵⁰ "**ce este <ca> un râu nespus de**

Comisiei istorice a României", București, XII (1934), pp. 20-23. Nicolae Iorga a reproduș câteva nume de localități din Moldova după traducerea lui Hammer în *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria românilor*, p. 21, nr. 4, apud "*Călători străini...*", I, pp. 380-381.

¹³⁹ Baba Kasabasî, în *Călători străini...*, I, p. 383, nota nr. 21.

¹⁴⁰ Op.cit., loc.cit.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Berud, *ibidem*, p. 384, nota nr. 36.

¹⁴³ Kasaba, *ibidem*, p.384, nota 37.

¹⁴⁴ În text este trecut în mod greșit: Kîlcin în loc de "Fâlcin" = Fâlcui, *ibidem*, p. 384, nota nr. 38.

¹⁴⁵ Iaș Pazarî, *ibidem*, p. 385, nota nr. 45.

¹⁴⁶ Fermus Pazarî, *loc.cit.*, nota nr. 48.

¹⁴⁷ Siciav, *ibidem.*, nota nr. 52.

¹⁴⁸ Anchiennes Cronique d'Engleterre par Jehan de Wavrin, seigneur du Forestel, Ediția Dupont II, vol.II, Paris (1858 - 1865), pp. 1 – 162.

¹⁴⁹ Pânguala, localitate ce apare pe hărțile medievale și sub formele Pangala sau Pangalia, în *Călători străini...*, I., p. 82.

¹⁵⁰ Donoue, *loc.cit.*

mare ce se varsă în Marea Neagră și intrând <pe el> au mers până ce au ajuns la cetatea Chilia¹⁵¹ unde au găsit pe români¹⁵² ...”

Ulterior, revenind în apele litorale ale Mării Negre pentru a ataca navele turcești, galerele burgunde au "ajuns într-o zi la un port numit Cetatea Albă¹⁵³ unde se află un oraș și o cetate care sunt ale genovezilor.¹⁵⁴ În text este menționat și orașul Brăila (Brelago).

Conlucrarea româno-burgundă s-a materializat în asediarea cetăților Silistra, Turtucaia, Giurgiu și Turnu aflate de câțiva ani în stăpânirea turcilor și recucerirea Giurgiului în favoarea Țării Românești.

Relația călătoriei cavalerului Walerand de Wavrin a fost reprodusă de Nicolae Iorga în **Buletinul Comisiei istorice a României**,¹⁵⁵ fiind comentată într-un studiu scris anterior: **Les aventures "sarasines" des Français de Bourgogne au XV-e siècle**, apărut la Cluj în "*Mélanges d'histoire générale*" (1926). Ulterior, Ioan Bogdan a reprodus-o și tradus-o în lucrarea "**Românii în secolul al XVI-lea**".¹⁵⁶ De asemenea, a fost folosită pe larg de Emil Diaconescu,¹⁵⁷ Ilie Minea,¹⁵⁸ Nicolae Iorga,¹⁵⁹ Constantin Marinescu¹⁶⁰ și parțial de Nicolae A. Constantinescu într-un studiu dedicat cetății Giurgiu.¹⁶¹

Un alt călător străin care a străbătut țările române în secolul al XV-lea a fost **Giovanni Maria Angiolello** (1450-1525).¹⁶² Memoriile sale

¹⁵¹ Lycocosme (Lycostomo, n.n.), *ibidem*.

¹⁵² Les Vallaques, *ibidem*.

¹⁵³ Moncastre, de la forma bizantină Maurokostron (= cetate neagră) trecută apoi în formă genoveză Moncastro, *ibidem*, nota nr. 27, p. 83.

¹⁵⁴ Appartenans ou Jennevoix, *ibidem*, nota nr. 28, p. 83. Afirmația cavalerului burgund nu corespunde realității deoarece de peste o jumătate de secol cetatea și orașul era integrate Moldovei (n.n.).

¹⁵⁵ *Cronica lui Wallerand de Wavrin și românii*, ediția N. Iorga, în: "Buletinul Comisiei Istorice a României", București, vol. VI (1927).

¹⁵⁶ Ioan Bogdan, *Românii în secolul al XVI-lea*, București, 1941, pp. 81-215.

¹⁵⁷ Emil Diaconescu, *Politica orientală burgundă și turcii în sec. XIV-XV*, în "Cercetări istorice", Iași, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefăniu & D. Ștaierman, I (1925), pp. 29-40.

¹⁵⁸ Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, în "Cercetări istorice", Iași, IV (1928), pp. 149-151, 183, 187, 195 - 204.

¹⁵⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediția a II-a, vol. I, București, Casa Școalelor, 1928-1929, pp. 59-61.

¹⁶⁰ Constantin Marinescu, *Philippe le Bon, duc de Bourgogne et la Croisade (Première partie 1419-1453)* în "Actes du VI-e Congrès international d'études byzantines", Paris, 17 juillet - 2 août 1948, tome I-er, Paris, 1950, pp. 158-164.

¹⁶¹ Nicolae A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiului. Originile și trecutul ei*, în "Analele Academiei Române, Mem. secț. ist., s.a. II, București, Librăriile Socec & Co, tom. XXXVIII, 1916, pp. 1-38 (485-522).

¹⁶² Originar din Vicenza, Giovanni Maria Angiolello cade prizonier la turci în urma bătăliei de la Negroponte (1470). În timpul prizonieratului, îl va însoți pe Mahomed al II-lea în campania sa din Moldova fiind martor ocular al bătăliei de la Valea Albă (1476). Întors în Italia, își dedică o parte din timp redactării memoriilor, vezi: *Călători străini...*, I, p. 130.

nu ne-au parvenit în forma lor integrală. Reproduse în "**Historia turchesca**" ¹⁶³ (fragmentul cuprins între expediția lui Uzun Hassan în 1473 și expediția lui Baiazid al II-lea împotriva Chilieii la 1484), ele reprezintă un izvor de prim rang pentru istoria bătăliei de la Valea Albă (1476) fiind scrise de un martor ocular. Cu acest prilej el a descris și orașul Suceava asediat de Mahomed al II-lea: "<Orașul> Suceava¹⁶⁴ era înconjurat cu șanțuri și palisade. Casele și bisericile erau din lemn și acoperite cu șindrilă. Numai castelul Sucevii era clădit din piatra și tencuiată, pe o coastă din afara orașului". ¹⁶⁵

"Descrierea anonimă a Moldovei" ¹⁶⁶ urmată de "**Chorographia Moldovei**" ¹⁶⁷ sunt două dintre lucrările de referință ale lui Georg Reicherstorffer în care secretarul reginei Maria a Ungariei, apoi al lui Ferdinand I a descris ținutul Moldovei pe care l-a străbătut în mai multe rânduri cu ocazia îndeplinirii unor misiuni pe lângă domnitorul Petru Rareș.

Scriitorul sas conchide că: "*ținutul acesta al Moldovei este destul de frumos și foarte șes și nespus de bogat în văi și orașe și sate, fără întărituri și cetăți - afară de una singură numită Suceava, înconjurată de ziduri*". ¹⁶⁸

Ulterior, în "**Chorographia Moldovei**", același autor afirmă că: "*Iar acea țară a Moldovei este îndeajuns de frumoasă, cu șesuri și văi pretutindeni, plină de orașe și felurite sate*" ¹⁶⁹, însă fără de cetățui sau cetăți întărite prin iscusință sau meșteșug, afară doar de Cetatea Neamțului, care este așezată pe un munte foarte înalt și înconjurat de ziduri...". ¹⁷⁰ "...Mai sunt încă două cetăți bine întărite cu ziduri puternice,

¹⁶³ La Biblioteca Națională din Paris se află un manuscris intitulat "*Historia turchesta di Gio-Maria Angiolello schiavo et altri schiavi dall'anno 1429 sin al 1513* (mss. ital., no.1238)". Conform opiniei lui I.Ursu care a editat această cronică sub titlul "*Historia turchesca* (1300-1514)", apărută în ediția Academiei Române, București, 1909, lucrarea aparține lui Donado da Lezze, Angiolello fiind numai autorul memoriilor integrate în cuprinsul cronicii, apud *Călători străini...*, vol.I, p. 130.

¹⁶⁴ "Era il resto di Suzava" adică tot orașul exceptând castelul sau cetatea însăși amintită mai sus: "città di Suzava", vezi: *Călători străini...*, vol.I, p. 137, nota nr. 41.

¹⁶⁵ *Op. cit.*, p. 137-138.

¹⁶⁶ Această relație anonimă poate fi considerată ca primul nucleu al viitoarei "*Chorographi*" publicată ulterior de diplomatul sas Georg Reicherstorffer. O confruntare a textului evidențiază strânsa legătură dintre ele și paternitatea autorului. Vezi *Călători străini...*, vol.I, p. 189.

¹⁶⁷ *Moldaviae, quae olim Daciae pars Chorographia Georgio a Reicherstorffer Transylvano autore*, ediția I. Singrenius, Viena, 1551. Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Alexandru Papiu Ilarian în "Tesaurul de Monumente istorice pentru România", III, București, 1864, pp. 125-144, confruntat cu textul original după ediția lui I.Singrenius, Viena, 1551.

¹⁶⁸ Georg Reicherstorffer, *Descrierea anonimă a Moldovei*, în "*Călători străini...*", I, p. 192.

¹⁶⁹ *Oppidis etiam et variis possessionibus* (în original), Georg Reicherstorffer, *Chorographia Moldovei*, în "*Călători străini...*", vol. I, nota 103, p. 202.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

cum este cetatea nouă a Romanului,¹⁷¹ așezată pe un șes lângă râul Siret, care se varsă în Dunăre, și cealaltă cetate cu numele Târgul Roman".¹⁷² În aceeași lucrare autorul nominalizează "...două orașe așezate de o parte și de alta a locului de trecere a fluviului, adică Brăila și Galați, pe care le desparte frumos, pe rând, cursul egal al Dunării, printr-o armonioasă hărăzire a naturii".¹⁷³

Între orașele amintite de Reicherstorffer în Moldova menționăm și: "Târgul Huși, Trotuși, Bârlad și Târgul Roman și încă alte târguri și castele pe care nu am vrut să le mai înșirăm în ordine și să le descriem, pentru a fi mai scurți".¹⁷⁴

Francesco Della Valle Padovanul, în relatările călătoriilor sale efectuate în Țara Românească (1532 și 1534), descrie capitala țării, orașul Târgoviște, care "este un oraș nu prea mare, așezat în șes și înconjurat de ziduri. Castelul din acel <oraș>, în care locuiește domnul țării, e împrejmuit cu pari de stejar foarte groși".¹⁷⁵

În peregrinările sale prin țările române, francezul Jaques Bongars, autorul lucrării "Rerum Hungaricarum. Scriptores varii historici, geographici"¹⁷⁶ menționează că, după ce a vizitat, în 1585, orașele Brașov și Râșnov, a trecut Carpații prin pasul Bran și s-a oprit într-un sat "așezat de-a lungul Ialomiței..."¹⁷⁷ apoi "la castelul lui Negru Vodă"¹⁷⁸ (probabil Câmpulung), după aceea "la Târgoviște, la București"¹⁷⁹ și, plecând de aici, "am trecut la Giurgiu (Jerva - de la Jerkökü, numele turcesc al Giurgiului), târg și castel care are o garnizoană turcească pe Dunăre".¹⁸⁰

¹⁷¹ Romaniwijwar, *loc.cit.*, nota nr. 105.

¹⁷² Romaniwasar, cf. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România atâtu din vechiu tipărite câtu și manuscrite cea mai mare străine: adunate, publicate, cu prefațiuni și note ilustrate de A. Papiu Ilarianu, III, București, Tipografia Națională a lui Ștefan Rassidescu, 1864, p. 144, care trimite la Descriptio Moldaviae a lui D. Cantemir pentru existența celor două cetăți Roman.*

¹⁷³ *Op. cit.*, p. 202.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 199.

¹⁷⁵ Francesco Della Valle Padovanul, (Relația călătoriilor din 1532 și 1534 în Țara Românească și Transilvania), în *Călători străini...*, I, p. 322.

¹⁷⁶ Jacques Bongars (1544-1612) a întreprins numeroase călătorii în Europa, străbătând continentul din Anglia și până la Dunărea de Jos. În anul 1600 a publicat la Frankfurt (pe Main) o lucrare amplă cuprinzând o culegere de cronici care cuprind izvoare istorice, arheologice și geografice intitulată: *Rerum Hungaricarum. Scriptores varii historici, geographici*, Francofurti, 1600, pp. 619-620, apud Marin Popescu-Spineni, *România în izvoarele geografice și cartografice*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 146, inclusiv nota nr. 89 de la aceeași pagină.

¹⁷⁷ *Idem*, *op.cit.*, p. 147.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

Între marii cartografi care în lucrările lor au reprezentat și țările din bazinul central și oriental al Dunării îl menționam pe **Nicolaus Cusanus**.¹⁸¹ El este autorul celebrelor lucrări **"De figura mundi"** (1462) și **"De ludo globi"** (1463) precum și a **"Hărții Europei centrale și răsăritene"** (rămasă în manuscris) pe care sunt reprezentate, alături de o serie de țări din bazinul Dunării, și Transilvania împreună cu Țara Românească (Regnum Dominorum Septem Castrum et Valachia).

Pe harta sunt indicate, pe lângă formele de relief și rețeaua hidrografică, o serie de localități, majoritatea târguri sau orașe din spațiul românesc, între care menționăm: *"Severin, Calafack, Ziargona (Giurgiu?), Brailano, Souchula (București), Sacunia (Suceava), Iastriter (Iași), Nomj Noster (Năsăud), Belgrad (Bălgrad=Alba Iulia), Temesuar, Warado etc."*.¹⁸²

Un alt celebru geograf și cartograf flamand, **Gerhard Kremer** (Mercator) a inclus în renumitul sau **"Atlas Minor"** ¹⁸³ o serie de hărți și descrieri ale țărilor române. Astfel, în capitolul "Valachia" dedicat Țării Românești Mercator a menționat *"orașul Severin, unde se văd 34 stâlpi admirabili ai podului lui Traian..."* ¹⁸⁴ și a descris, pe lângă bogățiile solului și varietatea animalelor, **orașele** acestei țări. Între acestea, un rol aparte i-a rezervat orașului **Trescortum** (Târgșor) de unde menționa că populația extrage un fel de smoală (bitumina species) din care se fac lumânări de o calitate foarte bună, similare cu cele confecționate din ceară.¹⁸⁵

La rândul său, **André Thévet** (1502-1590) a realizat o serie de lucrări în domeniu între care un real interes pentru istoriografia română îl reprezintă **"La Cosmographie Universelle"** ce cuprinde un capitol intitulat **"De la Valachie, Transsylvanie, Bulgarie et Servie"** ¹⁸⁶ în care, pe lângă faptul că menționează originea daco-romană a poporului nostru, afirmă că: *"aproape de Bodon (Vidin) fu odinioară podul pe care împăratul Traian îl zidi peste Dunăre ducându-se contra valahilor și transilvănenilor. Și locul unde era acest pod se numește acum Severin, lângă care se văd încă și acum multe antichități, printre altele statui, medalii și idoli pe care țărani le găsesc scormonind pământul..."*.¹⁸⁷ Evident, pe lângă menționarea

¹⁸¹ Nicolaus Cusanus, celebru cartograf născut la Cues, pe Mosella (1401), amic și colaborator al lui Paolo Toscanelli. În anul 1448 a fost numit cardinal și nunțiu papal pentru țările dunărene, calitate în care a vizitat partea orientală a Europei și Constantinopolul.

¹⁸² Marin Popescu-Spineni, *op.cit.*, p. 114.

¹⁸³ Gerhard Kremer (Mercator), *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura* (cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *Atlas Minor*), Ediția Hondius, Amsterdam, 1607, apud M. Popescu-Spineni, *op.cit.*, p. 135.

¹⁸⁴ *Op. cit.*, loc.cit..

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 136.

¹⁸⁶ André Thévet, *La Cosmographie Universelle*, Chap. V, Livre XX, f. 894 b - 898 b, ediția folosită: exemplarul din Paris, Bibl. St.^e Geneviève, fol. G 24(rés), Inv. 45-46, apud Marin Popescu Spineni, "op.cit.", p. 131.

¹⁸⁷ *Idem*, f. 897 a, *op.cit.*, p. 132.

Severinului, fapt pozitiv, André Thévet a făcut și o serie de greșeli de natură istorică afirmând că împăratul roman a luptat cu "valahii", respectiv "transilvănenii".

Peeter Hyns, originar din Țările de Jos, autorul lucrării "Oglinda lumii, redată mai întâi în ritm brabant și acum transformată în proză franceză, folositoare și potrivită în biblioteca tuturor studenților silitori, revăzută, îndreptată și mărită cu multe hărți frumoase",¹⁸⁸ tratând în capitolul "*Transsylvanie où les Sept-bourg*" raporturile dintre orașele Sibiu și Brașov cu ținuturile de la sud de Carpați și din Balcani, a afirmat că "*intrarea și ieșirea din acest ținut (Transilvania, n.n.) sunt păzite de castelul Turts-fest (Cetatea Turcu-Bran)*"¹⁸⁹ ... că aici se face schimb de mărfuri cu grecii, iar la doua zile de aici e orașul Tervis (Târgoviște), în Țara Walachii, un bun oraș comercial".¹⁹⁰

*

* *

În concluzie, putem afirma că primele consemnări în documente ale orașelor - ca de altfel și a majorității așezărilor rurale din spațiul extracarpatic - au fost făcute ceva mai târziu, decalajul cronologic între momentul menționării documentare față de începuturile lor, constatate arheologic, cifrându-se la un secol, un secol și jumătate și mai rar, chiar două secole.¹⁹¹

După cum am menționat în primele rânduri ale acestui capitol, de un real folos în studierea istoriei orașelor este analiza comparată a izvoarelor scrise, fie ele documentare, epigrafice, cartografice, numismatice, sigilografice și heraldice cu mărturiile arheologice, care întregesc informațiile, completând o serie de lacune inerente.

O contribuție majoră privind geneza și primele secole de evoluție urbană a adus, așa cum s-a subliniat anterior, cercetarea arheologică. Practic, toate vetrele orașelor-capitală și a orașelor constituite în condițiile specifice spațiului extracarpatic românesc au cunoscut ample investigații arheologice, deseori prin săpături de salvare, în lumina cărora putem aprecia că s-au obținut rezultate ce depășesc atât informația documentară, cât și modestele aprecieri datorate cronicarilor. Prin aceste observații și cercetări s-au formulat concluzii privind nucleul de formare urbană, dotările edilitar-urbanistice, tipul de locuință și alte aspecte privind habitatul. Unele dintre aceste concluzii și-au găsit reflectarea în prestigioase monografii

¹⁸⁸ Peeter Heyns, *Le miroir du monde...* (Oglinda lumii...), Anvers, 1579, apud M. Popescu-Spineni, *op.cit.*, p. 133 (care a folosit ed. din 1583 aflată în Biblioteca Națională din Paris, G. 3107).

¹⁸⁹ Marin Popescu-Spineni, *op.cit.*, nota nr. 53, p. 134.

¹⁹⁰ Peeter Heyns, *op.cit.*, f. 66 b, apud M. Popescu-Spineni, *op.cit.*, loc.cit.

¹⁹¹ Aristide Ștefănescu, *Începuturile urbane ale Bucureștilor*, în "Analele Brăilei", Serie nouă, Brăila, Muzeul Brăilei, an 1 (1993), nr. 1, p. 463.

arheologice sau în studii de cert interes științific elaborate de specialiști din universități și institute de cercetare, dar și de către cercetătorii muzeelor naționale sau județene.

Având în vedere interesul major stârnit de aceste contribuții, problema izvoarelor arheologice își va găsi reflectarea în toate capitolele prezentei lucrări.

În acest sens, pe parcursul lucrării vor fi utilizate o serie de rezultate arheologice relevate în urma unor sondaje sau săpături sistematice efectuate de arheologi reputați între care menționăm doar câțiva, ceilalți, împreună cu lucrările lor, vor fi nominalizați ulterior, în desfășurarea studiului. Între arheologii care au efectuat săpături sistematice pe raza unor orașe medievale românești, îi menționăm pe: Alexandru Andronic, Ion Barnea, Stela Cheptea, Nicolae Constantinescu, Petre Diaconu, Grigore Florescu, Radu Florescu, Mircea D. Matei, Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Ștefan Olteanu, Panait I. Panait, Marcel Tanasachi și mulți alții ale căror nume le vom întâlni pe parcursul lucrării.

Care este poziția istoricilor față de izvoare?

Majoritatea cercetătorilor în domeniu a adoptat un punct de vedere critic, apreciind că informațiile furnizate de documentele (interne sau externe) ori de analistica și memorialistica vremii (notele călătorilor, însemnările pelerinilor, rapoartele diplomaților) sunt insuficiente, ca număr, și incomplete, ca informație, pentru a oferi o imagine de ansamblu asupra fenomenului urban românesc medieval. Totuși, extrema varietate a izvoarelor, deși lacunare (ca număr și informație), ne oferă date suficiente (credem noi) care, coroborate, pot evidenția aspecte de interes privind urbogeneza extracarpatică.

În ceea ce privește modul de abordare a izvoarelor de către istoricii noștri, acesta s-a făcut prin prisma unui model urban, cel mai adesea de factură occidentală. Unii istorici au acceptat și ideea unor influențe slave, cel puțin pentru perioada primelor secole de istorie medie, a unui model rusesc, în timp ce alții au adoptat o soluție de compromis: modelul hibrid, o mixtură între modelul occidental și cel rusesc venit pe filieră varegă. Cvasitotalitatea istoricilor români nu a acordat însă atenția cuvenită modelului bizantin, prezent timp de secole în Dobrogea și la Dunărea de Jos, dar cu influențe în întregul areal românesc. Acest model, preluat și adaptat de otomani, își va prelungi influența, fiind prezent în urbogeneza românească până târziu, spre începuturile epocii moderne.

Capitolul 2

PROBLEMATICA ORAȘULUI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

A. POZIȚII TEORETICE LA ISTORICII ORAȘELOR PRIVIND FORMAREA ȘI EVOLUȚIA CENTRELOR URBANE PE TERITORIUL EXTRACARPATIC AL ȚĂRII NOASTRE

Apărute într-o perioadă relativ târzie a istoriei europene, orașele românești din zona extracarpatică au purtat amprenta condițiilor istorice particulare în care s-au constituit, fiind expresia stadiului la care ajunseseră structurile economice, sociale și politice cuprinse între Carpați, Dunăre, Nistru și Mare.

Această problemă controversată a determinat, chiar de la începuturile istoriografiei moderne românești, ample discuții în care s-au exprimat diverse puncte de vedere.

Dintre istoricii moderni care au luat atitudine critică față de știrile cronicarilor în problema originii și vechimii orașelor românești, primul este Bogdan Petriceicu Hașdeu. În "**Istoria critică**", el acceptă interpolarea lui Misail Călugăruș privind **descălecarea** acestor orașe, dar nu crede că ea se referă la luga Voievod ci la lurg Koriatovici (1374 - 1375), considerând că această "**descălecarea de orașe**" este o caracteristică distinctivă a întregii familii Koriatovici, întrucât lor li se atribuie, de către istoricii ruși, reînnoirea aproape a tuturor orașelor și cetăților din Podolia: Bakota, Smotricz, Kamieniec, Braclaw, Winnica etc.¹⁹²

Într-o scriere monografică redactată sub influența "**Letopiseșului Cantacuzinesc**", Constantin D. Aricescu susținea, pe la 1855, că orașul Câmpulung ar fi fost întemeiat de legendarul Negru Vodă,¹⁹³ în timp ce Dionisie Fotino în a sa "**Istorie a vechii Dacie**" atribuie lui Mircea cel Bătrân întemeierea, pe la 1383, a Curții Vechi, cea dintâi reședință domnească din București. Cronologia este evident, devansată, Mircea urcând pe tronul Basarabilor în anul 1386, dar trebuie să menționăm că nu numai la Fotino, dar și în cronicile muntene din secolul al XVII-lea, cronologia primilor domni de până la mijlocul secolului al XV-lea are foarte multe greșeli.¹⁹⁴

¹⁹² Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Istoria critică a Românilor din ambele Dacie în secolu XIV*, Tomu I, volumu I, fascicola I, București, 1875, p. 90; Karamsin, *Histoire de Russie traduite en francaise*, V, p. 7 (ediția Einerling), apud A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. III, București, Editura "Cartea Românească", f.a., p. 116.

¹⁹³ Constantin D. Aricescu, *Istoria Kămpulungului, prima residență a Romaniei*, vol.1, București, Imprimeria Ferdinand Om, 1855, pp. 96-101.

¹⁹⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 48.

Colonelul Dimitrie Pappasoglu¹⁹⁵ și după el, preotul Grigore Musceleanu, Grigore Tocilescu,¹⁹⁶ Gheorghe Ionnescu-Gion¹⁹⁷ și Alexandru Al. Vasilescu erau convinși că întemeierea orașului București s-ar datora învingătorului de la Rovine, afirmând, nu fără temeii, că ar exista un document de la Mircea cel Bătrân emis la 20 iulie 1400 "*în cetatea noastră București*" ("*in arce nostra Bukurest*").¹⁹⁸

Documentul menționat nu s-a păstrat, din păcate, în original, ci în două copii redactate în limba latină, din care una are drept loc al emisiunii București, iar cealaltă, Argeșul, editorii din ultima vreme ai actelor noastre medievale opinând pentru "**versiunea**" Argeș și considerând cealaltă variantă drept o eroare a autorului copie.¹⁹⁹

O serie de cercetători, îndeosebi străini, care au studiat apariția așezărilor urbane la est de Carpați, în arealul moldovenesc, au afirmat că multe dintre acestea au existat ca **orașe** înainte de formarea statului medieval Moldova. Între acestea, pe primul loc se află **Baia**, după unii, o creație a coloniștilor germani veniți aici ca oaspeți, mai întâi din Transilvania și mai târziu din Polonia de Sud (Galiția) care se conduceau după statutul juridic al orașelor germane. Între susținătorii acestei teorii așa-zis teutonice îi menționăm pe istoricii germani R.F.Kaindl²⁰⁰, E. Fischer²⁰¹, C.Auner²⁰² și mai recent H. Weczerka.²⁰³

De asemenea, numeroși istorici români au acceptat ideea apariției orașelor anterior descălecatului țărilor românești (Muntenia și Moldova), între care îi amintim pe Nicolae Iorga,²⁰⁴ Dimitrie Onciul,²⁰⁵ Alexandru

¹⁹⁵ Dimitrie Pappasoglu, *Istoria începutului orașului București*, București, 1870.

¹⁹⁶ Grigore Tocilescu, *Cetatea Bucureștilor și Cetatea Dâmboviței*, în "Tinerimea română", București, I (1898), p. 12.

¹⁹⁷ Gheorghe Ionnescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 49.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ R.F.Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern* (Istoria germanilor din țările carpatice), II, Gotha, 1907, p. 392, apud Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol. I, Iași, Editura "Junimea", 1980, p. 9.

²⁰¹ E.Fischer, *Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien* (Activitatea culturală a germanilor din România), Hermannstadt, 1911, p. 90 și urm.

²⁰² C.Auner, *Episcopia de la Baia (Moldaviensis)*, Revista Catolică, București, 1915, p. 90.

²⁰³ Hugo Weczerka, *Die mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtums im Fürstentum Moldau* (Germanitatea medievală și modernă în Principatul Moldovei), München, 1960, p. 95 și urm, apud Eugenia Neamțu..., op. cit., loc. cit.

²⁰⁴ Nicolae Iorga, *Geschichte der Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (Istoria poporului român în cadrul dezvoltării sale statale), vol. I, Gotha, Friedrich Andreas Pertkes, 1905, p. 159; Idem, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, Casa Școalelor, 1922, p. 218 și urm.

²⁰⁵ Dimitrie Onciul, *Din istoria României*, București, 1909, p. 45.

Lapedatu,²⁰⁶ Petre P. Panaitescu,²⁰⁷ Valeria Costăchel,²⁰⁸ Aurel Cazacu,²⁰⁹ Nicolae Grigoraș,²¹⁰ Constantin C. Giurescu,²¹¹ Constantin Șerban²¹² și alții.

Dacă în privința existenței orașelor înainte de descălecat există o cvasiunanimitate de idei, în ceea ce privește procesul genezei și aportul etnic la dezvoltarea lor, părerile diferă.

Astfel, Alexandru D. Xenopol afirmă în *"Istoria Românilor din Dacia Traiană"* că la baza constituirii unor orașe în spațiul extracarpatic al României au stat *"coloniile săsești din Transilvania"* care au întemeiat, dincoace de munți, mai multe orașe a căror vechime este foarte mare, *"în parte chiar anterioară descălecării. Astfel, am văzut cum în Câmpulung din Muntenia chiar înainte de descălecarea se așezaseră sașii din Brașov"*.²¹³

Totodată, el consideră autentică așa-zisa **diplomă bârlădeană** din 1134, admitând existența, la începutul secolului al XII-lea, a orașelor Bârlad, Tecuci și Galați.²¹⁴

Dimitrie Onciul, adept al **teoriei teutonice** cu privire la originea germană a unor cetăți moldovene, a susținut, la rândul său, că: *"negoțul și meseriile, având centrele lor în orașe, se întrețineau în mare parte prin streini, mai ales sași și alți nemți"*, considerați de el *"importatorii instituțiilor orășenești de origine germană"*.²¹⁵

De altfel, Nicolae Iorga s-a pronunțat în mai multe lucrări asupra genezei orașelor românești, sprijinind teza originii străine a acestora și a dreptului urban de tip occidental. Astfel, în *"Istoria poporului românesc"*, el afirmă că: *"românii n-aveau la început târguri și orașe"*,²¹⁶ creatorii așezărilor urbane de pe teritoriile românești fiind, în opinia sa, alogeni

²⁰⁶ Alexandru Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, în "Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", București, an II (1909), nr. 2, p. 53.

²⁰⁷ Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări românești - Studii de istorie economică și socială*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 146.

²⁰⁸ Valeria Costăchel, Petre P. Panaitescu, Aurel Cazacu, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, capitolul "Orașele", București, Editura Științifică, 1957, p. 413 și urm.

²⁰⁹ Ibidem.

²¹⁰ Nicolae Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiunile lor până la Regulamentul Organic*, în: "Publicațiunile Institutului de Istoria Românilor A.D. Xenopol", Iași, 1942, p. 8 și urm.

²¹¹ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 185.

²¹² Constantin Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, în "Studii și articole de istorie", București, an XIV (1969), p. 62 și urm.

²¹³ Alexandru D. Xenopol, *op. cit.*, p. 193.

²¹⁴ Idem, *op. cit.*, ediția a III-a, vol. II, București, f.a., p. 204.

²¹⁵ Dimitrie Onciul, *op. cit.*, loc. cit.

²¹⁶ Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 137.

imigrați: "peste tot întâlnim în aceste orașe străini care au venit cu dreptul lor, cu constituția orașenească obișnuită în patria lor pentru a întemeia colonii asemănătoare pe pământ românesc... Aici, ca și peste munți, se arată neînclinarea neamului românesc de a trăi într-un oraș închis, bogat... Românului îi trebuie spațiu, aer, cer, natură, libertate..."²¹⁷ cerințe care sunt, în viziunea lui Nicolae Iorga, nevoile esențiale ale poporului român. Concepția sa, de certă factură romantică, semănătoristă, are rădăcini adânci în gândirea marelui istoric persistând și peste decenii. Astfel, într-o recenzie apărută în anul 1929, deși admite existența unui tip specific de așezare cvasiurbană, așa-zisul "**oraș-sat**"²¹⁸ al românilor, totuși conchide fără nici un fel de echivoc că: "*Nu este nici o îndoială astăzi că orașele noastre nu sunt întemeiate de români. Unele din ele, ca Baia, Siretul, Suceava, în Moldova iar în Țara Românească, Câmpulungul, Târgoviștea, vin de la o așezare străină, de germani din Galiția, de sași sau de armeni...*"²¹⁹

Ca o completare a ideilor exprimate, Iorga a afirmat în "**Istoria românilor prin călători**" că "*orașele fuseseră găsite de domnie*", conchizând: "*prin urmare ea (domnia, n.n.) moștenise sistemul anterior, mai adeseori sistemul Galiției decât cel din Ardeal*",²²⁰ admitând totuși, în cazul Sucevei, "*un influx de populație germană, desigur, din insula ardeleană a Bistriței*", care "*a contribuit la însemnătatea, la prosperitatea Sucevei*" - afirmație exprimată în introducerea volumului "**Documente românești din arhivele Bistriței**", publicat în 1899.²²¹ În ultima sa sinteză asupra istoriei poporului român, marele savant a recunoscut importanța străvechiului târg româno-slav, afirmând că "*sistemul târgurilor slave se întinde asupra întregului pământ românesc, de la Târgu Frumos la Târgu de Floci, la Târgul Jiului, la Târgul Mureșului*".²²²

Pornind de la ideea că pe teritoriile românești extracarpatice nu ar fi existat condiții economice interne în măsură să favorizeze geneza fenomenului urban, Nicolae Iorga a susținut în "**Drumuri vechi**"²²³ și în "**Istoria industriilor la Români**"²²⁴ că procesul de urbanizare s-a datorat,

²¹⁷ *Ibidem*, p. 161.

²¹⁸ Nicolae Iorga, recenzia lucrării lui Konrad Schünneman, *Die Entstehung des Städtewesens in Sudosteuropa*, Breslau-Oppeln (1929), în "Revue Historique du Sud-Est Européen", București, VI (1929), p. 281.

²¹⁹ *Idem*, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 30.

²²⁰ *Idem*, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, p. 106.

²²¹ *Idem*, *Documente românești din arhivele Bistriței* (Scrisori domnești și scrisori private), partea I, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, 1899, p. 1.

²²² *Idem*, *Istoria Românilor*, ediția a II-a coordonată de Gheorghe Buzatu și Victor Spinei, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1992, p. 269.

²²³ *Idem*, *Drumuri vechi*, București, 1920, p. 12.

²²⁴ *Idem*, *Istoria industriilor la Români*, București, 1927, p. 30.

în exclusivitate, factorilor externi, în speță comerțului de tranzit și coloniștilor străini.

În sistemul gândirii lui Nicolae Iorga a existat o permanentă relație între **negustorii străini - comerț - orașe medievale**,²²⁵ aspect remarcat de Mircea D. Matei în *“Civilizație urbană medievală românească”* *“astfel încât acest mecanism, considerat generator de așezări urbane și în alte regiuni ale Europei, pare să își aibă aplicabilitatea și în țările române”*.²²⁶

De altfel, trebuie subliniat faptul că istoriografia română interbelică nu a fost influențată numai de studiile lui A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul sau Nicolae Iorga, ci și de generalizarea unei idei preluate de la Henri Pirenne și încetățenite în rândul majorității istoricilor europeni potrivit căreia elementul determinant în constituirea orașelor medievale pe vechiul continent l-ar fi reprezentat **comerțul**. Acest punct de vedere exprimat de istoricul belgian, de altfel, personalitate marcantă a istoriografiei europene, coroborat cu influența profundă pe care a exercitat-o Nicolae Iorga în epocă, a fost aplicat necritic realităților urbane medievale românești din spațiul extracarpatic. Ca un corolar al acestei teorii avem concepția, dominantă, de asemenea în epocă, a **originii străine** (în speță, teutonice, amintită anterior) a locuitorilor primelor noastre orașe.

Importanța deosebită pe care Nicolae Iorga a acordat-o activității negustorești desfășurate de străini pe teritoriul Moldovei, dar și al Munteniei în mai mică măsură, îndeosebi a comerțului de tranzit, inclusiv în structura vieții de stat, nu este singulară în istoriografia română,²²⁷ pe o poziție apropiată situându-se Gheorghe I. Brătianu. Pornind de la această idee, el a stabilit o relație cauzală între desfășurarea comerțului de tranzit în teritoriul est-carpatic, apariția orașelor și formarea statului independent moldovean,²²⁸ dar și a celui muntean.²²⁹

Teoria amintită, de notorietate în epocă, acredita ideea că principatele extracarpătice s-au format ca urmare a existenței drumurilor comerciale care le străbăteau. În viziunea sa, Moldova s-a constituit ca urmare a necesității apariției unui organism cu rol de pază și ordine pe tronsonul moldovean al marelui drum comercial ce lega Liovul și orașele hanseatice de corespondentele italiene de la Marea Neagră.

Afirmația lui Nicolae Iorga că orașele moldovenești - în esență, dar în bună măsură și cele muntene - s-au creat *“cu cetățeni de împrumut”*

²²⁵ Idem, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924, p. 104.

²²⁶ Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească*. Contribuții. Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea, București, Editura Academiei R.S.R., 1989, p. 20.

²²⁷ *Ibidem*, p. 21.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Institutul de istorie universală “Nicolae Iorga”, 1945, p. 144.

²³⁰ a avut ecou în rândul cercetătorilor români de generație mai veche sau mai nouă, ea fiind prezentă nuanțat în lucrările lui Alexandru Lapedatu,²³¹ Emil Vărtosu,²³² Constantin C. Giurescu,²³³ Constantin Șerban²³⁴ și alții.

Prezența unei populații străine, în mare parte de rit catolic, în orașele moldovene și muntene, anterioară creării statelor independente - dar și mult timp după constituirea lor - nu poate fi, după aprecierea noastră, contestată, ea fiind atestată atât documentar cât și prin monumente de arhitectură religioasă, inclusiv prin pietre tombale,²³⁵ cazul lui "Laurentius, comes de Longo Campo" fiind relevant. Rămâne însă de precizat **data** când aceste elemente alogene s-au stabilit aici precum și **rolul** jucat de ele în apariția și dezvoltarea acestor așezări.²³⁶

Petre P. Panaitescu a exprimat un punct de vedere mai nuanțat, afirmând că, încă înainte de întemeierea statului, au existat "târguri de vâi", adică "*simple centre de schimb ale comunităților de pe valea unui râu*", în care, pe lângă elementul majoritar românesc, a existat și o populație germană.²³⁷ Consacrând un studiu special comunelor medievale românești ("**Comunele medievale în Principatele Române**"), el a ajuns la concluzia că "*în epoca întemeierii celor mai vechi și mai multe orașe nu existau încă domni ai țărilor; orașele au precedat statul*".²³⁸ În această lucrare istoricul amintit a formulat ipoteza că "*în jurul unor mici centre fiscale, militare și administrative care erau curțile voievozilor și cnezilor dinainte de întemeiere, s-au strâns negustorii veniți în special dintre sașii ardeleni*".²³⁹ Conform teoriei sale, "*cele mai vechi târguri românești sunt rezultatul expansiunii sașilor dincoace de munți, care se poate urmări istoricește*".²⁴⁰

Ca argument al acestei teorii el aduce **poziția geografică** a celor mai vechi orașe românești, toate grupate spre granița Ardealului, cu capete de drumuri la Dunăre. Dispunerea lor geografică corespunde, în viziunea sa, cu expansiunea germană spre Orient, expansiune ce a deschis calea comerțului de tranzit prin țările române. În același timp, de aici și prin

²³⁰ Nicolae Iorga, *Istoria industriilor la români*, p. 30.

²³¹ Alexandru Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, București, 1909, 1, p. 53.

²³² Emil Vărtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. II, București, Academia R.P.R., 1956, p. 465.

²³³ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.S.R., 1967, p. 185.

²³⁴ Constantin Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, p. 62 și urm.

²³⁵ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în sec. XIV-XVII*, vol. II, Iași, Editura Junimea, 1984, p. 10.

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ Petre P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969, pp. 288-289.

²³⁸ Idem, *Comunele medievale în Principatele Române*, p. 146.

²³⁹ Ibidem.

²⁴⁰ Ibidem, p. 148.

aceste târguri începe și un comerț cu vite, pește și ceară spre Europa centrală. De remarcat că în argumentația sa, Petre P. Panaitescu omite să prezinte rolul jucat de negustorii genovezi în dezvoltarea comerțului de tranzit, îndeosebi pe teritoriul Moldovei și la gurile Dunării. În bună măsură, teoria sa privind poziția geografică a orașelor corespunde adevărului, dar nu trebuie uitat că ele s-au dezvoltat în centrul unor zone de maxim demografic, unde s-a constituit un "for", o piață pentru produsele zonei.

Zece ani mai târziu, în studiul "**Orașele**" apărut în volumul "*Viața feudală în Țara Românească și Moldova*", istoricul amintit a afirmat că unele târguri sau orașe poartă numele unor văi de râu, exemplificând cu: Argeșul (Curtea de Argeș), Buzăul, Cetatea Dâmboviței (București), Târgul Gilortului (Tg. Cărbunești), Târgul Jiului, Târgul Troțușului, Târgul Bahluiului (Hârlău) etc. Aceste centre sunt, în opinia sa, "*desigur, anterioare formării statului, reprezentau locul unde se făcea târgul de schimb pentru mărfurile văii, era centrul văii, loc apărut de o curte locală, care mai târziu a devenit o curte domnească provincială. Prin urmare, la originea multor târguri din țara noastră stau vechile târguri ale văilor... În general, majoritatea târgurilor mari din ambele țări... sunt anterioare domniei, sau datează din primele timpuri, imediat următoare întemeierii statului feudal*".²⁴¹

Problema genezei orașului românesc a fost reluată de Petre P. Panaitescu într-o lucrare de referință intitulată "**Introducere în istoria culturii românești**",²⁴² care are un capitol dedicat întemeierii orașelor în spațiul românesc extracarpatic. Conform acestei teorii, "*anumite orașe românești s-au format în chip deosebit față de dezvoltarea obișnuită europeană a orașelor, adică nu prin colonizarea de oameni liberi, de diferite origini, în jurul unei curți sau cetăți senioriale sau domnești, ci prin trecerea pe cale economică de la obștea țărănească la o comunitate orășenească (sublinierea autorului). Este încă o formă de creație românească medievală*".²⁴³

Și în opinia altor istorici români, geneza orașului în spațiul extracarpatic - îndeosebi la răsărit de Carpați - este strâns legată de activitatea de negoț desfășurată de-a lungul drumurilor comerciale ce îl străbăteau. Exprimând opinii similare cu Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu și Petre P. Panaitescu, Constantin Racoviță afirma clar și fără echivoc, într-un studiu intitulat "**Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387 - 1432)**" apărut în 1940, dar a cărui valoare nu poate fi contestată, că: "*Spre Moldova umblau negustorii ardeleni, încă înainte de întemeierea principatului; orașele Moldovei, anterioare descălecatului lui*

²⁴¹ Valeria Costăchel, Petre P. Panaitescu, Aurel Cazacu, *op.cit.*, pp. 413-414.

²⁴² Petre P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, pp. 279-291

²⁴³ *Ibidem*, p. 284.

Dragoș, ca Baia, Siret, Suceava, poate și altele, au fost întemeiate de sași".²⁴⁴

Adepții originii străine a întemeietorilor orașelor românești extracarpatiche susțineau că apariția lor s-ar fi datorat activității laborioase a negustorilor străini care, străbătând Moldova, respectiv Țara Românească de-a lungul drumurilor comerciale de interes continental (în secolul al XIV-lea, perioadă de înflorire a comerțului est-european), au contribuit la dezvoltarea economică a celor două provincii românești.

Teoria amintită nu are consistență absolută, fiind valabilă doar parțial. În acest sens merită a fi citat H.Dj.Siruni care afirma în urmă cu aproape o jumătate de secol într-un studiu apărut în "*Balkanica*" că armenii s-au stabilit în Moldova înainte de secolul al XIV-lea - lucru perfect adevărat. Or, se știe că armenii au fost și sunt negustori redutabili, deci ei constituie o populație eminentă orășenească. Dacă în Moldova, respectiv în Țara Românească au existat armeni *ante* veacul XIV cum afirma documentat Siruni, unde s-au putut așeza aceștia? În sate? Exclus. Ei nu se puteau așeza decât în orașe și târguri întemeiate anterior, îndeosebi la Chilia și Cetatea Albă iar ulterior la Baia, Siret, Suceava etc.

Acest punct de vedere, dominant în istoriografia română interbelică, punând sub semnul întrebării capacitatea românilor de a-și fi creat propriile orașe medievale,²⁴⁵ a generat, în epocă, o reacție din partea unor istorici de talia lui Constantin C. Giurescu, iar după război, Nicolae Grigoraș ș.a.

Cercetătorul ieșan Nicolae Grigoraș a respins ideea originii străine a orașelor românești făcând o referire expresă la cele cuprinse între Carpați și Nistru, argumentația sa fiind valabilă și la sud de Milcov.

Deși inițial el a contestat originea străină și aportul alogenilor în geneza orașelor moldovene, considerând că "*negustorii și coloniștii străini, când au venit la noi, țara era organizată, ei au mărit numărul negustorilor români întemeietori*",²⁴⁶ ulterior el a acceptat o idee mai veche privind importanța pe care au avut-o drumurile comerciale de tranzit ce străbăteau Moldova în formarea și dezvoltarea orașelor din această provincie. Cu această ocazie și-a exprimat opinia că vechile capitale, Baia, Siret și Suceava au putut fi centrele unor formațiuni statale locale existente în nordul Moldovei în perioada anterioară constituirii statului independent,²⁴⁷ apreciind că locul castelului feudal occidental l-a luat **cetatea**: "*o parte din*

²⁴⁴ Constantin Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*, în "Revista Istorică Română", (RIR), X (1940), p. 322.

²⁴⁵ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, Editura Helios, 1997, p. 238.

²⁴⁶ Nicolae Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenesti și atribuțiunile lor până la Regulamentul Organic*, Iași, Publicațiunile Institutului de Istoria Românilor "A.D. Xenopol", 1942, pp. 13-14.

²⁴⁷ Idem, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în "Studii și Cercetări Științifice (SCȘ)", istorie, Iași, an XI (1960), fascicul 1, p. 90.

orașele moldovenești, ca Târgu Neamț, Suceava, Siretul și Romanul, întemeiate înainte de a doua jumătate a secolului al XIV-lea, s-au dezvoltat sub ocrotirea cetăților".²⁴⁸

Totodată, Nicolae Grigoraș vede în autohtoni pe creatorii orașelor medievale, respingând originea străină a întemeietorilor, îndeosebi a germanilor, aceștia stabilindu-se, în Moldova, potrivit opiniei sale, "*către sfârșitul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea*".²⁴⁹ Astfel, negând total aportul elementelor străine la edificarea urbanistică a orașului Baia, a susținut o "*origine curat românească*" a așezării.²⁵⁰

O poziție apropiată a adoptat și Constantin Șerban care afirmă că: "*... unele cetăți din țările române, având în jurul lor așezări stabile ale unei populații care desfășura o activitate comercial-industrială, au devenit treptat orașe, ca de exemplu Cetatea Neamțului care a generat Târgu Neamț, cetatea Sucevei - orașul cu același nume etc.*".²⁵¹ Just în esență, acest punct de vedere nu își are ilustrarea, în opinia lui Mircea D. Matei prin exemplul Sucevei, ci prin cel al Romanului, respectiv al Târgului-Neamț.²⁵²

Teza enunțată de cei doi istorici români se înscrie pe o linie general europeană de formare a unor așezări urbane medievale, singura diferență constând în faptul că umbra protectoare a castelului feudal care a favorizat constituirea orașelor apusene a fost înlocuită la noi prin zidurile, la fel de puternice, ale cetăților domnești din proximitatea sau din interiorul lor.

Acest punct de vedere corespunde, în principal Moldovei, unde majoritatea orașelor au apărut și s-au dezvoltat în jurul unei cetăți domnești așezate în târg sau în apropierea lui, și mai puțin Țării Românești unde situația era oarecum deosebită, cetățile fiind situate, în general, în locuri mai izolate. La sud de Carpați orașele s-au dezvoltat îndeosebi în acele locuri care, prin poziția lor, favorizau dezvoltarea unui schimb de produse interregional sau internațional, ori pe moșiile unor boieri. Din acest motiv aceștia vor dispune de **locuri în moșia** orașului și vor locui în oraș. Fenomenul, similar cu cel întâlnit în Bulgaria, este de neimaginat în **orașele libere** din Transilvania, închise accesului nobilimii și, în anumite circumstanțe, chiar suitelor înarmate ale voievozilor ardeleni.

În general, și orașele din spațiul sud-carpatic sunt anterioare statului medieval, altele apar în secolele XIV-XV, multe sunt și mai noi. În

²⁴⁸ Idem, *Vechi cetăți moldovenești (istoria lor)*, în "SCȘ", istorie, Iași, vol. XX, (vol. III, din seria nouă), 1946, p. 13.

²⁴⁹ Idem, *Despre orașul moldovenesc...*, p. 87.

²⁵⁰ Idem, *Dregătorii târgurilor moldovenești...*, p. 8 și urm.; idem, *Despre orașul moldovenesc...*, p. 86 și urm.

²⁵¹ Constantin Șerban, *Geneza orașelor medievale românești* în: "Studii și articole de istorie", (SAI), București, XIV (1969), p. 71.

²⁵² Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească...*, p. 25.

prima categorie intră cu siguranță Câmpulung, atestat la 1300, Curtea de Argeș, Târgoviște.

Săpăturile arheologice au relevat faptul că majoritatea orașelor extracarpatic s-au constituit în perimetrul unor vechi așezări rurale ale căror origini coboară mult în istorie. Ulterior, ele vor îndeplini rolul de centre economice ale zonei și, evoluând în timp, vor căpăta atribute și statut urban.

O atenție deosebită a acordat orașului medieval istoricul Constantin C. Giurescu, adeptul, în cea mai mare parte a operei sale, a teoriei autohtoniei orașelor în spațiul extracarpatic. Conform acestei teorii, exprimată, între altele, și în monografia **"Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea și până la mijlocul secolului al XVI-lea"**, orașele medievale din acest areal s-au format cu mult înaintea **descălecatului** țărilor românești, vechile târguri existând *"după cum arată însuși numele lor generic, în perioada asimilării slavilor de către daco-romani"*.²⁵³ În sprijinul acestei ipoteze Constantin C. Giurescu aduce și termenul de **târg**, de origine slavă *"ca fiind generic pe tot pământul românesc"*. Generalizarea termenului de **târg** la întregul areal românesc desemnează, după cum bine a remarcat istoricul amintit, faptul că *"avem de-a face cu un termen foarte vechi"*, el exprimând înțelesul de *"așezare în care are locul târgul, adică schimbul de produse sau comerțul, deci termenul de târg sau oraș s-a născut de asemenea foarte de timpuriu, în perioada de conviețuire româno-slavă, cuprinzând secolele VI-X"*.²⁵⁴ Ele sunt așezate, în general, lângă o apă curgătoare, pe valea unui râu, ori la confluența unor râuri, la intersecția apei cu drumurile, deservind satele văii. De asemenea, adeseori își iau numele de la apa respectivă: Târgul Troțuș, Târgul Vasluiului, Târgul Lăpușnei, existând circa 13 târguri moldovenești situate pe ape. Fenomenul este asemănător și în Muntenia și Transilvania: Târgul Jiului, Târgul Gilortului, Târgul de pe Argeș (Curtea de Argeș), Târgul Mureșului, Târgul Lăpușului.

Locurile în care s-au întemeiat aceste târguri erau bine alese, atât sub raportul posibilităților de trai (loc arabil, pășune, proximitatea pădurii) cât și sub acela al comunicațiilor (la vaduri), unde apele puteau fi trecute mai ușor, ori la confluența sau la întretărirea apelor și drumurilor terestre care, în condițiile evului mediu constituiau calea cea mai lesnicioasă de transport. Aceste locuri, datorită avantajelor pentru desfășurarea traiului colectivității umane, nu fac decât să continue alte așezări (în majoritatea cazurilor), permanența lor putându-se urmări adesea până în antichitate. Ele reprezentau locul unde se făcea târgul de schimb pentru produsele văii, loc apărat de curtea întărită a jupanului sau cneazului local, sau de grădiști - centre fortificate. Începând cu secolul X, când primele documente

²⁵³ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 46.

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 75

scrise atestă pe teritoriul țării existența unor stăpânitori de pământuri (jupani și duci), deci și a reședințelor acestora, precum și primele date despre existența "gorodurilor" și a traficului comercial la Dunărea de Jos, târgurile au început să se dezvolte sub raportul întinderii și al populației.

După o perioadă de regres determinată de năvălirea tătarilor, a avut loc o revigorare a rețelelor de schimb, chiar dacă au existat pe locul târgurilor așezări mai vechi, târgurile au fost recreate.

Constantin C. Giurescu consideră că Târgul Sucevei a precedat întemeierea statului moldovean, afirmând textual în "**Istoria Românilor**" că: *"după toate probabilitățile, și acest târg este anterior întemeierii Moldovei"*.²⁵⁵ Referitor la data când s-a constituit orașul, istoricul afirmă că acest lucru este *"mai greu de precizat. Noi credem că exista în secolul al XIII-lea, poate chiar în prima jumătate a lui, înainte de năvălirea tătarilor, vechea așezare primind un apreciazabil adaos de populație prin coloniștii sași și unguri de care pomenește, pentru teritoriul episcopatului cumanilor, scrisoarea papală din 1234"*.²⁵⁶

Din cele expuse, rezumativ, în rândurile de mai sus, rezultă clar că, în concepția sa, savantul a susținut ferm că atât în Moldova cât și în Țara Românească, o seamă de orașe *"preced întemeierea statului"* ²⁵⁷ deoarece *"în momentul în care se întemeiază statul Moldovei există o întreagă rețea de târguri pe tot teritoriul cuprins între Carpați și Marea Neagră"*.²⁵⁸ Între așezările urbane menționate făceau parte, cu certitudine, Chilia, Cetatea Albă, Baia și Hotinul și după toate probabilitățile, Suceava, Siretul și Târgul Neamțului la care se adăugau se pare, Bacăul, Sascutul, Vasluiul, Bârladul, și Tighina.

După opinia sa, târgurile vor deveni unități teritoriale așezate pe **pământ domnesc**, îndeosebi în Moldova, și pe **pământ domnesc sau boieresc**, în Țara Românească. Ele cuprindeau o **vatră**, ocupată de case și prăvălii, curți și grădini, un teren agricol înconjurător, ce constituia **hotarul târgului**, cu ogoare, fânețe, livezi, vii, prisăci, heleșteu și un **ocol**, exterior hotarului, cuprinzând mai multe sate. Populația târgului era amestecată sub raport etnic, preponderent fiind însă elementul autohton românesc. De asemenea, și sub raport social populația reprezenta o concentrare de categorii sociale, de la boieri și dregători până la robi, dar pe primul loc se aflau orășenii propriu-ziși. Între aceștia, el i-a evidențiat pe primul plan pe **meșteșugari**, situându-i în rândul secund pe **negustori sau comercianți**. Această plasare a negustorilor este în contradicție flagrantă cu ideile exprimate de istoriografia tradițională românească care-i situa pe

²⁵⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea a II-a, București, Fundația pentru literatură și artă "Regele Carol II", 1937, p. 434.

²⁵⁶ Idem, Târguri sau orașe..., p. 278.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ Ibidem, p. 72.

primul loc, ca pondere socială, pe negustori, de unde și caracterul orașului: **centru comercial** sau **negustoresc**, în opoziție cu ideea de centru **meșteșugăresc** susținută de el. În opinia sa, toți meșteșugarii sunt în același timp și negustori iar orașul românesc are un caracter predominant meșteșugăresc. Constantin C. Giurescu a acceptat un caracter precumpănitor comercial, respectiv politico-administrativ și militar, doar pentru câteva orașe-porturi de la Dunăre și Mare, între care Chilia și Cetatea Albă, ori pentru reședințele domnești. Concluzionând, marele istoric a subliniat faptul că târgurile și orașele românești sunt rezultatul dezvoltării forțelor interne iar nu creații ale străinilor veniți de peste hotare.²⁵⁹

Fiul său, istoricul Dinu C. Giurescu, pornind de la studiul realizat de Constantin C. Giurescu asupra târgurilor moldave la începuturile evului mediu,²⁶⁰ a susținut faptul că multe din târgurile Țării Românești, întocmai ca și cele ale Moldovei, preced fenomenul formării statelor medievale respective, conchizând că atestarea documentară nu constituie un indiciu al vechimii lor, fiind determinată îndeosebi de un act al autorității politice (privilegii comerciale, acte de donație) sau relatare de călător.²⁶¹ În opinia sa, faptul că fenomenul urbanizării țării precede data formării statului medieval, înseamnă că în momentul unificării politice și teritoriale a Țării Românești, principalele târguri erau în ființă ca centre de negoț și de producție meșteșugărească, ca sedii locale ale autorității politice, și uneori religioase.²⁶²

Cele mai multe așezări urbane s-au constituit în zona de deal ori pe linia Dunării și doar patru în câmpie (Caracal, Slatina, Rușii de Vede și București), funcția economică de bază rezidând în schimbul intern sau internațional de mărfuri pe drumurile ce legau orașele ardelenene cu porturile dunărene și maritime ori cu Peninsula Balcanică dar și producția meșteșugărească.²⁶³

Alexandru Andronic a ajuns la concluzia că primele orașe moldovene, Suceava, în primul rând, dar și Siret și Baia, s-au constituit ca așezări preurbane și au evoluat spre statutul de oraș trecând prin faza de așezări fortificate. În argumentarea teoriei sale, istoricul ieșean a pornit de la analiza termenilor de cancelarie utilizați în secolul al XIV-lea de diecii moldoveni pentru desemnarea așezărilor urbane, termeni utilizați în redactarea documentelor vremii. În opinia sa, evoluția termenilor a fost: **forum** sau **torg** (târg) - pentru faza incipientă, adică prima jumătate a

²⁵⁹ *Ibidem*, pp. 173-174.

²⁶⁰ *Ibidem*.

²⁶¹ Dinu C. Giurescu, Țara Românească în secolele XIV și XV, p. 254.

²⁶² *Ibidem*, p. 255.

²⁶³ *Ibidem*.

secolului al XIV-lea - urmată, pentru cea de-a doua jumătate a aceluiași secol, de **civitas, miasto, gorod**.²⁶⁴

Etapizarea propusă de el este generalizată de istoric la nivelul tuturor așezărilor de tip urban din acest areal, fapt confirmat de evoluția orașelor Iași, Roman, Târgu-Neamț și Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț) care ating stadiul de **torg** (târg) în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, punct de vedere împărtășit și de Mircea D. Matei în studiul "**Civilizația urbană medievală românească**".²⁶⁵ În concluzie, Suceava și probabil celelalte foste capitale moldovene, Baia și Siret erau, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, așezări întărite aflate în plin proces de urbanizare.²⁶⁶

Reputatul istoric subliniază într-un studiu dedicat lașilor ca oraș medieval că "*orașul medieval românesc este produsul unui îndelungat proces intern social-economic și politic, favorizat de condițiile istorice de la mijlocul secolului al XIV-lea*".²⁶⁷

Totodată, Alexandru Andronic semnalează faptul că "*cu toate realizările notabile ale arheologiei medievale românești, rămâne încă valabilă opinia istoricului Petre P. Panaitescu cu privire la studierea începuturilor vieții urbane românești pe baza cercetărilor comparative cu feudalismul clasic european*".²⁶⁸

În contradicție cu majoritatea istoricilor români, Dimitrie Ciurea a susținut în urmă cu un sfert de secol că: "*cele mai vechi târguri din Moldova - Siretul, Suceava, Baia și Neamțul - s-au putut forma după jumătatea secolului al XIV-lea, și nu mai curând*",²⁶⁹ considerând că apariția lor "*se datorește noii funcții economice a acestei regiuni, activizată tardiv, în raport cu altele, și ca o zonă de periferie între Polonia și Ungaria, state feudale avansate, și Dunărea Inferioară și Marea Neagră. Siretul și Suceava au apărut în imediata apropiere a principalei căi de trafic, care, în secolul XIV, străbătea Moldova*",²⁷⁰ punct de vedere deosebit de cel exprimat de Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, Dimitrie Onciul și combătut de Mircea D. Matei.²⁷¹ Această idee se regăsește și în studiul

²⁶⁴ Alexandru Andronic, *Les villes de Moldavie au XIV-e siècle à la lumière des sources les plus anciennes*, în "Revue Roumaine d'Histoire (RRH)", București, tom IX (1970), nr. 5, pp. 852-853.

²⁶⁵ Mircea D. Matei, *Civilizația medievală urbană românească...*, p. 25.

²⁶⁶ Ibidem.

²⁶⁷ Alexandru Andronic, *Despre geneza orașului medieval românesc. Modelul lașilor*, în "Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII", Suceava, 1986, pp. 55-56.

²⁶⁸ Ibidem, p. 54. A se vedea și nota 2.

²⁶⁹ Dimitrie Ciurea, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol", Iași, VII (1970), pp. 22-23.

²⁷⁰ Ibidem, p. 23.

²⁷¹ Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 25

"Noi contribuții la istoricul orașului Baia", în care istoricul ieșean apreciază că evoluția principatului moldav nu poate fi înțeleasă decât în funcție de activitățile orășenești din Polonia și Transilvania. În acest sens a afirmat textual că: "*o parte a teritoriului Moldovei a constituit, în secolele XIII și XIV, periferia vieții și activității orășenești din Ardeal și Polonia, intensificată prin aducerea și colonizarea unor elemente din afară, care s-au organizat în comunități conduse după norme juridice proprii*".²⁷²

Totodată, el menționează că elementele etnice străine, constituite îndeosebi din coloniști germani și maghiari s-au grefat "*pe o veche așezare autohtonă*".²⁷³

Între dovezile aduse în argumentarea acestui punct de vedere, Dimitrie Ciurea menționează sigiliul orașului Baia. Analizând sigiliul medieval al orașului cu legenda sa în limba latină care specifica în exergă calitatea de *civitas* a localității «*Sigillum capitalis civitatis Moldavie terre Moldaviensis*»,²⁷⁴ Dimitrie Ciurea a afirmat că sigiliul în cauză ar fi fost executat în jurul anului 1400, probabil după înființarea episcopiei catolice de aici,²⁷⁵ așa cum a fost și în cazul orașului Siret. Și în acest caz târgul era îndreptățit, prin act papal, să se numească *civitas*, adică oraș de reședință episcopală, primind statut de oraș.

Combătând acest punct de vedere, Emil Vârtosu a considerat că orașul Baia a existat încă din secolul al XIII-lea sub forma unui simplu *oppidum*. El nu a exclus posibilitatea existenței unui sigiliu al orașului încă din această perioadă, cel cu legenda în limba latină care a ajuns până în zilele noastre, având inscripționat cuvântul *civitas* fiind turnat ceva mai târziu, după anul 1413.²⁷⁶

La rândul său, Ștefan Gorovei, analizând mai multe sigilii orășenești cu legende în limba latină, a ajuns la concluzia că sigiliul Băii - cu indicația expresă a calității de *civitas* - este anterior anului 1413, fiind turnat și gravat după ce localitatea menționată a devenit "*centrul statului embrionar*"²⁷⁷ de pe valea Moldovei.

În bună măsură, afirmațiile lui Dimitrie Ciurea au acoperire, procesul formării multor orașe moldovene sau muntene fiind inseparabil legat de activitățile comerciale desfășurate în aceste zone, o contribuție remarcabilă, dar nu determinantă la apariția nucleelor preurbane și apoi urbane aducând-o atât negustorii străini care tranzitau mărfuri pe aici, cât

²⁷² Dimitrie Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în "Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an VI (1955), nr. 3-4, p. 32

²⁷³ Ibidem.

²⁷⁴ Idem, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în "Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an VII (1956), 2, p. 157 și urm.

²⁷⁵ Ibidem, p. 161.

²⁷⁶ Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, p. 465.

²⁷⁷ Ștefan Gorovei, *Am pus pecetea orașului*, în "Magazin istoric", an XII (1978), nr. 2, pp. 36-37.

și influența drumurilor comerciale care legau Europa Centrală și de Nord cu orașele nord-pontice.

Explicând apariția și dezvoltarea unor vechi centre urbane pe teritoriul dintre Carpați și Nistru doar prin prisma raporturilor economice cu Polonia și apreciind drept active doar elementele comerciale și meșteșugărești imigrate din Ardeal, concepția lui Dimitrie Ciurea se dovedește a fi *“tributară curentelor istoriografice care contestă poporului român experiența sa istorică proprie”*,²⁷⁸ după cum observa Mircea D. Matei într-un studiu dedicat civilizației urbane medievale românești. Totodată, el atrage atenția că această teorie, vehiculată de istorici de prestigiu, poate pune sub semnul întrebării capacitatea poporului român de a-și fi creat propriile orașe medievale sau poate nega înclinațiile sale spre o civilizație citadină,²⁷⁹ așa cum aprecia eronat Nicolae Iorga într-o lucrare elaborată în spiritul *semănătorist* al începutului de veac. Este adevărat că la dezvoltarea vieții urbane din Moldova și-au adus contribuția, în opinia sa, și elemente străine, îndeosebi germane și ungurești, venite din Transilvania, care s-au grefat *“pe o veche așezare autohtonă”*,²⁸⁰ aspect remarcat în final de Dimitrie Ciurea și consemnat de Mircea D. Matei în studiul amintit.

Preluând o idee mai veche a lui Petre P. Panaitescu potrivit căreia așezările de reședință ale cnezilor și voievozilor români au fost inițial sate²⁸¹ și sintetizând rezultatele săpăturilor arheologice efectuate în ultimele decenii la est de Carpați, istoricul și arheologul Mircea D. Matei a afirmat fără echivoc că, în acest spațiu, satul a fost punctul de plecare în evoluția așezărilor urbane,²⁸² punct de vedere acceptat de cvasitotalitatea istoricilor români.

Totodată, istoricul amintit, completându-l pe Constantin C. Giurescu, a reușit să demonstreze într-o lucrare de referință apărută recent (**“Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească”**) că orașul medieval românesc a fost *“o formă de exprimare a nivelului atins de procesul de feudalizare a societății românești în ansamblul ei”*,²⁸³ fapt ce reprezintă un mare pas înainte în istoriografia românească a problemei deoarece, după părerea sa, *“primele începuturi ale înfiripării urbane românești nu au mai fost separate de procesul organizării politice statale*

²⁷⁸ Mircea D. Matei, *op.cit.*, p. 26.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Ibidem.

²⁸¹ Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele române*, p. 146.

²⁸² Mircea D. Matei, *La ville médiévale et l'archéologie roumaine, état des recherches*, în *“Dacia”*, N.S., VII (1964), p. 283.

²⁸³ Idem, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 238.

proprii, văzându-se în aceste nuclee orășenești centre ale autorității statale în formare”.²⁸⁴

În aceeași lucrare Mircea D. Matei a subliniat faptul că majoritatea specialiștilor noștri care au abordat problema, au studiat îndeosebi **căile** concrete de constituire a orașelor în arealul extracarpatic și **caracterul** pe care aceste așezări l-au putut avea încă de la începuturile existenței lor, neacordând spațiu formulării unor **criterii** care să constituie puncte de referință în stabilirea caracterului urban.²⁸⁵

Or, în stabilirea caracterului urban al unei așezări medievale așa cum susținea J. Gilissen în *“Recueils de la Société”*, trebuie să se aibă în vedere o serie de criterii între care istoricul belgian a menționat: criteriul geografic, criteriul demografic, criteriul economic și criteriul social,²⁸⁶ omițând criteriul socio-cultural,²⁸⁷ punct de vedere acceptat și amendat de R. Laufner²⁸⁸ și W. Hensel.²⁸⁹

Conform concepție lui A.M. Saharov exprimată în *“Orașe nord-estice ale Rusiei în secolele XIV-XV”*, orașul medieval se poate defini drept: *“un fenomen deosebit social economic al societății feudale, un centru de concentrare a meseriilor, negoțului, al producției și schimbului de mărfuri, care se deosebește, prin caracterele sale social-economice, de alte tipuri de așezări și fortificații”*.²⁹⁰ Acest punct de vedere, care plasează pe primul plan factorii de ordin economic (ca elemente decisive pentru definirea orașului medieval, după cum sublinia Mircea D. Matei în lucrarea menționată)²⁹¹ este în contradicție, cel puțin aparent, cu opinia exprimată de istoricul francez R. Latouche, conform căreia *“viața unui oraș este un fenomen sociologic și condițiile necesare pentru ca să subziste și să funcționeze tipul de aglomerație umană care se numește oraș nu sunt exclusiv materiale”*.²⁹²

²⁸⁴ Ibidem.

²⁸⁵ Ibidem, p. 15.

²⁸⁶ J. Gilissen, *Recueils de la Société*, Jean Bodin, VI, La Ville, I, I-ère partie. Institutions administratives et judiciaires, Buxelles, 1954, p. 54, apud Mircea D. Matei, op. cit., p. 13.

²⁸⁷ Funcția religioasă și cea ceremonială sunt, evident, funcții de natură culturală și socio-culturală (n.n.).

²⁸⁸ R. Laufner, *Die Städte Mitteleuropas im 12 und 13. Jahrhundert*, Linz, 1963, apud Mircea D. Matei, op. cit., p. 29.

²⁸⁹ W. Hensel, *Anfänge der Städte bei den Ost-und Westslawen*, Bautzen, 1967, apud Mircea D. Matei, op. cit., p. 14.

²⁹⁰ A.M. Saharov, *Goroda Severo-Vostocnoi Rusi XIV-XV v.v.* (Orașele din nord-estul Rusiei din secolele XIV-XV), Moscova, 1959, p. 17.

²⁹¹ Mircea D. Matei, op. cit., p. 14.

²⁹² R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale (IV-e-XI-e siècles)*, Paris, 1956, p. 123 (traducerea ne aparține, n.n.).

Într-un studiu apărut în 1972,²⁹³ Ștefan Olteanu a adus în discuție premisele majore ale cristalizării urbane medievale la sud și est de Carpați, premise concepute ca structuri economice, sociale și politice, determinante, în opinia sa, în declanșarea fenomenului urban. Între acestea enumără: **creșterea demografică, diviziunea socială a muncii** (ca expresie a dinamicii economiei de mărfuri) și **cristalizarea raporturilor feudale**, care culminează cu apariția organismului statal. În viziunea sa, confluența acestor factori, deplina lor concordanță ca nivel de dezvoltare, au constituit caracteristicile de bază care au asigurat mediul prielnic apariției orașelor medievale pretutindeni în Europa, deci și la noi. Poziția geografică sau strategică a unei așezări, fertilitatea solului, proximitatea căilor de comunicație sunt, în viziunea autorului, doar niște condiții care pot grăbi sau stimula apariția fenomenului urban, dar nu-l pot determina.²⁹⁴

Este prima încercare de analiză multifuncțională a fenomenului urban românesc.

Ștefan Olteanu consideră că abia în secolul al XIII-lea și mai cu seamă în a doua jumătate a lui s-a ajuns, în societatea de la sud, respectiv, est de Carpați, la acea confluență a premiselor majore pe fundalul cărora au început să apară primele cristalizări urbane, în urma unui lung proces de gestație situat în principal între secolele X - XIII.

Conceptele și termenii aparțin autorului. Adoptarea unei poziții tranșante în discuție cu privire la caracterul feudal sau nefeudal al evului mediu românesc depășind limitele problematice și de timp ale lucrării de față, vom utiliza în general, atunci când nu cităm, termenul de medieval, iar din ipoteza sa reținem ideile menționate mai sus.

Crearea bazei de dezvoltare urbană, prin realizarea confluenței premiselor majore în secolul al XIII-lea a determinat accelerarea procesului de urbogeneză, îndeosebi în a doua jumătate, pregătind condițiile constituirii statelor medievale independente, Țara Românească și Moldova.²⁹⁵

Într-un alt studiu ("**Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească**")²⁹⁶ Ștefan Olteanu, folosind, pe lângă sursele documentare și pe cele arheologice, conchide ca orașele din Țara Românească au apărut relativ târziu în raport cu Europa occidentală, abia începând cu secolul al XIII-lea. În opinia sa, aceste orașe derivă din unele "*așezări rurale beneficiare ale unor condiții de dezvoltare deosebit de favorabile (așezare geografică în măsură să permită o populare intensă,*

²⁹³ Ștefan Olteanu, *Premisele majore ale procesului de constituire a orașelor medievale la est și sud de Carpați*, în "Studii", Revistă de istorie, București, Editura Academiei R.S.R., tom. 25 (1972), nr. 5, p. 934-939.

²⁹⁴ Ibidem.

²⁹⁵ Ibidem.

²⁹⁶ Idem, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în "Studii", Revistă de istorie, București, Editura Academiei R.S.R., tom XVI (1963), nr. 6.

situarea la intersecția drumurilor comerciale, la locuri de trecere) și locurile unde se schimbau periodic produsele satelor regiunii respective, mai precis la târgurile periodice organizate care se țineau în locuri convenabile locuitorilor satelor din apropiere".²⁹⁷

El observă că "fiecare oraș se află într-o regiune dens populată, aproximativ în centrul unui grup de sate destul de numeros",²⁹⁸ dar nu toate "așezările au depășit... în decursul evului mediu etapa intermediară de dezvoltare, rămânând tot timpul la nivelul unei așezări rurale mai mari în care avea loc târgul atât de necesar locuitorilor satelor din regiune...".²⁹⁹

B. NOȚIUNILE DE "TÂRG" SAU "ORAȘ". ETIMOLOGIA ȘI SEMNIFICAȚIA TERMENILOR.

După cum pe bună dreptate observa Ionel Căndea într-un studiu elaborat în 1993, (**Geneza orașului medieval Brăila**) în istoriografia noastră se remarcă în ultima vreme "un viu și constant interes pentru studiul orașelor, al originii lor, precum și a momentului de conturare a vieții materiale urbane".³⁰⁰

Într-adevăr, în ultimii ani, în istoriografia română au apărut numeroase studii și lucrări ai căror autori și-au propus să contribuie la clarificarea termenilor de **târg** sau **oraș** care se utilizează încă în paralel pentru desemnarea unei așezări urbane medievale.

Practic, putem vorbi de existența a două concepții istoriografice diferite:

- una, care consideră că atunci când se utilizează termenul de **târg**, acesta se referă la o activitate specific comercială, de schimb, care se desfășoară într-un loc distinct, respectiv într-o așezare cu caracter **permanent** sau **periodic**, la un moment dat;

- o a doua, care folosește conceptul de **târg** ca o fază preurbană în evoluția unei așezări orașenești.

Înainte de a încerca să clarificăm noțiunile de **târg** și **oraș**, respectiv etimologia și semnificația lor, considerăm util să stabilim elementele care definesc categoriile de așezări cu atribute urbane, adică funcțiile, structura și etapele pe care le parcurg pentru a atinge stadiul de oraș.

În opinia unor cercetători ai istoriei orașelor, între care îl menționăm pe Paul Niedermaier (exprimată la Colocviul "Termenii: **târg/oraș**).

²⁹⁷ *Ibidem* p. 1268.

²⁹⁸ *Ibidem*, pp. 1269-1270.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 1272.

³⁰⁰ Ionel Căndea, *Geneza orașului medieval Brăila*, în "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, p. 19.

Semnificație, evoluție și utilizare”),³⁰¹ pentru ca o așezare să ajungă la statutul de oraș ar trebui să parcurgă 4 etape:

Într-o primă etapă, în evoluția așezării prevalează **elementul politic**,³⁰² respectiv cel **ecleziastic**. Din acest punct de vedere, în Transilvania sunt considerate orașe Alba Iulia și Cenad (unde prevalează rolul politic, ambele fiind reședințe voievodale), respectiv Oradea (episcopie cu 9 parohii) și Sibiul (unde a funcționat o prepozitură), ultimele două fiind orașe cu funcții ecleziastice. Pentru spațiile est, respectiv sud-carpatic, avem Hotinul (reședință episcopală catolică la 1310), Romanul, Milcova, Rădăuți, Râmnic, (orașe cu funcții ecleziastice), Baia, Siret, Suceava, Iași, Câmpulung, Curtea de Argeș, Târgoviște și București (unde sunt prezente elementele politico-administrative, toate fiind pe rând reședințe domnești).

În a II-a etapă intervine **criteriul economic**³⁰³ unde inițial, o importanță majoră o are **mineritul**, îndeosebi exploatarea sării și a metalelor prețioase. În acest caz sunt relevante orașele miniere Rodna, Baia de Arieș (în Ardeal), Baia de Aramă (în Oltenia) și Baia (în Moldova) etc., ultimul având și atribute politico-administrative, fiind prima capitală a Moldovei.³⁰⁴

Într-o a III-a etapă prevalează **producția meșteșugă-rească**³⁰⁵ fiind predominante centrele meșteșugărești care se distanțează de celelalte centre. Evident, aceasta nu înseamnă excluderea elementului comercial din viața economică a localității respective, cu care coabitează. În acest sens putem exemplifica cu situația în care au apărut și s-au dezvoltat Brașovul, Bistrița, Clujul, Sighișoara etc., din interiorul arcului carpatic.

În a IV-a etapă devin orașe **târgurile**,³⁰⁶ adică acele localități în care **comerțul** are o importanță deosebită (îndeosebi în spațiul extracarpatic).

Petre Diaconu, abordând problema fenomenului urban în istoria post-romană, medievală a Dobrogei bizantine, face o distincție netă între noțiunile de *târg* și *oraș*.

Din punctul său de vedere, *“târgul, ca formă de organizare urbană, se caracterizează prin comercializarea, în cadrul lui, a mărfurilor pe cale de*

³⁰¹ Paul Niedermaier, Colocviul *“Termenii: târg/oraș. Semnificație, evoluției și utilizare”*, în *Historia urbană*, București, tomul I (1993), nr. 1, p. 89.

³⁰² Ibidem.

³⁰³ Ibidem.

³⁰⁴ În unele izvoare istorice, între care o cronică redactată în ultimii ani de domnie a lui Ștefan cel Mare, se menționează că Baia (Mulda) a fost o “capitală a Moldovei”: “Eyn haubstadt Moldener land”, vezi: I.C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, 1942, p. 38.

³⁰⁵ Paul Niedermaier, *op.cit.*, loc.cit.

³⁰⁶ Ibidem.

schimb (troc), în timp ce orașul, formă superioară de organizare urbană, se caracterizează prin vehicularea mărfurilor cu mijlocirea banilor" ³⁰⁷

La est și sud de Carpați, în Moldova și Țara Românească, prevalează elementul **politic și comercial** în evoluția așezărilor spre stadiul urban, în timp ce în Transilvania sunt predominante producția **meșteșugărească** și evident, elementul **comercial**.

Într-un interval de timp uneori extrem de scurt, o serie de așezări care au avut un rol politic sau religios proeminent, au devenit orașe înfloritoare. Este cazul Sucevei, Curții de Argeș și Târgoviștei, care într-o primă etapă au fost reședințe domnești și sedii episcopale, iar în subsidiar au îndeplinit și funcții economice.

Această teorie lansată de istoricul Paul Neidermaier este, după părerea noastră, o propunere de stadializare, influențată, în bună măsură, de teoria evoluționistă și nu se poate aplica genezei și dezvoltării urbane, nefiind un model formal ci **substanțial** (calitativ).

Evoluția orașului se încadrează în problematica **modelelor generale** de dinamică istorică, ce cuprinde două tipuri distincte: **modelul formal** (cantitativ) și **modelul substanțial** (calitativ).

Revenind la etimologia și semnificația termenilor de **târg**, menționăm că în spațiul extracarpatic, deci în Țara Românească și în Moldova, cancelaria domnească a întrebuițat în documentele redactate în limba slavă patru denumiri pentru a desemna o așezare urbană:

1. **gorod** - oraș și cetate;
2. **misto** (miasto)
3. **târg**
4. **oraș**

Ioan Bogdan, a tradus (în "**Vechile cronicе moldovenești până la Urechia**"), credem, eronat, termenul slav **misto** prin "loc" ³⁰⁸ în timp ce pentru Petre P. Panaitescu ("**Cronicile slavo-române din sec. XIV-XVI**") **misto** are sens de "oraș", ³⁰⁹ punct de vedere adoptat și de Constantin C. Giurescu în "**Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea**". ³¹⁰

Astfel, într-o scrisoare emisă la 1 septembrie 1435 de cancelaria lui Iliș Vodă prin care acesta îl anunța pe Vladislav Jagello, regele Poloniei,

³⁰⁷ Petre Diaconu, *Câteva caracteristici ale orașelor dobrogene din secolele X-XI*, în "Analele Brăilei", S.N., Brăila, I (1993), 1, p. 433.

³⁰⁸ "întâiul loc pe apa Moldovei" și "locul Baia", vezi Ioan Bogdan, *Vechile cronicе moldovenești până la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note*, București, Litografia Carol Göble, 1891, p. 188 (pentru textul slav) și p. 238 (pentru traducerea în românește).

³⁰⁹ Petre P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție revizuită și completată de Petre P. Panaitescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 160.

³¹⁰ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 100

că s-a împăcat cu fratele său Ștefan, împărțind Moldova între ei, dându-i ocoalele Chilia, Vaslui, Bârlad, Tecuci, ținutul Tutovei, morile Covurluiului și Olteni, diacul care a scris-o a utilizat termenul de **gorod** pentru Chilia, cel de **miasto** pentru Vaslui și Tecuci, iar pentru Bârlad denumirea de **târg** (torg).³¹¹

Denumirea de **oraș** a fost utilizată de aceeași cancelarie când domnitorul Iliaș a întărit mănăstirii Bistrița (la 13 septembrie 1439) vama de la Bacău, hotărând ca ea să fie plătită de toți cei ce vând marfă, "*și orășeni și orice fel de negustori*",³¹² iar în documentele emise de cancelaria lui Alexandru al II-lea, Suceava, capitala țării e numită "**târg**",³¹³ iar locuitorii târgoveți, dar și "**misto**",³¹⁴ în documentele lui Ștefan cel Mare.

Documentele interne - îndeosebi privilegiile comerciale - acordate de domnitorii români, fie ei munteni sau moldoveni, când sunt scrise în limba slavonă, utilizează de obicei termenul de "**târguri**" ³¹⁵ când se adresează așezărilor urbane civile. Locuitorii acestor așezări sunt numiți, de asemeni cu termeni derivați: "**orășeni**",³¹⁶ "**târgoveți**",³¹⁷ sau "**mesticieni**".³¹⁸

Având în vedere situațiile enunțate, se pune problema dacă nu cumva a existat o diferențiere a orașelor după mărime sau după alte criterii, căreia să-i corespundă acești trei termeni. Eliminând de la început denumirea de "**gorod**" sau "**grad**" care știm că în documentele de sorginte

³¹¹ "... Orașul Chilia și cu vama și iezerile... și orașul Vaslui și qcolul ce ascultă de acest oraș... și târgul Bârladului cu tot ocolul... și orașul Tecuci", vezi: Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, Editura Viața românească S.A., 1932, p. 683.

³¹² Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 59 (text slav), p. 60 (traducerea).

³¹³ "În țarina târgului Sucevei", vezi: Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, documentul din 23 februarie 1453, pp. 461-462.

³¹⁴ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, *Hrisoave și cărți domnești (1497-1503)*, București, Atelierele Grafice Socec et Co, 1913, p. 276.

³¹⁵ Alexandru cel Bun în privilegiul comercial acordat la 8 octombrie 1408 negustorilor lioveni, precizează că aceștia au dreptul să-și vândă mărfurile (postavul) numai "în Suceava; iar în alte târguri nu au voie să le vândă", vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 631 (p. 634 pentru traducere). Ceva mai târziu, Ștefan cel Mare reînnoind privilegiul comercial (la 13 martie 1458) le precizează negustorilor sași din Brașov că li se permite să-și desfacă marfa în toată Țara Moldovei, "și prin cetăți și prin târguri", vezi: Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 261.

³¹⁶ Termenul de orășean apare în documentul din 13 septembrie 1439 și se referă la locuitorii orașului Bacău. Vezi în acest sens M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, pp. 59-60. La fel sunt nominalizați locuitorii Brașovului în privilegiul acordat lor de Ștefan cel Mare la 3 ianuarie 1472 (vezi: Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 311 care menționează: "orășenilor și tuturor neguțătorilor din Brașov").

³¹⁷ În documentul din 23 februarie 1453 locuitorii capitalei (Suceava) sunt numiți "târgoveți" (vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 461).

³¹⁸ În privilegiul acordat de Alexandru cel Bun la 8 octombrie 1408, negustorii lioveni sunt numiți "mesticieni" iar Liovul "mista" (vezi: M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630); în același document sunt menționați "orășenii" din târgul Liovului, *ibidem*, p. 633 (traducerea).

sau limbă slavonă desemnează atât **orașul** ca fortificație urbană (gorod), cât și **cetatea (cetățuia)**- ca loc fortificat (grad), Constantin C. Giurescu consideră că așezările urbane civile au fost desemnate prin trei termeni sinonimi: **târg, miasto și oraș**. Utilizarea unuia sau altuia din termeni era determinată de **proveniența izvoarelor** și de **originea etnică** sau de **cultura** diacului de cancelarie care îi folosea în redactarea documentelor. Astfel, **miasto** sau **misto** dovedește o puternică influență poloneză sau lituaniană, respectiv rusească, fiind o expresie slavă, care desemnează un oraș-reședință nefortificat, în timp ce termenul de **oraș** (vár = cetate; vároș = oraș, în lb. maghiară) - foarte puțin utilizat în actele primilor domni - denotă arealul ardelean sau influența culturală transilvăneană în care s-a format diacul, generalizându-se în secolele următoare la orice tip de așezare urbană.³¹⁹

În același timp, călătorii străini care au străbătut țările române în diverse ipostaze (pelerini, diplomați, medici, etc.) au utilizat în redactarea relațiilor lor de călătorie termeni specifici țărilor lor de origine pe care i-au aplicat realităților românești (urbs, civitas, pazar etc.), cu corespondențe semantice determinate de nivelul lor de instruire.

Mircea D. Matei a susținut necesitatea analizării cu discernământ a oricărui izvor, idee exprimată și cu ocazia Colocviului dedicat orașului medieval românesc.³²⁰

Cu această ocazie istoricul amintit a subliniat faptul că în momentul în care se studiază un izvor (document, cronică, relație de călătorie etc) cercetătorul trebuie să țină seama de conținutul pe care-l avea termenul la data respectivă, și, de asemenea, de corespondentul său în diplomatica latină (sau slavonă n.n.) a epocii.³²¹

Cu toate acestea, termenul cel mai vechi utilizat în diplomatica vremii este acela de **târg** care desemnează, prin excelență, orașul în accepțiunea sa cea mai generală, ca *loc de schimb* și de *târguială*, deci un **centru economic**, o așezare cu piață permanentă sau periodică.

Totodată, Mircea D. Matei atrage atenția asupra confuziilor pe care le pot genera utilizarea conceptului de **târg** în sensul de un anumit **stadiu** în evoluția urbană a unei așezări medievale.³²² El a remarcat că folosirea termenului de târg, ca etapă evolutivă a așezării spre stadiul urban, situație admisă de majoritatea istoricilor români, ar putea conduce la *"obligativitatea, complet lipsită de sens istoric, de a se accepta utilizarea aceluiași termen pentru definirea unor realități între care există un mare interval cronologic și care, deci, sunt situate în contexte istorice cu totul*

³¹⁹ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 101.

³²⁰ Colocviul s-a desfășurat la 5 februarie 1993 sub cupola Academiei Române (n.n.).

³²¹ Mircea D. Matei, *Colocviul...*, în "Historia urbana", p. 95.

³²² Idem, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 104.

diferite”.³²³ În acest sens, el exemplifică prin așa-numitele “târguri de vale” din perioada prestatală a cnezatelor și voievodatelor, care, evident, nu pot fi comparate cu așezările preurbane (sau **incipient urbane**, cum le numește) din perioada evului mediu dezvoltat amintite în documentele vremii prin termenul generic de “târguri”, dar care nu atinseseră încă stadiul de **oraș** sau nu-l vor atinge niciodată.³²⁴

Conform opiniei sale, utilizarea termenului de **târg** în sensul “*definirii etapei incipient urbane în devenirea istorică a unei așezări trebuie să fie, de fiecare dată, însoțită de precizarea că este vorba despre altceva decât de funcția de loc de schimb, pe care o îndeplineau, chiar și cu o periodicitate regulată, anumite așezări, fără ca acestea din urmă să fi căpătat, mai deverme sau mai târziu, calitatea și statutul de oraș*”.³²⁵

Într-o monografie dedicată Țării Românești în secolele XIV-XV și apărută în 1973,³²⁶ istoricul Dinu C. Giurescu abordează problema târgurilor medievale precizând că termenul de târg reprezintă numele de origine, primul termen utilizat în limba română pentru a desemna o așezare urbană, locul unde se face schimb de produse, respectiv comerț,³²⁷ fiind răspândit în toate ținuturile locuite de români. El se regăsește în nomenclatura majorității orașelor medievale românești de pe ambii versanți ai Carpaților: Tg.Jiu, Târgoviște, Târgșor, Târgul de Floci (Târgul lăunii), Tg.Ocna, Tg.Frumos, Tg.Iașilor, Tg.Neamț, Tg.Siret, Tg.Mureș, Tg. Lăpuș etc.

Dacă într-adevăr cei trei termeni sunt sinonimi așa cum se pare, care sunt denumirile pentru **orașul incipient**? Pentru **târg** și **oraș** este simplu: **târgușor**, respectiv **orășel**. Se pare că diminutivul pentru **misto** sau **miasto** ar fi **miasteczko** (în limba polonă).

În lista de “orașe volohe” (românești) care precede lista orașelor rusești din Podolia și Volânia, redactată în intervalul 1387-1392, este menționat și “orășelul” de pe apa Ceremușului. În acest caz diacul a utilizat termenul de “gorodoc”, diminutiv al **gorodului** care are două accepțiuni: și **cetate** și **oraș**.

Vasile Neamțu, într-o intervenție prilejuită de Colocviul amintit dedicat orașului medieval românesc, a reliefat faptul că acești termeni ar fi util să reflecte - așa cum susțin și alți istorici, între care și Alexandru Andronic - **etape** foarte precise în dezvoltarea așezărilor urbane. Acesta, în

³²³ Ibidem.

³²⁴ Ibidem.

³²⁵ Ibidem, p. 115, nota nr. 37. Totodată, el remarcă că utilizarea aceluiași termen în definirea unor activități economice periodice (de vânzări-cumpărări a unor produse), activități care să se poată desfășura chiar și în anumite locuri fără un statut bine stabilit și nu neapărat stabile (bâlcieri, iarmaroace), poate crea, de asemenea, mari confuzii (*ibidem*, p. 104, nota nr. 56.).

³²⁶ Dinu C. Giurescu, Țara Românească în secolele XIV și XV, p. 254.

³²⁷ Ibidem.

volumul "Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea" a considerat că nomenclatura medievală pentru desemnarea etapelor de evoluție a unor așezări urbane este "*cât se poate de elocventă: forum-oppidum-civitas* (s.n.), *în actele latine corespunzând denumirilor de torg-misto-gorod* (s.n.) *din actele slavo-române ale cancelariei moldovenești*".³²⁸ În optica sa, centrele urbane Baia, Siretul și Suceava, fost capitale succesive ale Moldovei, au trecut prin faza **forum** sau **torg** încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea,³²⁹ pentru a căpăta, la începutul secolului următor denumirea de **oppidum** și **civitas** (nominalizate astfel în documentele latine de epocă), respectiv **misto** și **gorod** (în documentele slav-române).

În realitate lucrurile sunt oarecum diferite deoarece curba evoluției unei forme de cultură (orașul, civilizația urbană) nu coincide neapărat cu traiectoria reală, concretă, a fiecărei unități culturale. În schimb, dacă într-un anumit moment istoric, fazele mai multor unități coincid, această cincidență definește faza istorică. Concret **faza de târg** este o fază evolutivă normală pentru orice **oraș**. Dacă între două orașe există un decalaj cronologic, fazele nu vor mai coincide, după cum poate exista și un al treilea oraș care să nu prezinte toate fazele în evoluția sa, să-i lipsească, spre exemplu, faza de târg.³³⁰

Cu toate acestea, în multe documente, îndeosebi în cele emise de cancelariile domnitorilor moldoveni, pentru o localitate apar, în două acte diferite sau chiar pe parcursul aceluiași document, doi termeni distincți: "misto" și "târg", fapt ce nu poate lămuri în nici un caz etapa de dezvoltare a așezării. În opinia sa, nici utilizarea denumirilor latine ("civitas", "urbs" sau "oppidum") nu lămurește problema, situație ilustrată și de relatarea expediției lui Mahomed al II-lea în Moldova (1476) în care cronicarul Baltazar de Priscia, nominalizând cu precizie **orașele** distruse de Ștefan cel Mare, în fața invaziei otomane, în același document, pentru același oraș, utilizează doi termeni diferiți: când "urbs", când "oppidum". În acest caz nu poate fi vorba de etape diferite în procesul de dezvoltare urbană³³¹ ci de termeni similari, deși terminologia latină de cancelarie desemnează orașul cu termenul specific de **urbs** în timp ce pentru citadelă folosește denumirea de **oppidum** sau **castrum**.

În această situație se pune întrebarea dacă nu cumva este vorba despre orașul propriu-zis (**urbs**) protejat de fortificația din apropierea sau

³²⁸ Alexandru Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție, Iași, Editura Junimea, 1986, p. 40.*

³²⁹ În realitate, Baia a fost *forum* încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, atingând, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea stadiul de *civitas* (n.n.).

³³⁰ Putem aminti, spre exemplificare, cazul Sankt-Petersburg-ului ca oraș constituit pe "terra deserta" căruia îi lipsesc, evident, primele două faze (n.n.).

³³¹ Ibidem.

chiar din interiorul său, acea citadelă (cetate) pentru care termenul sinonim din diplomatica latină a vremii era **oppidum**.

Acești termeni apar atât în documentele moldovene și muntene, cât și în actele emanate de cancelariile sud-dunărene (bulgărești sau sârbești), dar și cele din teritoriile est-slave (rusești).

În plus, mai avem în față o problemă, care, după părerea noastră, nu a fost studiată încă îndeajuns. În lipsa unui răspuns satisfăcător, ne mărginim la acea constatare pe care a făcut-o Gheorghe Ghibănescu în studiul "**Permanența limbei slavone în țările române ca rațiune juridică de stat**" afirmând: "*Cancelaria munteană stătea sub o mai vădită influență bulgaro-sârbească, pe când cancelaria moldoveană stătea direct sub o și mai mare influență ruteano-polonă*",³³² cu alte cuvinte, limba oficială, de cancelarie, s-a împrumutat (în principatele române) pe două căi diferite.

Dincolo de Carpați, în Transilvania, cancelaria voievodală, respectiv regală, de limba latină, au utilizat termen de **urbs**, **oppidum**, sau **civitas**, pentru a desemna o **așezare urbană** (oraș) și **castrum**, pentru citadelă (fortificația din oraș sau din proximitatea sa). Din punct de vedere juridic **cetățile** erau subordonate direct regalității (erau orașe "crăiești" sau "regești"), **târgurile** beneficiind de un statut politic inferior, putând fi subordonate unor feudali laici sau ecleziastici.

Inițial, primele izvoare scrise, cu excepția lui **Anonymus**, sunt destul de confuze în utilizarea termenilor amintiți, limitându-se, în general la semnalarea lor în contextul evenimentelor istorice pe care le relatează, cum ar fi: **urbs** Morisena, **civitas** Chanad (Cenad), **ab urbe** Kewe (Cuvin),³³³ **in urbem** Dobuka (Dăbâca),³³⁴ **usque civitatem** Byhor,³³⁵ **ad Albam civitatem**,³³⁶ **Waradinum** (Oradea) **civitatem** sau **castrum**.³³⁷

Chiar dacă în unele izvoare putem identifica cu relativă ușurință **urbs** cu **civitas**, nu se poate pune semnul egalității între **castrum** și **civitas** deoarece pentru autorii cronicilor din secolele XII-XIV acești doi termeni nu puteau fi confundați, definind două noțiuni distincte. Dovadă că lucrurile au stat așa o demonstrează **Rogerius** în **Carmen miserabile** care deosebește clar **castrum** de **civitas** Oradea,³³⁸ primul cu ziduri de incintă clădite din piatră, deasupra cărora se aflau turnuri de apărare din lemn,

³³² Gheorghe Ghibănescu, *Permanența limbei slavone în țările române ca rațiune juridică de stat*, în: "Anuarul școlii normale Vasile Lupu", Iași, nr. 3 (1928), p. 3

³³³ *Chronicon Pictum Vindobonense*, ediția G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI, București, Tipografia "Bucovina", 1937, cap. LVII.

³³⁴ *Ibidem*, cap. LV.

³³⁵ *Ibidem*, cap. LV, LVIII, LXVIII.

³³⁶ Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. V, București, Tipografia "Bucovina", 1935, cap. XL.

³³⁷ *Ibidem*, cap. XXXIV.

³³⁸ *Ibidem*.

protejate în fața de șanțuri adânci cu berne, iar al doilea, situat în afara castrului, dispunea de catedrală și mai multe biserici, străzi, etc.

Ideal ar fi ca acești termeni să reflecte - așa cum susțin unii istorici³³⁹ - etape foarte precise în dezvoltarea așezărilor urbane. În realitate, ca și în spațiul extracarpatic, lucrurile sunt ceva mai complexe deoarece în foarte multe documente sau chiar pe parcursul aceluiași document, denumirea unei localități diferă, astfel, așezarea urbană de factură minieră Baia de Criș, atestată pe la 1427 ca *civitas*, este menționată câteva decenii mai târziu doar ca *oppidum*. În acest caz este posibil să se fi produs o ruralizare a orașului ca urmare a secătuirii resurselor miniere.

Un caz cu totul aparte este Clujul care, după înăbușirea răscoalei de la Bobâlna din 1437, a fost "pedepsit" de autoritatea centrală fiind "retrogradat" din calitatea de oraș liber regesc și trecut în posesia abăției (mănăstirii) de la Mănăstur. Aici nu se pune problema secătuirii unor resurse minerale, nici a unei involuții demografice sau economice, ci pur și simplu de o pedepsire a orașului, recte a orășenilor, pentru participarea unei bune părți a locuitorilor săi la răscoală, în urma căreia i s-a retras titlul de oraș.

În aceste cazuri putem conchide că denumirile din documentele oficiale ale vremii reflectă un statut juridic de care a beneficiat la un moment dat așezarea sau așezările, statut acordat sau retras, după caz, de autoritatea centrală, fiind determinat de mărimea, importanța sau raporturile la un moment dat, cu puterea politică.

Primele dovezi care atestă caracterul urban al unor așezări din Transilvania sunt din prima jumătate a secolului al XIII-lea.

Sibiul, distrus în urma invaziei mongole de la 1241, era menționat în documentele vremii ca *civitas*, adică oraș. Ca urmare a privilegiilor obținute la 1222 de cavalerii teutoni, câțiva ani mai târziu, în preajma incursiunilor mongole, se pun bazele vieții orășenești și la **Brașov**.

Se pare că în Transilvania, înainte de invazia tătarilor, nu întâlnim decât câteva așezări cu caracter urban propriu-zis. Clujul este indicat în documentele vremii drept *castrum* (citadelă), iar compoziția demografică era eterogenă, având conotații economice și militare. Alături de soldați și agricultori, încep să se așeze "oaspeți" cu ocupații preponderent meșteșugărești și negustorești.

³³⁹ În documentele medievale orașele ardeleni sunt pomenite cu termenul de *civitas* (așezare urbană mai importantă). Termenul *oppidum* (târg) desemna o așezare agrară ceva mai dezvoltată, cu drept de târg. Apud Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 45.

Dejul, la 1236, era o **villa libera**, un **sat liber**, un **protooraș**, adică un început de oraș, ai cărui locuitori erau oaspeți regali, având în frunte un jude.³⁴⁰

Cu prilejul mării năvăliri mongole firava viață orășenească a primit o lovitură teribilă din partea invadatorilor, fiind distruse aproape toate așezările cu caracter urban sau pe cale de a deveni orașe. Orașul minier Rodna, cetatea și orașul Cluj, orașele Sibiu, Alba Iulia, Bistrița, Oradea precum și sute de sate au fost transformate în ruine. După aceste distrugerii, totul a trebuit să fie refăcut, inclusiv viața urbană.

O politică de colonizare masivă începe în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în Transilvania, ca de altfel în întreaga Ungarie. În toate târgurile și orașele voievodatului devin o prezență activă acei **hospites** (oaspeți) care, beneficiind de privilegii regale și libertăți, contribuie masiv la reconstruirea vieții orășenești. Cu concursul lor se dezvoltă Alba Iulia, Rodna și Turda, singurele așezări nominalizate în documentele vremii cu titlul de **civitas** (orașe), celelalte fiind încă **villae liberae** ("sate libere"). Cel mai important oraș din spațiul intracarpatic era la mijlocul secolului al XIII-lea Rodna. Aici se desfășoară o intensă viață economică și politică, la care participau meșteșugarii, negustorii și populația agricolă din suburbii. Pe la 1268, organizarea internă a Rodnei prezenta toate caracteristicile unei așezări de tip urban, având **juzi** și **jurați**.

Din punct de vedere juridic, dincoace de Carpați, în Moldova și Țara Românească nu au existat - după cum a observat Ștefan Olteanu³⁴¹ - documente emise de cancelariile domnești care să statuteze regimul urban al unei așezări. O excepție care întărește regula o reprezintă un document redactat în timpul domniei lui Mircea Ciobanul (1545) prin care domnitorul acorda statutul de **pazar** (oraș) localității Tg.Jiu: "*am făcut domnia mea pazar acest oraș*".³⁴² **Pazar** este un termen de origine turcească³⁴³ ce desemnează un **centru urban**, un **oraș**, iar nu **târg**, funcție pe care localitatea o avea de mai mult timp, fiind menționată în documentele de cancelarie emise anterior.

³⁴⁰ Dejul, în prima jumătate a sec. XIII era cu siguranță "sat liber", așezare pe cale de a deveni oraș, având în vedere importanța sa ca loc de depozit al sării exploatate în imediata sa apropiere, la Ocna Dejului; vezi Șt. Pascu, *op.cit.*, p. 46.

³⁴¹ Ștefan Olteanu, *Colocviul...*, în "Historia urbana", p. 92.

³⁴² Ibidem.

³⁴³ De fapt, termenul este de origine persană (bazar) și a dat "pazar" în turcește, fiind echivalentul arabului "suk" care desemnează o piață dintr-un oraș, locul destinat, prin excelență, schimburilor comerciale. Organizarea bazarului citadin musulman este moștenită de la lumea antică, orientală și mediteraneeană. Vezi, pe larg în: *Larousse, Dicționar de civilizație musulmană* sub coordonarea lui Yves Thorval, traducere, adaptare și completări de Nadia Anghelescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, p. 57.

C. PROBLEMA CONTINUITĂȚII PROCESULUI DE CRISTALIZARE URBANĂ MEDIEVALĂ

1. Ruralizarea societății autohtone în condițiile migrației popoarelor în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Categoria așezărilor urbane este cunoscută în spațiul carpato-danubiano-pontic de mai bine de 2500 ani. Ea a apărut și s-a cristalizat pe țărmul dobrogean al Pontului Euxin cu șapte secole înainte de Christos, sub influență și cu aportul coloniștilor greci, dar nu s-a generalizat în restul spațiului de referință decât mult mai târziu, aici fiind predominante **davele** = cetățile-orașe dacice.

Ulterior, cucerirea Daciei și prezența romană a impus și aici, ca de altfel în întreg imperiul, **orașul** ca structură urbană și viața cotidiană. În Dacia romană, viața urbană s-a exprimat prin așezări de tip **civitas**, **oppidum**, **municipium** și **colonia**, diversitatea formelor reflectând atât interesul autorităților romane pentru noua provincie, cât și capacitatea societății locale de adaptare la noile structuri. Multe așezări de acest tip s-au constituit **pe amplasamentul** sau **în proximitatea** vechilor dave (Napoca, Potaissa, Apulum), altele sunt noi (Ulpia Traiana Sarmizegetusa).

În aceste orașe s-a dezvoltat urbanismul de tip roman, ele devenind focare ale răspândirii culturii și civilizației romane. Toate au **capitoliu**, **forum**, **rețea stradală**, **insulae** etc., mai puțin **territorium**, necunoscut în Dacia romană. De remarcat că orașele de drept roman au beneficiat, prin statutul lor, de dreptul de a-și construi zid de incintă. Cele de pe litoralul dobrogean, de factură grecească, au avut zid de incintă anterior cuceririi romane și l-au păstrat în baza unui act constituțional recunoscut sau acordat de Imperiu prin diferitele lui instanțe politice sau administrative și care stipula drepturi și obligații în raporturile lor cu Roma.

În antichitate, factorul **economic** era definitoriu pentru oraș, la care se adăuga rolul său de centru **politic** și **religios**. Orașul, definit ca centru politico-administrativ, avea șanse de dezvoltare determinate de capacitatea agricolă și comercială a teritoriului său. În acest sens, sunt edificatoare cazurile Ulpiei Traiana Sarmizegetusa și Apulum-ului. Ulpia, creată probabil peste castrul legiunii III Flavia Felix, avea o incintă, un forum și o rețea stradală, amfiteatru, temple etc., fiind capitala politică și religioasă a Daciei și controlând totodată principala zonă metalurgică a provinciei. Apulum, deși a fost inițial un modest **vicus** pelerin, datorită faptului ca a beneficiat de o poziție favorabilă, fiind situat în zona auriferă, la încrucișarea unor importante drumuri militaro-comerciale și în proximitatea castrului legiunii XIII Gemina, s-a dezvoltat ulterior într-un ritm alert, atingând rapid stadiile de **municipium** și **colonia**, depășind Ulpia Traiana și continuând să existe și după 271, până prin secolul al IV-lea.

Dacă, în ceea ce privește teritoriul intracarpatic, cercetările arheologice au relevat o continuitate de locuire autohtonă între zidurile vechilor așezări daco-romane și după retragerea aureliană,³⁴⁴ fapt ce nu poate fi negat decât dacă dai dovadă de rea credință, pentru teritoriile românești extracarpatiche problema se pune mai nuanțat. În Dobrogea și în zona imediat limitrofă malului nordic al Dunării, continuitatea vieții urbane a fost o realitate indiscutabilă până târziu, la începutul secolului al VII-lea (602), fapt dovedit de săpăturile arheologice din ultimele decenii.³⁴⁵

Fără a "moșteni" orașe din Antichitate și fără a putea vorbi de o continuitate de **structură** și de **funcționalitate** (în sens de centru urban),³⁴⁶ Mircea D. Matei a atras atenția în studiul său "**Particularități ale civilizației urbane românești în evul mediu**"³⁴⁷ asupra continuității unor așezări "*din lungul Dunării de Jos la care se adaugă Cetatea Albă*",³⁴⁸ continuitate de locuire ce nu poate fi negată și care se întinde pe parcursul a peste un mileniu, "*începând din secolele mileniului I al erei noastre și până în veacurile evului de mijloc*".³⁴⁹ Preocupat de fenomenul apariției și dezvoltării orașelor medievale românești, el argumentează într-o altă lucrare a sa intitulată "**Civilizația urbană medievală românească**" că fenomenul continuității urbane "*în regiunile sudice ale României, mai concret pentru zona imediat limitrofă malului nordic al fluviului și, respectiv pentru Dobrogea*"³⁵⁰ nu poate fi negat deoarece: "*în acest teritoriu, continuitatea vieții urbane a fost realitate indiscutabilă, vreme de cel puțin*

³⁴⁴ Dorin Alicu în *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* afirmă documentat că orașul Ulpia nu a fost ținta unor atacuri barbare decât târziu, spre sfârșitul secolului al IV-lea d.Chr. săpăturile din ultimii 25 ani demonstrând o ruinare lentă a orașului, fără incendieri provocate și distrugerii intenționate, așezarea urbană de aici aflându-se încă sub influența, dacă nu chiar sub controlul Imperiului, ca de altfel și întregul Banat (vezi: Dorin Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa – Amfiteatrul*, I, Cluj-Napoca, Muzeul Național de istoria a Transilvaniei, 1997, p. 102), punct de vedere acceptat de Eugen Chirilă și Nicolae Gudea (*Acta Musei Porolissensis*, Zalău, VI, 1982, pp. 123-154). Ulterior, spre sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, când migratorii au pătruns masiv în interiorul arcului carpatic, amfiteatrul a fost transformat în fortăreață servind ca adăpost și apărare pentru populația orașului (vezi: Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, *op. cit.*, pp. 128-129).

³⁴⁵ Pe teritoriul Olteniei, recucerit de Constantin cel Mare, săpăturile arheologice de la Drobeta Turnu-Severin, Sucidava, Romula și din alte localități, au relevat numeroase și semnificative materiale arheologice care, prin apartenența lor la cele mai diferite domenii de viață materială și spirituală, dovedesc existența unei populații daco-romane în cuprinsul vechilor centre urbane romane și după retragerea aureliană. Vezi în acest sens: Dumitru Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974; idem, *Les ponts romans du Bas-Danube*, București, 1974; Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

³⁴⁶ Mircea D. Matei, *Particularități ale civilizației urbane românești în evul mediu*, în "Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII", Suceava, 1986, p. 11.

³⁴⁷ Ibidem.

³⁴⁸ Ibidem.

³⁴⁹ Ibidem.

³⁵⁰ Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească*, p. 167.

trei secole după retragerea aureliană, deși, pentru moment, în sprijinul acestei afirmații nu se pot invoca decât centrele urbane de la Drobeta și Sucidava (pentru linia Dunării), Dobrogea fiind mult mai bogată în argumente”.³⁵¹

În ceea ce privește teritoriul propriu-zis al Munteniei, izvoarele epocii amintesc existența, în secolul al IV-lea, a cel puțin două orașe (polisuri) care nu pot fi localizate. Un document din anul 374 d.Ch. le localiza vag undeva în nord-estul Munteniei.³⁵² În ceea ce privește centrul urban de la Constantiniana Dafne, cercetările arheologice actuale nu permit încă localizarea sa precisă, pe malul stâng al Dunării, în proximitatea Olteniței de astăzi.³⁵³

După retragerea aureliană, la impactul cu migratorii germanici sau turanici, aceste așezări urbane nu au dispărut brusc. Ca și în Italia, Galia ori Spania, și în Dacia orașele s-au menținut o perioadă de timp, ca loc de **târg** și de **apărare** dar și ca **centre politice și administrative**, în care se desfășura, în continuare, un schimb de produse, redus, ce-i drept, și între zidurile cărora locuitorii, tot mai rari, își găseau refugiul în caz de primejdie. Fostele așezări, înfloritoare altădată, lipsite de protecția militară a legiunilor retrase la sud de Dunăre, au avut de înfruntat, primele și pentru mai mult timp decât cele situate în restul provinciilor romane, pe **migratori** care, spre deosebire de Europa Centrală și de Vest, unde au fost stopați în mare în secolul al VII-lea, aici își vor continua acțiunile distructive încă cinci secole. Ele au fost afectate atât de **starea precară a economiei** europene, perturbată major de marile invazii ale arabilor și popoarelor turanice, și de **momentele** de eclipsă ale autorității bizantine la Dunărea de Jos, cât și de efectele negative ale acestora asupra întregii zone.

Trebuie să menționăm că dispariția sau regresul unor orașe în această parte a continentului nu au fost determinate de dispariția factorului uman, a societății locale, chiar dacă acesta a înregistrat un puternic reflux demografic, fenomenul încadrându-se în procesul general de ruralizare a societății europene. Putem vorbi de o restrângere drastică, uneori definitivă a vieții urbane, dar nu și despre o dispariție completă a populației orășenești, acum pe cale de diseminare în teritoriu și de ruralizare accentuată.

Departe de a constitui o problemă specifică arealului românesc, problema continuității sau discontinuității structurilor urbane în Europa occidentală după prăbușirea Imperiului roman de Apus reține atenția

³⁵¹ Ibidem.

³⁵² *Fontes Historiae Daco-Romanie*, vol. II, București, 1970, p. 710 și următoarea.

³⁵³ Petre Diaconu și alți arheologi nu au ajuns încă la un acord privind localizarea centrului urban de la Constantiniana Dafne. Vezi în acest sens articolul elaborat de Petre Diaconu: *În căutarea Dafnei*, apărut în "Pontica", Constanța, 4 (1971), pp. 311-318, și la Sofia (1975) în "Studia Balcanica", nr. 10: *Recherches de géographie historique*, pp. 87-93, menționat și de M.D. Matei în *Geneză și evoluție urbană...* la nota nr. 38 de la p. 55.

istoriografiei europene în care se confruntă două concepții diametral opuse: una care susține supraviețuirea structurilor urbane până în Evul Mediu și alta care contestă această continuitate de locuire, susținând dispariția totală a fostelor orașe romane.³⁵⁴ Situația este similară și pe teritoriul fostei provincii Dacia, cu corecția că regresul înregistrat în domeniul urban începe cu două secole mai devreme, o dată cu retragerea aureliană, în timp ce în Dobrogea viața civică continuă până la începutul secolului al VII-lea (602). Este deosebit de interesant punctul de vedere exprimat de J. Herrman într-un studiu apărut la Berlin în volumul *„Frühgeschichte der europäischen Stadt”* în care istoricul german include o bună parte a teritoriului țării noastre în așa zisa *„zonă de mijloc”*, considerând, pe bună dreptate, că în această zonă se poate vorbi despre o continuitate parțială a vieții urbane post-aureliene.³⁵⁵

2. Vetre de orașe antice în evul mediu dobrogean și transilvan.

Procesul de ruralizare nu este lin și se produce mai mult sau mai puțin gradual, pe parcursul secolelor III-IV, uneori cu prelungiri și mai târzii, teritoriul României cunoscând până prin secolele IV-V (cazul Transilvaniei) și respectiv secolul VII (situația Dobrogei și a zonei Dunării de Jos), o anumită continuitate urbană de factură romană târzie, la dimensiuni tot mai reduse pe măsură ce trecea timpul. În cazul Apulum-ului, nu vechiul oraș roman situat pe malul Mureșului va continua să existe - deși urme de viață urbană au fost relevate arheologic până în secolul al IV-lea - fiind expus invaziilor migratorilor, ci fostul castru al legiunii a XIII-a Gemina, ale cărei fortificații vor adăposti populația civilă din oraș și din teritoriul adiacent. Viitorul oraș medieval, Alba Iulia (Bălgrad), se va dezvolta tocmai între zidurile acestui castru, fapt certificat atât arheologic prin descoperirea necropolelor de secol VIII - X, cât și documentar. Între documentele medievale s-a descoperit și un plan al așezării care a existat înainte de construcția cetății edificate de austrieci în stil Vauban, plan ce a permis specialiștilor să acrediteze ideea că zidurile castrului au fost refolosite până spre anul 1711 - fapt confirmat arheologic. Este certă utilizarea acestui castru de către populația locală ca centru politic și militar, asigurând continuitatea de locuire de tip urban (*“life in town”*).

După prăbușirea limes-ului danubian sub presiunea atacurilor avarilor și slavilor (602, 614 - 619), provinciile sud-dunărene, între care și Scythia Minor (Dobrogea de mai târziu) au ieșit de sub autoritatea imperială dar, conform opiniei istoricului Alexandru Madgearu exprimată în

³⁵⁴ Ștefan Olteanu, *Cu privire la problema constituirii orașelor medievale din Țara Românească*, în *“Analele Brăilei”*, S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, pp. 153 -154.

³⁵⁵ J. Herrman, *Frühgeschichte der europäischen Stadt* (Istoria timpurie a orașelor europene), Berlin, 1991, harta de la p. 316, apud M.D. Matei, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 56, nota nr. 40.

"Problema dominației bizantine la Dunărea de Jos în secolele VII - IX",³⁵⁶ *"nu a încetat orice prezență a Imperiului bizantin la Dunărea de Jos, în cursul secolelor VII - IX",*³⁵⁷ el continuând *"să-și fi menținut stăpânirea asupra unor puncte de pe litoralul dobrogean și de pe malul Dunării"*.³⁵⁸

Așa-zisul "interregn" bizantin din secolele VII - X trebuie privit cu multă precauție, având în vedere că săpăturile arheologice din ultimele decenii au relevat faptul că stăpânirea bizantină în Dobrogea nu a încetat total după marea invazie avară și nici după prăbușirea liniei Dunării sub presiunea slavilor și, ulterior, așezarea bulgarilor în Peninsula Balcanică.³⁵⁹

Dacă până recent cvasitotalitatea specialiștilor considerau că autoritatea imperială a cunoscut o eclipsă de peste trei secole la Dunărea de Jos, în ultimii ani tot mai mulți cercetători ai istoriei Dobrogei acreditează ideea unei reveniri a flotei și garnizoanelor bizantine la nord de valea Carasu cu mult înainte de 972.

Admițând o fluctuație semnificativă a puterii bizantine și a nivelului acesteia de organizare la Dunărea de Jos, unii istorici, între care îi menționăm pe Ion Barnea și Radu Florescu, au propus ca o primă etapă de revenire a autorității imperiale aici, domnia basileului Constantin IV Pogonatul (681 - 685) prin crearea themei "Thracia".³⁶⁰ Ulterior, aceasta va fi reorganizată prin împărțirea ei în altele mai mici, Bulgaria, *Istros* și Haemus,³⁶¹ apărarea themei Istros fiind asigurată, în primul rând de flotă, cu principala bază navală la Lycostomion (Periprava, la sud de Chilia Veche),³⁶² și cu alte două la Vicina și Tomis. Potrivit acestei ipoteze, thema Istrosului sau a Lycostomionului se întindea din Deltă până la linia celor trei valuri ce traversau Dobrogea de la Axiopolis la Tomis, fiind apărută atât de flota imperială ce patrula pe Dunăre și în apele litoralului pontic, cât și de acei **stratiotai**, moștenitori direcți ai **limitanei**-lor din perioada romană târzie, **țărani-grăniceri** autohtoni ale căror așezări fortificate de pe malul fluviului preluaseră rolul vechilor caestre romane.³⁶³

³⁵⁶ Alexandru Madgearu, *Problema dominației bizantine la Dunărea de Jos în secolele VII - IX*, în: "Anuar - Studii de politică de apărare, teorie, doctrină, artă și istorie militară", București, Editura "Vasile Cârlova", 1996, p. 17.

³⁵⁷ Ibidem.

³⁵⁸ Ibidem.

³⁵⁹ Petre Diaconu, *Câteva considerații în legătură cu valorile din Dobrogea (sec. IX-XI)*, în "Pontica", Constanța, 5 (1972), pp. 373 - 380; Radu Florescu, Radu Ciobanu, *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI*, în "Pontica", Constanța, 5 (1972), pp. 381 - 400.

³⁶⁰ Ion Barnea, *Dobrogea în secolele VII-X*, în "Peuce", Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie, Muzeul Delta Dunării, Tulcea, 2 (1971), pp. 206 - 207.

³⁶¹ Ibidem.

³⁶² Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo (Chilia) în sec. XII-XV*, în: "Studii", Revistă de istorie, București, an XXV (1972), nr. 3, pp. 435 - 462.

³⁶³ Radu Florescu, *Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană și macedoneană*, în "Pontica", Constanța, XIX (1986), p. 172.

Existența acestui sistem de fortificații bizantine pe malul Dunării, în secolele VIII- XI, este probată arheologic, fiind exclusă orice îndoială. În realizarea lui se disting două etape: una mai veche, la nord de Axiopolis, datând probabil din vremea hanului Krum (803-814), eventual a țarului Simeon (893-927), și alta mai nouă, la sud de linia valurilor ce traversează Dobrogea de la vest la est, datând, probabil, din timpul domniei împăratului Ioan Tsimisces care a anexat la imperiu partea estică a Bulgariei și restul Dobrogei (972), de la sud de Valea Carasu și de linia de apărare Axiopolis - Tomis.

În opinia profesorului universitar Radu Florescu, *"dacă luăm în considerare marea durată a funcționării limesului bizantin nord-dunărean înainte de recucerire, pare mai plauzibil să atribuim construirea lui vremii lui Krum, respectiv împăratului Leon V"*.³⁶⁴

Domnia sa nu exclude ca organizarea limesului să aibă antecedente mult mai vechi, de secolul VIII, relevate arheologic (parțial) și de descoperirea, în necropola de la Capidava, a unui grup de morminte aparținând unor bărbați înarmați, datând din acel secol, aspect ce sugerează existența unei garnizoane bizantine, fie ea puțin numeroasă, între ruinele cetății. *„Perfecta suprapunere a structurii fortificațiilor și organizării teritoriale bizantine din secolele IX -XI pe cele romane târzii, ca și continuitatea tehnicii constructive - probată arheologic - pare să indice și o prezență permanentă a comunității de țărani-grăniceri autohtoni în zonă, chiar dacă, ca urmare a marii distrugerii de la începutul secolului VII, vatra locuirii propriu-zise se schimbase"*.³⁶⁵

În afara argumentelor prezentate mai există și alte indicii care sugerează revenirea, în anumite perioade, a unei dominații bizantine directe, nu numai pe fluviu, ci și în unele puncte sau chiar zone mai restrânse sau mai extinse din Dobrogea în cursul secolelor VII -IX. Aceste mărturii sunt, în afara **monedelor** - a căror prezență se poate datora atât continuității legăturilor comerciale cu Imperiul, cât și subsidiilor acordate barbarilor - și **sigiliile** datate din această perioadă, care nu-și pot explica existența decât prin prezența aici a unor reprezentanți ai autorităților civile și militare bizantine. Evident, nu este vorba despre sigiliile private, care au aparținut unor persoane particulare (negustori etc.), ci de sigiliile imperiale care au însoțit, conform regulilor foarte stricte ale curții imperiale, scrisori conținând ordine adresate de suveran unor înalți funcționari - fapt ce **presupune** existența unor structuri administrative bizantine care rezidau cel puțin la Tomis³⁶⁶ și Dorostolon.³⁶⁷

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ Ibidem, p.177.

³⁶⁶ În colecția lui M.C.Suțu se află un sigiliu al împăratului Heraklios care provine, după toate probabilitățile de la Constanța, fiind datat, pe baza reprezentării iconografice, la scurt timp după 613 (vezi: Ion Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C.Soutzo*, în „Revue des études sud-est européennes”, Editions de l'Académie de la République

În perioadele de reflux ale stăpânirii bizantine la Dunarea de Jos, rolul de conducător și în același timp de intermediar în raporturile populației autohtone din Scythia Minor cu invadatorii a revenit bisericii, în speță episcopilor de la Tropaeum și Tomis.³⁶⁸

Acest fenomen poate fi urmărit și din punct de vedere urbanistic, evoluția de la centrul urban de factură politico-administrativ la cel ecleziastic fiind relevată arheologic. Dacă inițial **forum-ul** (piața centrală) era nucleul în care se desfășura întreaga viață urbană, primele basilici creștine fiind construite în afara zidurilor așezării (extra muros) sau în cel mai bun caz la periferia orașului, după recunoașterea creștinismului ca religie oficială în stat prin edictul din Mediolanum (313), acestea vor fi construite în zone tot mai centrale. Înscriindu-se pe această linie, la Tropaeum, lângă basilica forensă s-au construit alte două basilici impozante ca mărime, iar la Histria cea mai mare biserică a fost construită chiar în centrul orașului romano-bizantin, fără a ține cont de trama stradala anterioară. Putem afirma fără a greși că situația de la Histria, cu biserică centrală spre care converg câteva străzi, înconjurată de o curtină, dovedește o schimbare a concepției antice, prefigurând orașul medieval de mai târziu. În aceste condiții, viața urbană se va reînfrîșa progresiv³⁶⁹ iar o dată cu revenirea Bizanțului la Dunărea de Jos, se va produce o adevărată "explozie citadină" în thema Paristrion (Paradunavon), evidențiată și de scrisoarea lui Sviatoslav al Kievului către mama sa, cneaghina Olga, care reflectă o realitate anterioară evenimentelor din 971.

Socialiste de Roumanie, (RESEE), București, tom VII (1969), nr. 1, p. 28; idem, *Sceaux des empereurs byzantins decouverts en Roumanie*, în "Byzantion", Tessaloniki, tom III (1971), pp. 164-167, 170-172).

³⁶⁷ Un sigiliu imperial descoperit la Dorostolon a aparținut împăratului Constantin al IV-lea Pogonatul fiind datat între anii 679 - 680, maximum până în 685 (vezi în acest sens: Ion Barnea, *Sceau de Constantin IV empereur de Byzance, trouvé à Durostorum*, în: "Revue Roumaine d'Histoire" (RRH), București, tom. 20 (1981), nr. 4, pp. 625 - 628). Existența la Dorostolon a unui înalt funcționar bizantin, militar sau civil indica menținerea legăturilor pe Dunăre cu Imperiul, deci prezența flotei bizantine pe acest fluviu și după abandonarea *limes*-ului, fapt confirmat de atestarea utilizării flotei militare în mai multe campanii, vezi: Alexandru Madgearu, *op.cit.*, pp. 20 - 23. Din zona orașului Dorostolon provin și sigiliile unor militari și ale unor înalți demnitari bizantini din secolele VIII - IX cum ar fi: Petru - consul și patriciu (sec. VII), Anatolios - spatharios și turmarh (sec. VIII -IX), Nikita - spatharocandidat imperial și turmarh (sec. VIII-IX). Descoperirea acestor sigilii face plauzibilă ipoteza existenței la Dorostolon a unui sediu de *tourma*, deci menținerea stăpânirii bizantine asupra acestui oraș și a zonei adiacente, în anumite momente din secolele VII - VIII, când puterea avarilor a decăzut (post 626) sau când Bulgaria nu era încă un stat consolidat (ante domnia hanului Krum), vezi Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p. 21.

³⁶⁸ Vezi "Notitia episcopatum", publicată de Carl de Boor în: *Zeitschr. f. Kirchengesch.*, 12 (1891), apud Emilian Popescu, *Christianitas Daco-Romana*, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 265.

³⁶⁹ La Histria acest proces nu se va mai produce, orașul decăzând la stadiul de așezare rurală și datorită colmatării portului (n.n.).

Trebuie menționat faptul ca această "explozie citadină" s-a realizat într-un ritm pe care restul Europei nu l-a cunoscut decât mult mai târziu. Este edificator în acest sens cazul aşezării urbane de pe Păcuiul lui Soare, insulă situată pe Dunăre în apropierea bifurcării fluviului în Dunarea Veche și brațul Borcea, care controla militar accesul spre Dorostolon (Silistra). Inițial o aşezare militară, o fortificație edificată puțin după 971, aceasta evoluează într-un ritm alert ajungând ca numai în câteva decenii, spre 1010, să prezinte, arheologic vorbind, atributele definitorii ale unui oraș (activități productive și de schimb etc.) în care prevalează însă caracterul militar.

La Păcuiul lui Soare, ca și la Garvăn ori la Capidava, procesul de urbanizare, de transformare a unor fortificații militare, care erau în același timp și puncte de trecere obligatorie la Dunăre, în aşezări cu caracter urban a avut loc într-un ritm susținut, nemaîntâlnit la vremea respectivă în alte zone ale Europei, ceea ce dovedește atât interesul deosebit al Imperiului pentru poziția strategică a noii theme și pentru resursele materiale ale zonei, cât și capacitatea de adaptare a populației din acest spațiu geografic la noile condiții de viață.

"Procesul transformării acestor aşezări de caracter eminent militar (la finele secolului X) în aşezări de caracter urban este – în opinia lui Mircea D. Matei – poate una din cele mai rapide din întreaga istorie a Europei secolului al XI-lea".³⁷⁰

Afirmația sa este susținută de numeroase vestigii arheologice și numismatice relevate în săpăturile de la Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare, Axiopolis etc., care probează existența unor activități productive specializate și a unui comerț intens.³⁷¹ Aceste descoperiri constituie argumente peremptorii în sprijinirea caracterului urban al activităților desfășurate aici și, indirect, caracterul urban al localităților menționate.

Putem vorbi aici, la Dunărea de Jos, de o reînviere a tipului de aşezare urbană care a dominat zona timp de aproape un mileniu.

Referitor la aceste aşezări - unele cu caracter **preurban** sau **protourban** - menționăm o interesantă afirmație a cronicarului bizantin Giorgios Kedrenos care specifica faptul că în timpul campaniei din 971 - 972, basileul Ioan Tzimiskes a primit soliile unor orașe de la Dunărea de Jos. Conform relatărilor cronicarului, aceste aşezări erau dispuse să recunoască autoritatea bizantină. În afara orașelor dobrogene de la sud de linia Axiopolis-Tomis, se pare că s-au supus basileului și unele căpetenii care rezidau în aşezările cu caracter **preurban** de pe malul stâng al Dunării, între care un rol aparte l-au avut Oltenița și cea de la Chirnogi.

³⁷⁰ Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 169.

³⁷¹ La Dinogetia și Păcuiul lui Soare a fost descoperit un număr relativ mare de monede (peste 1000 în fiecare dintre acestea), fapt ce dovedește un comerț intens. Vezi în acest sens: Petre Diaconu, *Păcuiul lui Soare*, vol. I, București, 1970, p. 220 și urm.

Există indicii care probează faptul că și alte căpetenii ar fi acceptat suzeranitatea bizantină. Arheologic a fost relevată așezarea fortificată de la Slon (Prahova) - al cărui caracter preurban este contestat - în jurul căreia gravitau satele de pe văile Buzăului și Ialomiței. Oricum, după 971 Bizanțul și-a extins autoritatea și asupra "*celeia mai întinse părți din Oltenia și Muntenia*" ³⁷² de mai târziu, punct de vedere formulat de Petre Diaconu în urma interpretării unui pasaj din cronica lui Skylitzes-Kedrenos. ³⁷³

*
* *

În concluzie, putem afirma că decalajul temporal între apariția și dezvoltarea fenomenului urban în teritoriile românești extracarpatică, în raport cu Europa de Vest și Centrală are motivații multiple între care pe primul plan s-a aflat insecuritatea vieții cotidiene cu care s-au confruntat comunitățile umane din acest areal atât de afectat de succesiunea endemică a popoarelor migratoare după retagerea administrației și legiunilor romane la sud de Dunăre.

Acest fapt a împiedicat evoluția firească a orașelor romane din fosta provincie - cu excepția celor dobrogene până la începutul secolului al VII-lea - precum și a așezărilor preurbane de tipul **davelor** din spațiul est-carpatic spre așezările **preurbane** de tip medieval. Întrebarea care se pune este dacă aceste **dave** din zona Moldovei de mai târziu, respectiv a Munteniei, erau sau nu așezări cu caracter preurban. Indiferent dacă răspunsul este pozitiv sau negativ, ele constituiau, cu certitudine, centre locale care, prin diversitatea funcțiilor (economice, politico-administrative, militare sau religioase), pășiseră deja pe calea transformării lor în centre urbane. Evident, influența civilizației romane, grefată pe stratul geto-dac nu putea să nu detremine o evoluție, în condiții, evident, normale, spre o viață urbană de tipul celei ce se înfiripa în apusul Europei. Or, cezura care s-a produs în viața urbană daco-romană, ca de altfel, în întreaga civilizație de factură sau influență romană ca urmare a migrației popoarelor soldată în final cu prăbușirea limes-ului danubian (602), a marcat pentru mai multe secole urbanismul nord-dunărean, prezența sa făcându-se simțită mult mai târziu, sub influența civilizației urbane bizantine, chiar dacă pe parcursul timpului au existat mai multe transgresiuni romane (târzii) și bizantine la nord de fluviu.

De menționat că în spațiul extracarpatic românesc, spre deosebire de Europa apuseană, au fost puține așezările de tip urban care s-au perpetuat din antichitate și până în evul mediu. Aici găsim puține așezări de tip "*villes neuves*", destul de des întâlnite în vestul continentului. În acest areal, majoritatea așezărilor de tip preurban, deși s-au constituit în evul

³⁷² Petre Diaconu, Rolul cetății din insula Păcuiul lui Soare în cadrul situației politice a Dobrogei la sfârșitul sec. al X-lea, în "*Pontica*", Constanța, 12 (1979), p. 395.

³⁷³ Ibidem.

mediu, nu au reprezentat o apariție spontană, ci au fost rezultatul unui proces de durată, *"la a cărei desfășurare au concurat factori demografici, economici, sociali și politici dintr-o zonă întinsă"*.³⁷⁴

Dacă în ceea ce privește **așezările rurale**, există o continuitate lingvistică bilaterală, atât dacică (*catur* a dat românescul *cătur* care desemnează o mică grupare de case situată îndeosebi în zona montană sau submontană), cât și romană (termenul de *sat* derivând din latinescul *fossatum* trecut prin faza intermediară de *fsat*), în privința **așezărilor urbane** nu ni s-a păstrat nici un termen latin care să desemneze un asemenea tip de aglomerare umană cum ar fi **colonia**, **municipium**, **urbs**, singurul care s-a transmis fiind cel de **cetate**, derivat din **civitas**, dar care a păstrat numai sensul militar al cuvântului, desemnând funcția militară a așezării urbane: **cetate** = loc fortificat, de unde și **cetățuie**, echivalentul **citadelei** din alte limbi neolatine vest-europene.

Lipsa continuității de viațuire urbană între antichitatea târzie și evul mediu în arealul extracarpatic românesc, cu excepția relativă a Dobrogei romane și bizantine și a regiunii Dunării de Jos și reapariția civilizației de tip citadin în acest spațiu abia în secolul al XIII-lea (ceva mai devreme în teritoriul dintre Dunăre și Mare) nu poate fi considerată *"drept o dovadă a unei pretinse incapacități a acestora (românilor, n.n.) de a crea, concomitent cu alte teritorii din Europa Centrală și Estică, forme superioare de civilizație medievală, tot așa cum nici particularitățile civilizației urbane românești extracarpatiche nu pot situa această civilizație în afara evului mediu european"*.³⁷⁵

În plus, continuitatea de viațuire a unei populații pe un anumit teritoriu nu trebuie înțeleasă neapărat ca o **continuitate absolută**, existând - mai ales în spațiile extracarpatiche românești, dar și în interiorul arcului carpatic, care au cunoscut numeroase transgresiuni, dar și regresii ale poparelor migratoare - și conceptul de **continuitate mobilă**, explicat de Mircea D. Matei în **"Civilizația urbană medievală românească"** drept o pendulare a aceleiași populații în cadrul unor teritorii restrânse, pe care aceasta nu le abandonează cu totul, ci le utilizează succesiv, revenind aproape întotdeauna pe locuri în care a trăit ulterior.³⁷⁶ Ori, *"numai o populație autohtonă, în cazul de față cea românească, se poate deplasa într-un cadru teritorial limitat și restrâns, revenind în locuri locuite anterior, ca fenomen ce acoperă un spațiu cronologic multiseclar"*.³⁷⁷

³⁷⁴ Mircea D. Matei, *Civilizația urbană ...*, p. 182.

³⁷⁵ *Ibidem*, p. 34.

³⁷⁶ *Ibidem*, p. 35.

³⁷⁷ *Ibidem*.

O astfel de continuitate mobilă este caracteristică poporului român, majoritatea orașelor noastre medievale formându-se într-un teritoriu ce nu a cunoscut întreruperea totală a locuirii niciodată în ultimele două milenii.

Capitolul 3

ÎNCEPUTURILE CRISTALIZĂRII URBANE ȘI EVOLUȚIA ORĂȘENEASCĂ ÎN AREALUL EXTRACARPATIC (SEC. X-XVI)

A. TIPOLOGIA AȘEZĂRILOR URBANE

Fernand Braudel sublinia într-un capitol intitulat sugestiv "*Orașele*" din volumul "**Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul**" că "*atunci când apare orașul, se deschid porțile istoriei. Atunci când orașul renaște în Europa medievală a secolului al XI-lea, începe și ascensiunea planetară a vechiului continent*".³⁷⁸

La rândul său, Lewis Mumford afirma că "*orașul a dinamizat facultățile creatoare ale omului, a mobilizat forța de muncă, a organizat mijloacele de comunicație, a țesut în timp și spațiu o rețea de schimburi comerciale și culturale favorizând invenția, construcțiile și creșterea considerabilă a productivității agricole*",³⁷⁹ la care s-ar putea adăuga faptul că, generalizând piața, a oferit o amplă deschidere spre lume.

Orașul și-a asigurat destinul și dezvoltarea prin drumurile, piețele, atelierele lui, prin banii pe care i-a acumulat și i-a pus în circulație. Târgul i-a asigurat aprovizionarea prin țărani care-și desfăceau aici excedentul de produse la care se adăugau surplusurile în creștere ale domeniilor senioriale, "*uriașele cantități de produse acumulate prin plata redevențelor în natură*",³⁸⁰ așa-numita rentă în produse (decimă sau dijmă).

În raport cu zona rurală, orașul a manifestat evidente tendințe de dominație exprimate atât în plan economic, dar și social, politic și cultural fiindcă, orice ar spune Adam Smith, mi se pare mai veridică afirmația lui Fernand Braudel conform căreia "*schimbul dintre sat și oraș, care dă naștere circulației elementare a corpului economic este un bun exemplu de schimb inegal*".³⁸¹

A existat o tipologie specifică, caracteristică orașelor din evul mediu european, "*orașe închise*",³⁸² cum le numește Max Weber?

³⁷⁸ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1984, apud Dorel Abraham, *Introducere în sociologia urbană*, București, Editura Științifică, 1991, p. 8

³⁷⁹ Lewis Mumford, *The City in History: Its Origins Its Transformations and Its Prospects*, Marcourt, Brace and Wors, New York, 1961, p. 42, apud Dorel Abraham, *op. cit.*, p. 71.

³⁸⁰ Johannes Böhler, *Vida y cultura en la edad media*, 1946, p. 204, apud Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1989, p. 112.

³⁸¹ Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol. I, p. 36.

³⁸² *Ibidem*, p. 12

Dacă, în general, orașul antic de factură clasică (grecesc sau roman) a fost un *oraș deschis*, centru al unui teritoriu reprezentând o grupare de așezări și zone rurale, orașul medieval, îndeosebi cel de tip occidental a fost, prin excelență, un *oraș închis*,³⁸³ dar raporturile sale cu lumea satului nu s-au schimbat fundamental, marii feudali proprietari ai pământurilor, inclusiv suveranii, au creat sau au facilitat formarea orașelor pentru a-și menține și consolida dominația atât asupra mediului urban nou creat, cât și asupra hinterlandului său agricol.

Orașele medievale occidentale erau comunități umane exclusiviste și refuzau să aibă o cât de mică considerație față de tot ce se afla situat dincolo de zidurile lor. Satele învecinate care le înconjurau erau cel mai adesea supuse comunelor urbane. Țăranul, niciodată cetățean, era obligat să-și vând toate produsele în halele sau pe piețele orașului și frecvent, i se interzicea să exercite vreo meserie (chiar la domiciliu), în afara situației când comunitatea urbană avea nevoie de serviciile sale în acest domeniu, fapt ce făcea ca să aibă un regim total diferit de cel al cetății antice, *deschisă* din punct de vedere politic față de ținutul înconjurător.³⁸⁴

Orașul occidental medieval era, dimpotrivă, "*închis în el însuși*",³⁸⁵ dovadă și un vechi proverb german care spunea că: "*zidul (orașului, n.n.) desparte pe orășean de țăran*". Orașul este un univers în sine, la adăpostul privilegiilor lui ("*aerul de oraș te face liber*"), un univers agresiv, acționând înverșunat în favoarea schimbului inegal. El "*răsare și crește într-o lume rurală organizată în prealabil, și nu în vid*".³⁸⁶

Diferențierea aceasta între orașul antic și cel medieval s-a manifestat și în funcțiile sale. Dacă în lumea romană orașele erau în primul rând *centre politice, administrative și militare* și în al doilea rând *centre economice*, în evul mediu timpuriu, principala lor funcție era de natură *politică și administrativă*, aici rezidând un suveran, adesea *itinerant* (în regatul franc, ca și în altă parte).

Evident, au existat și centre care datorită *funcției eclesiastice*, determinată de prezența unui episcop și a catedralei episcopale, și-au putut menține un standard urban ceva mai ridicat în acea lume eminent rurală. Fenomenul era firesc datorită faptului că, în genere creștinismul, răspândindu-se "ex toto orbe romano" a fost o religie în primul rând urbană, de unde s-a generalizat ulterior și în lumea satelor.

Aceasta nu înseamnă că orașul medieval, ruralizat, într-un coeficient important în primă etapă, nu a mai păstrat și unele rudimente ale

³⁸³ Excepție face orașul de sorginte romano-bizantină din sud-estul Europei care rămâne un oraș deschis, polietic (n.n.).

³⁸⁴ Orașele grecești erau orașe libere, a căror viață socială, economică și politică se întrepătrundea cu a zonelor lor rurale. În Grecia antică, țăranul atenian beneficia de aceeași calitate, de cetățean, ca și locuitorul polis-ului (n.n.).

³⁸⁵ Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 12.

³⁸⁶ *Ibidem*, p. 112.

funcției sale economice care se vor dezvolta ulterior. Aceste rudimente economice vor determina în timp o trezire la viață a schimburilor ce, așa cum spune Henri Pirenne, au fost opera negustorilor. Evident, această concentrare demografică între zidurile vechilor incinte romane - chiar dacă nu mai reprezenta poate nici măcar o zecime din ceea ce fusese înainte cu câteva secole - constituia o comunitate umană demnă de luat în seamă în raport cu gradul mare de rarefiere din lumea satelor. Cele câteva sute de familii strânse laolaltă pentru a se apăra împreună de atacurile migratorilor, aveau și alte necesități comune de soluționat. Aici încep să aibă loc tot mai dese schimburi de mărfuri, orașul continuând să supraviețuiască ca un nod comercial în jurul căruia se formează o piață, nu numai pentru locuitorii săi, dar și pentru populația din satele apropiate care se aprovizionează aici cu anumite produse având un grad mai ridicat de manufacturare și care, în același timp alimenta piața orașului cu materii prime și agroalimentare. Încet, încet, activitate urbană își dezvoltă și valențele *productive*, nu numai pe cele *comerciale*. Orașul devine - așa cum sublinia Jacques Le Goff în "**Civilizația Occidentului Medieval**" - "*focarul unei activități pe care seniorii feudali nu au ochi să o vadă: rușinoasa activitate economică*".³⁸⁷

Un studiu apărut în urmă cu mai bine de două decenii la Geneva și consacrat urbanismului medieval occidental caută să explice geneza așezărilor urbane prin prisma satisfacerii a trei necesități fundamentale: **hrana, apărarea și schimbul**. Autorii lucrării, Pierre Lavedant și Jeanne Huguenay consideră aceste necesități drept "*elemente de origină*" ale aglomerărilor urbane.³⁸⁸

Conform opiniei exprimate de istoricii elvețieni, **schimbul** se poate realiza într-o aglomerare umană pre-existentă, într-una creată în acest scop (târg, bâlci, iarmaroc) sau de-alungul unei căi de comunicație, mai precis la intersecția ei cu o altă sau cu o apă (vad de trecere, dar și drum), la confluența unor ape curgătoare ori în locuri de popas așezate la distanțe ce puteau fi străbătute într-o etapă de mers (zi) cu mijloacele de transport specifice epocii (cca. 30-40 km, n.n.)³⁸⁹ (Este vorba de orașele-etapă constituite prin apariția unor hanuri și atrepozite cu ocazia târgurilor locale).

Ideea este mai veche fiind prezentă într-o altă formă și în lucrările unor reprezentanți de prestigiu ai istoriografiei europene și, de ce nu, în studiile mai vechi sau mai noi ale istoricilor români.

Prin poziția sa geografică, România se situează în partea de sud-est a Europei. Străbătută de arcul Munților Carpați și de cursul inferior al Dunării, mărginită la est de Marea Neagră, ea este o țară carpatică prin

³⁸⁷ Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, București, Editura Științifică, 1970, p. 387.

³⁸⁸ Pierre Lavedant, Jeanne Huguenay, *L'urbanisme au Moyen Âge*, Geneva, 1974, pp. 2-6.

³⁸⁹ Ibidem.

relief, dunăreană prin rețeaua hidrografică și pontică prin litoralul său maritim.

Această poziție, la interferența marilor artere comerciale europene care legau Europa nordică cu lumea mediteraneană și Orientul cu Occidentul, ca și bogățiile solului și subsolului, ale Dunării și Deltei, au oferit condiții optime atât dezvoltării marelui comerț de tranzit, cât și celui zonal, cu regiunile limitrofe.

Era firesc ca datorită marii diversități a cadrului natural al țării noastre, bogățiilor pământului românesc și poziției sale, la încrucișarea acestor drumuri, să fi apărut **centre de schimb și de târguială, de popas sau de apărare**, din care unele, datorită condițiilor social-istorice ale vremurilor, au regresat, iar altele, cele mai multe, au progresat sub formă de **târguri și orașe** până în zilele noastre.

Evident, a existat o strânsă legătură între poziția geografică a unei așezări și evoluția ei ulterioară.

Ca și în cazul așezărilor rurale, dar la scară mai mare, regională, prin raportare la unitățile geografice ample sau la marile căi de comunicație, relațiile dintre *oraș* și *cadrul natural* se materializează prin *poziția geografică* a acestuia, iar la scară mai mică, prin raportare la elementele locale (morfo-hidrologice, topo-climatice, structurale etc.), putem vorbi de *sit-ul orașului*.

Spre deosebire de sate, poziția geografică a orașului are o importanță mult mai mare în viața citadină medievală, în special datorită predominării sistemului de schimburi economice, opus autarhiei general-rurale. Dintre principalele tipuri de poziții favorabile dezvoltării unor orașe, cea mai frecventă, în condiții naturale relativ omogene, este *poziția de intersecție* (răscruce), valorificând, de regulă, convergența sau divergența unor culoare fluviale în zona de relief plat (Craiova), dar și în interiorul unor sisteme montane (Sibiu, Brașov).

O variantă a poziției de intersecție este aceea a *orașelor-etapă*, menționate anterior, la care o singură axă de circulație este importantă, celelalte având un caracter secundar. În cazul acesta distanța dintre orașe era, în general, 30-40 km., maximum 50 km. în funcție de parcursul mediu zilnic al mijloacelor de transport ale epocii. Putem exemplifica prin orașele de pe axa Siretului: Galați-Focșani-Adjud-Bacău-Roman (în Moldova) sau Dej-Cluj-Turda-Aiud-Alba Iulia-Sebeș-Deva (în Transilvania).

Al doilea tip de poziție geografică este cel de *contact*, la întâlnirea unor unități naturale diferite (munte, deal, câmpie) dar complementare în același timp, cu potențial economic ce favorizează schimbul (Târgu Jiu, Râmnicu Vâlcea, Pitești, Târgoviște, Ploiești, Buzău, Bacău, Roman, Târgu Neamț, Suceava, Siret etc.).

O poziție favorabilă este și cea *litorală*, care are asemănări cu cea de contact, permițând trecerea de la transportul continental la cel maritim și invers (Cetatea Albă), mai ales în proximitatea gurilor Dunării și râurilor

navigabile sau chiar în amonte, cu condiția realizării unui acces facil (Chilia, Vicina).

Poziția litorală are similitudini cu cea de intersecție, aici concentrându-se în mod obligatoriu liniile de navigație (rutele maritime). Se mai pot menționa: poziția favorabilă față de anumite resurse ale subsolului (care a favorizat apariția orașelor miniere cum au fost Baia, Bistrița, Rodna, Dej, Zlatna, Abrud, Baia de Aramă, Baia de Fier etc.), poziția de *cap de pod*, de o parte și de alta a fluviilor navigabile, creând, de obicei, orașe perechi, chiar dacă erau situate în țări diferite (Calafat-Vidin, Turnu-Nicopole, Giurgiu-Rusciuc, Călărași-Silistra, Târgul de Floci-Hârșova) sau pe versanții opuși ai marilor trecători (Sibiu-Râmnic, Brașov-Câmpulung, Oradea-Cluj).

În ceea ce privește *situl*, tipul cel mai frecvent întâlnit este cel dominant, cu numeroase variante: de acropole (Sighișoara), de versant, de terasă (Severin), de peninsulă (Constanța), de promontoriu, în lunca inundabilă a unei ape (Turnu), de confluență, de meandru, chiar insular (Păcuiul lui Soare, Garvăn), beneficiind de avantajul îmbinării condițiilor bune pentru apărare cu îndepărtarea primejdiei inundației (îndeosebi cele din lunca Dunării). Mai amintim siturile de depresiune închisă (Baia Mare, Brașov) sau deschisă (Târgu Jiu).

Problema apariției și dezvoltării primelor centre urbane medievale în spațiul carpato-danubiano-pontic, dar mai ales geneza și desprinderea acestor structuri socio-economice din mediul rural, predominant în epocă, a constituit și constituie încă, cu tot aportul remarcabil a numeroase studii de specialitate, o problemă încă viu discutată și disputată în rândul istoricilor noștri, atât datorită complexității procesului de cristalizare urbană, cât mai ales penuriei de izvoare documentare. Totodată, acest proces constituie o parte a procesului european de urbogeneză.

O parte a istoricilor români au condiționat apariția orașului de **activitățile de negoț** desfășurate în teritoriile românești de la sud, respectiv est de Carpați, situându-se, din acest punct de vedere pe o poziție similară celei adoptate de Henri Pirenne în urmă cu mai bine de o jumătate de secol care afirma că: "*orașul medieval* (occidental, n.n.) *se naște și se dezvoltă pornind de la funcția sa economică. El este creat de noua trezire la viață a schimburilor și este opera negustorilor* (s.n.)" ³⁹⁰

Între marile personalități ale istoriografiei noastre care au acordat o atenție deosebită genezei orașelor medievale românești menționăm numele lui Nicolae Iorga și Gheorghe I. Brătianu care, într-un moment în care ideea dominantă în istoriografia română era că orașele și statele medievale Țara Românească și Moldova s-au constituit ca entități independente ca urmare a existenței marilor artere de tranzit internațional,

³⁹⁰ Henri Pirenne, *La ville du Moyen Âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927, p. 86

au afirmat, primul că: "*Mais, en ce qui concerne le commerce, ces États ne sont pas fondés pour une seule race, mais bien pour les nations capables de faire le commerce dans ces régions et dirigées par les nécessités de l'époque à le faire dans ces régions seules*",³⁹¹ și al doilea: "*...il n'est pas indifférent à l'histoire économique de l'Europe orientale et surtout à celle de la Pologne, que la Moldavie ait surgi entre les Carpathes et le Dniester, à l'époque où le trafic des ports de la Mer Noire cherchait une voie nouvelle*".³⁹²

Poziția și localizarea geografică, geneza, numărul de locuitori, funcțiile economice, politico-administrative și eclesiastice constituie principalele criterii de clasificare a orașelor.

Și în spațiul românesc, ca de altfel pretutindeni în Europa, complexitatea procesului de urbogeneză, determinată de condiții variate ce diferă de la o provincie istorică la alta, a condus la manifestarea mai multor căi sau modalități de apariție a orașelor medievale.

Cercetările istorice din acest domeniu au reliefat, atât în arealul intra- cât și în cel extracarpatic, mai multe căi posibile de cristalizare urbană, între care menționăm:

- orașe renăscute **pe locul** sau **în proximitatea** vechilor centre urbane antice (este cazul Dobrogei bizantine și parțial, al Transilvaniei, ceea ce presupune, cel puțin teoretic, o continuitate urbană);

- formarea unor structuri urbane **în jurul** sau **sub ocrotirea unor reședințe ale feudalilor laici** (nobili, boieri) sau **a unor instituții superioare bisericești**: episcopii (Cenad, Oradea, Vicina, Milcovia, Siret, Roman, Huși, Buzău, Râmnicu-Vâlcea, Severin), mai puțin mănăstiri sau abații (Cluj-Mănăstur, Tismana). În spațiul extracarpatic, locul reședinței feudalului laic (boierului) a fost luat, în majoritatea cazurilor, de **curțile domnești**, care nu sunt totdeauna sedii ale puterii politice ci doar reședințe temporare;

- nașterea și evoluția spontană a unui oraș dintr-un **târg periodic** (iarmaroc, bâlci) ori dezvoltarea unei **așezări rurale**, ori a unei așezări situate în apropierea unei **exploatări miniere** (baie, ocnă - Rodna, Baia, Baia de Aramă, Târgul Trotuș) sau la **confluența unor drumuri comerciale** de uscat, la o trecere **la vaduri**, a unei **schele fluviale** sau **maritime**, spre stadiile preurban și urban, în urma unui proces adeseori secular;

- orașe întemeiate în urma **inițiativei domnești** sau regale (cunoscute în literatura de specialitate occidentală sub numele de "ville-

³⁹¹ Nicolae Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924, pp. 93-94.

³⁹² Gheorghe I. Brătianu, *Notes sur le Genoïs en Moldavie au XV-e siècle*, în "Revista istorică română", București, an III (1933), nr. 3, p. 152.

neuves"), ori **boierești** sau nobiliare. Ele sunt relativ rare: Roman,³⁹³ Ploiești,³⁹⁴ Blaj,³⁹⁵ Craiova,³⁹⁶ Târgu Bengăi (Târgul Gilortului),³⁹⁷ Târgu Jiu, Târgșor, Caracal etc.

În linii generale, apariția și dezvoltarea orașelor medievale românești a avut la bază procesul separării meșteșugurilor de agricultură, dar, în multe cazuri, după cum aprecia Ștefan Olteanu într-un studiu dedicat orașului medieval Pitești, "*îndeosebi pe teritoriul extracarpatic al țării noastre, acest proces a fost strâns legat de organizarea pieței de schimb, întrucât intersecția drumurilor comerciale, condiționate de relief, a impus constituirea așezărilor de factură urbană pe un teren impropriu exploatării agricole*".³⁹⁸

Conform opiniei aceluiași istoric, "*până la instaurarea dominației otomane, negoțul (s.n.) a constituit o activitate dominantă a comunității urbane, în timp ce meșteșugurile (s.n.) au cunoscut o dezvoltare relativ lentă*".³⁹⁹

B. PREMISE ALE PROCESULUI DE URBOGENEZĂ: TERITORIUL, POPULAȚIA ȘI ROLUL FACTORILOR DEMOGRAFICI ȘI POLITIC ÎN PROCESUL DE URBANIZARE.

Procesul de constituire a structurilor urbane în spațiul carpato-danubiano-pontic, al apariției și dezvoltării orașului românesc, a constituit și constituie o preocupare a istoriografiei românești din ultimul secol.

Când, cum, unde și în ce condiții au apărut aceste orașe sunt doar câteva din multitudinea de întrebări pe care și le pun cercetătorii din

³⁹³ Roman, creație a lui Roman I; "În orașul nostru, în a lui Roman voievod", menționa un document emis la 30 martie 1392 de cancelaria lui Roman I, vezi: *D.R.H. A., Moldova*, vol. I, p. 3.

³⁹⁴ Ploiești, întemeiat din porunca lui Mihai Viteazul, vezi: Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 124 și 127.

³⁹⁵ Satul Blaj, din care ulterior s-a dezvoltat orașul cu același nume era, în secolul al XIII-lea, proprietatea voievodului român Blasius; vezi: Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 84.

³⁹⁶ Orașul Craiova s-a dezvoltat pe una din moșiile boierilor Craiovești, de unde și numele; vezi: Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 174.

³⁹⁷ Târgul Gilortului s-a numit în vechime Târgul Bengăi, deoarece era situat pe moșia boierului Benga (sec. XVII); vezi: Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, loc.cit. El este, după cum spunea Nicolae Iorga, "creațiunea unui bogat vasal al coroanei princiare muntene", vezi: Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, p. 145.

³⁹⁸ Ștefan Olteanu, Locul și rolul orașului Pitești în contextul producției meșteșugărești urbane din Țara Românească în evul mediu, în: "Muzeul Pitești. Studii și comunicări 1972", Pitești, 1972, p. 272.

³⁹⁹ Ibidem

domeniu și la care, datorită izvoarelor istorice precare, nu au putut răspunde decât parțial.

Referitor la întrebarea **când** a avut loc acest proces, unii istorici acreditează ideea că geneza orașului medieval românesc nu putea avea loc mai devreme de secolele X-XIII, cu alte cuvinte **înainte** de constituirea statelor medievale, alții consideră perioada prea timpurie. Argumentele atât cele pro cât și cele contra, sunt pertinente. Deși perioada cuprinsă între secolele X-XIII pare, la prima vedere, prea timpurie pentru geneza orașelor medievale românești, totuși izvoarele istorice atestă, iar săpăturile arheologice confirmă existența, în arealul amintit, a numeroase așezări urbane anterioare mării invazii mongole, căreia majoritatea le-a căzut victimă.

Poziția geografică sau strategică a unei așezări, **bogățiile solului** (fertilitatea) și **subsolului** (minereuri diverse, sare, etc.), **proximitatea căilor de comunicație** (maritime, fluviale sau terestre ori existența unor vaduri de trecere) sunt niște **condiții permanente** care alături de **factorii economici** (intensificarea activităților meșteșugărești prin separarea meșteșugurilor de agricultură și accelerarea schimburilor de produse, a comerțului), **demografici** (creșterea demografică), **sociali, politici** (statul, suficient de puternic pentru a fi în măsură să asigure liniștea și siguranța producției, transportului și desfacerii bunurilor materiale și circulația persoanelor) și **cultural-religioși** (care asigurau coeziunea și aderența populației) au constituit elemente care au contribuit la nuanțarea procesului de formare și dezvoltare a așezărilor cu caracter urban. Lipsa unuia sau altuia dintre acești factori pot întârzia procesul de cristalizare urbană.

Conform unei opinii exprimate recent de Ștefan Olteanu într-un studiu intitulat **“Cu privire la problema constituirii orașelor medievale în Țara Românească”**, trei factori, aparent fără legătură directă între ei și-au adus o contribuție esențială la declanșarea procesului de formare a orașelor medievale în arealul extracarpatic: **creșterea demografică de-a dreptul explozivă** acum, la cumpăna dintre milenii I și II ale erei creștine, **cristalizarea structurilor politice și revenirea stăpânirii bizantine la Dunărea de Jos**, ca factor de ordin politic care a influențat evoluția societății românești, inclusiv procesul de urbanizare în spațiul extracarpatic.⁴⁰⁰

Unii cercetători apreciază că **satul**, cu orizonturile și obiectivele limitate care-l caracterizează, nu s-ar fi putut transforma în oraș prin simpla creștere a numărului locuitorilor săi. Alții, între care Jane Jacobs⁴⁰¹ și

⁴⁰⁰ Idem, Cu privire la problema constituirii orașelor medievale în Țara Românească, în “Analele Brăilei”, S.N., Brăila, 1 (1993), 1, p. 155.

⁴⁰¹ Jane Jacobs, *The Economy of Cities*, New York, 1969, apud Dorel Abraham, *op. cit.*, p. 74.

Fernand Braudel,⁴⁰² consideră că satul, cu economia sa închisă, autarhică, nu ar fi putut preceda, în timp, în mod necesar, orașul, chiar dacă, de cele mai multe ori, mediul rural, prin procesele producției, facilitează apariția orașului. În această accepțiune, orașul ar fi putut să apară în același timp cu așezările rurale ce vor constitui hinterlandul său, dacă nu chiar înaintea acestora, dezvoltându-se în paralel.

Orașul, spre deosebire de sat, a fost și este o **concentrare importantă de populație** care, cu nevoile sale cotidiene, constituie principalul factor în procesul de formare și dezvoltare a noilor structuri urbane. Numai o sensibilă creștere demografică, remarca Ștefan Olteanu, într-un alt studiu, este în măsură să producă realizări marcante în domeniul forțelor de producție, elementul cel mai mobil al dezvoltării omenesci.⁴⁰³

Or, acest fenomen se produce abia spre sfârșitul secolului al X-lea, după o recesiune demografică de mari proporții în care populația întregii Europe (cu excepția unor zone sudice), diminuase enorm, de la 67 milioane (estimată prin anul 200 d.Chr.) la circa 27 milioane (spre anul 700 d.Chr.). În jurul anului 1000, populația întregului continent se cifra, potrivit estimărilor lui M.K. Bennet, la circa 42 milioane locuitori, atingând 73 de milioane abia pe la 1300.⁴⁰⁴

Analizând dinamica acestor cifre, observăm că cifra maximă atinsă la începutul secolului al XIV-lea (înainte de marea ciumă de la 1348) este cu puțin superioară (+6 milioane) celei a prosperității maxime a Imperiului roman de la sfârșitul secolului al II-lea.

Între factorii care au favorizat acest sensibil spor demografic în Occident menționăm, în primul rând, încetarea principalelor invazii migratoare și a incursiunilor devastatoare ale normanzilor și arabilor.

Cu siguranță că a existat o creștere demografică apreciabilă. Mulți istorici, străini dar și români, între care îl menționăm pe Ștefan Olteanu, afirmă că această "explozie" demografică ar fi determinat totul, dar și ea ar trebui să-și găsească o explicație. Lynn White pune progresul agricol pe primul plan al creșterii europene,⁴⁰⁵ la fel și Fernand Braudel, care se situează pe o poziție similară afirmând că accentul trebuie pus pe "*valul de progres în materie de tehnici agricole, pornit încă din secolul al IX-lea*;

⁴⁰² Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I-II, București, Editura Meridiane, 1984, apud Dorel Abraham, *op. cit.*, loc. cit.

⁴⁰³ Ștefan Olteanu, Premisele majore ale procesului de constituire a orașelor medievale la est și sud de Carpați, p. 934; idem, *Societatea românească la cumpăna de milenii* (sec. VIII-XI), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. 128-132.

⁴⁰⁴ Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, Editura științifică, București, 1970, p. 331.

⁴⁰⁵ Lynn White, *What accelerated technological Progress in Western Middle Ages*, în: "Scientific Change" publicat de Crombie, 1963, p. 277, apud Fernand Braudel, "Timpul lumii", vol. I, p. 113

*perfecționarea plugului, asolamentul bienal și sistemul «openfield» pentru creșterea vitelor”.*⁴⁰⁶

Maurice Lombard insistă asupra avântului negustoresc, orașele însemnând, în opinia sa, monedă, de fapt elementul esențial al revoluției numită comercială, legat foarte devreme de Islam și Bizanț.⁴⁰⁷

Georges Duby⁴⁰⁸ s-a raliat mai degrabă opiniei exprimate de Lynn White conform căreia factorul esențial de progres ar fi fost în evoluția urbană supraproducția agricolă și redistribuția surplusului.

Această creștere de populație a venit după o perioadă îndelungată de involuție socială, economică, politică și **demografică**, determinată de marile migrații. Acestea au produs pierderi umane substanțiale, dar și infuzii majore de populație. Nu trebuie uitat faptul că migratorii, ca indivizi sau grupuri mici, au fost asimilați, în timp ce așezați în grupuri mari, structurale, au asimilat. (Pe teritoriul carpato-danubian nu au rămas toți invadatorii, aceștia succedându-se în valuri. Astfel, din cei 30-40.000 de goți, doar un număr insignifiant s-au stabilit în arealul carpato-danubian, raportat la cei peste 1.000.000 de autohtoni. Situația este oarecum diferită când este vorba de slavi, dar în 602, anul prăbușirii frontierei Dunării, cea mai mare parte a acestora s-au stabilit la sud de fluviu, restul fiind asimilați în masa autohtonilor).

Cercetările arheologice recente au demonstrat că și teritoriile românești, atât cele intra⁴⁰⁹ cât și cele extracarpatiche,⁴¹⁰ au cunoscut,

⁴⁰⁶ Fernand Braudel, *Timpul lumii*, p. 113.

⁴⁰⁷ Maurice Lombard, *Les bases monétaires d'une suprématie économique: l'or musulman du VIIe au XIe siècles*, în "Annales ESC", Paris, 1947, p. 158.

⁴⁰⁸ Georges Duby, *L'Économie rurale et la vie de campagnes dans l'Occident médiéval*, I, Paris, 1962, p. 255.

⁴⁰⁹ Pentru Transilvania, cu o suprafață de 102.000 km², se estimează totalul populației la circa 300.000 la sfârșitul secolului al XI-lea. La această cifră s-a ajuns prin comparație cu Anglia care, pe la 1086 avea, potrivit recensământului general ordonat de William I Cuceritorul (1066-1087) și numit "Domesday Book" ("Cartea Judecății de Apoi"), circa 1.000.000 de locuitori, socotindu-se densitatea de 5 locuitori pe km². Ungaria, în aceeași perioadă putea avea tot în jur de 1 milion de locuitori. Pentru Transilvania, care avea un relief muntos și foarte împădurit, densitatea nu putea depăși 3 loc/km², ceea ce dă cifra de 300.000 locuitori, menționată mai sus. Situația demografică se îmbunătățește în secolul următor, populația voievodatului fiind estimată, la sfârșitul secolului amintit, la 400.000 locuitori. Pe baza datelor cunoscute, s-a apreciat că densitatea locuitorilor provinciei a crescut, revenind 4 locuitori/km². Pentru perioada următoare, temeiurile documentare pentru estimarea populației Transilvaniei se înmulțesc: 635 așezări amintite documentar până la marea invazie mongolă (1241), cu circa 25 gospodării în medie de așezare, ceea ce duc la o estimare globală de 550.000 locuitori. Un sat avea, în medie, circa 20 de gospodării în sec. XI-XII și vreo 25 pe la mijlocul secolului al XIII-lea, numărul membrilor unei familii nedepășind 3 (pentru Anglia secolului al XII-lea demograful Russel socotea în medie 3,5 membri pentru o familie) - vezi: Ștefan Pascu (sub redacția), *Populație și societate*, în volumul *Studii de demografie istorică*, vol.I, Cluj-Napoca, Editura "Dacia", 1972, pp. 40-42.

acum, la cumpăna dintre milenii I și II ale erei creștine, un spor sensibil de populație datorat unei veritabile "explozii" demografice. O adevărată rețea de așezări umane a împânzit întregul teritoriu de pe ambii versanți ai Munților Carpați. Săpăturile din ultimele trei decenii au evidențiat numeroase concentrări umane grupate în jurul principalelor bazine hidrografice, între care un rol de prim rang a revenit Dunării. Acest fluviu și afluenții săi au asigurat atât un transport facil și ieftin, cât și mijloace de subzistență în luncile și ostroavele lor, la care se adăuga un avantaj deloc de neglijat în acele vremuri tulburi: siguranța populației în bălțile Brăilei și Ialomiței, în Deltă și în numeroasele insule de pe cursul mijlociu și inferior al Dunării.

Teritoriul României de astăzi (inclusiv al Republicii Moldova), a cunoscut și el, ca de altfel, întreaga Europă, o însemnată creștere demografică, relevată arheologic prin identificarea în teren a unor importante concentrări de populație situate îndeosebi de-a lungul principalelor râuri.

Aproape fără excepții, așezările rurale din secolele VII-IX erau situate în locuri joase, pe terasele inferioare ale râurilor, în luncile apelor ori pe grinduri și popine. Spre exemplificare menționăm așezările de la Fundul Herței, Hlincea, Botoșani, Suceava, Oituz, Bâta Doamnei etc. (în Moldova), Ciurel, Militari, Băneasa (în Muntenia, pe raza viitorului oraș București), Dinogetia, Durostorum - Dorostolon (Siliștriu), Niculițel etc. (în Dobrogea), ca să nu mai vorbim de cele aflate în interiorul arcului carpatic (Alba Iulia, Dăbâca, Biharea, Moigrad, Morești, Iernut) sau în Banat (Orșova, Moldova Veche), majoritatea nefortificate.

Existența unui număr atât de mare de așezări nefortificate (din care am menționat doar câteva, îndeosebi pe cele ce ulterior vor evolua spre stadiul urban) indică o perioadă de calm relativ, politic dar și militar, fără tulburări majore sau incursiuni devastatoare ale unor cete războinice migratoare, ceea ce a condus la desăvârșirea procesului de asimilare etnică și lingvistică a populației slave rămase în nordul Dunării după ruperea limes-ului la 602 și crearea premiselor economice și politice necesare urbanizării lor ulterioare.

⁴¹⁰ Aspectul demografic al țărilor române de la sud și est de Carpați nu se poate estima pentru secolele X-XIV din cauza penuriei documentelor istorice, dar se poate afirma că încheierea procesului de formare a statelor românești de sine stătătoare Țara Românească și Moldova constituie o dovadă cu privire la sporul de populație în timpul desfășurării acestui proces. Petre P. Panaitescu a apreciat, pe baza fenomenului de înmulțire a satelor și a numărului ostașilor chemați la luptă împotriva turcilor, populația Țării Românești la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, în timpul lui Mircea cel Bătrân, la peste 500.000 de locuitori. (Vezi: Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 68). În ceea ce privește populația Moldovei, ea a fost în tot timpul Evului Mediu, puțin inferioară celei a Țării Românești, putând atinge valori cuprinse între 400.000-450.000 locuitori (vezi: Ștefan Pascu, *Populație și societate*, vol. I, p. 46).

Lipsa unor deosebiri evidente între tipurile de aşezări şi locuinţe, ca şi între diferitele categorii de inventar arheologic pe întregul areal carpato-danubiano-pontic relevă unitatea culturii şi civilizaţiei româneşti în secolele VII-IX.

Aceste concentrări de populaţie, amintite mai sus, grupau între 20 şi 50 de aşezări rurale. În cadrul acestor aglomerări demografice, una dintre aşezări, care întrunea condiţii favorabile schimbului de produse fiind situată în centrul grupării, deci având şi o poziţie geografică dominantă, pe direcţia unor drumuri comerciale ori la confluenţa unor ape sau în proximitatea unor surse de materii prime accesibile (saline, mine de fier sau metale neferoase etc.), uneori fortificată, devenea, aşa cum sublinia Ştefan Olteanu în **"Premisele majore ale procesului de constituire a oraşelor medievale la est şi sud de Carpaţi", centrul de convergenţă regională**⁴¹¹ al activităţii economice din zonă, prin organizarea **târgurilor periodice**, sau a aşa-numitului "târg al văii", îndeplinind funcţii economice iar odată cu instalarea aici a reşedinţei căpeteniei formaţiunii politice şi, uneori, a unei înalte feţe bisericeşti (episcop etc.), şi funcţii politico-administrative, militare şi eclesiastice.⁴¹²

Raportate la structura politico-administrativă a epocii, aceste aglomerări demografice corespundeau, în mare, formaţiunilor politico-administrative de tipul jupanatelor şi ulterior, al voievodatelor amintite de izvoarele vremii.

Existenţa voievodatelor româneşti din Transilvania şi Banat amintite de Anonymus,⁴¹³ inscripţiile de la Mircea Vodă⁴¹⁴ şi din complexul monastic de la Basarabi,⁴¹⁵ menţionarea, în cronicile bizantine ale vremii, a unor aşezări întărite în Dobrogea şi pe malul stâng al Dunării care s-au supus basileului (la 971),⁴¹⁶ constituie, aşa cum subliniază Mircea D. Matei în **"Geneză şi evoluţie urbană în Moldova şi Ţara Românească", indicii majore că secolul al X-lea a cunoscut "o puternică efervescenţă în sânul societăţii româneşti"**⁴¹⁷ care s-a materializat în apariţia unor centre populate **"cu funcţii diferite de acelea ale unor simple aşezări sătęşti"**.⁴¹⁸ În ele rezida un conducător local numit de izvoarele vremii voievod sau jupan,

⁴¹¹ Ştefan Olteanu, *Premisele majore...*, pp. 934-939.

⁴¹² Ibidem

⁴¹³ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XX-XXI, XXIV-XXVIII, XLIV, L, LI, în: G. Popa-Lisseanu, "Izvoarele istoriei românilor", vol. I, *Faptele ungunilor*, Bucureşti, Tipografia "Bucovina", 1934, pp. 40-43, 44-46, 56-58, 62-63, 63-65.

⁴¹⁴ *Istoria medie a României*, partea I (sec. al X-lea-sf. sec. al XVI-lea), Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1966, p. 66.

⁴¹⁵ Ion Barnea, Ştefan Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, Bucureşti, 1972, p. 212.

⁴¹⁶ Georgios Kedrenos, *Historicarum compendium*, în "Scriitori bizantini", vol. II, Bucureşti, 1975, p. 144.

⁴¹⁷ Mircea D. Matei, *Geneză şi evoluţie urbană...*, p. 61.

⁴¹⁸ Ibidem.

a cărui funcție, prevalent militară, împrumută așezării această caracteristică.

Numeroasele piese arheologice descoperite (topoare, clești, nicovale, tesle, dălți, fusaiole, greutatea de năvoade, podoabe, piese de harnașament, cazane de aramă, râșnițe, pietre de moară etc.) relevă varietatea și specializarea ocupațiilor și meșteșugurilor, crearea premiselor dezvoltării unor aglomerări urbane incipiente.⁴¹⁹

Modelul acesta de așezări reprezenta nuclee de polarizare a întregii activități de natură economică, socială, politică și militară din zonă, constituind o etapă în evoluția lor de la tipul protourban, spre structuri de civilizație urbană propriu-zisă. Existența lor a fost menționată în unele documente de epocă și confirmată de sondajele sau săpăturile arheologice sistematice efectuate în perimetrul lor.

Între acestea, menționăm în primul rând așezările de la Dunărea de Jos, majoritatea situate pe malul dobrogean al Dunării, puternic influențate de revenirea dominației bizantine în zonă, în a doua jumătate a secolului al X-lea.

În unele dintre aceste așezări, arheologii au constatat o continuitate de locuire din perioada romano-bizantină până în secolul X.

Un exemplu concludent de constituire a unei așezări protourbane cu rol de **sediul politic și militar** îl reprezintă formarea și dezvoltarea unei reședințe fortificate a stăpânitorului local chiar în perimetrul unei vechi fortificații romano-bizantine. Ea evoluează rapid până la stadiul de oraș, aspect relatat de un toparh grec în notele sale. Acestea constituie un izvor documentar de primă mână fiind redactate de o căpetenie bizantină de rang înalt (toparh) în jurul anului 1000.

Izvorul documentar bizantin intitulat "**Toparhul grec**", păstrat fragmentar, prezintă situația creată la Dunărea de Jos după o răsccoală a bulgarilor soldată cu distrugerea a zece orașe și circa cinci sute de sate din regiune în urma căreia autorul însemnărilor reușește să-și refacă reședința ale cărei ziduri fuseseră dărâmate de agresori.⁴²⁰ Gradul de securitate

⁴¹⁹ Sergiu Iosipescu, *Continuitatea statelor feudale - expresie a procesului istoric de dezvoltare a poporului român în vatra strămoșească*, în "File de istorie militară a poporului român", Studii, Editura Militară, București, vol. 10 (1982), p. 66.

⁴²⁰ *Nota Toparhului grec* (sau Toparhul gotic), cunoscută în literatura de specialitate și sub denumirea de *Anonimul lui Hase*, a fost descoperită în 1815 și publicată de bizantinologul francez C.B.Hase la Paris, în 1819. Ea a suscitat numeroase comentarii contradictorii datorită datării și localizării evenimentelor prezentate. Conform opiniei exprimate de istoricul I.Sevcenko într-un studiu (*The Date and Author of the So-called Fragments of Toparcha Gothicus*) apărut în volumul *Dumbarton Oaks Papers*, 25 (1971), p. 115 și urm., "nota" ar fi un fals realizat de Hase în timpul campaniei napoleoniene din Rusia, și ca atare, nu poate exprima realitățile de la Dunărea de Jos, din sec. X-XI. În ea se vorbește despre o așezare edificată pe locul unui vechi castru în ruină care adăpostea pe toparh, familia, rudele și forțele militare cifrate la 300 de ostași. "Și atunci... - relatează căpetenia bizantină - la început... au clădit... mai întâi o fortăreață, pe care mi-a fost cu puțință, pentru ca din aceasta ușor să se construiască și restul întregului oraș", vezi: *Notele toparhului grec*

relativ ridicat pe care-l asigura garnizoana bizantină alcătuită din "călăreți, prăștieri și arcași", a determinat stabilirea în jurul fortăreței, în **suburbie**, a unei populații diverse, constituită din meșteșugari, negustori și agricultori care, la rândul ei, s-a fortificat prin săparea unui șanț de apărare care forma "cea de-a doua incintă a orașului".⁴²¹ În scurt timp, orașul s-a refăcut, punându-se bazele unei așezări de tip citadin constituite în jurul unei fortificații. Conform relatărilor toparhului, în fortăreață erau depozitate lucrurile de valoare ale locuitorilor, restul fiind păstrate în suburbie și apărute de șanțul menționat anterior "căci acum era locuit și orașul întreg, iar fortăreața era pregătită să ne scape în caz de primejdie".⁴²²

Avem deci un **oraș** constituit în jurul unei **fortificații**. Cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii în așezările dobrogene de la Dinogetia-Garvăn și Capidava au confirmat în totalitate relatările toparhului. Astfel, așezarea de la Dinogetia constituia un complex format din **citadela** fortificată, ridicată în secolul X pe ruinele fostului castru romano-bizantin. Ea a fost edificată prin utilizarea unei părți din materialul de construcție antic, precum și a celei mai mari părți din zidurile de incintă. Aici rezidau vârfurile conducătoare, laice și bisericești, iar în **suburbia**, adică în așezarea civilă, locuiau categorii sociale și elemente etnice diferite, majoritatea autohtone, venite din zone mai mult sau mai puțin depărtate.

Situația de la Capidava este similară. Zidurile de incintă, construite din piatră cam în aceeași perioadă cu cele de la Dinogetia, urmează traseul vechilor fortificații romane. Ca și acolo, și aici săpăturile arheologice au relevat existența unei suburbii ai cărei locuitori desfășurau activități meșteșugărești și comerciale, fapt atestat de vestigiile unor ateliere, obiectele manufacturale și nenumăratele monede găsite în sit care reflectă intensă activitate de producție și schimb a așezării.

Grigore Florescu,⁴²³ care a săpat sistematic la Capidava și parțial, la Carsium (Hârșova), a remarcat prezența unor elemente de urbanism medieval, cum ar fi dispunerea sistematică a locuințelor și existența unei veritabile trame stradale care facilita circulația și delimita, totodată, unele

publicate după textul cronicarului Leon Diaconul în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Leonis Diaconi caloensis, historiae libri decem*, Bonn, Editura C.B. Hase, 1828, pp. 501-502, apud Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, pp. 78-79. Nota Toparhului grec a apărut și într-o traducere românească, însoțită de comentarii, sub îngrijirea sub Aurel Cazacu într-un interesant studiu intitulat *Câteva considerațiuni asupra fragmentelor așa-zisului Toparcha Gotticus*, în "Revista Istorică" Anuar, București, an XXX (1944), nr. 1-12, pp. 33-53. Curând, în jurul acestei fortărețe s-a așezat populație civilă care s-a fortificat printr-un șanț contra "barbarilor", "căci acum - spunea toparhul - era locuit orașul întreg, iar fortăreața era pregătită să ne scape de la primejdii". *Ibidem*.

⁴²¹ Notele toparhului grec, pp. 78-79.

⁴²² *Ibidem*

⁴²³ Grigore Florescu și colab., *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 250.

zone specializate în diverse activități meșteșugărești.⁴²⁴ La Carsium se anunță un cartier al olarilor înfiripat pe latura de est a cetății bizantine.⁴²⁵

Situația este foarte asemănătoare în întreg arealul dobrogean, orașele dunărene și pontice din secolele X-XI prezentând câteva particularități comune, cum ar fi situarea lor pe locul vechilor caestre romano-bizantine, care, în prealabil, au fost reconstruite "din temelie", cu excepția așezării de la Păcuiul lui Soare, construcție nouă ridicată pe o insulă din apropierea Dorostolonului, ca bază militară pentru flota imperială de pe Dunăre și avanpost al marelui oraș sau ca la Nufăru, fortificație bizantină situată în actualul județ Tulcea. Ulterior, așezarea din insula Păcuiul lui Soare, concentrând interesele economice ale populației autohtone din împrejurimi, se va dezvolta devenind un veritabil centru de convergență al schimbului de produse din zonă, "*unul dintre cele mai importante centre urbane de la Dunărea de jos*" ⁴²⁶ fapt atestat și de densitatea monetară din sit.

Cu excepția Dobrogei și a Transilvaniei, în restul teritoriilor din nordul fluviului procesul de urbogeneză este foarte puțin cunoscut pentru perioada secolele X-XIII.

Cercetările arheologice efectuate până în prezent în Muntenia și Oltenia nu ne permit să stabilim o continuitate de viață urbană ca în așezările dobrogene. Totuși, și aici, la sud de Carpați, pe teritoriul de mai târziu al Țării Românești și în contact mai mult sau mai puțin direct cu autoritatea bizantină reinstaurată la sud și est de fluviu, săpăturile arheologice au relevat, la "cumpăna" dintre mileniile I și II (cum s-a exprimat Ștefan Olteanu chiar în titlul lucrării sale "**Societatea românească la cumpăna de milenii**"),⁴²⁷ o adevărată rețea de așezări umane care practic acoperă întregul areal. Aceste așezări împânzeau întreaga Muntenie și Oltenie, fiind grupate îndeosebi de-a lungul cursurilor de apă, după cum urmează:

- la vest de Olt, pe cursul mijlociu al Jiului săpăturile arheologice au relevat o amplă concentrare de așezări umane cu centrul în zona Craiovei de mai târziu;

- complexul de așezări de la est de Olt, dispus între Dunăre și bazinul mijlociu al Vedei, având ca punct central vechea fortificație bizantină de la Demnitzikos (Zimnicea);

- salba de așezări dunărene dispuse între cursul inferior al Argeșului și Neajlovului având ca pivot așezarea de la Radovanu, unde

⁴²⁴ Ibidem.

⁴²⁵ Panait I. Panait și colab., *op. cit.*, loc. cit.

⁴²⁶ Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare II. Așezarea medievală*, București, 1977, p. 7

⁴²⁷ Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii (sec. VIII-XI)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

arheologii au descoperit și un depozit de unelte și arme datate din secolele X-XI;

- o altă grupare masivă, semnalată arheologic, o constituie cea din centrul Câmpiei Române, dispusă între albiile Colentinei și Dâmboviței - pe teritoriul actual al Capitalei (Ciurel, Băneasa etc.) - unde au fost identificate, săpate și studiate peste 25 de așezări rurale din secolele IX-XII, majoritatea aparținând secolelor X-XII⁴²⁸;

- concentrarea de așezări din nord-estul Munteniei situată de-a lungul Dunării și cuprinsă între cursurile inferioare ale Buzăului, Siretului și Călmățuiului;

- complexul de locuire din Subcarpații Munteniei, din bazinele superioare ale Ialomiței și Buzăului, care gravita în jurul așezării fortificate (în piatră) de la Slon, menționată anterior.

Aceste concentrări de așezări sătești formau o adevărată rețea al cărei fond demografic rural a stat la baza genezei viitoarelor centre urbane, constituind nu numai o premiză majoră a procesului de urbogeneză, dar și condiția evoluției lor ulterioare de la stadiul protourban spre formele superioare ale urbanismului.

Ele gravitau în jurul unor **centre de convergență regională sau zonală**,⁴²⁹ identificate arheologic, care polarizau activitatea economică a teritoriului adiacent. Cu timpul, acestea au devenit sediile politico-administrative ale conducătorilor formațiunilor politice care s-au constituit în jupanate și voievodate și au fost fortificate.

Inventarul acestor așezări, mai bogat cantitativ și calitativ superior în raport cu cel relevat arheologic în așezările rurale contemporane, la care se adaugă elementele de fortificație menționate mai sus, demonstrează, așa cum pe bună dreptate a observat Ștefan Olteanu, faptul că ele *"depășiseră, prin funcțiile lor militare și chiar social economice, stadiul rural propriu-zis de dezvoltare"*,⁴³⁰ servind ca sedii, adică reședințe *"conducătorilor organismelor politice existente la nivelul acelor țări, voievodate etc. intrate deja acum în conul de lumină al izvoarelor scrise"*.⁴³¹

În condițiile unei vieți social-politice frământate, începând îndeosebi cu mijlocul secolului al X-lea - destrămarea primului țarat bulgar, ca urmare a tendințelor centrifugale ale boierimii locale, alimentate de diplomația bizantină și favorizate de atacurile pecenegilor și maghiarilor -, aristocrația locală de la Dunărea de Jos a reușit să-și dobândească autonomia față de statul bulgar. Acești "stăpâni ai pământurilor" de la nord și sud de fluviu,

⁴²⁸ Margareta Constantiniu, Panait I. Panait, *Cercetarea feudalismului timpuriu pe teritoriul orașului București*, în "Materiale de istorie și muzeografie", București, 1965, p. 7.

⁴²⁹ Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii (sec. VIII-XI)*, p. 131.

⁴³⁰ Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 129.

⁴³¹ Ibidem.

rezemați pe **fortărețele și orașele** lor, din care cea mai însemnată era Constantia, foarte probabil vechea cetate romano-bizantină Constantiniana-Daphne, situată la confluența Argeșului cu Dunărea, tratează cu reprezentanții împăratului.⁴³²

Existența lor este relevată arheologic și parțial, documentar, în lucrările unor cronicari bizantini din secolele X - XI. Unul dintre aceștia, Georgios Kedrenos, menționează faptul că o serie de căpetenii politice din Muntenia s-au supus la 971 basileului Ioan Tzimiskes, în momentul în care acesta asedia Dorostolonul. Relatările lui Kedrenos sunt lapidare, cronicarul bizantin nu descrie și nu localizează precis aceste sedii, afirmând că aceste căpetenii au venit de la Constantia și "*din celelalte cetăți de dincolo de Dunăre*", spre a cere iertare împăratului pentru greșeala de a fi fost aliații lui Sviatoslav.⁴³³ Cercetările de la Slon-Prahova conturează aspectul fizic-constructiv al acestor centre fortificate. Arheologul Maria Comșa a stabilit că în evoluția sistemului defensiv al acestei așezări cu valențe protourbane s-au succedat trei faze: lemn (palisadă), piatră și cărămidă.⁴³⁴ Evoluția acestor nuclee protourbane a fost temporizată de năvălirile pecenegilor, uzilor și cumenilor, procesul de urbanizare reluându-se începând din a II-a jumătate a secolului al XIII și constituie **ultima etapă a acestei prime faze a procesului de structurare urbană pe teritoriul viitorului stat independent.**

Și spațiul est-carpatic a cunoscut o "explozie" demografică acum, în ultimul secol al mileniului I. Săpăturile arheologice au pus în evidență numeroase concentrări umane grupate în jurul principalelor bazine hidrografice dintre Carpați și Nistru, pe teritoriul de mai târziu al Moldovei. Ștefan Olteanu, care a cartat din punct de vedere arheologic și demografic întregul teritoriu al României, a stabilit existența, în Moldova, a trei mari grupări de așezări umane, dispuse în trepte, de la munte până la Nistru, Dunăre și Mare,⁴³⁵ astfel:

a. - între Siret și Carpați localizează patru grupări:

- una pe cursul superior al Siretului (pe ambele maluri), cu ramificații între râurile Suceava și Moldova - leagănul statului moldovean de mai târziu;⁴³⁶

- o altă grupare pe cursul Bistriței, polarizând către așezarea de la Bâta Doamnei;⁴³⁷

⁴³² Ștefan Pascu și colab., *Istoria medie a României. Partea întâi (sec. al X-lea - sfârșitul sec. al XVI-lea)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 43.

⁴³³ Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 395.

⁴³⁴ Maria Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul relațiilor feudale de la sud de Carpați*, în "Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova", Ploiești, II (1989), pp. 21-22

⁴³⁵ Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii (sec. VIII-XI)*, p. 129; idem, *Premisele majore...*, pp. 937-938.

⁴³⁶ *Ibidem*, p. 938.

- o a treia pe cursul mijlociu al Trotușului ;
- și ultima, între Milcov și Putna, în sudul Moldovei.⁴³⁸

b. - între Siret și Prut, așezările sunt deosebit de dense, fiind grupate în trei zone principale:

- o grupare de nord cuprinzând așezările fortificate cu palisade de la Hudești, Dersca, Horodiștea și Fundul Herței, situate pe teritoriul actual al județului Botoșani, spre care gravitau așezările deschise din jur;⁴³⁹

- o grupare masivă, cuprinzând 25 de așezări deschise din zona cursurilor mijlocii ale Jijiei și Bahluiului, între care menționăm pe cele de la Mogoșești⁴⁴⁰ (Iași) și Poiana Cetate, care prezintă și urme de fortificație;

- marea grupare de pe cursurile inferioare ale Siretului și Prutului cuprinzând peste 200 de așezări neîntărite care polarizau către așezarea de la Bârlad.⁴⁴¹

c. - între Prut și Nistru, pe teritoriul de astăzi al Republicii Moldova și în Bugeac (Republica Ucraina), care au făcut parte din statul medieval moldovenesc, au fost identificate arheologic circa 100 de așezări nefortificate și 18 fortificate (grădiști). Fiecare dintre aceste fortificații erau întărite cu un val circular sau oval, din pământ, unele de mari dimensiuni, al căror diametru era cuprins între 50 și 1000 de metri, asigurând protecția unor grupuri umane provenind de la 10-12 așezări deschise. Arheologic și aerofotogrametric au fost evidențiate 4 asemenea grupări de așezări umane:

- o așa-zisă grupare de stepă, situată în Bugeac și gravitând spre Cetatea Albă;

- grupul de așezări situate între Nistru și Răut;

- grupul central dintre Nistru și Cerna cu fortificațiile de la Alcedar și Echimăuți;

- grupul de nord.⁴⁴²

Ca și la sud de Carpați, și în cadrul acestor așezări est-carpătice apar tendințe de constituire a unor nuclee preurbane spre sfârșitul primului mileniu al erei creștine. Aceste nuclee de orașe primitive se deosebesc net de așezările de tip protourban din Dobrogea și de la Dunărea de Jos, care

⁴³⁷ Ibidem.

⁴³⁸ Ibidem.

⁴³⁹ Ibidem, p. 937.

⁴⁴⁰ Pe raza actuală a municipiului Iași au fost semnalate 72 de puncte de interes arheologic, cu materiale ce demonstrează că regiunea a constituit o intensă zonă de locuire încă din paleoliticul superior și care a continuat până în zilele noastre. În acest sens, vezi: Vasile Chirică, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, Întreprinderea Poligrafică Iași, 1984, pp. 184-205

⁴⁴¹ Ștefan Olteanu, *op. cit.*, pp. 937-938.

⁴⁴² Idem, *Societatea românească la cumpăna de milenii (sec. VIII-XI)*, p. 129.

sunt de certă influență bizantină, dar și de cele din Transilvania. Locuitorii lor erau în majoritate români cu completarea că în așezările situate în partea de nord-est a interfluviului pruto-nistrean predominau elementele alogene, îndeosebi de origine slavă, stabilite în teritoriile românești periferice. Ulterior, aceste elemente alogene s-au pierdut în marea masă a populației autohtone care a impus o dezvoltare coerentă din punct de vedere social-economic și, evident, urban, similară pe întregul teritoriu al Moldovei dinainte de 1359.

Aceste nuclee constau din așezări prevăzute cu un sistem de fortificații alcătuit din palisade complexe, construite din șiruri de bârne groase de stejar, amplasate pe valuri de pământ și flancate în exterior de șanțuri adânci, ale căror urme au fost relevate arheologic. La adăpostul acestor fortificații s-au ridicat ulterior numeroase locuințe și ateliere meșteșugărești, cu o producție diversificată. Unele piese arheologice de proveniență străină, relevate în sit, atestă contacte comerciale destul de intense care au contribuit la prosperitatea locuitorilor, în mare parte alogeni, stabiliți în bazinul superior al Prutului și pe Nistrul mijlociu. Așezările de aici se deosebesc tipologic de cele situate între Răut și Nistru, în extremitatea nord-estică a Basarabiei.

Primele, atribuite **croaților albi**,⁴⁴³ datează din sec. VIII-X și au fost distruse în cursul campaniilor organizate de Vladimir cel Sfânt (980-1015) pentru integrarea lor politică în cnezatul kievian.⁴⁴⁴ Celelalte (horodiștile dintre Răut și Nistru), datate, de regulă, în secolele X-XI și puse pe seama **tiverților** se consideră că au fost distruse în urma incursiunilor triburilor nomade din stepele nord-pontice, îndeosebi ale pecenegilor.⁴⁴⁵ Dacă acestea dispar cu totul în urma **atacurilor** turanice, în extremitatea nordică a Bucovinei și Basarabiei, așezările fortificate de tip preurban au fost semnalate arheologic și în secolele XI-XIII, inventarul lor indicând o viață economică relativ dinamică, explicabilă, în viziunea lui Victor Spinei și prin prosperitatea și protecția asigurate de puternicul cnezat halician (devenit ulterior haliciano-volânic) chiar și teritoriilor periferice controlate de acesta.⁴⁴⁶

Migrațiile pecenegilor, uzilor și cumenilor din secolele XI-XII au afectat într-o măsură mai mare teritoriile est-carpătice ale României decât pe cele sud-carpătice. Din această cauză, viața oamenilor și evoluția așezărilor locuite de aceștia au suferit mutații profunde, fiind afectate major

⁴⁴³ Atribuirea lor croaților albi este, după opinia noastră, discutabilă, importantă fiind integrarea lor sistemică în problematica arealului aflat în discuție.

⁴⁴⁴ I.P.Rusanova, B.A.Timoscuk, *Drevnerusskoe Podnestrov'e. Istorico-kraevdceskie, ocerki*, Ujgorod, 1981, p. 59-60 și 67, apud Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (sec. XIII-XIV)*, în "Analele Brăilei", Serie nouă, Brăila, an 1 (1993), nr. 1, p. 172.

⁴⁴⁵ Idem, *op.cit.*, pp. 82-83.

⁴⁴⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 172.

de valurile succesive ale invadatorilor veniți din stepele euro-asiatice. Numărul așezărilor se va reduce treptat, la fel și populația.

Cele mai dense concentrări demografice au fost în regiunile depresionare și împădurite, unde oamenii erau mai feriți de invazii și invadatori beneficiind, totodată, de mijloacele necesare subzistenței.⁴⁴⁷

Stabilirea cumanilor în stepele nord-pontice (Dest'i-Kipciak) și extinderea dominației lor asupra Moldovei și estului Munteniei de mai târziu (de unde prădau posesiunile bizantine din Dobrogea și din sudul Dunării) a fost însoțită de mari distrugeri care au afectat comunitățile umane, inclusiv pe cele de pe teritoriul românesc.

Atât pecenegii, cât și uzii și cumanii nu numai că nu au creat condiții favorabile înfloririi civilizației urbane în spațiul controlat de ei, dar, prin invaziile endemice urmate de distrugeri și nesiguranța vieții, ei au contribuit major la dispariția "*germenilor locali de viață incipient urbană*"⁴⁴⁸ a căror existență Mircea D. Matei o presupune a fi existat chiar înainte de finele mileniului I.⁴⁴⁹

Conviețuirea ulterioară cu cumanii a permis reluarea, cu sincope, a procesului evolutiv al societății din acest spațiu.

Majoritatea centrelor preurbane din această zonă au fost distruse complet în timpul mării invazii mongole de la 1241 și nu s-au mai putut redresa economic în decursul deceniilor ulterioare, ba mai mult, orașele și cetățile atestate în nodrul Bucovinei după întemeierea statului independent al Moldovei nu au apărut pe ruinele celor distruse de kieveni, turanici sau mongoli (ca în Dobrogea), ci pe locuri noi, în raport direct cu necesitățile economice ale organismului statal românesc, de la est de arcul carpatic.⁴⁵⁰

Spre deosebire de nordul și vestul spațiului cuprins între Carpați și Nistru unde dinaștii locali și-au menținut prerogativele administrative în schimbul acceptării obedienței politice și a anumitor prestații tributare, regiunile sud-estice, de câmpie, mai puțin apărate de caracteristicile unui relief muntos sau deluros împădurit, au intrat sub ocârmuirea directă a reprezentanților hanului de la Sarai⁴⁵¹ care și-au impus dominația și în partea septentrională a Dobrogei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, respectiv în primele decenii ale veacului următor.⁴⁵²

Marea invazie tătaro-mongolă din 1241 a provocat distrugeri enorme așezărilor umane, atât celor de factură rurală cât mai ales celor orașenești incipiente, care au avut cel mai mult de suferit. Locuitorii

⁴⁴⁷ Ștefan Pascu și colab., *Populație și societate*, în *Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura "Dacia", 1972, p. 43.

⁴⁴⁸ Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 224.

⁴⁴⁹ Ibidem.

⁴⁵⁰ Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în "Analele Brăilei", Serie nouă, Brăila, an 1 (1993), nr. 1, p. 173.

⁴⁵¹ Idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 164 și următoarea.

⁴⁵² Idem, pp. 174-177 și 229-231.

acestora, îndeosebi meșteșugarii, au fost luați în captivitate și duși în Hanatul Hoardei de Aur. Unele orașe au fost distruse complet, cazul Milcoviei (Civitas Milcoviae - reședința episcopatului cumanilor) fiind edificator în acest sens.

Totuși, ele au continuat să dăinuiască și, după cum afirma Constantin C. Giurescu în *"Târguri sau orașe și cetăți moldovene", "o seamă din ele, chiar să crească"*.⁴⁵³ Opinia exprimată de el corespunde, după părerea noastră, adevărului, argumentele aduse fiind pertinente dat fiind faptul că dacă aceste așezări de factură urbană nu ar fi evoluat sub stăpânire mongolă, *"apariții ca Baia, cu o populație complexă - români, în majoritate, apoi sași și unguri - și cu pecete în limba latină de la începutul veacului al XIV-lea, ca Hotin, unde în 1310 rezida temporar un episcop catolic, ca Siretul unde în 1334 se constată o mănăstire franciscană, nu s-ar explica"*,⁴⁵⁴ ca să nu mai vorbim despre porturile dunărene și maritime din Dobrogea sau de la limanul Nistrului (Vicina, Chilia, Licostomo, Cetatea Albă) care au cunoscut o reală dezvoltare și prosperitate.

În plus, prin constituirea Hoardei de Aur s-a asigurat o oarecare liniște în cadrul vastului "orbis mongolicus" - după cum spunea Răzvan Theodorescu în lucrarea sa *"Bizanț, Balcani, Occident"*,⁴⁵⁵ fapt ce a permis negustorilor străini, europeni și arabi, să se intereseze de regiunile pontice.

Stăpânirea mongolă a creat, în contextul politic și diplomatic din Europa acelei perioade istorice, condiții pentru afirmarea unor noi factori de civilizație materială și spirituală în răsăritul continentului.

Partea orientală a Moldovei cuprinsă între Prut și Nistru a cunoscut o evoluție urbanistică aparte, fenomenul urbanistic parcurgând aici două etape distincte: prima etapă a fost legată indisolubil de prezența efectivă a autorităților mongole în interfluviul amintit și nu a depășit un secol; a doua etapă a început odată cu reculul puterii mongole și constituirea statului moldovean independent (1359) care în scurt timp și-a extins fruntariile până la Dunăre și Nistru.

.. Prezența efectivă a puterii militare și politice mongole în zonă a imprimat centrelor urbane constituite aici un caracter deosebit în raport cu restul teritoriilor extracarpătice românești. Aceste centre și-au datorat existența, efemeră, de altfel, nu atât evoluției spre urbanism a societății românești, prezentă, indiscutabil, în arealul amintit, cât îndeosebi actului decizional al autorităților de la Sarai, fapt ce l-a determinat pe Mircea D. Matei să le considere *"un corp străin"*⁴⁵⁶ și să le atribuie *"un caracter mai*

⁴⁵³ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 46.

⁴⁵⁴ Ibidem.

⁴⁵⁵ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 136.

⁴⁵⁶ Mircea D. Matei, *op. cit.*, nota nr. 20, p. 224.

mult sau mai puțin artificial care a dispărut îndată ce puterea militară și politică care le-a creat a slăbit și s-a destrămat".⁴⁵⁷

Documentele vremii au menționat iar cercetările arheologice au confirmat doar două așezări cu caracter urban în zonă:⁴⁵⁸ **Sehr-al Djedid** care se traduce prin Orașul Nou, localitate situată pe locul **Orheiului Vechi**⁴⁵⁹ și **Costești**. Populația acestor orașe era constituită din elemente extrem de eterogene sub raport social și etnic⁴⁶⁰ deoarece proveneau din teritorii aflate direct sau indirect sub controlul Hoardei de Aur de unde fuseseră aduse forțat în noile orașe create, realitate ce l-a determinat pe Mircea D. Matei să susțină că locuitorii centrelor urbane ca cele de la Orheiul Vechi și Costești, "*nu pot fi definiți nici cu cel mai mic grad de probabilitate, singura certitudine fiind aceea că mongolii reprezentau coeficientul majoritar, iar populația locală românească nu putea lipsi, prin forța lucrurilor*".⁴⁶¹

Dominația mongolilor s-a manifestat diferențiat în diferitele părți ale României, afectând major creșterea populației. De aceea, deosebirile cu privire la evoluția demografică, și mai apoi economică, socială și politică dintre teritoriile intracarpatică, cele sud-carpatică și cele est-carpatică se vor accentua. Populația va crește într-un ritm mai accelerat în Transilvania unde s-a produs un reflux al invaziei în anul următor (1242); va crește într-un ritm ceva mai accelerat în teritoriile vestice dintre Carpați și Dunăre (Oltenia de mai târziu), unde dominația tătară a fost de mai scurtă durată și de mai mica intensitate. În regiunile estice, dintre Carpați și Dunăre, dar mai ales între Carpați și Nistru (Muntenia, respectiv viitoarea Țară a Moldovei), ca și în nordul Dobrogei, datorită faptului ca dominația tătaromongolă a fost apăsătoare și mai durabilă în timp,⁴⁶² creșterea demografică a fost mai lentă.⁴⁶³ Se verifică astfel și în cazul societății românești teza subliniată și demonstrată de demografia contemporană: **însemnătatea factorului demografic în dezvoltarea societății din punct**

⁴⁵⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁴⁵⁸ Excepție face Cetatea Albă, așezare urbană constituită cu mult timp înainte de apariția mongolilor la limanul Nistrului (n.n.).

⁴⁵⁹ V.L. Egorov, Pricini vozniknovenia gorodov u mongolon. v. XIII-XIV vv, în: Istoria S.S.S.R., 4 (1969), pp. 39-49, apud Mircea D. Matei, op. cit., p. 171.

⁴⁶⁰ *Ibidem*.

⁴⁶¹ Mircea D. Matei, op. cit., loc. cit.

⁴⁶² Stăpânirea tătaromongolă asupra teritoriului Moldovei a durat circa un secol (1241-1352). Centrul cel mai important al stăpânirii tătarăști în teritoriul dintre Carpați, Nistru și Dunăre a fost Cetatea Albă (vezi în acest sens: Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 44). Aici, la Cetatea Albă, documentele menționează existența unui stăpânitor tătar, "iparh" în terminologia bizantină, din ordinul căruia a suferit martiriul, pe la 1330, negustorul grec Ioan venit de la Trapezunt, sanctificat ulterior sub numele de Ioan cel Nou, vezi: *Martiriul Sfântului Ioan cel Nou*, publicat de episcopul Melchisedec în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", București, II (1884), I, pp. 163-174.

⁴⁶³ Ștefan Pascu, op. cit., p. 43.

de vedere social-economic, social-politic, instituțional și cultural, astfel teritoriile cu o populație mai numeroasă și-au organizat mai devreme formațiuni social-politice prestatale și statale (Transilvania și Oltenia), iar cele cu o populație mai rară au fost nevoite să întârzie în realizarea acestor instituții (Muntenia, Moldova).⁴⁶⁴

Mircea D. Matei se întreabă dacă a existat o similitudine de situații între structurile complexe ale societății românești din arealul intracarpatic (din secolele IX-X) și cele din zonele extracarpatică din perioada secolelor X-XIII.⁴⁶⁵ Analizând situația, el a conchis că existența unor concentrări demografice în anumite zone ale teritoriului extracarpatic nu înseamnă automat că acestor concentrări trebuie să le corespundă forme de organizare politică de tipul voievodatelor care să fi dispus de reședințe comparabile cu cele ale voievozilor transilvăneni.⁴⁶⁶ Totodată, această similitudine, care în momentul de față poate fi doar presupusă, ar trebui, în opinia sa, "*să se reflecte și în domeniul mai restrâns și special al începuturilor organizării urbane*".⁴⁶⁷

C. FORMAREA ȘI EVOLUȚIA PRIMELOR STRUCTURI PROTOURBANE.

1. Orașe-porturi constituite cu aport bizantin sau genovez la Dunăre și Mare. Alte schele și porturi dunărene.

Dunărea a constituit o coordonată majoră care a influențat puternic teritoriile extracarpatică reprezentând, totodată, o axă de circulație europeană de prim rang încă din Antichitate, fiind singurul fluviu care străbătea continentul de la vest spre est. Urmând văile principalilor săi afluenți, spre acest fluviu se îndreptau numeroase drumuri comerciale între care un rol important pentru evoluția economică și politică a teritoriilor românești l-a avut, încă de la începuturile evului mediu "magistrala comercială" ce lega porturile baltice, cu cele două ramuri ale sale, una prin Podolia și pe Valea Nistrului, iar cealaltă prin Polonia propriu-zisă și pe Valea Siretului, de Dunăre și Mare. Ei i s-au adăugat drumurile transcarpatice, de o amploare ceva mai mică, dar care, prin pasurile Oituzului, Branului și secundar, pe valea Oltului, au realizat legături, am spune, milenare, între Transilvania, pe de o parte și ținuturile ponto-

⁴⁶⁴ Ibidem.

⁴⁶⁵ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană medievală în Moldova și Țara Românească*, Iași, Editura Helios, 1997, p. 171.

⁴⁶⁶ Ibidem.

⁴⁶⁷ Ibidem.

danubiene, respectiv sud-balcanice (inclusiv pe varianta adriatică), pe de altă parte.

De-a lungul acestui fluviu și îndeosebi pe cursul său inferior, ca și în zona litorală a Mării Negre, s-au constituit în decursul timpului, o serie de orașe-porturi, care, majoritatea, au continuat o existență multiseculară

În urma victoriei lui Ioan Tzimiskes de la Dorostolon asupra lui Sviatoslav (971), partea de nord-est a Bulgariei, inclusiv sudul Dobrogei și teritoriile limitrofe de pe malul stâng al Dunării au trecut sub stăpânire bizantină, fiind organizate într-o unitate administrativ-militară denumită **thema Paristrion** (Paradunavon sau Paradunavis). Bizantinii și-au consolidat stăpânirea asupra Dobrogei și au dispus, probabil, repararea și consolidarea zidurilor fostelor orașe romano-bizantine de la Noviodunum, Dinogetia (Garvăn) Capidava, Carsium, ș.a. și construirea altora noi, între care fortificațiile de la Rasova, Cahirleni (Cetatea Pătului) și a portul militar de pe insula Păcuiul lui Soare, menite să protejeze Dorostolonul și să controleze navigația pe Dunăre și pe brațul Borcea. Pe brațul de nord al fluviului, la Lykostomion (Vâlcov), își avea reședința comandantul flotei militare bizantine din Marea Neagră, așezarea fiind o importantă bază navală și comercială.⁴⁶⁸

Revenirea Bizanțului la Dunăre nu a rămas fără urmări importante asupra revigorării civilizației urbane în zonă, dimpotrivă, protecția armatei și flotei imperiale a asigurat, indubitabil, societății de aici, o evoluție mai liniștită comparativ cu restul teritoriului extracarpatic românesc. În acest context social, politic și militar favorabil și-au făcut apariția primele cristalizări **urbane medievale** la Dunărea de Jos. Ele s-au constituit pe ruinele vechilor orașe greco-romane, respectiv bizantine de la Tomis (Constantiana), Callatis (Pangalia=Mangalia), Arrubium (Măcin), Carsium (Hârșova), Aegyssus (Tulcea), Troesmis (Turcoaia), Dinogetia (Garvăn), Capidava, Axiopolis (Cernavodă), Halmyris (Murighiol), Durostorum (Dorostolon = Dârstor = Silistra).⁴⁶⁹ Lor li se mai adaugă noile construcții de la Păcuiul lui Soare (18 km. în aval de Dorostolon), Nufărul, iar ceva mai târziu, Vicina. Multe din ele au fost menționate de Constantin Porfirogenetul (sec. X) în lucrarea sa "**De thematibus et de administrando imperio**" ca fiind localizate în eparhia Mysiei și Scytiei.⁴⁷⁰ Ulterior, în secolul al XI-lea, cronicarul bizantin Mihail Attaliates în

⁴⁶⁸ Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, p. 89-101.

⁴⁶⁹ Geograful arab Edrisi a vizitat către anul 1100 Vidinul și alte orașe sud-danubiene, între care și Silistra (Dorostolon), oraș pe care îl descrie ca având "străzi largi, prăvălii multe și izvoare de venituri îmbelșugate", vezi: *Géographie d'Edrisi*, II, Paris, 1836, p. 380, apud Nicolae Iorga, "Istoria Românilor", ed. a II-a, vol. III, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 62.

⁴⁷⁰ Constantin Porfirogenetul, *De thematibus et de administrando imperio*, Bonnae, 1840, p. 47, apud Constantin Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, p. 68.

"**Historia**"⁴⁷¹ sa și apoi Ana Comnena în "**Alexiada**"⁴⁷² menționează existența în Dobrogea a unor orașe mari și numeroase, cu o populație polietnică, protejate fiecare de fortificații în care staționau trupe bizantine.

În primele decenii după revenirea Imperiului la Dunăre, aceste "*ctitorii bizantine*"⁴⁷³ – cum le numește Mircea D. Matei – au avut un caracter predominant **militar**, ele constituind veritabile baze militare și navale pentru garnizoanele bizantine care staționau aici. Ulterior, începând cu primii ani ai secolului al XI-lea, aceste fortificații au cunoscut o perioadă de înflorire economică remarcabilă, fapt ce le-a permis să capete, alături de funcțiile militare (inițiale), și funcții economice, devenind treptat centre economice înfloritoare, astfel încât, spre sfârșitul domniei lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul, "*li se poate atribui și recunoaște caracterul de centre urbane* (s.n.). *la definirea căruia contribuie funcțiile complexe pe care li le putem identifica: militar, economic (centre de producție artizanală și de comerț), administrativ, cultural*",⁴⁷⁴ religios etc.

Într-adevăr, chiar dacă aceste centre au fost inițial așezări fortificate cu rol eminamente militar (sprijinirea, *manu militari* autorității bizantine în zonă), structurile lor interne și rolul polarizator pe care l-au jucat în raport cu societatea rurală înconjurătoare, activitățile economice (de natură productivă și comercială), culturale și religioase – ilustrate de numeroase izvoare scrise, bizantine sau slave și relevate de vestigiile arheologice și numismatice – permit încadrarea acestor așezări în rândul centrelor militar – urbane al căror caracter **preurban** sau **incipient urban** nu poate fi contestat.⁴⁷⁵

Mircea D. Matei înclină să creadă în studiul "**Câteva gânduri la aniversarea Brăilei**", că orașele-porturi de la Dunărea de Jos sunt "*replici ale centrelor și reședințelor fortificate ale voievodatelor din Transilvania, Crișana și Banatul secolelor IX-X... la Dunăre se află Urscia în care Glad a încercat să-și găsească adăpostul salvator...*".⁴⁷⁶

Orașele dunărene și pontice din Dobrogea situate la nord de linia valurilor prezintă unele caracteristici, cum ar fi edificarea lor pe locul unor castre, cetăți sau orașe din epoca romană târzie, multe fiind construite cu materiale provenite din ruinele vechilor așezări.

⁴⁷¹ Mihail Attaliates, *Historia*, ed. Niebuhr, Bonnae, 1853, p. 204, apud C. Șerban, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁷² Ana Comnena, *Alexiada*, ed. Niebuhr, Bonnae, 1839, p. 323, apud C. Șerban, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁷³ Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 244.

⁴⁷⁴ Ibidem.

⁴⁷⁵ Ibidem.

⁴⁷⁶ Mircea D. Matei, *Câteva gânduri la aniversarea Brăilei*, în "Analele Brăilei", S.N., Brăila, nr. 1 (1993), nr. 1, p. 15.

În majoritatea cazurilor, incintele construite din piatră în secolul al X-lea, urmează aproape exact traseul vechilor așezări romane, utilizându-se chiar turnurile și zidurile antice.

Este cazul, în special, al așezărilor de la Capidava și Dinogetia (Garvăn). Astfel, la Capidava, incinta cetății, construită din piatră în secolul X, urmează aproape exact traseul vechiului castru roman, respectiv al fostului oraș romano-bizantin (vezi anexa nr. 2), fiind reclădită cu materiale scoase din ruinele vechii așezări și, în bună parte, chiar pe zidurile din epoca romană, fapt atestat arheologic.

Situația este similară la Dinogetia (Garvăn), așezare fortificată situată pe o insulă stâncoasă (popină) la 8-9 km sud-est de Galați și la 12 km nord de Măcin (vezi anexa nr. 3), unde, deasemeni, locul vechii fortificații romane este refolosit de o nouă așezare fortificată medievală ale cărei ziduri de incintă urmează fidel vechiul traseu ca și la Capidava, dar care, în momentele favorabile, se extindea *extra muros*. La Dinogetia, cel puțin, în interiorul fortificației, au fost descoperite bunuri de prestigiu – cruce engolpion, sigilii, bijuterii – ce documentează prezența unor reprezentanți ai autorităților imperiale centrale, civile și religioase, în cadrul așezării. Acest tip de așezare se încadrează într-un **model edilitar** comportând un centru meșteșugăresc și comercial, cu economii complementare (gospodării agricole, "ferme zootehnice"), în care baza economiei o constituia creșterea vitelor.

Această suprapunere a noilor așezări peste vechile incinte romano-bizantine din secolele anterioare pare a dovedi o continuitate de locuire, chiar și pentru o bună parte a așa-zisului "interregnum" bizantin din secolele VII-X când populația majoritară autohtonă, după trecerea primelor valuri migratorii (slave și apoi bulgare), și-a continuat viața la adăpostul vechilor ziduri ruinate atât de atacurile barbarilor,⁴⁷⁷ cât și de o serie de cutremure care, în multe cazuri, le-au premers. Acest fapt confirmă, în bună măsură, și aici, la Dunărea de Jos teoria istoricului britanic John Wachter, *Life in Town* (Viața în oraș),⁴⁷⁸ adică a continuității de locuire în unele din vechile orașe antice. El a afirmat textual că: "... *nu putem să vorbim despre viața orășenească propriu-zisă, ci numai despre viața în oraș, care este o formă de locuire în interiorul ariei urbane, fără a avea un caracter urban real*".⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Unele dintre aceste așezări fortificate au servit ca reședințe unor conducători ai formațiunilor politice locale, anterioare revenirii Bizanțului la Dunăre, între care îi menționăm pe jupanii Dimitrie și Gheorghe. Primul figurează într-o inscripție murală din anul 943, iar numele celui de-al doilea este menționat, câteva decenii mai târziu, pe pereții complexului monastic de la Basarabi (Murfatlar).

⁴⁷⁸ John S. Wachter, *The Towns of Roman Britain*, Londra, 1975, p. 411, apud Vlad Nistor, *De-Scripting the end of roman britain*, București, British Centre Series, 1996, p. 19.

⁴⁷⁹ "... we cannot discuss about town life but only about area, without a real urban character", John S. Wachter, *op. cit.*, loc. cit., apud Vlad Nistor, *op. cit.*, loc. cit.

El face o distincție clară între **viața orășenească** propriu-zisă (town life) care, evident, presupune atât o structură organizatorică funcțională și un sistem administrativ corespunzător, cât și funcții politico-militare, economice și religioase, și **viața în oraș** (life in town) ce în viziunea sa se reduce la o prezență mai mult pasivă a locuitorilor între zidurile de incintă ale vechiului oraș roman, ziduri ce le oferă o protecție relativă în fața valurilor de migratori.⁴⁸⁰

După părerea noastră, ar putea fi vorba mai mult de o **continuitate de model habitat**ional, de țărani-grăniceri, care a trecut prin trei faze:

1. Într-o primă fază, centrul de locuire era **congruent** cu fortificația (etapă valabilă pentru secolele VI-VII);

2. urmează etapa sau faza a doua, în care centrul de locuire este **disjuns** de fortificație (așezarea civilă era situată la poalele ridicăturii pe care se aflau ruinele - restaurate parțial - vechii fortificații romano-bizantine). În acest caz fortificația servea ca loc de strajă, respectiv de refugiu pentru populația rurală sau în mare măsură ruralizată (secolele VII-IX);

3. în faza a treia, centrul de locuire este din nou **congruent** cu fortificația care a fost restaurată de autoritățile bizantine, revenite la Dunărea de Jos în secolele IX-X.

În aceste așezări arheologii au descoperit numeroase locuințe de tip semiîngropat (bordei) care alternează cu cele de suprafață. Totodată, cercetările arheologice au relevat existența, fapt semnificativ pentru definirea caracterului urban al acestor așezări, a unor elemente de urbanistică medievală, între care menționăm dispunerea sistematică, paralel cu axa așezării, a locuințelor și trama stradală,⁴⁸¹ despre care am menționat.

Existența străzilor este demonstrată arheologic atât la Garvăn, cât și la Capidava, iar vestigiile unor locuințe și edificii publice, ca și inventarul deosebit de bogat și diferențiat găsit aici constituie, în opinia istoricului Ștefan Olteanu, indicii prețioase care dovedesc un mod de viață ce diferă substanțial de cel rural.⁴⁸²

Atât în interiorul incintelor fortificate, cât și în afara lor s-au dezvoltat cartiere specializate în diverse activități meșteșugărești, între ele remarcându-se îndeosebi atelierele de fierărie și olărit - inclusiv cuptoare de ars ceramică - aceste două categorii meșteșugărești fiind situate *extra muros*, în așa-zisele suburbii din afara incintelor fortificate.

Putem conchide că o altă particularitate a orașelor dobrogene constă în existența **suburbiilor**, în care, pe lângă ocupațiile legate de

⁴⁸⁰ Ibidem.

⁴⁸¹ Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 130.

⁴⁸² Ibidem.

agricultură, se practicau o serie de meșteșuguri care ridicau și unele probleme de ambient (fum, zgomot).

Este de remarcat amploarea pe care au cunoscut-o unele construcții - evident civile, dar și militare - ridicate de acele comunități umane ce găsiseră adăpost în umbra zidurilor fortificate, beneficiind totodată și de protecția garnizoanelor imperiale bizantine.

O altă particularitate a orașelor dobrogene rezidă în dotarea lor cu porturi.

În acest sens, cercetările arheologice efectuate pe locul fostei cetăți și oraș Capidava au relevat existența unei puternice baze navale construită încă din secolul al II-lea, dar reamenajată în secolele X-XI, unde acostau, pe lângă *musculi* flotei militare bizantine, numeroase corăbii comerciale, fapt dovedit atât de mărimea debarcaderului, care este impresionantă, de orificiile pentru amararea navelor (datând încă din sec. al II-lea), cât și de varietatea mărfurilor importate, inclusiv de descoperirea unui sigiliu bizantin de secol IX în rada portului.

Revenind la cetatea și baza navală din insula Păcuiul lui Soare, construită între anii 972-976, menționăm că săpăturile arheologice efectuate aici au relevat existența unor instalații portuare *"impresionante prin masivitatea și grandoarea lor"*.⁴⁸³ Grosimea zidurilor (6 m la bază și 4,2 m la vârf), turnurile ce străjuiesc debarcaderul (în trepte) și poarta dublă dovedesc funcția militară a portului. Zidurile de incintă sunt construite din blocuri mari din piatră fățuită, legate între ele cu mortar de var. Fundația se sprijină pe solul nisipos și instabil al insulei prin intermediul unui pat format din piloți de stejar⁴⁸⁴.

Edificat pe un ostrov al Dunării (vezi anexa nr. 4), orașul-port de la Păcuiul lui Soare, identificat de Petre Diaconu cu Vicina,⁴⁸⁵ a fost un complex de construcții militare și civile de mari dimensiuni, de plan dreptunghiular, din care apele fluviului au distrus în decursul secolelor aproape cinci șesimi. Ulterior, în interiorul acestui puternic centru fortificat, reședință a autorităților imperiale și bază a forțelor militare (navale) bizantine, s-a stabilit, din **rațiuni de apărare și din interese economice**, o populație sătească pe cale de urbanizare. În perioada dintre primii ani ai secolului al XI-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea (exceptând secolul XII și prima jumătate a secolului al XIII-lea), *"în interiorul cetății s-a dezvoltat o puternică viețuire cu caracter civil"*.⁴⁸⁶

⁴⁸³ N.A.Oikonomides, *Recherches sur l'histoire du Bas Danube au X-e - XI-e siècle. La Mesopotamie de l'Occident*, în "RESEE", București, tom III (1969), 1-2, p. 64.

⁴⁸⁴ Petre Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în: "Materiale și Cercetări Arheologice (MCA)", Institutul de Arheologie, București, VI (1959), pp. 653-667.

⁴⁸⁵ Idem, *Despre localizarea Vicinei*, în "Pontica", Constanța, 3 (1970), pp. 275-295, idem, *Iarși despre localizarea Vicinei*, în "Revista de istorie", București, an XXXIV (1981), nr. 12, pp. 2311-2316.

⁴⁸⁶ Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, p. 287.

Locuințele așezării civile sunt atât de tip bordei (sec.XI-XIV), cât și de suprafață. De altfel, pentru toată zona Dunării, locuințele de acest tip constituie o caracteristică a secolelor XI-XIV, cu extensie până în secolul al XIX-lea. Aici, la Păcui, bordeiul rectangular este mai puțin adâncit, nedepășind cota de - 0.60, - 0.80 m și cuprinde 1-2 încăperi având pereții căptușiți cu bârne sau piatră, iar podelele lutuite sau acoperite cu dușumea. Casele de suprafață sunt ceva mai reduse ca număr, dar mai spațioase decât bordeiele.

Necropola descoperită la Păcui, ca și cele de la Dinogeția și Capidava, dovedesc atât stabilitatea populației pe parcursul a peste trei secole, cât și numărul ei (peste 600 de morminte).⁴⁸⁷

Caracterul urban al așezărilor menționate este atestat atât prin activitățile economice dovedite arheologic (metalurgia fierului și a altor metale, olăritul, prelucrarea lemnului, a pietrei, osului și cornului), cât și prin circulația monetară intensă (la Păcui este una din cele mai mari concentrări de monede, urmată de Hârșova).

Caracterul urban al așezărilor de la Păcuiul lui Soare, Capidava și Garvăn este evidențiat și de faptul ca toate erau **centre de producție meșteșugărești**, aspect concretizat prin existența unui număr însemnat de **ramuri de producție specializate**, incomparabil, ca număr, cu situația modestelor ateliere existente în așezările rurale.

Gradul de concentrare a populației - mult mai mare decât la sate - și existența, la Garvăn, a autorităților laice și bisericești, dovedită de descoperirea **sigiliului guvernatorului** și a unei **cruci engolpion**, ce desemna prezența unei înalte fețe bisericești (episcop) demonstrează, o dată în plus, **caracterul urban al așezării**⁴⁸⁸.

Aceste descoperiri arheologice confirmă existența unor activități de certă factură urbană care au cunoscut, în timp, o puternică dezvoltare prin relansarea activității constructive civile și religioase, similară cu cea constatată de istoricul francez Jean-Pierre Lequai în unele orașe galoromane din Bretania, precum Nantes, Renne sau Vannes.⁴⁸⁹

Porturi însemnate au fost și la Arrubium (Măcin), Troesmis (Iglița), Carsium (Hârșova), Axiopolis (Hinog, lângă Cernavodă).

Săpăturile arheologice de la **Hârșova** (Carsium) documentează stratigrafic existența a trei așezări succesive, corespunzând fazelor

⁴⁸⁷ Deși numărul mormintelor descoperite în necropolă (peste 600) înseamnă relativ puțin pentru o localitate urbană care a ființat circa trei secole (calculând, observăm că pe parcursul a 300 de ani se puteau succede 9 generații, adică 66 de indivizi pe generație, deci circa 22 familii), așezarea putea avea *caracter citadin* (n.n.).

⁴⁸⁸ Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 130.

⁴⁸⁹ Jean-Pierre Lequai, *Un réseau urbain ou Moyen Age: Les villes du duché de Bretagne aux XIV-e et XV-e siècles*, Paris, 1981, p. 3 și urm., apud Ștefan Olteanu, *Cu privire la constituirea orașelor medievale în Țara Românească, în "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, p. 154.*

romană, romano-bizantină și bizantină (post 971), ultima fiind cea mai restrânsă ca suprafață⁴⁹⁰ și pe care se va greșa cetatea și orașul otoman de mai târziu. Tot aici au fost relevate resturile "zidului genovez" în proximitatea cărui a funcționat portul militar cu debarcaderul fortificației. Puțin mai în aval era portul civil al orașului Hârșova.⁴⁹¹ Așa cum remarca arheologul Andrei Aricescu, la începuturile evului mediu și îndeosebi după revenirea Bizanțului la Dunăre, Hârșova a cunoscut o perioadă de puternică locuire, atât în spațiul cetății, cât și în suburbii (unde au fost relevate numeroase bordeie, cuptoare de piatră, gropi de cereale și menajere),⁴⁹² inventarul ceramic fiind abundent și încadrându-se "în producția olăriei dobrogene de epocă".⁴⁹³

O altă caracteristică a orașelor dobrogene consta în predominarea schimburilor comerciale care prevalau în raport cu producția de mărfuri, fapt relevat și de neobișnuita circulație monetară din secolele X-XI, până la incursiunile devastatoare ale pecenegilor, uzilor și cumanilor.⁴⁹⁴

Fenomenul urban era atât de caracteristic Dobrogei încât, începând cu primele decenii ale secolului al XI-lea, cronicarii bizantini desemnau regiunea Dunării de Jos cu sintagma "*regiunea orașelor istriene sau paristriene*" echivalentă cu forma "*Paristrion sau Paradunavon*".⁴⁹⁵

Cronicile rusești și scrierile Anei Comnena amintesc de intensele schimburi comerciale din orașele de la Dunărea de Jos. Scriitoarea bizantină relatează faptul că în vremea ei (sfârșitul sec. XI, prima jumătate a sec. al XII-lea), "*pe Razelm existau corăbii multe, mari și grele, iar pe Istru, fiind navigabil, pe el plutesc corăbiile cele mai mari, cu încărcătură grea*".⁴⁹⁶ Unele dintre ele erau proprietatea negustorilor sau armatorilor din Vicina, Dinogetia sau din alte orașe ajunse la mare înflorire în secolele X-XII datorită faptului că aici se întâlneau principalele căi comerciale maritime și fluviale cu cele de uscat.

⁴⁹⁰ Panait I. Panait, Adrian Rădulescu, Aristide Ștefănescu, Daniel Flaut, *Cercetările arheologice de la Cetatea Hârșova. Campania 1995*, în: "Pontica", Constanța, XXVIII-XXIX (1996), p. 122.

⁴⁹¹ *Ibidem*, p. 127.

⁴⁹² Andrei Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârșova (sec. V î.e.n.-sec. XVII e.n.)*, în "Pontica", Constanța, IV (1971), pp. 351-370.

⁴⁹³ Panait I. Panait și colab., *op. cit.*, p. 128.

⁴⁹⁴ În urma atacului cuman din 1094 s-a întrerupt pentru o perioadă de timp viețuirea la Păcuil lui Soare, iar în urma incursiunilor din 1121-1122, la Dinogetia. După toate probabilitățile, prezența bizantină va continua în secolul al XII-lea fără întrerupere în unele centre de la Dunărea de Jos (cazul de la Noviodunum - Isaccea) iar în secolul XIII și XIV, parțial și în XV, Păcuil lui Soare va redeveni unul dintre cele mai importante centre urbane din zonă. Vezi în acest sens: Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *op. cit.*, pp. 7-9

⁴⁹⁵ Petre Diaconu, Rolul cetății din insula Păcuil lui Soare în cadrul situației politice a Dobrogei la sfârșitul secolului X, în: "Pontica", Constanța, nr. 2 (1969), p. 397.

⁴⁹⁶ Ana Comnena, *Alexiada*, vol. I, București, Editura Minerva, 1977, cartea a VII-a, II, p. 266.

De fapt, descoperirile arheologice nu au făcut decât să confirme afirmațiile unor izvoare scrise care atestau, încă de la sfârșitul mileniului I, un trafic comercial intens în orașele-porturi de la Dunărea de Jos, unde "se adună toate bogățiile: din Grecia aur, țesături, vin și felurite fructe; din Boemia și Ungaria argint și cai; din Rusia blănuri, ceară, miere și robi".⁴⁹⁷

Incursiunile devastatoare ale pecenegilor, uzilor și cumanilor care s-au succedat începând cu mijlocul secolului al XI-lea, atrase de "mirajul" bogățiilor orașelor Imperiului au transformat în ruine noile așezări, reducând pentru un timp posibilitatea înfloririi și dezvoltării unor noi construcții urbane de mai lungă durată la Dunărea de Jos.⁴⁹⁸

Totuși, conform opiniei exprimate de Mircea D. Matei într-un studiu omagial dedicat Brăilei,⁴⁹⁹ "*oricât ar părea de paradoxal, nu există nici o dovadă că așezările întărite dunărene, anterioare momentului 971, ar fi căzut în așa măsură pradă năvălirilor repetate ale pecenegilor, uzilor și cumanilor, încât să ne vedem obligați să acceptăm, fără rezerve, ideea dispariției lor în secolele XI-XIII*".⁵⁰⁰

O poziție similară au adoptat Petre Diaconu și Silvia Baraschi care au afirmat în volumul "**Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII-XV)**", că în urma atacului cuman din 1094 s-a întrerupt pentru o vreme viețuirea la Păcuiul lui Soare,⁵⁰¹ iar în urma atacului din 1121-1122, la Dinogetia. După aceiași autori, prezența bizantină va continua, în secolul al XII-lea fără întrerupere în unele centre de la Dunărea de Jos, cum ar fi, de exemplu, la Noviodunum-Isaccea,⁵⁰² iar spre sfârșitul veacului este documentată viețuirea urbană la Dinogetia.⁵⁰³

La rândul său, Victor Spinei susține într-un studiu dedicat comerțului și genezei orașelor din sud-estul Moldovei ("**Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei - Secolele XIII-XIV**") că nici atacurile pustiitoare ale mongolilor (1241) nu au distrus integral civilizația urbană la Dunăre deoarece, dacă, la început oștile mongole au ras literalmente de pe suprafața pământului orice așezare fortificată care li s-a opus, ucigând sau robind populația, ulterior, concepțiile urmașilor lui

⁴⁹⁷ G. Popa Lisseanu, *op.cit.*, vol.VII, București, 1935, p. 73.

⁴⁹⁸ 1048 - incursiune a pecenegilor în themele Paristrion și Bulgaria; 1064 - uzii trec Dunărea și pătrund în Imperiul bizantin până la Thessalonici; - 1078 - pecenegii și cumanii pradă împrejurimile Adrianopolului; vezi: *Istoria Lumii în date*, București, Editura enciclopedică română, 1969, p. 75.

⁴⁹⁹ Mircea D.Matei, *Câteva gânduri, la aniversarea Brăilei*, în "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, pp. 13-17.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁵⁰¹ Distrugerea a avut loc în anul 1094, ca urmare a invaziei cumanilor în regiunile sud-dunărene, vezi: Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII-XV)*, vol.II, București, Editura Academiei RSR, 1977, p. 9.

⁵⁰² *Ibidem*.

⁵⁰³ *Ibidem*

Gingis-Han asupra rolului și rostului vieții urbane se vor schimba, atât datorită tradițiilor de viață citadină existente la populațiile supuse și încadrate în imensul lor imperiu, cât mai ales unor interese de natură economică care au prevalat.⁵⁰⁴

Orașele din cadrul Hoardei de Aur au luat naștere fie prin refacerea așezărilor citadine distruse în timpul mării invazii dintre anii 1236-1242, fie prin edificarea altora noi, în poziții favorabile, de-a lungul marilor rute comerciale apărute acum de autoritatea și forța militară impresionantă a hanilor. Majoritatea așezărilor de factură urbană s-au dezvoltat de-a lungul acestor artere comerciale, de unde istoricul amintit conchide că **geneza și evoluția** lor era indisolubil legată de calitatea **de centru de schimb**, cea de producție meșteșugărească și respectiv politico-administrativă fiind subsidiare.⁵⁰⁵

Ținuturile danubiano-pontice, fiind situate la periferia vestică a Imperiului, autoritățile mongole, din rațiuni pecuniare, au preferat refacerea sau utilizarea centrelor preexistente de factură bizantină în locul construirii unor noi orașe. Este cazul Isaccei, anticul Noviodunum, punct de trecere facil peste Dunăre (vad) din sudul Moldovei în Dobrogea, reședință a lui Nogai.

Bogatul și variatul material arheologic și numismatic, relevat în urma săpăturilor arheologice efectuate la Dinogeția și Noviodunum de Ion și Alexandru Barnea, provenit din perioada stăpânirii bizantine (sec. X-XII) și a celei mongole (sec. XIII-XIV) face dovada unui flux comercial plin de vitalitate.⁵⁰⁶

Nedispunând de suficiente resurse economice care să le permită construirea de orașe în regiuni situate excentric față de capitala Hoardei, hanii mongoli au acceptat, după cum afirmă Victor Spinei în studiul mai sus menționat, inițiativele comercianților italieni de a ridica așezări portuare de-a lungul litoralului nord-pontic, reiterându-se, în mare, dar cu altă distribuție a rolurilor, situația din antichitate, când stepele ponto-caspice ajunseseră să fie controlate de uniunile tribale ale sciților și, ulterior, ale sarmaților care, intrând în raporturi de colaborare cu grecii, le-au permis acestora să-și ridice cetăți, active piețe de schimb și centre meșteșugărești, cu producția orientată spre acoperirea necesităților populației din adâncul continentului.

⁵⁰⁴ Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (Secolele XIII-XIV)*, în: "Analele Brăilei", S.N., an 1 (1993), nr. 1, pp. 179-180.

⁵⁰⁵ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁰⁶ Ion Barnea, *Dinogeția et Noviodunum, deux villes byzantines au Bas-Danube*, în "Revue des études sud-est européennes", (RESEE), București, tom IX (1971), nr. 3, pp. 343-362; idem, *Noi descoperiri la Noviodunum*, în: "Peuce", Tulcea, VI (1977), pp. 107-108; Ion Barnea, Alexandru Barnea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în "Peuce", IX (1984), pp. 97-107.

Strădania de a găsi și alte piețe de aprovizionare cu mărfuri orientale - îndeosebi mirodenii și țesături de lux - pe țărmurile Pontului, care să le înlocuiască pe cele pierdute o dată cu posesiunile cruciaților de pe litoralul est-mediteranean și concurența acerbă a venețienilor, i-au determinat pe genovezi să sprijine Imperiul de la Niceea împotriva Imperiului Latin de la Constantinopol. Tratatul de alianță de la Nymphaion (13 martie 1261) acorda Republicii Ligure libera circulație pe mare și pe uscat, dreptul de proprietate și scutire de orice taxe și impozite comerciale în toate teritoriile prezente și viitoare ale Imperiului de la Niceea și interzicea accesul în Marea cea Mare, adică în Marea Neagră, negustorilor latini, cu excepția genovezilor și pisanilor. Tratatul va stimula pătrunderea corăbierilor și negustorilor genovezi în Marea Neagră, facilitând dezvoltarea comerțului, inclusiv la Dunărea de Jos.

Cu acordul hanilor mongoli care stăpâneau litoralul nord-pontic, și implicit, controlau comerțul cu Orientul, genovezii și-au instalat primele comptuare aici în timpul domniei hanului Möngliä Temür (1266-1280), registrele notarului Gabriele di Predono de la Pera (1281) relevând o prezență masivă a acestor negustori la Vicina, pe cursul inferior al Dunării⁵⁰⁷.

Pentru exploatarea bogatelor resurse locale, dar mai ales a poziției deosebite a Mării Negre și a litoralului ei de nord, inclusiv a gurilor Dunării, care constituiau împreună, conform expresiei lui Gheorghe I. Brătianu, "*placa turnantă*" a comerțului cu Orientul,⁵⁰⁸ genovezii s-au folosit atât de orașele-porturi existente deja (Vicina, Chilia, Licostomion și Cetatea Albă) dar a căror viață economică abia mai pulsa și căroră le-au redat energia anterioară, cât și de noi așezări pe care le-au întemeiat într-un timp record.⁵⁰⁹

Între acestea, un rol deosebit l-a avut **Cetatea Albă**, așezare situată la limanul Nistrului, construită pe urmele vechiului oraș Tyras, distrus încă din a doua jumătate a secolului al III-lea de migratori și atestată documentar pe la mijlocul secolului al X-lea. Orașul și cetatea au fost stăpânite succesiv de bizantini, mongoli, genovezi, moldoveni și otomani. Beneficiind de dublul avantaj al poziției sale (proximitatea mării și a Nistrului, fluviu navigabil pe cursul inferior și mijlociu și prin aceasta, o arteră majoră de circulație spre cnezatul de Halici și de aici, prin Polonia, spre Marea Baltică ori spre Flandra, până la Bruges⁵¹⁰), ea a deținut timp de secole un rol important în comerțul de tranzit, devenind un intermediar de prim rang între bazinul pontic și Europa de nord-vest. Legătura sa cu

⁵⁰⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Actes des notaires Génois de Péra et de Caffa de la fin du troizième siècle (1281-1290)*, București, Cultura Națională, 1927, pp. 46-50.

⁵⁰⁸ Idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, II, p. 115

⁵⁰⁹ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 184.

⁵¹⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, II, pp. 122-123.

Liovul și de aici, cu orașele hanseatice,⁵¹¹ s-a făcut inițial pe "drumul tătarăsc",⁵¹² după cum rezultă din portulanul catalanului Dulcert din 1339,⁵¹³ iar după constituirea statului independent Moldova, pe atât de cunoscutul "drum moldovenesc"⁵¹⁴ protejat de autoritatea și forța militară a domnilor români.

Problema genezei, localizării și evoluției orașului medieval Cetatea Albă a suscitat și mai suscită încă numeroase controverse în rândul specialiștilor, cauzele lor rezidând atât în lipsa de precizie a unor izvoare istorice, cât și în confuziile toponimice determinate de faptul că unele localități cu nume apropiate sunt situate în zone geografice relativ îndepărtate.

Astfel, o serie de istorici, inclusiv străini, între care îl menționăm pe istoricul rus Konstantin Vagrjanorodnyj,⁵¹⁵ consideră că nu este întâmplătoare apropierea ce se poate stabili între numele bizantin al Cetății Albe (Asprokastron), cel al râului Aspros, curs de apă localizat de împăratul Constantin Porphyrogenetul (944-959) între Nistru (Danastris) și brațul Sulina (Selinas) și cel al vechii cetăți părăsite Aspron, situată la vest de Nipru (Danapris), în proximitatea fluviului, denumită astfel de pecenegi datorită zidurilor din calcar alb.⁵¹⁶

Orașul Cetatea Albă este menționat în **Nota Toparhului grec**⁵¹⁷ sub numele de Maurocastron ("Cetatea Neagră"). Sub această denumire orașul mai apare și în lista cu reședințele episcopale (**Notitia episcopatum**) despre care Igor Sevcenko⁵¹⁸ afirmă că ar fi de fapt orașul Cernogov (Czarnigrad, Cernigov) al cărui nume (în slavonă) are un sens similar (=Cetatea Neagră).

⁵¹¹ Pe zone întinse din Europa, *Hansa* reușise să-și creeze o densă rețea de drumuri, una din ramurile sale ajungând în apropierea teritoriilor românești extracarpătice, la Liov. Vezi, Constantin C.Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination mongole*, în "Nouveau Études Historiques (NEH)", București, III (1965), pp. 64-65.

⁵¹² Petre P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în: *Interpretări românești*, București, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, 1994, p. 83.

⁵¹³ Constantin C.Giurescu, *Târguri sau orașe....*, p. 51.

⁵¹⁴ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 84.

⁵¹⁵ Konstantin Vagrjanorodnyj, *Ob upravlenii impriej* (Despre conducerea imperiului), ed. G.G. Litavrin, A.P.Novoseltzev, Moscova, 1989, pp. 50-51, apud Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, p. 185.

⁵¹⁶ *Ibidem*, p. 156-157.

⁵¹⁷ *Nota Toparhului grec*, vezi: Aurel Cazacu *Câteva considerațiuni asupra fragmentelor așa-zisului Toparcha Gotticus*, în "Revista istorică", Anuar, București, an XXX (1944), nr. 1-12, p. 33-53. Menționarea orașului Maurocastron apare în lucrarea amintită la fragmentul 1, pag. 48.

⁵¹⁸ A.V. Poppe, *L'organisation diocésaine de la Russie aux XI-e-XII-e siècle*, în "Byzantion", Tesaloniki, XL (1970), 1, pp. 180-181.

Nici izvoarele de sorginte arabă nu localizează cu precizie Cetatea Albă. Astfel, cartograful arab Idrisi, aflat în slujba regelui Roger al II-lea al Siciliei menționează pe o hartă întocmită în 1154 două localități: *Armukastru* și *Akliba*. Prima (*Armukastru*), este localizată pe Dunăre (nahr Danu), pe partea dreaptă a fluviului, chiar la vărsarea sa în Marea Neagră (*Bahr Nitas*). În opinia lui Victor Spinei,⁵¹⁹ deși numele așezării (*Armukastru*) este apropiat de denumirea grecească a Cetății Albe (*Asprocastron*), localizarea sa la vărsarea Dunării în mare exclude aprioric orice posibilitate de identificare cu cetatea de la limanul Nistrului;⁵²⁰ cât despre a doua localitate (*Akliba*), chiar dacă prima parte a numelui: "Ak"= alb este asemănătoare cu denumirea turcică a Cetății Albe (*Akkerman*), localizarea ei pe harta lui Idrisi, între Nistru și Dunăre, ridică serioase semne de întrebare privind precizia izvorului, deci informația cartografică trebuie tratată cu rezervă.⁵²¹

Izvoarele medievale menționează existența a două fortărețe la gura Nistrului, una pe care bizantinii au numit-o *Maurocastrum* (care a dat în izvoarele de sorginte genoveză *Mo(n)castro* sau *Maurum Castrum*), adică *Cetatea Neagră*,⁵²² și o alta semnalată de aceleași izvoare (bizantine) sub numele de *Asprocastron* sau *Cetatea Albă* (*Albi Castri*, *Album Castrum*, *Belgorod*, *Akkerman* - în funcție de originea izvorului: italian, slav sau turcesc).

Majoritatea izvoarelor confundă cele două așezări, întrebuintând alternativ numele de *Bialgorod* și *Maurocastrum* (*Cetatea Albă*, respectiv *Cetatea Neagră*). În context, Ghillebert de Lannoy, care a călătorit prin Moldova în timpul domniei lui Alexandru cel Bun numește cetatea de la gurile Nistrului "*Moncastre*" și "*Bellegard*",⁵²³ exprimând în următorii termeni identitatea orașului cu două nume: "*și am ajuns la o cetate întărită și port la Marea cea Mare numită Moncastre (= Moncastro) sau Bellegard (= Bielgorod, Cetatea Albă) unde locuiesc genovezi, români și armeni*".⁵²⁴

Un document genovez din 1360, publicat la Paris în 1980 semnala însă existența a două așezări aparent distincte: *Asperum Castrum* și *Moncastro*,⁵²⁵ constatare care "*aruncă un dubiu asupra concluziei*

⁵¹⁹ Victor Spinei, *op.cit.*, p. 186.

⁵²⁰ Ibidem.

⁵²¹ Ibidem.

⁵²² Un act redactat la Caffa în data de 8 mai 1290 o numește *Malvocastro*, care, în traducere, are același sens. Vezi: Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 102.

⁵²³ Călători străini..., I, p. 50

⁵²⁴ M. Balard, *Gênes et l'Outre-Mer*, II, Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò, Paris-La Haye-New York, 1980, p. 85, apud Șerban Papacostea, *Maurocastrum și Cetatea Albă: identitatea unei așezări medievale*, în "Revista istorică", serie nouă, București, Editura Academiei Române, Tom. 6 (1995), nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), p. 912.

⁵²⁵ M. Balard, *op. cit.*, loc. cit.

categorice a istoricilor cu privire la identitatea aşezării care se ascunde sub un nume dublu" - după cum apreciază Şerban Papacostea într-un studiu intitulat **"Maurocastrum şi Cetatea Albă: identitatea unei aşezări medievale"**.⁵²⁶

Instrucţiunile unei solii poloneze care a fost trimisă la Veneţia pe la 1504 menţionează aşezările portuare Moncastro şi Licostomo: *"în limba populară Album Castrum şi Chilia"*.⁵²⁷ Evident, cancelaria regală poloneză constituie o sursă autorizată. Or, dacă această sursă menţionează cele două denumiri pentru Cetatea Albă: Moncastro respectiv Album Castrum, cu certitudine situaţia este cea prezentată în document. La fel şi François Fourquevaux, vorbind pe la 1585 despre *"Creman (= Akkerman)"*⁵²⁸ afirma că *"acest oraş era odinioară numit Monte Castro sau Citta Alba..."*.⁵²⁹

La rândul său, Waleran de Wavrin a ancorat cu flota sa într-un *"port numit Moncastre (= Moncastru), unde se află un oraş şi o cetate aparţinând genovezilor"*.⁵³⁰ În realitate, Cetatea Albă aparţinea de peste o jumătate de secol Moldovei.⁵³¹ Matei Cazacu, într-un studiu apărut la Paris în 1986 (**"Apropos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe-XVe siècles. Czarnigrad, la "Cité Noire" de l'embouchure du Dniestre"**)⁵³² afirma categoric că: *"Czarnigrad (=Cetatea Neagră) trebuie localizat pe malul răsăritean al Nistrului în faţa Akkerman-ului, la vadul cel mai sudic pe unde putea fi trecut fluviul înainte de liman"*,⁵³³ afirmaţie care *"distinge categoric Cetatea Albă şi Cetatea Neagră, despărţite de limanul Nistrului, fără însă a clarifica raportul dintre Czarnigrad şi Mauro Castrum"*.⁵³⁴

⁵²⁶ Şerban Papacostea, *op. cit.*, loc. cit.

⁵²⁷ J. Garbacik, *Materialy do dziejow dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966, p. 140, apud Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 912.

⁵²⁸ *Călători străini...*, III, Bucureşti, 1971, p. 180.

⁵²⁹ Ibidem.

⁵³⁰ Nicolae Iorga, *Cronica lui Walerand de Wavrin şi românii*, în "Buletinul Comisiei istorice a României", Bucureşti, VI (1927), p. 104.

⁵³¹ O serie de istorici români consideră că alipirea Bugeacului cu Cetatea Albă la statul moldovenesc s-ar fi petrecut în timpul lui Roman Muşat. Şerban Papacostea fixează acest moment între 6 iulie 1391 şi 30 martie 1392 (vezi: Şerban Papacostea, *Aux débuts de l'État moldave. Considérations en marge d'une nouvelle source*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tom XII (1973), nr. 1, p. 147), în timp ce Al. Bolşacov-Ghimpu optează pentru anul 1391 (vezi Al. Bolşacov-Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei până la întemeiere*, Bucureşti, 1979, p. 113).

⁵³² Matei Cazacu, *Apropos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe-XVe siècles. Czarnigrad, la "Cité Noire" de l'embouchure du Dniestre*, în vol. *Passé turco-tatar présent soviétique. Etudes offertes à Alexandre Benningsen*, Louvain - Paris, 1986, p. 101.

⁵³³ Ibidem.

⁵³⁴ Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 912.

Aici, la Cetatea Albă, a afirmat Grigore Avakian în studiul "Săpăturile de la Cetatea Albă", ca de altfel și la Chilia și Vicina, descoperirile arheologice au relevat o puternică amprentă a civilizației bizantine de tip provincial, majoritatea construcțiilor și o bună parte din inventarul acestora fiind similare cu al celorlalte așezări urbane de sorginte bizantină.⁵³⁵ Aceste orașe-porturi, deși aveau o populație eterogenă, predominant italiană, erau în relitate de certă influență edilitară bizantină, inventarul arheologic provenind atât din orașe bizantine de veche tradiție, cât și din mediul local. "*Ambianța urbană - spune Victor Spinei - nu amintește de specificitatea nordului Italiei, ci de aceea a orașelor bizantine, de a cărei cultură erau impregnate și comunitățile negrecești, ele contribuind astfel la proliferarea sa*".⁵³⁶

Spre deosebire de Cetatea Albă, unde autoritatea supremă se afla în mâinile unui *iparh* (eparh) mongol, la Vicina și Chilia administrația urbană era genoveză, fiind exercitată de un consul, după modelul orașelor italiene.⁵³⁷

Alături de corăbiile genoveze, în porturile românești de la Dunăre și Mare ancorau numeroase nave venețiene. Negustorii genovezi, aflați în concurență acerbă cu cei venețieni, s-au opus din răspuțeri pătrunderii acestora în Marea Neagră. Primele mențiuni documentare privind acostarea navelor venețiene în porturile Mării Negre sunt dinaintea marii invazii mongole, 1212 respectiv 1232⁵³⁸ Abia după pacea de la Torino (8 august 1381) navele venețiene vor acosta fără opreliște în aceste porturi, urcând totodată pe Dunăre până la Corabia. În raporturi excelente cu Imperiul Latin de Constantinopol, Veneția își va menține preponderența în bazinul pontic pe toată perioada existenței acestui imperiu (1204-1261). Urmează revenirea în forță a genovezilor ale căror corăbii vor cutreiera Dunărea și Marea Neagră până la cucerirea Caffei (1475) - ultima colonie genoveză - de către otomani.

Negustorii italieni, fie ei genovezi sau venețieni, au contribuit substanțial la intensificarea traficului comercial prin porturile românești de la Dunăre, respectiv limanul Nistrului (Cetatea Albă). În porturile de la Vicina, Brăila, Licostomo, Chilia ca să nu mai vorbim de Cetatea Albă, ancorau anual un mare număr de corăbii venețiene și genoveze. Volumul anual al tranzacțiilor portului Vicina era egal cu al tuturor porturilor Crimeii luate la un loc, aspect dovedit documentar. Notarul genovez Gabriel di Predono din Pera a încheiat numai într-o lună și jumătate (1 iulie-16 august

⁵³⁵ Grigore Avakian, *Săpăturile de la Cetatea Albă*, în: "Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice", Secția din Basarabia, Chișinău, III (1931), pp. 98-100.

⁵³⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 188.

⁵³⁷ *Viața Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, ed. episcop Melchisedec, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", an II (1884), II, pp. 166-167.

⁵³⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Les vénitiens dans la Mer Noire au XIV siècle. La politique du sénat en 1332-1333 et la notion de latinité*, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 31.

1281) 27 de "contracte de comandită cu destinația Vicina. Cifra totală a exportului pentru acest port era de 4100 de hiperperi bizantini de aur și 10 carate și jumătate, un hiperper având 24 de carate".⁵³⁹

Majoritatea mărfurilor erau țesături, postav lombard în proporție de nouă zecimi, inclusiv postav franțuzesc în mică cantitate, mătase de Niceea, in, bumbac etc. Cui erau destinate aceste mărfuri scumpe, care în unii ani ajungeau la o valoare de 25.000 de florini anual? Cu siguranță că acelor "*maiores terrae*" ("*mai marii pământului*" din viitoarea Țară Românească) menționați în Diploma Cavalerilor Ioaniți de la 1247 sau așa-numiților "*potentes illarum partium*", "*puternicii acelor părți*", cum sunt numiți într-un document papal din 1332 "*stăpânii pământurilor*" care "*cotropeau moșiile, bunurile și drepturile episcopiei catolice din sudul Moldovei*".⁵⁴⁰

Prima mențiune despre Vicina datează din secolul al XI-lea și apare în "*Alexiada*" Anei Comnena care narând luptele dintre bizantini și pecenegi desfășurate în sudul Dobrogei, notează că "...*Tatos cel numit Chalis, Sesthlav și Satzas (căci trebuie să amintesc numele celor mai mari...); primul ocupa Dristra (Silistra, n.n.), ceilalți Bitzina (Vicina, n.n.) și celelalte cetăți...*".⁵⁴¹ În secolul al XII-lea un călător arab vorbește deja despre marea bogăție a Vicinei și de comerțul înfloritor care se practică aici.

Vicina este menționată și în timpul campaniei de represalii ordonată de cneazul Rostislav de la Kiev care l-a trimis, în 1160, pe Gheorghe Nesterovici și pe Iakum în fruntea unei armate pentru a-i pedepsi pe bârladnicii care cuceriseră Oleșia, de la gura Niprului. Oastea kieveană a înfrânt trupele acestora l-a "Dcin" sau "Decin", pe Dunăre, localitate identificată de Ioan Bogdan cu Măcinul,⁵⁴² iar de Gheorghe I. Brătianu cu Vicina.⁵⁴³

Înflorirea Vicinei crește și mai mult în secolul al XIII-lea, sub genovezi, care își întind influența până la Dunăre, deserving teritoriile Moldovei și Munteniei înainte de întemeiere și cnezatul Haliciului. Vicina a

⁵³⁹ Constantin C. Giurescu, Târguri sau orașe și cetăți moldovene, p. 48.

⁵⁴⁰ Ștefan Pascu și colab., Istoria medie a României. Partea întâi (sec. al X-lea - sfârșitul sec. al XVI-lea), p. 89.

⁵⁴¹ Ana Comnena, *Alexiada*, vol. I, cartea a VI-a, XIV, p. 257. Pasajul a stârnit numeroase discuții în istoriografia română și străină după ce Nicolae Iorga a identificat în căpeteniile "sciților" menționate de scriitoarea bizantină pe conducătorii unor formațiuni politice românești. Pentru istoricul problemei și detalii vezi: *Fontes Historiae Daco-Romane*, III, București, 1975, p. 89.

⁵⁴² Ioan Bogdan, *Diploma bârlădeană din 1134 și Principatul Bârladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, în: "Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice", S. 2, București, Tom XI (1888-1889), p. 104.

⁵⁴³ Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatară et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, București, Imprimeria Națională, 1935, p. 28 și 95.

fost portul și orașul care a deservit tot acest mare hinterland carpatodunărean.

Numeroase transporturi de mărfuri, europene sau orientale, se îndreptau încă din 1281 spre Caffa (în Crimeea) sau Vicina, la gurile Dunării.⁵⁴⁴ Imperiul mongol se sluzea de Vicina "pentru desfacerea produselor sale",⁵⁴⁵ între care sunt enumerate: cerealele, ceara, pieile tăbăcite, peștele - provenite din ținuturile dunărene și din stepele nord-pontice, care erau schimbate aici pe produse manufacturate aduse din orașele mediteraneene, îndeosebi italiene.

În optica lui Gheorghe I. Brătianu, în acest port, "cel mai înfloritor"⁵⁴⁶ de pe Dunărea maritimă, moneda cea mai des uzitată în tranzacțiile comerciale practicate de genovezi nu era asprul tătarăsc, ca în porturile Crimeei, controlate de Imperiul mongol, ci hyperperul bizantin.⁵⁴⁷ Ulterior, în prima jumătate a secolului al XIV-lea însemnătatea Vicinei a început să scadă datorită deselor incursiuni ale tătarilor din nordul Mării Negre, care în final au ocupat-o. Pe la 1337-38, mitropolitul Macarie care trebuia să păstorească aici, scria patriarhului ecumenic de la Constantinopol că Vicina era stăpânită "de o mână de păgâni nelegiuîți (=tătari, n.n.)".⁵⁴⁸

Problema localizării Vicinei a suscitat și încă mai suscită interesul istoricilor români și străini. Lăsând deoparte ipotezele fanteziste ale lui C. Hurmuzaki - care identifica Vicina cu Vidinul - sau Al. D. Xenopol - care o localiza, surprinzător, în Albania -, W. Tomaschek, C. Jirecek, N. Dobrescu

⁵⁴⁴ Dintre toate porturile enumerate în portulanele italiene sau bizantine pe coasta apuseană a Mării Negre (Anchialos, Mesembria, Cavarna, Constanza etc.) portul și orașul Vicina, situate, în opinia lui Gheorghe Brătianu, după toate probabilitățile, "pe cursul brațului inferior al Deltei Dunărene, pare să fi fost atunci unul dintre cele mai importante" (vezi: Gheorghe Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1988, p. 97.). În ceea ce privește localizarea Vicinei, se remarcă faptul că Gh. Brătianu își menține punctul de vedere privind situarea sa pe brațul Sf. Gheorghe. În lucrările anterioare el a pledat pentru plasarea misterioasei cetăți la Mahmudia (vezi în acest sens: Gheorghe I. Brătianu, *Vicina, I, Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, în "Académie Roumaine, Bulletin de la Section historique", X (1923), pp. 163-164; idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă...*, București, 1935, p. 69 și 61). Cercetările de teren întreprinse la Mahmudia nu au dus la identificarea unor urme arheologice corespunzătoare secolelor XIII-XIV, ceea ce pledează în defavoarea ipotezei lui Gheorghe I. Brătianu, majoritatea istoricilor români localizând Vicina fie la Isaccea, fie la Măcin, o poziție singulară adoptând Petre Diaconu care plasează Vicina pe insula Păcuilui lui Soare (vezi Petre Diaconu, *Păcuilui lui Soare - Vicina*, în "Byzantion", Tessaloniki, 8 (1976), p. 439 (tot articolul: pp. 409-449).

⁵⁴⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 97.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, p. 98

⁵⁴⁷ *Ibidem*.

⁵⁴⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, p. 236.

și J. Bromberg s-au pronunțat pentru Măcin, probabil din cauza asemănării numelui,⁵⁴⁹ iar Petre Diaconu, pe insula Păcuiul lui Soare.⁵⁵⁰

La rândul său, Nicolae Iorga o situează între Isaccea și Tulcea, iar Constantin Brătescu a localizat-o la Niculițel. Ultima ipoteză este cel puțin surprinzătoare dată fiind distanța ce separă Niculițelul de fluviu: 10 km în linie dreaptă. Nicolae Grămadă, Nicolae Bănescu, Gheorghe Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu și Constantin C. Giurescu au localizat Vicina la Isaccea.⁵⁵¹

Între rațiunile acestei localizări, Constantin C. Giurescu aduce, în studiul său **"Localizarea Vicinei și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean"**, ca argument antropogeografic faptul că portul cel mai bine situat pe linia Dunării (între Măcin și Tulcea), cu cea mai bună legătură la nord de fluviu era Isaccea, anticul Noviodumul, așezat la un milenar vad al Dunării. Aici, spune autorul menționat, *"se întretaie drumul Dunării - marea cale a comerțului din preistorie și până astăzi, cu drumul transcontinental de la Dunăre până la Marea Baltică, aici la străvechiul vad al Isaccei"*.⁵⁵²

Conform opiniei aceluiași autor, numele orașului Vicina este de origine romană, încadrându-se în categoria numelor cu terminație similară: Sulina, Tighina, Gherghina (așezare situată lângă Barboși). Orașul se afla situat într-o regiune de veche, continuă și intensă locuire românească, cuprinsă între vechea Transmarisca, Deltă și zona marilor lacuri din sudul Basarabiei. Întrebarea care și-o pune și la care a căutat să răspundă istoricul amintit este: **de ce există două nume (Isaccea și Vicina) pentru aceeași localitate?** În viziunea sa, Isaccea este forma turcească a vechiului nume românesc Saccea, în maniera în care Brăila a devenit în turcește Ibrăila. Din păcate cele două nume, Vicina și Isaccea, nu apar concomitent în documentele vremii, dar aceasta nu înseamnă că fenomenul pluralității toponimice nu poate fi valabil și aici, ca de altfel, și în alte multe cazuri: Târgu Gilortului = Târgul Cărbunești.

În înfloritorul centru comercial care a fost Vicina, a existat o mitropolie în care rezidau ierarhi greci, dependenți de Patriarhia constantinopolitană.

De aici l-a adus Nicolae Alexandru, la 1359, pe primul mitropolit al Țării Românești, lachint din Vicina, centrul eclazastic de aici beneficiind, la un moment dat, de un venit considerabil care se cifra la 800 de piese de aur anual.

⁵⁴⁹ Constantin C. Giurescu, *Localizarea Vicinei (la Isaccea) și importanța acestui oraș pentru spațiul Carpato-Dunărean*, în: "Peuce", Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie, Tulcea, 2 (1971), p. 257.

⁵⁵⁰ Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, în "Pontica", Constanța, 3 (1970), pp. 275-295.

⁵⁵¹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, loc. cit.

⁵⁵² *Ibidem*, p. 258

Chiar dacă aceste schimburi cu populația locală erau net în avantajul comercianților străini, antrenarea regiunii gurilor Dunării în marele comerț de tranzit a însemnat, în ultimă instanță, și o emancipare social-economică a zonei care și-a pus amprenta și în sfera politicului, contribuind indirect la cristalizarea primelor formațiuni politice românești (cnezate și voievodate). La rândul ei, constituirea statelor românești a dat un impuls substanțial dezvoltării economice și social-politice, contribuind la consolidarea și evoluția lor.

Controlul și, în ultimă instanță, stăpânirea Gurilor Dunării și a Deltei, deci a porților de intrare spre Muntenia și sudul Moldovei, au constituit obiective principale în politica economică și militară a domnitorilor români din cele două principate, ba chiar și a voievozilor Transilvaniei și a regilor unguri.

Arabul Abulfeda (Abul Fida), autorul unei impresionante geografii universale, terminată pe la 1321, notează că în Țara Vlahilor (Alualak) există un oraș **Isaccea** (Isakgi), aflat în dependență față de Constantinopol.⁵⁵³ Că acest oraș este unul și același cu Isaccea sau cu Vicina, așa cum se acreditează în lucrările unor reputați specialiști români, nu spune geograful arab, dar menționarea lui Abulfeda este deosebit de importantă deoarece atestă stăpânirea românească la Dunărea de Jos și raporturile acesteia cu Bizanțul.

Câțiva ani mai târziu, prin 1324-1328, în urma unor conflicte militare cu tătarii, Basarab I își extinde stăpânirea efectivă de-a lungul Dunării Maritime, până în apropierea **Chiliei**⁵⁵⁴ (Kili, în documentele bizantine - cetate medievală și oraș construite de bizantini și refăcute de genovezi).

De fapt, prima mențiune documentară a **Licostomionului** sau **Chiliei** datează din secolul al IX-lea,⁵⁵⁵ o dată cu revenirea Bizanțului la Dunăre. Nicolae Iorga, într-un studiu elaborat la sfârșitul secolului trecut și dedicat **Chiliei și Cetății Albe** ("**Studii istorice despre Chilia și Cetatea Albă**"), lucrare de referință care a deschis seria studiilor și articolelor privind apariția și dezvoltarea primelor orașe medievale românești, a susținut că localitatea Licostomo (Licostomion) este una și aceeași cu Chilia Veche,⁵⁵⁶ părere însușită de istoriografia română în cvasitotalitatea ei, până de curând.

⁵⁵³ Géographie d'Aboulfeda, ed. J.T.Reinand, Paris, 1848, p. 31 și Mihail Guboglu, Peninsula Balcanică în descrierea lui Saril al Idrisi și a altor călători arabi, București, 1968, p. 10.

⁵⁵⁴ Constantin C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în "Biserica ortodoxă română", LXXVII, (1959), nr. 7-10, p. 684; *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 151.

⁵⁵⁵ Hélène Ahrweiler, *Byzance et la Mer. La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance au VII-e-XV-e siècle*, Paris, 1966, p. 57 și 89.

⁵⁵⁶ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, Edițiunea Academiei Române, 1899 (pe coperta cărții este menționat anul 1900), Tipografia Carol Gobl, p. 31 și urm.

Identitatea între Chilia și Licostomion (Gura Lupului) a fost considerată o realitate de istoriografia română până în momentul descoperirii și publicării unor noi documente legate de comerțul genovez la gurile Dunării care au oferit noi puncte de vedere în legătură cu centrele de negoț de zonă. Între ipotezele vehiculate menționăm și opinia exprimată de Octavian Iliescu, care, în urma unei analize foarte amănunțite a izvoarelor, a conchis că **Licostomo și Chilia**⁵⁵⁷ au fost două așezări destincte, prima fiind situată pe locul Peripravei de astăzi.

Ulterior, Șerban Papacostea în "**La fin de la domination gânoise à Lycostoma**"⁵⁵⁸ și M. Balard în "**Les ports du Bas-Danube au XIVe siècle**"⁵⁵⁹ au adoptat poziții similare, ultimul întrunind sufragiile cvasiunanime ale specialiștilor în domeniu până de curând când ipoteza lansată de Petre Diaconu în studiul "**Kilia et Licostomo ou Kilia = Licostomo?**"⁵⁶⁰ a reluat de pe baze mai noi vechea teorie elaborată de Nicolae lorga în urmă cu aproape un secol.

Între 1337-1338, un corp expediționar compus din 300 de nave condus de Umur beg, emirul din Aydin, urcă pe Dunăre până la Chilia, <la granița Valahiei>, pe care o pradă în pofida rezistenței îndrârjite opusă de "creștini".⁵⁶¹ La începutul secolului al XV-lea (1403), hotarul Țării Românești înaintează mai spre est, prin ocuparea Chilieii stăpânită până atunci de genovezi,⁵⁶² iar un an mai târziu, în 1404, Mircea cel Bătrân dobândește stăpânirea întregii Dobroge, până la Silistra⁵⁶³ pe care o apără de atacurile otomane.⁵⁶⁴ Timp de peste un deceniu asistăm la momentul de maximă întindere teritorială a Țării Românești care beneficia de întregul țărm dobrogean al Mării Negre. Acest fapt reprezintă încununarea "politicii maritime" a domnitorilor români, de a stăpâni ieșirea la mare, politică

⁵⁵⁷ Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo (Chilia) în sec. XIII-XV*, în "Studii", Revistă de istorie, București, an XXV (1972), nr. 3, pp. 435-462.

⁵⁵⁸ Șerban Papacostea, *La fin de la domination gânoise à Lycostoma*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol", Iași, XXII (1985), 1, pp. 37-42.

⁵⁵⁹ M. Balard, *Les ports du Bas-Danube au XIVe siècle*, în "Le pouvoir central et les villes en Europe de l'Est et du Sud-Est du XVe siècle aux débuts de la révolution industrielle. Les villes portuaires", Sofia, 1985, pp. 151-153.

⁵⁶⁰ Petre Diaconu, *Kilia et Licostomo ou Kilia = Licostomo?*, în "Revue Roumaine d'Histoire (RRH)", București, tom XXI (1986), nr. 4, pp. 301-317; idem, *Kilia și Licostomo sau Kilia=Licostomo?* în "Studii și cercetări de istorie veche și arheologie (SCIVA)", București, an 33 (1982), nr. 4, pp. 443-444.

⁵⁶¹ M. Alexandrescu Dersca, *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337ou 1338)*, în "Studia et acta orientalia", București, vol. II (1959), pp. 3-23.

⁵⁶² Petre P.Panaitelescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii (Lycostomo) și drumul comercial spre Polonia*, în "Romanoslavica", București, an I (1958), nr. 3, pp. 100-101.

⁵⁶³ *Istoria României*, vol.II, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 378.

⁵⁶⁴ Petre S. Năsturel, *Une victoire du voévode Mircea l'Ancien sur les Turcs devant Silistra (c. 1407-1408)*, în "Studia et acta orientalia", București, vol. I (1958), pp. 239-247.

motivată, credem, tocmai de legăturile continue, de traficul intens practicat pe aceste căi. Această situație favorabilă domnitorilor munteni a fost de scurtă durată, deoarece moldovenii ocupă Chilia probabil pe la 1411,⁵⁶⁵ iar turcii cuceresc Dobrogea în anul 1417. Lupta acerbă pentru controlul importantului oraș, port și cetate continuă, la 1445 în Chilia găsimu-se, din nou, o garnizoană munteană, situație atestată documentar în scrierile căpeteniei burgunde Wallerand de Wavrin, participant la expediția împotriva turcilor care precizează că Lycostomo (Chilia) aparține <au seigneur de la Wallaquie>, fiind situată <en la Wallaquie>.⁵⁶⁶ Garnizoana munteană va staționa între zidurile Chiliei până în 1448 când cetatea și orașul vor intra sub autoritatea lui Iancu de Hunedoara și a Ungariei,⁵⁶⁷ până la 1465, când Ștefan cel Mare o readuce pentru aproape 20 de ani în stăpânirea Moldovei.

Petre P. Panaitescu afirmă, într-o lucrare monografică dedicată lui Mircea cel Bătrân că nu a existat o cetate la Chilia Veche, unica cetate fiind la Chilia Nouă, pe malul stâng al Dunării unde a fost colonia genoveză.⁵⁶⁸ Tot el, în **"Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei"** arată că orașul a fost al genovezilor între 1381-1402, al Țării Românești până la 1426, al Moldovei până la 1448, din nou al Țării Românești până la 1465 și din nou al Moldovei până la 1484.⁵⁶⁹

Reclădită la 1479 de Ștefan cel Mare pe malul stâng al Dunării - care a demolat cetatea din Deltă⁵⁷⁰ -, amintită de Bonfinius sub numele de Achillea (Chilia)⁵⁷¹ ea va fi cucerită, împreună cu orașul din apropiere, de către turci în urma unui puternic asediu. Aceeași soartă va avea și Cetatea Albă.⁵⁷²

Frecvența luptelor pentru Chilia ilustrează importanța pe care i-au acordat-o conducătorii Țării Românești, Moldovei, Ungariei și, câțiva ani

⁵⁶⁵ După opinia lui N.Stoicescu, cetatea și orașul Chilia ar fi fost ocupate de Alexandru cel Bun abia în anul 1427, vezi: Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului cultural național, 1974, p. 182.

⁵⁶⁶ *Cronica lui Wallerand de Wavrin*, ediția Nicolae Iorga, în "Buletinul Comisiei istorice a României", București, VI (1927), p. 100-101.

⁵⁶⁷ Petre P.Panaitescu, *op.cit.*, pp. 105-107.

⁵⁶⁸ Idem, *Mircea cel Bătrân*, București, Casa Școalelor, 1944, pp. 301-302.

⁵⁶⁹ Idem, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în "Romanoslavica", an I (1958), nr. 3, pp. 95-115.

⁵⁷⁰ Nicolae Stoicescu, *op.cit.*, p. 182.

⁵⁷¹ Antonio Bonfinius numește Achillea (Chilia): "interamnis", între râuri, adică între brațele Dunării. Vezi în acest sens Antonio Bonfinius, *Historia Pannonica*, ediția Colonia, Colonia, 1690, p. 6

⁵⁷² Armata otomană condusă de sultanul Baiazid al II-lea a cucerit Chilia la 14 iulie 1484 și Cetatea Albă la 5 august 1484. Vezi *Istoria lumii în date*, București, 1972, Editura Enciclopedică Română, p. 137.

mai târziu, cei ai Imperiului otoman, cetății și orașului, atât pentru controlul militar și geopolitic, cât și pentru traficul de mărfuri la Dunărea de Jos.

Genovezii, apreciind importanța comercială a centrelor dunărene, după Vicina, și-au instalat notari și la Chilia. Contractele unuia dintre ei, Antonio di Ponzò, încheiate între 27 noiembrie 1360 și 12 mai 1361 atestă avântul economic și importanța comercială a acestui important oraș-port.

Este cert că atât Cetatea Albă și Chilia, cât și Vicina sunt cele mai vechi așezări de tip urban cunoscute pe teritoriu extracarpatic românesc la începuturile evului mediu, având particularitățile economice ale unor **emporia**, în care, procentual, negustorii reprezentau majoritatea absolută a populației.

Zona Deltei, deși avea o importanță geopolitică, militară și economică deosebită, constituia totuși un teritoriu greu de apărut și dificil de stăpânit pentru domnii Țării Românești. Din acest considerent a luat naștere **Brăila**, așezare situată ceva mai spre vest, dar lângă care puteau acosta cu ușurință corăbiile venite din mare, pe Dunărea Maritimă. Ea va deveni curând cel mai important oraș-port al Țării Românești la Dunăre.

Prima menționare a orașului apare pe la 1350, într-o descriere geografică spaniolă cu o grafie alterată: <*Drinago*> care a fost corectată de cercetători în <*Brillago*>.⁵⁷³

Un act emis de cancelaria suveranului Ungariei, Ludovic cel Mare, la 28 iunie 1358, permitea negustorilor brașoveni să-și transporte mărfurile și <*orice alte lucruri*>⁵⁷⁴ prin ținutul cuprins între vărsarea Ialomiței și a Siretului în Dunăre.⁵⁷⁵ Or, Brăila este situată chiar în această zonă, având în vedere că Ialomița se vărsa în Dunăre în evul mediu ceva mai la nord

⁵⁷³ Intitulată *Libro del Conosçimiento*; vezi: J.Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on medieval Dobroudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia*, în "Byzantion", Tessaloniki, XII (1937), p. 469, apud Dinu C.Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în "Romanoslavica", XI (1965), p. 9.

⁵⁷⁴ La 28 iunie 1358 Ludovic de Anjou, regele Ungariei, a acordat un salvconduct negustorilor brașoveni prin care le asigura dreptul de a tranzita mărfuri prin "culoarul" cuprins între cursurile râurilor Prahova și Ialomița (la sud) și Buzău, respectiv Siret (la nord), până la vărsarea acestora în Dunăre. (vezi *D.R.H.*, D., vol. I, doc. nr. 46, p. 86). Conform unei ipoteze mai vechi a lui N. Iorga, reluată ulterior de Emil Lăzărescu în *Români, tătari și unguri în veacurile XIV-XV* (teză de doctorat susținută în 1946, cu titlu parțial modificat), este posibilă presupunerea că teritoriul actual al Moldovei de Jos (unde se restabilise la 1347 episcopatul catolic al Milcoviei în locul fostului episcopat al Cumaniei din secolul al XIII-lea) și ținuturile vecine din Muntenia până la valea Buzăului și cea a Ialomiței, să fi fost, dacă nu alipite direct coroanei Ungariei, lucru puțin plauzibil, cel puțin controlate de aceasta. Este vorba despre teoria "culoarului" unguresc care plecând din sud-estul Transilvaniei, ajungea la cursul inferior al Dunării, teritoriu ocupat în urma retragerii mongole (vezi în acest sens Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. I, p. 208 și nota 10 de la p. 243). Ulterior, teritoriul a intrat în componența Țării Românești și, respectiv, a noului stat independent al Moldovei.

⁵⁷⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoricul hotarului dintre Muntenia și Moldova*, București, 1959, Nota 142 (în manuscris), apud Dinu C. Giurescu, *op.cit.*, p. 9.

decât acum, în apropierea gurilor Siretului. Dacă documentul unguresc ridică unele semne de întrebare deoarece nu amintește explicit numele Brăilei ci doar *“vărsarea Siretului”*, un document muntean emis de cancelaria lui Vladislav I Vlaicu zece ani mai târziu, la 20 ianuarie 1368, care întărea la rândul său brașovenilor dreptul de a face comerț de tranzit prin Țara Românească, practicat de ei *“ab antiquis”* - *“din vechime”* menționează clar numele orașului sub forma Brayla, Braila (*excepta via Braylan, per dictam viam Braylam*).⁵⁷⁶

Totodată, prin același document, domnitorul muntean acorda un regim de favoare orașului-port Brăila, toate mărfurile tranzitate pe aici beneficiind de o reducere a taxelor vamale. Acest regim a ajutat substanțial dezvoltarea așezării urbane atrăgând un număr mare de neguțatori și permițând Brăilei să devină în primii ani ai secolului al XV-lea un important centru al comerțului internațional. Aici cumpărau și încărcau liovenii carele cu pește (morun și nisetru) și piperul venit în Țara Românească pe mare și Dunăre.

Pornind de la aceste menționări, istoricul Constantin C. Giurescu a afirmat în urmă cu trei decenii că *“așezarea (Brăila, n.n.) a existat ca port însemnat încă din secolul al XII-lea”*.⁵⁷⁷

Afirmația sa este oarecum hazardată având în vedere că în perioada amintită zona în cauză, situată pe malul stâng al Dunării, se afla sub dominație cumană, fapt ce i-a permis Silviei Baraschi să remarce judicios în studiul **“Numele orașului Brăila în sursele medievale”**: *“chiar dacă așezarea portuară era deja întemeiată în secolul amintit (al XII-lea n.n.), fapt pe deplin posibil, aceasta nu poate fi însă un port însemnat, așa cum va deveni în secolul al XIV-lea și al XV-lea, când se vor schimba împrejurările politico-economice. La stânga fluviului, în secolul al XII-lea ne aflăm în plină dominație cumană și aglomerarea umană eventual dezvoltată aici trăia cu siguranță sub semnul relațiilor cu cetățile bizantine de pe malul drept al Dunării”*.⁵⁷⁸

Ulterior, în **“Istoria Românilor”**, Constantin C. Giurescu a revenit asupra începuturilor Brăilei, afirmând că atât Brăila, cât și Giurgiu, *“existau în secolul al XIII-lea”*,⁵⁷⁹ vatra târgului Brăila fiind așezată pe un pinten ce înaintea în fluviu dar, prin altitudinea sa, în afara oricărui pericol de inundație.

⁵⁷⁶ Ibidem.

⁵⁷⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1968, p. 19.

⁵⁷⁸ Silvia Baraschi, *Numele orașului Brăila în sursele medievale (secolele XIV-XV)*, în *“Istros”*, Brăila, V (1987), p. 221.

⁵⁷⁹ Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 240.

Documentele brașovene din 1408 și 1413 menționează faptul ca prin Brăila se tranzitau importante cantități de mirodenii (piper, șofran), bumbac, camelot, piei și alte produse sosite <de peste mări>.

Că lucrurile stăteau așa o dovedește și afirmația călătorului străin Johann Schiltberger care, tranzitând Țara Românească pe la sfârșitul secolului al XIV, menționa că a vizitat "un oraș Brăila"⁵⁸⁰ aflat pe Dunăre unde "coccele și galeele își descărcau mărfurile aduse de negustori din păgânătate",⁵⁸¹ adică produsele orientale transportate ulterior de negustorii brașoveni în Transilvania și de aici în Ungaria, Boemia etc.

Pe la 1461 sunt cunoscute, conform mențiunii autorului unei continuări a Cronicii lui Andrei de Ratisbona, doua centre importante la Dunărea de Jos, Chilia și Brăila.⁵⁸²

Între sursele documentare străine care confirmă existența orașului Brăila menționăm și un izvor cartografic de prim rang, o hartă nautică, italiană după toate aparențele, păstrată la Arhivele Naționale de la Zagreb (Croatia) și publicată în 1977 de Lajos Bendeffy la Budapesta.⁵⁸³

Deși datarea izvorului este destul de largă (între 1320-1370) și neprecisă, totuși acesta consemnează existența unei localități "Brigala"⁵⁸⁴ despre care Silvia Baraschi afirmă în lucrarea menționată anterior că este cu certitudine Brăila.⁵⁸⁵

Conform opiniei exprimate recent de Ionel Cândea în "**Geneza orașului medieval Brăila**" așezarea ar fi evoluat spre stadiul de oraș-port către mijlocul secolului al XIV-lea și în special după anul 1358 când, prin salvconductul acordat negustorilor brașoveni de Ludovic de Anjou, aceștia aveau acces prin "culoarul" menționat, la rutele comerciale italiene cu care se intersectau pe Dunăre și la Marea Neagră.⁵⁸⁶ Privilegiile de care se vor bucura acești negustori zece ani mai târziu din partea domnitorului

⁵⁸⁰ Johann Schiltberger, în: *Călător străini despre Țările Române*, vol.I, București, 1968 (sub redacția Mariei Holban), p. 30. Asupra identității Übereyl=Brăila s-a pronunțat însă și Nicolae Iorga în *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1900, p. 194, nota 1.

⁵⁸¹ <Und ein stadt die ist genandt Übereyl...do haben die kocken die galein ir nider legung, die chauffmanschaftt pringen auss der Heidenschaft>, vezi: Hans (Johann) Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben..., ed. V.Langmantel, Tübingen, 1885, p. 52.

⁵⁸² Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I (Epoca veche), ed. a II-a, București, 1937, p. 56-57.

⁵⁸³ Lajos Bendeffy, *Sources concernant les hongrois orientaux aux archives du Vatican*, în "Les anciens hongrois et les ethnies voisines à l'est", Budapesta, 1977, apud Viktor Eskenasy, *Deux sources concernant les roumains ou XIV-e - XV-e siècles*, în "Revue Roumaine de l'Histoire", tom XVIII (1979), nr. 2, p. 368.

⁵⁸⁴ Silvia Baraschi, *op.cit.*, p. 221.

⁵⁸⁵ *Ibidem*, pp. 224-225.

⁵⁸⁶ Ionel Cândea, *Geneza orașului medieval Brăila*, în "Analele Brăilei", S.N., 1 (1993), 1, p. 24.

Vladislav I Vlaicu va da un nou impuls dezvoltării portului Brăila⁵⁸⁷ și, evident, așezării urbane.

Brăila este atacată în anul 1462 de o flotă otomană compusă din 25 trireme și alte 150 diferite vase care, urcând pe Dunăre, incendiază acest "oraș al dacilor în care fac un comerț mai mare decât toate orașele țării",⁵⁸⁸ după cum spunea Laonic Chalcocondil

Reconstruit repede, orașul redevine primul port al Țării Românești pentru importul și exportul pe Marea Neagră.

Nicolae Iorga nu exclude faptul că pustiirea orașului de către armatele moldovene în timpul campaniei din 1470 să aibă și conotații economice, pentru a înlătura concurența pe care Brăila o făcea Chiliei și Cetății Albe,⁵⁸⁹ aspect perfect plauzibil.

Putem conchide că, de la mijlocul secolului al XIV-lea, când este menționată documentar pentru prima dată, Brăila a fost principala poartă de intrare pentru comerțul maritim al Țării Românești, situându-se pe acest loc până când Imperiul otoman a transformat Marea Neagră în lac turcesc. Rolul Brăilei se va menține parțial și după ocuparea orașului de către otomani, pe la 1540, și transformarea sa și a zonei limitrofe în raia turcească, dar din acel moment, întregul trafic comercial va intra sub controlul prioritar al neguțătorilor otomani sau levantini (evrei, armeni, greci etc.).

O altă așezare urbană situată pe Dunăre este orașul Galați. După părerea lui Constantin C. Giurescu, așezarea este străveche, fiind, ca și Brăila munteană, anterioară statului moldovenesc.⁵⁹⁰

Așezarea geografică favorabilă a viitorului oraș, aproape de Marea Neagră, la confluența Siretului și Prutului cu Dunărea și la convergența unor importante drumuri comerciale, dar mai ales Dunărea fluvio-maritimă, a influențat major circulația oamenilor și a produselor spre toate colțurile țării. Aici a apărut, după același autor, încă din timpurile străvechi, schela Galaților (transformată, mai târziu, în port) al cărui rol și influență au crescut de la o perioadă la alta, concentrând și distribuind produsele

⁵⁸⁷ Ibidem.

⁵⁸⁸ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 285.

⁵⁸⁹ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 104.

⁵⁹⁰ Originea toponimului Galați - răspândit pe întregul areal românesc - este explicată diferit. Filologii G. Weigand și G. Kisch afirmă că ar fi o reminiscență celtică a galaților, atestați în Dacia preromană, Al. Philpide o derivă din cumanul gala=cetate, fortăreață, în timp ce N. Drăganu și Iorgu Iordan pun acest toponim în legătură cu numele de persoană sud-slavic Gal=negru căruia i se adaugă sufixul respectiv, punct de vedere împărțit și de Constantin C. Giurescu în *Târguri sau orașe...*, p. 226

pământului Moldovei și ale unei mari părți din Transilvania și primind, respectiv distribuind, produse și mărfuri de pe târmuri străine.⁵⁹¹

Marele fluviu și microrelieful zonei au fost, inițial, "*principalele cauze ale apariției, fixării și dezvoltării incipiente a așezării de caracter permanent și a schelei în acest loc*".⁵⁹² Ea a constituit principalul debușeu la Dunăre a întregii regiuni cuprinse între Siretul și Prutul inferior ca și a zonei adiacente, până la Carpați. Schela și activitatea comercială au constituit "*factorul primordial care a transformat vechea așezare în târg* (s.n.), *așezare cu caracter urban încă înainte de secolul al XIV-lea*".⁵⁹³

În "schela" de la Galați se încărca grâul⁵⁹⁴ și tot pe aici se aducea peștele, prima mențiune documentară a localității fiind un act din 23 septembrie 1445 prin care Ștefan al II-lea scutea de vamă două care ale mănăstirii Humor, trimise "*să aducă pește de la Galați sau de ori de unde*".⁵⁹⁵ Tot aici ajungeau plutele cu lemn de construcție care coborau pe Bistrița și Siret, ca și cele încărcate cu bolovani de sare,⁵⁹⁶ două mărfuri care alături de miera, ceara, cerealele și vitele cornute au constituit încă din vechime principalele articole de export moldovenești.

Dar adevărata sa transformare în așezare cu caracter urban trebuie pusă nu numai pe seama poziției geografice și deci a importanței schelei, ci și în legătură cu dezvoltarea meșteșugurilor menționate documentar încă din secolul al XVII-lea, dar existente cu mult înainte.

Întrebarea care se pune este **când** a devenit așezarea de la Galați **târg**. Majoritatea istoricilor români consideră că fenomenul de urbanizare a așezării situate în apropierea confluenței Siretului cu Dunărea a avut loc spre sfârșitul secolului al XV-lea, după cucerirea Chilie și Cetății Albe de către otomani; în vederea înlocuirii pierderii acestor porturi. În acest sens s-au pronunțat Gheorghe N. Munteanu-Bârlad în lucrarea "**Galații**"⁵⁹⁷ și Dumitru Ciurea în studiul "**Câteva date despre istoricul Galaților (sec. XVI-XVII)**".⁵⁹⁸

⁵⁹¹ Dimitrie Oancea, Cazimir Swizewski, *Județul Galați*, București, Editura Academiei R.S.R., 1979, pp. 11-12.

⁵⁹² *Ibidem*, p. 79.

⁵⁹³ *Ibidem*.

⁵⁹⁴ Un document moldovenesc din 20 ianuarie 1582 amintește de "grâul acela pentru Galați", vezi: *D.I.R. A., Moldova, Veacul XVI (1572-1590)*, vol. III, București, Editura Academiei R.P.R., 1951, p. 182.

⁵⁹⁵ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești...*, II, p. 235.

⁵⁹⁶ Constantin C. Giurescu, *Despre relațiile româno-egiptene...*, în "Studii", Revistă de istorie, București, an 1 (1957), nr. 1, pp. 91-92.

⁵⁹⁷ Gheorghe N. Munteanu-Bârlad, *Galații*, 1927, p. 27

⁵⁹⁸ Dumitru Ciurea, *Câteva date despre istoricul Galaților (sec. XVI-XVII)*, în "Studii și cercetări științifice", Academia R.P.R., Filiala Iași, Istorie, Iași, tom VIII (1957), fasc. 1, pp. 227-229.

Constantin C. Giurescu crede că așezarea este străveche, dinainte de întemeierea statului Moldovei afirmând că motivul pe care l-a invocat și anume "*calitatea de schelă a regiunii dintre Prut și Carpați, poate explica și transformarea ei în târg înainte chiar de căderea Chilie și Cetății Albe*".⁵⁹⁹ Oricum, în prima jumătate a sec. al XVI-lea Galații erau cu certitudine așezare urbană, fapt atestat și de Georg Reichersdorf în harta sa reprezentând Moldova, document topografic tipărit în 1550, dar realizat în baza informațiilor culese personal în perioada 1527-1528, când a călătorit prin țările române. Astfel între Prut și Siret, în apropiere de vărsarea acestora în Dunăre, pe lângă simbolul topografic reprezentând trei turnuri, se poate citi: "*Galacz*".⁶⁰⁰

Aspectele reprezentate de Reichersdorf pe hartă sunt dovedite și de un document din 24 august 1551 prin care starostele polon Nicolae Sienyawski arăta că după ce Iliăș vodă s-a turcit, acesta stăpânea, pe lângă orașele dăruite lui de Soliman Magnificul în Dobrogea (Silistra, Tulcea, Babadag), respectiv dincolo de Nistru (Oceacov etc.), și o serie de orașe moldovene între care sunt menționate: Ciobârciul, Galați, Reni, Lăpușna și Tighieci.⁶⁰¹

De-a lungul secolelor, orașul a înregistrat o dezvoltare continuă, dar cu numeroase salturi, stagnări și chiar perioade de regres, în raport cu împrejurările politice, economice și sociale, având de multe ori de suferit de pe urma incendiilor și distrugerilor. Cu toate acestea, orașul Galați a meritat pe deplin să fie numit "*poarta spre lume*"⁶⁰² a întregii țări a Moldovei.

Între țările române a avut loc un schimb permanent de produse agricole și meșteșugărești. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea s-a dezvoltat atât comerțul exterior, cât și navigația. Negustorii străini se bucurau de privilegii din partea domniei, ca scutiri de vamă, siguranță în porturi, în piețe, pe drumuri, inclusiv pe căile de navigație, dreptul de a cumpăra și vinde mărfuri în porturile (schelele) dunărene și în târguri.

Privită în ansamblu, istoriografia porturilor românești tratează în cea mai mare parte, orașele de la gurile Dunării și, cu rare excepții, pe cele situate în amonte. Cu cât ne îndepărtăm de Silistra și urcăm pe Dunăre scade interesul istoricilor pentru orașele din amonte, poate cu excepția Giurgiului, Severinului și Orșovei. Pentru celelalte, bibliografia este extrem de limitată și, în opinia noastră, pe nedrept deoarece toate drumurile care traversau Carpații îndreptându-se spre Peninsula Balcanică, erau flancate

⁵⁹⁹ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 227

⁶⁰⁰ Alexandru Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, III, pp. 134-135, harta; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 214, harta.

⁶⁰¹ "... deinde quoque in Valachia multa occupavit, ut civitatem Czuburcza, item Galacz civitatem... item civitatem Reni... item Lopusna civitatem... item Kygietz...", vezi: Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 330.

⁶⁰² Dimitrie Oancea, Cazimir Swizewski, *op. cit.*, p. 79.

la vadurile Dunării de aşezări vamale şi portuare: Severin, Calafat, Turnu, Zimnicea, Giurgiu, Olteniţa. Oraşul Lânii (Târgul de Floci), Galaţi, Brăila, Obluciţa (Isaccea). Nu toate vor atinge în evul mediu stadiul de centre urbane, cele mai multe rămânând, până târziu, în secolele XVIII-XIX (Zimnicea, Olteniţa) simple vaduri sau schele, iar altele vor decade, cazurile Isaccei şi Târgului de Floci fiind concludente. Urbanizarea lor târzie aduce totuşi un aspect extrem de interesant privind geneza **oraşului-port**, a **oraşului românesc** în general, comerţul prioritar otoman constituind o barieră în evoluţia lor, menţinându-le în stadiul de "vaduri" şi "schele". La aceasta se mai adaugă şi obstacolul natural de la Porţile de Fier despre care am amintit, care dispare târziu, în secolul al XIX-lea,⁶⁰³ împiedicând orice contacte cu alte spaţii geografice din Europa Centrală şi Orientală pe cale fluvială.

Pe parcursul Dunării, de la Orşova şi pâna în Deltă, s-au format în evul mediu peste 20 de aşezări urbane, târguri de vad, oraşe de trecere peste fluviu, multe evoluând spre stadiul urban, altele involuând şi redevenind simple sate pentru a se revigora în evul modern.

În 1385 pelerinii germani Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstädt, mai înainte amintiţi, la întoarcerea lor de la Ierusalim au trecut prin Ţara Românească venind de la Târnovo, cu destinaţia Ungaria, via Transilvania. Prima localitate întâlnită la sosirea lor în Ţara Românească (<das Lant Walachei>, în original) a fost oraşul **Zimnicea**, "*unde are şi voievodul de aici un <oraş> care se numeşte Şiştov* (Zimnicea de azi, în vechime Podul Şiştovului, n.n.).⁶⁰⁴

Unul dintre cele mai vechi oraşe portuare medievale de pe Dunărea românească este **Severinul**, despre care un istoric sas, braşoveanul Johann Filstich afirma, pe la începutul secolului al XVIII-lea, că ar fi fost primul scaun al Basarabilor. Este, evident, o confuzie cu primul sediu al Băniei care a funcţionat aici. În realitate, Severinul s-a constituit pe vatra anticeii Drobeta. În secolele XIII-XIV era un punct important cu legături spre Bizanţ. Arheologii au relevat aici podoabe şi ceramică bizantină. Peste vestigiile romane s-a construit cetatea Severinului, în apropiere dezvoltându-se aşezarea civilă - viitorul oraş - şi portul.⁶⁰⁵ Din secolul al XIII-lea la Severin era reşedinţa unei mărci ungureşti de graniţă (Banatul

⁶⁰³ Prin dinamitarea stâncilor care împiedicau navigaţia pe Dunăre (n.n.)

⁶⁰⁴ Călători străini..., I, p. 19

⁶⁰⁵ Cetatea medievală a fost atestată în secolul al XIII-lea, refăcută pe la 1420 şi ocupată de turci la 1524. Ea s-a aflat în stăpânirea lui Vladislav I Vlaicu care, în privilegiul acordat negustorilor braşoveni la 1368, se intitula şi "ban de Severin". Cetatea şi oraşul adiacent, dezvoltate pe o terasă a fluviului, s-au aflat şi în stăpânirea fratelui său, Radu I, aspect pe care îl deducem din faptul că Ludovic cel Mare, cu puţin înainte de moartea sa, a poruncit castelanului de la Orşova să ia măsuri de pază dinspre Ţara Românească şi "să privegheze cu luare aminte zi şi noapte" (vezi: Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 31).

de Severin). Orașul a trecut ulterior în stăpânirea domnitorilor români, care, pentru scurt timp stabilesc aici sediul celei de-a doua mitropolii a Țării Românești.⁶⁰⁶

În secolul al XVI-lea, pe locul actualului oraș era dezvoltat un târg, devastat de turci în repetate rânduri și distrus în urma unei incursiuni din 1524.⁶⁰⁷ Ulterior, orașul s-a refăcut și timp de mai multe secole, Severinul a fost cel mai important port al Dunării mijlocii. Vasele, urcând pe Dunăre, își descărcau aici mărfurile care erau apoi încărcate în care și transportate spre Transilvania și Ungaria.

De la Severin, în aval, evoluția urbană este mai dificil de urmărit, dar merită a fi amintite așezările de la Calafat, Bechet, Corabia, Islaz, Turnu, Zimnicea, Giurgiu, Cornățel, toate, cu excepția Turnului și Giurgiului (care erau orașe), modeste așezări rurale cu rol de vaduri de trecere și, în același timp, schele la Dunăre.

Mai important se pare că a fost **Calafatul**, dacă acceptăm (și nu avem nici un motiv să nu o facem) că aici ajungeau corăbiile bizantine și genoveze. Poziția sa era deosebită, dacă luăm în considerare că pe malul opus este situat Vidinul, puternica cetate și reședință a țaratului lui Strațimir (secolul al XIV-lea).

Calafatul este menționat documentar într-un act emis de Basarab cel Tânăr la 30 aprilie 1480: *"...ca să fie vamă la Calafat cu târgul și balta Bistrețu, cu vama, pentru că le-au fost date de bătrânii domni și bunicul domniei mele, Dan voievod"*.⁶⁰⁸

Conform opiniei exprimate de Mihai Drăghicescu în **"Istoricul principalelor puncte pe Dunăre de la Gura Tisei până la Mare și pe coastele mării de la Varna la Odessa"**, la Calafat ar fi fost un loc unde se reparau corăbiile și se călăfătuiau (adică se umpleau spațiile dintre scânduri cu câlți și smoală), de unde și numele de mai târziu al orașului.⁶⁰⁹ Ideea este mai veche, ea apărând și în opera lui Nicolae Iorga (**"Istoria Românilor"**)⁶¹⁰ în opinia căruia toponimul "calafat" este un nume de

⁶⁰⁶ La Severin a fost, între 1370 și 1403, sediul celei de-a doua Mitropolii a Țării Românești (vezi, în acest sens Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 28; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. I, 1992, p. 271)

⁶⁰⁷ Vasile Cucu, Ana Popova-Cucu, *Județul Mehedinți*, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 116.

⁶⁰⁸ D.R.H., B, *Țara Românească*, vol. I (1247-1500), doc. 172., p. 204.

⁶⁰⁹ Mihai Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre de la Gura Tisei până la Mare și pe coastele mării de la Varna la Odesa*, București, 1943, p. 135

⁶¹⁰ Conform unei ipoteze lansate de N. Iorga, "după cedarea provinciei (sud-dunărene, n.n.) către bulgari", imperiul "a făcut o adevărată strămutare pe malul stâng (al fluviului, n.n.) a așezărilor sale pentru a fi și mai departe stăpâni pe Dunăre". Între acestea, istoricul român menționează grupurile colonizate de la "Cetatea și Corabia, prin Calafat și Maglavit (după un nume de dregător imperial peste corăbii) spre turnul (anticul Turris roman, n.n.) lui Justinian și Demnitzikos, Zimnicea, în marginea pădurii turanice a Teleormanului, arată

sorginte bizantină care desemnează o persoană ce "unge cu păcura vasele".⁶¹¹

Porturile Calafat și Giurgiu se pare că au fost întemeiate cu aport genovez substanțial.

În aval de Calafat, la confluența Oltului cu Dunărea, se afla **Cetatea Turnu**, numită și Nicopolul Mic. Gheorghe Șincai, în "**Cronica Românilor**" îl numea "Nicopoli Valachiei". Construită pe ruinele anticului Turris roman, a servit în timpul imperiilor roman și bizantin pentru "*a veghea la siguranța transporturilor*",⁶¹² fiind unul dintre principalele puncte de sprijin ale lui Mircea cel Bătrân.

Cetatea a fost menționată pentru prima dată în documentele de cancelarie românești cu prilejul campaniei 1394-1395, când a fost cucerită de turci. Ulterior va fi recucerită de armatele coalizate ale lui Mircea cel Bătrân și Sigismund de Luxemburg. A fost pierdută și recucerită alternativ de români și turci în final fiind transformată în raia pentru mai bine de 400 de ani, împreună cu teritoriul adiacent. Schela de la Turnu a avut un rol însemnat în viața economică a Țării Românești, atât înainte de transformarea ei în raia, cât și după aceea. Beneficiind de o poziție propice schimburilor comerciale (la confluența a două mari căi de comunicație, Dunărea și Oltul), ea a servit atât pentru încărcarea produselor (cereale, lemne, oi, vin, pește), cât și pentru trecerea oamenilor și a mărfurilor pe celălalt mal, la Nicopole. Aici veneau neguțătorii de la Raguza, oraș și cetate pe țărmul Mării Adriatice care au jucat un rol important în istoria comerțului românesc. Aceștia ajungeau la Nicopole și la Turnu "*ca să cumpere, să vândă și să schimbe, și veneau în număr așa de mare, încât simțiseră trebuința de a avea o biserică a lor, catolică*".⁶¹³

Cetatea **Giurgiu** este amintită pentru prima dată într-un document emis la Giurgiu în ziua de 11 mai 1409 când Mircea cel Bătrân, la cererea boierilor Baldovin logofăt, Șerban și Radu al lui Stan, scutește de toate dările satul Pulcovăț de pe Dunăre, donat de boierul Gal mănăstirii Precistei din Strugalea. Documentul a fost redactat de: "*Mihail (diacul n.n.), care am scris în cetatea Giurgiului, luna mai 11, anul pe atunci curgător 6917 (1409), indictionul 3*".⁶¹⁴ Pe la 1445, cavalerul Wallerand de Wavrin admira cetatea Giurgiu, "*foarte puternică, pătrată, cu patru laturi lungi de zid*" și având la colțuri

permanența aceasta bizantină" (vezi: N. Iorga, *Istoria Românilor*, ed. a II-a, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1992, pp. 283-284).

⁶¹¹ Ibidem.

⁶¹² Petre Georgescu, *Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric*, București, 1897, p. 332.

⁶¹³ Aneta Gh. Milian, *Monografia orașului Turnu Măgurele*, Turnu Măgurele, 1941, p. 51.

⁶¹⁴ Petre P. Panaitescu, "*Documentele Țării Românești*", I, *Documente inteme*, 1369-1490, București, Fundația "Regele Carol II", 1938, doc. nr. 30, p. 106 (text slavon) și 107 (traducere); *D.R.H., B., Țara Românească*, vol. I, doc. nr. 35, p. 76 (text slavon) și p. 77 (traducerea).

"câte un turn foarte mare, cu totul pătrat...întărit cu gherete și galerii de lemn",⁶¹⁵ construită de Mircea cel Bătrân. Din memoriile nobilului burgund rezultă că Vlad Dracul i-a spus că "*nu se află nici o piatră în acea cetate (a Giurgiului n.n.) care să nu fi costat pe tatăl său <cât> un bolovan de sare,*⁶¹⁶ *care se scoate din stâncile din Țara Românească cum se scoate pe aici pietrișul din cariere*".⁶¹⁷

Cucerită de către turci, va rămâne sub stăpânirea otomană, ca și ținutul învecinat (raiaua), până la 1829. "*Sub poalele ei - scria Nicolae A. Constantinescu în "Cetatea Giurgiu. Originea și trecutul ei" - se dezvoltă de timpuriu un târg turcesc, loc de concentrare al capanlâilor țărigrădeni, de refugiu pentru <domnișorii> pretendenți sau maziliți și boierii intriganți, loc de popas pentru călătorii pământului ori străini pe drumul Țarigradului, unde se putea merge chiar cu <carele domnești>".*⁶¹⁸

Un alt oraș-port situat în partea sud-estică a Țării Românești, pe malul stâng al râului Ialomița și la confluența acestuia cu Dunărea a fost **Orașul de Floci**.

În opinia lui Dan M. Iliescu exprimată în monografie "**Un oraș dispărut: Cetatea de Floci**",⁶¹⁹ orașul ar fi fost întemeiat pe ambele maluri ale Ialomiței dar cursul sinuos a râului, plin de meandre, s-a îndepărtat în timp de oraș cu aproape 1,5 Km.⁶²⁰ Conform unor calcule făcute de istoricul amintit, Ialomița nu ar fi curs de la început prin mijlocul orașului cum se menționa în documentele secolului al XVI-lea, ci mult mai spre nord-vest,⁶²¹ fapt atestat și de "**Harta (Specială) a Dobrogei**" din 1886⁶²² în care Târgul de Floci este situat la sud de râu.

În lucrarea amintită, Dan M. Iliescu nu exclude posibilitatea "*ca acest drum să nu se fi oprit la Crășani, ci să se fi prelungit pe cursul Ialomiței, până la vărsarea ei, și de aici, peste Dunăre, până la Carsium (Hârșova, n.n.), spre Tomis*".⁶²³ Continuându-și ipoteza, el susține că pe

⁶¹⁵ Călători străini..., I, p. 103

⁶¹⁶ Domnitorul se referea cu certitudine la exploatarea ocnelor de sare care constituiau importante venituri ale domniei, din care tatăl său, Mircea cel Bătrân a cheltuit sumele necesare construirii cetății Giurgiu. Vezi și Petre P.Panaiteșcu, *Mircea cel Bătrân*, p. 137; *Călători străini...*, I, p. 109.

⁶¹⁷ Călători străini..., I, p. 109.

⁶¹⁸ Nicolae A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiului - Originea și trecutul ei*, în: "Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, seria, II, tom. XXXVIII, București, Librăriile Sococ & Co., 1916, p. 18 (502).

⁶¹⁹ Dan M. Iliescu, *Un oraș dispărut: Cetatea de Floci (încercare de monografie)*, București, Institutul de Arte Grafice "Bucovina", 1930

⁶²⁰ *Ibidem*, p. 9

⁶²¹ *Ibidem*.

⁶²² Harta (Specială) a Dobrogei întocmită între 1880-1883 de către Marele Stat Major al Armatei Române, vezi: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, p. 454.

⁶²³ *Ibidem*.

acest drum, "trebuie să fi fost aici, la gura Ialomiței, un vad, o așezare omenească așa cum era la toate vadurile".⁶²⁴ Că această așezare a existat o dovedește un hrisov emis de cancelaria domnitorului Dan al II-lea la 30 ianuarie 1431,⁶²⁵ fapt ce-i permite lui Dan Iliescu să afirme că "acest oraș trebuie să fi avut o existență cam deodată cu celelalte orașe din vremea lui Alexandru Basarab" ⁶²⁶ (Nicolae Alexandru, n.n.). Poziția adoptată de el se bazează pe însemnările raguzanului Giacomo di Pietro Luccari de la sfârșitul secolului al XVI-lea care menționează că orașul Floci a fost întemeiat în vremea lui "Negro Voevoda... padre di Vlaico nel 1310... il fabrico la città in Campolongo e tirò alcune cortine di matoni in Bucuriste, Targovisto, Floc et Busa" ⁶²⁷ (Floci și Buzău, n.n.).

În opinia sa, "fundarea lui (a Târgului de Floci, n.n.) se datorește mai curând unei nevoi comerciale, decât uneia militare, fiindcă pe vremea aceea, nici un pericol nu amenința siguranța țării în partea dinspre Dobrogea, turcii fiind încă departe de aici".⁶²⁸

Datorită prosperității economice din timpul domniei primilor Basarabi și situării sale la vărsarea Ialomiței în Dunărea pe drumul comercial al brașovenilor deschis în urma privilegiului acordat lor de Ludovic cel Mare,⁶²⁹ acest oraș a ajuns, după cum spunea Dan Iliescu, unul dintre cele mai însemnate orașe de export ale Țării Românești, atât pe relația Orient, cât și spre Ardeal.⁶³⁰

Sondajele și săpăturile arheologice efectuate în ultimii ani la Piuia-Pietrei, în vatra fostului Oraș de Floci, au confirmat faptul că cele mai vechi urme de locuire intensă datează de la jumătatea secolului al XV-lea,⁶³¹ fapt

⁶²⁴ Ibidem.

⁶²⁵ Documentul este o poruncă a domnitorului Dan al II-lea dată "flocenilor" adică locuitorilor Târgului de Floci, târg nominalizat între orașele vechi al Țării Românești, alături de Câmpulung, Argeș și Târgoviște (vezi: Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul...*, p. 39).

⁶²⁶ Dan M. Iliescu, *op. cit.*, p. 17.

⁶²⁷ Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso Ristretto degli annali di Ragusa libri quattor*, Venezia, 1605, p. 49, apud A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, p. 16 și nota nr. 9.

⁶²⁸ Dan M. Iliescu, *op. cit.*, p. 17.

⁶²⁹ La 28 iunie 1358, Ludovic de Anjou, regele Ungariei a acordat neguțătorilor brașoveni un privilegiu prin care li se permitea să-și exercite comerțul în ținutul dintre valea Buzăului și Prahovei, de la vărsarea Ialomiței în Dunăre și până la confluența Siretului cu fluviul amintit: "... iter Bozam et Prahom, a loca Uz, ubi fluvius Iloncha vocatus in Danobium, usque locum, ubi fluvius Zereth nominatus similiter in ipsom Danobium cadunt...", vezi: Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea 2 (1198-1459), București, 1890, doc. 41, p. 58.

⁶³⁰ Dan M. Iliescu, *op. cit.*, pp. 17-18.

⁶³¹ Costel Chiriac, *Despre Linokastro (Cetatea lăunii) din "Geografia" lui Idrisi*, în "Anelele Brăilei", S.N., I, 1, p. 451.

ce corespunde menționării documentare,⁶³² dar contravine opinei adoptate de Dan Iliescu. Conform opiniilor arheologilor Petre Diaconu și Silvia Baraschi care au efectuat săpături atât la Piua-Pietrei, cât și la Păcuiul lui Soare, orașul de Floci nu putea să apară decât post 1417, anul cuceririi Dobrogei de către otomani, ca "o replică munteană, pe plan comercial, a Hârșovei dobrogene și din nevoia economică a Țării Românești de a avea în această zonă un centru bine populat și activ",⁶³³ punct de vedere împărtășit și de Costel Chiriac într-un studiu dedicat Cetății Iânii.⁶³⁴ După ocuparea Dobrogei de către otomani, o parte din populația rurală și urbană a acestei provincii (îndeosebi din Hârșova) s-a stabilit pe malul stâng al Dunării "furnizând Țării Românești - după cum a subliniat Costel Chiriac în studiul citat anterior - un aport demografic și economico-social ce nu poate fi neglijat".⁶³⁵

După cucerirea orașelor-porturi de la Turnu, Giurgiu și Silistra de către turci, arderea Brăilei de către Ștefan cel Mare (în februarie 1470) și transformarea Brăilei, împreună cu ținutul înconjurător în raia turcească (în timpul domniei lui Radu Paisie, circa 1540), Târgul de Floci a rămas "singurul port mai de seamă al Țării Românești".⁶³⁶

Se pare că acesta era singurul oraș dunărean românesc întărit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, aici refugiindu-se, după înfrângerea de la Jiliștea, Alexandru Vodă în fața oștirii victorioase a lui Ioan Vodă cel Cumplit. Domnitorul muntean și-a ales ca loc de refugiu Târgul de Floci "fiindcă avea ceva întărituri să-l apere până i-ar sosi ajutor turcesc de la Brăila și Hârșova".⁶³⁷

Atacurile endemice organizate de turcii din Hârșova timp de sute de ani vor împiedica evoluția firească a orașului care, odată cu sfârșitul domniei lui Constantin Brâncoveanu "decade și se sparge cu totul sub fanarioți".⁶³⁸

Porturile Dunării de Jos erau, cum era și firească, puternic legate de mare. Ele au avut, după cum am spus și anterior, începuturi mai timpurii și mai viguroase, fiind continuatoarele acelor orașe paristriene amintite. Între acestea, Sulina este menționată pentru prima dată în lucrarea "De administrando imperio" scrisă pe la anul 950.⁶³⁹ Împăratul Constantin

⁶³² Documentul lui Dan al II-lea de la 1431, vezi: Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul...*, p. 39.

⁶³³ Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, vol. II, București, 1977, p. 10

⁶³⁴ Costel Chiriac, *op. cit.*, loc. cit.

⁶³⁵ *Ibidem*.

⁶³⁶ Dan M. Iliescu, *op. cit.*, p. 23.

⁶³⁷ *Ibidem*, p. 27.

⁶³⁸ *Ibidem*, p. 35.

⁶³⁹ Constantin Porphyrogenetul, *De administrando imperio*, apud C. C. Giurescu, "Istoria Românilor", vol. II, partea a II-a, pp. 424-425.

Porphirogenetul, autorul lucrării, o consemnează cu numele de Solina. Ulterior, numele ei apare pe hărțile și portulanele genoveze sau venețiene din secolele XIV-XVI, între care menționăm portulanele lui Pietro Visconti (1318), și Marino Sanudo (din 1325). Aceste portulane menționează, la Gurile Dunării, localitățile **Sfântu Gheorghe** ("Scti Georgy") și **Solina** ("Soline"), în același timp porturi dunărene și maritime. Ulterior, ea este menționată și în portulanul cărturarului Dimitrios Togros, tipărit în prima jumătate a secolului al XVI-lea (1537).

Portulanele amintite menționează existența și a altor orașe-porturi pe litoralul pontic dobrogean între care menționăm **Constanța** și **Pangalia** (Mangalia).

Vechiul Tomis greco-roman a avut, după cum a subliniat Constantin C. Giurescu în "**Istoria Românilor**", ca și Tyrasul de la limanul Nistrului, o existență practic neîntreruptă pe parcursul întregului ev mediu.⁶⁴⁰

Începuturile orașului **Constanța** sunt tratate foarte lacunar în izvoarele scrise medievale. Numele său a fost pus în relație directă cu Constantiana, fortăreață situată în apropierea Tomisului, fondată în secolul al IV-lea, restaurată de Justinian și menționată în "**Notitia Episcopatum**" ca reședință episcopală.⁶⁴¹

Behrend Pick consideră Constantiana o citadelă ridicată pe teritoriul orașului Tomis, cu care forma un corp comun,⁶⁴² idee preluată și dezvoltată de Vasile Pârvan în "**Zidul Cetății Tomis**",⁶⁴³ în timp ce Nicolae Grămadă a susținut în "**La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo**" că ea era o simplă fortificație situată nu pe coasta Mării Negre, ci în interiorul provinciei, făcând parte din sistemul de fortificații (valul) ce lega Tomisul de Axiopolis, mai aproape de mare decât de fluviu.⁶⁴⁴ La rândul său, Radu Vulpe ("**Histoire ancienne de la Dobroudja**") acceptă ideea existenței a două localități, Tomis și Constantiana, inclusiv a unor sedii episcopale în ambele orașe dar, în opinia sa Constanța de astăzi este urmașa anticului Tomis și nu a Constantiane, numele actual trăgându-și

⁶⁴⁰ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea a II-a, pp. 421-422; vezi și Gheorghe Mănușu-Adameșteanu, *Tomis-Constantia-Constanța*, în "Pontica", Constanța, XXIV (1991), p. 325.

⁶⁴¹ *Notitia Episcopatum*, publicată de Carl de Boor în "Zeitschr. f. Kirchengesch", 12 (1891), apud Emilian Popescu, *Christianitas Daco Romana*, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 265.

⁶⁴² Behren Pick, Kurt Regling, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, Berlin, 1910, pp. 588-589, apud Emilian Popescu, "op. cit.", p. 267.

⁶⁴³ Vasile Pârvan, *Zidul Cetății Tomis*, în: "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", Seria a II-a, t. XXXVII, București, 1915, p. 8, nota 2.

⁶⁴⁴ Nicolae Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, în: "Ephemeris Daco-Romana", Roma-București, an 3 (1930), nr. 4, pp. 236-239.

originea dintr-o confuzie de ordin livresc intervenită în secolul al XI-lea, după revenirea autorității bizantine la Dunăre.⁶⁴⁵

Evident, modesta așezare de pescari de la începuturile evului mijlociu nu mai avea nici pe departe strălucirea pe care o deținuse orașul și portul în antichitate, dar ea a fost menționată, sub numele de Constantiana, de învățatul împărat Constantin Porfirogenetul în monumentală sa operă „*De thematibus*”.⁶⁴⁶ Ulterior, hărțile și portulanele bizantine și italiene din secolele XIV-XVI menționează „Constantia” („Konstanța” sau „Konstanza”) printre orașele-porturi de pe țărmul de vest al Mării Negre ca fiind situat la sud de Gurile Dunării.⁶⁴⁷ Cucerirea Dobrogei de către otomani atrage modificarea, în variantă otomană, a denumirii localității care a devenit, timp de peste 400 de ani, Küstendge.

La sud de Constanța, izvoarele menționează portul Pangalia (Mangalia de astăzi), vechiul oraș grecesc Callatis. Analizând hărțile și portulanele bizantine și italiene, Constantin C. Giurescu a ajuns la concluzia că „*schimbarea numelui (din Callatis în Pangalia, n.n.) s-a produs înainte de secolul al XIII-lea*”.⁶⁴⁸ Ca argument, istoricul amintit a adus așa-zisa hartă pisană, redactată la Pisa pe la sfârșitul secolului al XIII-lea și aflată în prezent la Biblioteca Națională din Paris, care localizează, la sud de „*Constanza*”, „*porto Pangalia*”.⁶⁴⁹

Portul Pangalia este amintit și de Marino Sanudo în portulanul său.

Traficul pe Dunăre capătă valențe deosebite odată cu apariția intereselor comerciale ale negustorilor sași, în special ale brașovenilor, spre răsărit.⁶⁵⁰

Privilegiile obținute de la Ludovic de Anjou,⁶⁵¹ Sigismund de Luxemburg⁶⁵² și Vladislav Vlaicu⁶⁵³ le-au permis brașovenilor un acces

⁶⁴⁵ Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, pp. 306-307, 329-339 și 383.

⁶⁴⁶ Constantino Porfirogenito, *De thematibus*. Introduzione, testo critico, commento a cura di A. Pertusi, Citta del Vaticano, Roma, 1952, p. 86.

⁶⁴⁷ Țărmul Dobrogei, cu porturile ei, a fost redat și de Marino Sanudo în portulanul său realizat pe la 1320-1325 și reprodus în: *Nordenskiöld, Periplus-The early history of charts and sailing directions*, Stockholm, 1897, p. 33.

⁶⁴⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 422.

⁶⁴⁹ Ibidem.

⁶⁵⁰ Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XV)*, *Drum și stat*, în „Studii și materiale de istorie medie”, București, X (1983), p. 9 și urm.

⁶⁵¹ Brașovenii vor obține privilegiile de la Ludovic de Anjou, la 28 iunie 1358, reînnoite la 7 martie 1395 de Sigismund de Luxemburg și la 20 ianuarie 1368 de Vladislav I. Vlaicu. (vezi *Documenta Romaniae Historica, D, Relațiile dintre Țările Române*, vol. I (1222-1456), ed. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G.Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, documentele 39, 88 și 46 de la paginile 72, 142 și 86-87).

⁶⁵² Ibidem, doc. 88, p. 142

practic nelimitat la porturile dunărene (Vicina, Chilia și Brăila) și pontice - îndeosebi Cetatea Albă, unde se realiza confluența comerțului genovezo-bizantin cu cel polono-transilvănean, în care principalii parteneri ai genovezilor în cadrul relațiilor de schimb erau negustorii germani din Liov și cei sași din Brașov, Sibiu și Bistrița.

Totodată, tratatul militar încheiat la 16 februarie 1378 între Ludovic I de Anjou și Republica ligurică împotriva Venetiei a fost urmat de un privilegiu acordat de suveranul Ungariei negustorilor genovezi la data de 24 iunie 1379 (care întărea un privilegiu mai vechi, din 1349) în care se stipula libera circulație a mărfurilor pe cursul Dunării și pe teritoriile regatului apostolic. Mărfurile genoveze urcau pe Dunăre până la Severin unde, din cauza stâncilor care au împiedicat navigația până la sfârșitul secolului trecut, erau debarcate, încărcate în chervane, după care luau drumul Budei, via Timișoara. Calea dunăreană de comerț avea să atingă apogeul în secolul următor prin instituirea, pentru câteva decenii, a controlului coroanei ungare asupra orașului-port Chilia.

Bazinul Mării Negre, îndeosebi litoralul vestic și nord-pontic, va continua să rămână încă pentru circa un secol "o placă turnantă" a comerțului mondial, după cum se exprima plastic Gheorghe I. Brătianu în monografia sa dedicată Mării Negre, cu influență directă asupra economiei europene și, bineînțeles, a evoluției urbane a țărilor riverane, îndeosebi a Moldovei și a Țării Românești.

După intrarea Imperiului bizantin într-un con accentuat de umbră ce se va încheia cu cucerirea Constantinopolului (1453), zona Dunării de Jos și litoralul nord-vestic al Mării Negre se va afla în atenția Porții, după cum în secolele anterioare s-a aflat în atenția Bizanțului.

Anterior, campaniile militare victorioase ale armatelor turcești din anii 1419, 1476, 1484 au permis, cu toate ripostele energice ale domnitorilor români din 1445 și 1462, ocuparea Dobrogei și organizarea acestei provincii după model otoman.⁶⁵⁴ Evident, instaurarea regimului otoman s-a făcut gradual, după cucerirea cetăților românești de pe malul stâng al Dunării (Turnu, Giurgiu) și a puternicului oraș fortificat Silistra de pe malul drept.

În urma unui puternic atac fulgerător din vara anului 1484, cetățile, împreună cu marile așezări urbane de la Chilia și Cetatea Albă au fost cucerite de Baiazid al II-lea, eveniment apreciat de Nicolae Iorga în "**Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe**" ca un element fundamental în transformarea Mării Negre în "lac otoman".⁶⁵⁵

⁶⁵³ *Ibidem*, doc. 46, pp. 86-87.

⁶⁵⁴ Florin Constantiniu, *Aspecte ale expansiunii Imperiului otoman în veacurile XIV-XVI în lumina unor lucrări noi*, în "Studii", Revistă de istorie, București, an XIII (1960), nr. 3, p. 198.

⁶⁵⁵ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, Edițiunea Academiei Române, 1899, p. 158.

Cucerirea anterioară a Vidinului (1396), ca și ocuparea ulterioară a Belgradului (29 august 1521), Budei (29 august 1541), Brăilei (cca 1540), Tighinei și Bugeacului (1538) de către turci au făcut ca Dunărea, de la Buda și până la vărsare să cadă sub controlul nemijlocit al Porții otomane, până târziu, în epoca modernă.

Prin intrarea ei sub ocupație militară otomană, Dobrogea a cunoscut timp de aproape o jumătate de mileniu (1419-1878) regimul impus provinciilor cucerite de Semilună,⁶⁵⁶ devenind o puternică bază militară de unde au pornit principalele expediții turcești spre nord, inclusiv cele amintite mai sus.

Sub dominația otomană, unele dintre orașele situate de-a lungul Dunării sau în Dobrogea vor decade, iar altele se vor constitui sau dezvolta. Este cazul orașului **Carasu**, apărut în secolul al XVI-lea, sau al **Babadagului** amintit anterior, reședința vilaetului Dobrogea.

În urma închiderii Mării Negre de către otomani, comerțul și navigația liberă impuse de către "latini" în ultimele secole ale epocii bizantine au cunoscut o schimbare drastică. Restricțiilor de export - determinate de prioritatea aprovizionării Constantinopolului, devenit Istanbul - și diferitelor taxe oficiale li se vor mai adăuga pretențiile în bani sau cadouri (celebrele "peșcheșuri") impuse de autoritățile locale care în final vor determina scădere continuă a nivelului comerțului internațional în Marea Neagră între aceste porturi și regiunile din sud.

La șase ani de la ocuparea Cetății Albe (rebotezată de otomani Akkerman), registrele de taxe vamale indică pentru anul 1490 că în patru luni au acostat în acest port doar 25 de nave care au încărcat sau descărcat mărfuri. Dintre acestea, 15 nave erau proprietatea unor armatori greci, 6 unor proprietari musulmani, doar 3 aparțineau unor negustori moldoveni și una singură unui armean.⁶⁵⁷

Totuși, atât Cetatea Albă cât și Chilia vor continua să fie piețe de desfacere pentru comerțul moldovenesc, dar și pentru comerțul de tranzit nord-sud.⁶⁵⁸ Mulți dintre negustorii celor două orașe au continuat să fie moldoveni sau munteni, căroră li s-au adăugat un număr important de armeni, greci, tătari, evrei, ruși și, evident, tot mai mulți turci.

Negustorii români exportau, ca și până atunci, ceară de albine, miere, unt, grăsimi (seu), piei de animale, lemne de construcție și pește (crap, morun, nisetru, icre negre etc.) pescuit în Dunăre sau Deltă, articole care luau, în cea mai mare parte, calea Istanbulului.

⁶⁵⁶ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, pp. 342-343

⁶⁵⁷ Halil Inalcic, *Imperiul otoman. Epoca clasică. 1360-1600*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 237.

⁶⁵⁸ Faptul că mai mult de 120 de articole diferite, de la pahare pentru băuturi și fire de bumbac, la rochii de mătase și pantofi de casă pentru femei, erau importate din Imperiul otoman (care a luat locul Bizanțului) indică legăturile comerciale apropiate dintre aceste porturi și capitala Imperiului sau alte orașe din sud (vezi: Halil Inalcic, *op. cit.*, loc. cit.).

La rândul său, Chilia era un important centru de tranzit pentru vinurile Arhipelagului. Registrele de taxe vamale indică faptul că acest produs era adus la Chilia din Moreea, Creta sau de pe litoralul sud-estic al Mării Negre (Trebizonda, fostul Trapezunt bizantin) de unde lua calea Poloniei și noului stat moscovit fiind schimbate pe produse locale, practicându-se un comerț de tranzit în ambele sensuri. Chilia exporta pește sărat sau în butoaie și icre negre în Balcani, la Istanbul și în Anatolia, fiind totodată atât un important centru al comerțului balcanic, cât și al comerțului de tranzit, pe Marea Neagră, și servind ca loc de convergență pentru mărfurile încărcate la Giurgiu, Hârșova, Măcin, Brăila și Tulcea, porturi la Dunărea de Jos.

La Cetatea Albă negustorii ruși făceau comerț cu blănuri scumpe (samur, hermelină, vulpi polare), harnașamente (hamuri) și cuțite fabricate la Tula sau aduse pe filieră baltică. De aici se trimetea spre nord, în Polonia, Germania sau Rusia, bunuri pe care negustorii levantini (în special greci, armeni și evrei) le aduceau din regiunile sudice ale Mării Negre sau din Arhipelag (vinuri din Creta, mătase, bumbac ș.a.).

În aceste două porturi sunt prezenți numeroși negustori din Istanbul și comercianți musulmani din Anatolia sau veniți din orașele Sofia, Plovdiv (fostul Filipopol), Edirné (Adrianopol), Nicopol și Silistra care aduceau aici, străbătând Dobrogea sau Țara Românească, încălțăminte produsă la Edirné, țesături inferioare de lână de pe valea Tundzei (sudul Bulgariei) și altele, mai bune, de la Salonic sau din porturile Dalmației (Raguza=Dubrovnic, Zara etc.).

La rândul său, orașul și portul Giurgiu a constituit, timp de sute de ani un veritabil antrepozit între Țara Românească și posesiunile otomane sud-dunărene unde negustorii munteni și moldoveni schimbau vite, piei de animale, saci din cânepă, cai, cuțite autohtone, miere și ceară de albine pentru piper, țesături de lână, mături, țesături de bumbac și produse alimentare mediteraneene (lămâi, portocale, smochine, măslina etc.).⁶⁵⁹

Tulcea a fost sub ocupația otomană o importantă piață de robi.

În anul 1590, venitul taxelor vamale precum și al altor taxe pentru toate porturile dependente de Chilia - incluzând și Cetatea Albă - s-a ridicat la 30.000 ducați aur.⁶⁶⁰

*

* *

Putem conchide că orașele de la Dunărea de Jos și de pe litoralul românesc al Mării Negre au cunoscut în decursul evului mediu, până în secolul al XVI-lea mai multe etape de dezvoltare economică.

⁶⁵⁹ *Ibidem.* p. 239

⁶⁶⁰ *Ibidem.*

Prima etapă sau fază a prosperității economice a început în secolul al X-lea, odată cu revenirea, în totalitate, a administrației bizantine în zonă, fapt ce s-a soldat cu renașterea urbană a vechilor așezări romano-bizantine. Civilizația bizantină și-a pus amprenta și asupra teritoriului limitrof Dobrogei și Dunării de Jos, iar în anumite momente de transgresiune militaro-administrativă, Bizanțul își va exercita influența mai mult sau mai puțin nominală, nu numai asupra arealului învecinat garnizoanelor sale, ci va pătrunde mult mai adânc, în interiorul ținuturilor extracarpătice românești, ba chiar în interiorul arcului carpatic, în Banat și Transilvania (ante anul 1000).

Este o perioadă de aproape trei secole în care pe acest teritoriu, aflat undeva la periferia Imperiului, au renăscut vechile așezări urbane romano-bizantine și au apărut altele noi, cazul așezării de la Păcuiul lui Soare fiind concludent, în opinia noastră.

A doua fază a prosperității economice a acestor ținuturi, care s-a manifestat, evident, și în viața urbană, a început odată cu secolul al XIII-lea, veac dominat atât de Hoarda de Aur, care controla întregul areal nord-pontic, cât și de hegemonia genoveză în bazinul Mării Negre și la gurile Dunării. Între Republica ligurică și hani de la Sarai au existat raporturi relativ bune, chiar o cointeresare.

A treia fază a fost dominată de rivalitatea acerbă dintre cele două republici comerciale, Genova și Veneția, dispută care, în ultimă instanță, a favorizat expansiunea Imperiului otoman pe litoralul Mării Negre și în Balcani și care și-a pus amprenta și asupra evoluției urbane în zona Dunării de Jos determinând o stagnare semnificativă a acesteia.

A patra fază a constituit-o ocupația militară otomană care, pe lângă marile neajunsuri și prejudicii provocate populației creștine (autohtone sau alogene), a favorizat, totuși, dezvoltarea sau menținerea vieții urbane, e drept, mult încetinită acum și în limitele unui model orientalo-otoman, net inferior modelelor de factură occidentală. Expansiunea otomană a fost urmată de ocuparea vechilor așezări urbane, și însoțită de implantarea sau transformarea unor clădiri care să permită dezvoltarea unei vieți musulmane.

Totuși, și în timpul dominației otomane, în Dobrogea au apărut și s-au dezvoltat noi așezări de factură urbană, fiindcă civilizația musulmană a fost, prin excelență, o civilizație de tip urban. Între orașele dobrogene constituite în această perioadă menționăm, în interiorul provinciei, **Babadagul** (în secolul al XIV-lea) și **Carasu** (secolul al XVI-lea), aflate de-a lungul marelui drum comercial ce o străbătea de la sud spre nord. Deși aceste orașe s-au dezvoltat pe o importantă arteră comercială, dar și cu rol militar, majoritatea călătorilor care le-au străbătut (Walerand de Wavrin, pe la 1444, solii poloni Erasmo Otwinowski, Andrei Taranowski, ceva mai târziu, ori călugărul franciscan Jeronim Arsengo - ca să menționăm doar câțiva) nu fac referiri la practicarea unui comerț intens în ele, principala lor

funcție fiind, așa cum sublinia Constantin Șerban în **"Geneza orașelor medievale românești"**, de depozit pentru produsele naturale (alimente și furaje) care veneau din Transilvania, Moldova și Țara Românească, necesare aprovizionării trupelor otomane ce staționau sau se concentrau aici în vederea operațiunilor militare.⁶⁶¹ În optica aceluiași autor, ele au constituit: *"locuri de etapă de-a lungul unui important drum militar strategic care permitea expedierea unor trupe importante împotriva Poloniei, Moldovei și Rusiei."*⁶⁶²

2. Drumurile comerciale și rolul lor în apariția și dezvoltarea orașelor

Secolele XIII-XV au reprezentat pentru Europa occidentală începutul declinului societății feudale și ascensiunea burgheziei în formare, materializată în dezvoltarea manufacturilor și a comerțului, atât intern cât și internațional.

Impulsionat de revigorarea economică și de renașterea marelui comerț transcontinental, în întreaga Europă s-a constituit, respectiv reconstituit, sistemul de drumuri (terestre, fluviale și maritime) care, la rândul său, va favoriza dezvoltarea așezărilor umane situate de-a lungul acestor artere.

Aceste așezări vor constitui locuri de popas pentru neguțătorii angrenați în marele comerț de tranzit.

Situate la distanțe care puteau fi străbătute, cu mijloacele de transport ale vremii, într-o **etapă de drum** (adică 30-40, maximum 50 km parcurși între răsăritul și apusul soarelui), ele au fost numite în literatura de specialitate **orașe-etapă**. Apărute, de regulă spontan și așezate la o intersecție rutieră mai importantă ori la o trecere peste un curs de apă (pod, vad), ele vor cunoaște o creștere demografică accentuată comparativ cu așezările rurale din jur, populației autohtone adăugându-i-se, în timp, un semnificativ contingent de colonizare provenit din rândul elementelor alogene (îndeosebi neguțători, dar și meșteșugari) atrase aici de posibilitatea unor câștiguri relativ facile, fapt ce va contribui, în bună măsură, la evoluția așezării de la stadiul **preurban** spre cel **urban propriu-zis**.

Negustorii europeni, atât cei italieni (genovezi, venețieni și pisani), cât și cei flamanzi și hanseatici, s-au angajat masiv în schimburile internaționale de mărfuri care le aduceau câștiguri substanțiale, dezvoltând un comerț la scară mondială dar limitat, evident, la orizonturile Lumii Vechi. Atât italienii (ale căror galere și coccee străbăteau Mediterana și Marea Neagră în toate direcțiile), cât și hanseaticii (care dominau Marea Nordului și Baltica), s-au antrenat, pe mare și pe uscat, într-un comerț susținut cu

⁶⁶¹ Constantin Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, p. 11.

⁶⁶² *Ibidem*, pp. 11-12.

Orientul, închizând circuitul comercial în Crimeea și stepele nord-pontice și angrenând în acest circuit spațiul extracarpatic românesc.

Mulți istorici, străini și români, consideră marile drumuri comerciale care străbăteau Europa medievală drept factori determinanți în geneza și evoluția centrelor urbane.

Între aceștia, Nicolae Iorga a susținut în repetate rânduri și în multe dintre lucrările sale, între care amintim **"Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge"**, că a existat o permanentă relație între **negustorii străini, comerțul și orașele medievale** care, în optica sa, **au apărut și s-au dezvoltat** tocmai de-a lungul marilor artere comerciale.⁶⁶³ În sistemul gândirii marelui istoric, această triadă era considerată un mecanism generator de așezări urbane peste tot în Europa, deci și la noi.⁶⁶⁴

Pe o poziție apropiată de Nicolae Iorga s-a situat și Gheorghe I. Brătianu, care, în **"Tradiții istorice despre întemeierea statelor românești"**, a stabilit o legătură de la cauză la efect între comerțul de tranzit în teritoriul est-carpatic și formarea statului independent Moldova, afirmând că **"drumul a creat statul"**.⁶⁶⁵

Numeroși alți istorici români, între care îi reamintesc pe Petre P. Panaitescu și Constantin Racoviță au adoptat acest punct de vedere admitând că geneza orașului medieval extracarpatic românesc, îndeosebi cel de la est de Carpați, este strâns legată de activitatea de negoț desfășurată de-a lungul segmentelor românești ale marilor drumuri comerciale transcontinentale ce străbăteau acest areal, unde rețeaua urbană s-a grefat aproape perfect pe rețeaua rutieră.

În mare măsură, teoria amintită are acoperire, cu amendamentul că acești negustori străini nu puteau străbate ținuturile românești dacă acestea ar fi fost lipsite total de anumite facilități cum ar fi: locuri de popas și odihnă, posibilități de hrană, asigurarea protecției vieții și a bunurilor și chiar procurarea unor mărfuri. Or, aceste facilități nu puteau exista dacă de-a lungul traseelor comerciale nu erau deja constituite așezări umane capabile să le asigure. Aceste popasuri (în jurul "curților" autorităților locale - până la 1359 -, la un vad sau la o răspântie de drumuri) au favorizat, prin protecția pe care o asigurau și prin bunurile și serviciile puse la dispoziție, dezvoltarea traficului comercial. La rândul lor, meșteșugarii și negustorii străini stabiliți în aceste așezări, mărinind numărul meseriașilor și comercianților locali, au contribuit la evoluția lor de la stadiul de așezare protourbană spre cea urbană propriu-zisă sau, cum se exprima Nicolae Grigoraș în **"Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiile lor până la**

⁶⁶³ Nicolae Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924, p. 104.

⁶⁶⁴ Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească...*, p. 20.

⁶⁶⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiții istorice despre întemeierea statelor românești*, p. 144.

Regulamentul Organic": "*negustorii și coloniștii străini... au mărit numărul negustorilor români întemeietori*".⁶⁶⁶

Contextul internațional în care s-a produs evoluția urbană la est și sud de Carpați era deosebit de complex, dar în mare măsură favorizant urbanizării.

Marea invazie tătară din 1240-1241,⁶⁶⁷ distrugând statul kievean și punând sub suveranitatea hanilor, cvasitotalitatea litoralului Mării Negre,⁶⁶⁸ cu excepția țărmurilor bizantine și niceene, și a teritoriilor Moldovei și Țării Românești de mai târziu,⁶⁶⁹ a desființat și marele drum comercial de pe valea Niprului care lega Orientul cu țările Hansei. Zona comercială a Niprului a fost pustiită de tătari iar negustorii, datorită nesiguranței locurilor, au părăsit-o, comerțul internațional de tranzit de la Novgorod, prin Kiev spre litoralul pontic întrerupându-se pentru o perioadă de timp, suficientă pentru ca acest "accident" să contribuie la deplasarea drumului comercial internațional dintre Baltica și Marea Neagră spre interiorul unor regiuni bine populate și îndeosebi, mai bine apărate de la răsărit de Carpați.

La mai puțin de două decenii de la invazia mongolă, genovezii, speculând lăcomia de bani și dorința de lux a hanilor, după cum spunea Nicolae Iorga în "**Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe**" au reușit să încheie un tratat comercial cu aceștia,⁶⁷⁰ fapt ce le-a permis să construiască până în 1290,⁶⁷¹ pe locul vechii Theodosii bizantine, puternicul oraș Caffa din Crimeea, placă turnantă a comerțului pontic. Până spre mijlocul secolului al XIV-lea, drumul spre Cetatea Albă și Chilia era o linie secundară. Ulterior, intervenția armată a marelui duce al Lituaniei la limanul Nistrului, urmată de expedițiile consecutive ale Poloniei (sub Cazimir cel Mare) și Ungariei (Ludovic cel Mare, 1343) care au curățat regiunea Moldovei de tătari, au asigurat drumurile Liovului, Rodnei, Bistriței⁶⁷² și Brașovului spre Chilia,⁶⁷³ Cetatea Albă și Caffa.⁶⁷⁴

Drumurile spre Cetatea Albă, oraș-port situat la limanul Nistrului, ocolind avanposturile Hoardei, încep să suplinească marele trafic de pe valea Niprului și să atragă tot mai mulți neguțători, fapt care va permite

⁶⁶⁶ Nicolae Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiunile lor până la Regulamentul Organic*, pp. 13-14

⁶⁶⁷ Aurelian Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, p. 18-19.

⁶⁶⁸ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, vol. I, 1925, p. 35.

⁶⁶⁹ Ibidem.

⁶⁷⁰ Idem, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 45.

⁶⁷¹ Idem, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 35; *Actele notariale din 1281, 1289 și 1290 îi prezintă pe genovezi bine așezați la Caffa, pe locul fostei Theodosii. Vezi, pe larg, la Gheorghe I. Brătianu, Marea Neagră...*, vol. II, p. 100.

⁶⁷² Nicolae Iorga, *op. cit.*, pp. 78-80

⁶⁷³ Ibidem, pp. 46-49.

⁶⁷⁴ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 104.

orașului amintit să egaleze tranzitul portului Caffa imediat ce noul stat moldovenesc va asigura protecția transporturile pe uscat, pe viitorul "drum moldovenesc".

Această variantă moldovenească a marelui drum ce făcea legătura între Marea Baltică și Marea Neagră a constituit un puternic factor de activizare a economiei, favorizând dezvoltarea unor centre urbane precum Chilia și Cetatea Albă - mai sus amintite - care cunoscuseră o perioadă de stagnare determinată de incursiunile pecenego-cumane și tătărești. Ulterior, după reinstaurarea autorității imperiale bizantine la Constantinopol (1261) negustorii genovezi așezați la gurile Dunării sau la limanul Nistrului, vor **revitaliza** așezările urbane de aici și indirect **Baia și Siretul**, situate spre capătul de nord al segmentului acestei artere comerciale ce străbătea Moldova.⁶⁷⁵

Secolele XIII-XV au constituit pentru Moldova una dintre perioadele cele mai înfloritoare a vieții sale medievale, etapă în care teritoriul viitorului stat moldovean a fost antrenat în comerțul intercontinental al orașelor Hansei cu Orientul, pe aici trecând cel mai important drum al Poloniei spre Marea Neagră, care era în realitate un debușeu al negoțului orașelor hanseatice și flamande spre lumea orientală.⁶⁷⁶

Căile comerciale care veneau din orașele flamande și hanseatice prin portul Danzig (Gdansk) și de la Ploțc se uneau, în cetatea Liovului,⁶⁷⁷ cu cele ce veneau din Wroclaw și Cracovia. De aici, negustorii poloni, germani, ruși (ruteni), armeni, tătari, moldoveni și de alte origini cumpărau produsele orașelor Germaniei și Flandrei⁶⁷⁸ de la comercianții Hansei care luau calea, împreună cu cerealele Podolei, fie spre bogata cetate genoveză Caffa din Crimeea,⁶⁷⁹ fie spre Cetatea Albă, de unde erau transportate până în îndepărtata insulă Cipru⁶⁸⁰ sau în Italia.

Târgurile și orașele Țării Haliciului⁶⁸¹ (Rusia Roșie, Galiția orientală, n.n.) au constituit o importantă verigă de legătură între comerțul hanseatic și cel oriental, practicat de negustori germani, armeni, evrei, tătari etc., o verigă în derularea acestui negoț formând-o micile așezări de pe văile Nistrului, Prutului și Siretului.

⁶⁷⁵ Sergiu Iosipescu, *Constituirea statelor feudale - expresie a procesului istoric de dezvoltare a poporului român în vatra strămoșească*, în: "File din istoria militară a poporului român", studii, vol. 10, București, Editura Militară, 1982, p. 67; Petre P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969, pp. 272-278.

⁶⁷⁶ Petre P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu, în Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 83.

⁶⁷⁷ Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 14.

⁶⁷⁸ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁷⁹ *Ibidem*; Nicolae Iorga, *Istoria comerțului...*, vol. I, p. 76.

⁶⁸⁰ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁸¹ Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă...*, p. 122.

După încorporarea cnezatului Haliciului, Volâniei și a orașului Liov (puternic centru al neguțătorilor germani) la Polonia, între 1349 -1356 de către Cazimir cel Mare⁶⁸² și mai ales după constituirea uniunii polono-lituaniene de la Krewo⁶⁸³ (1385), situația devine extrem de favorabilă mutării centrului de greutate al terminalului marelui drum comercial la Cetatea Albă în detrimentul drumului "tătărăsc" prin Luțc și Vladimir la Caffa, aspect reliefat și prin actul de vasalitate al lui Petru I Mușat (1387) prin care Moldova se desprindea total de coroana Sf. Ștefan și devenea obedientă de Cracovia. De acum, pentru aproape un secol, orașele-porturi moldovene de la Dunăre și Mare vor deține primatul comerțului dintre Orient și Occident.

Polonia și Ungaria, aliate în lupta cruciată împotriva tătarilor și a "păgânilor" lituanieni, s-au întâlnit ca rivale în tendința lor de a controla noul drum moldav care cobora spre limanul Nistrului și Marea Neagră, legând negoțul german din Polonia și Galiția de navigația italiană a coloniilor genoveze și venețiene, fapt subliniat și de Gheorghe I. Brătianu în "**Tradiții istorice despre întemeierea statelor românești**".⁶⁸⁴

"De atunci - spune Petre P. Panaitescu⁶⁸⁵ - drumul tătărăsc (la Caffa, n.n.) este părăsit și locul lui este luat de drumul moldovenesc"⁶⁸⁶ ce duce la Cetatea Albă. "În acest chip - continuă istoricul menționat - a fost deschis un mare drum de comerț spre Orient. Mărfurile din Germania și Flandra, mai ales postavurile, erau cumpărate de genovezi și armeni în Moldova, care aduceau în schimb produse orientale (stofe, vinuri, piper și sclavi)".⁶⁸⁷

3. Orașe-etapă apărute în mod spontan în interfluviul Prut-Nistru, pe drumul comercial ce urma valea Nistrului

De-a lungul acestui drum situat pe valea Nistrului au apărut o serie de orașe printr-o evoluție spontană a așezărilor rurale.

În opinia istoricului Alexandru I. Gonța exprimată în "**Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVI**", lucrare apărută în 1989, la 12 ani după dispariția prematură a autorului, "*pe drumul Nistrului, pornind de la Liov, situat spre nord-est și nu departe de izvoarele Nistrului, negustorii..., după ce treceau apa prin vad, se opreau la Hotin,*

⁶⁸² *Istoria lumii în date*, Editura enciclopedică română, București, 1969, p. 124.

⁶⁸³ Ibidem.

⁶⁸⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiții istorice despre întemeierea statelor românești*, București, Institutul de Istorie Universală "Nicolae Iorga", 1945, pp. 142-143.

⁶⁸⁵ Petre P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 78.

⁶⁸⁶ Ibidem.

⁶⁸⁷ Ibidem.

oraș amintit de documente la începutul secolului al XIV-lea... unde făceau primul popas".⁶⁸⁸

Hotinul s-a constituit ca așezare la un străvechi vad al Nistrului, pe malul drept, moldovenesc, al fluviului, în proximitatea cetății omonime clădită pe o stâncă ce domina împrejurimile și controla vadul, și deci întregul trafic comercial și militar de aici.

Cea mai veche mențiune documentară a localității apare într-un document al Vaticanului datat 15 februarie 1310 care amintește de existența unui episcop catolic aici: "*avemo comtanti per lo vescovo da Chocina (Hotin, n.n.) suo chapelano*".⁶⁸⁹

Existența unui episcopat catolic la Hotin și altora similare la Cosmin ("Cusmineh"), Siret ("Cereth"), Baia ("Moldavia"), Chilia ("Licostoni") ori Cetatea Albă ("Albi Castri") s-a înscris în puternica ofensivă catolică ce a afectat nu numai teritoriile extracarpătice românești, ci și întreaga Podolie, cu repercul uni până în Crimeea și Balcani. Chiar după desființarea scaunului episcopal hotinean, tradiția lui s-a perpetuat încă mult timp. Astfel pe harta Moldovei alcătuită de Georg Reichersdorf în prima jumătate a secolului al XVI-lea, orașul Hotin era reprezentat prin două turnuri (unul având deasupra o cruce, care desemna existența unei reședințe episcopale), și legenda "*Choczym episc*".⁶⁹⁰ Referitor la originea cetății și a așezării de la Hotin, cronicarul polon Jan Dlugosz le-a atribuit inițiativei suveranului Poloniei Cazimir cel Mare (1333-1370) de după victoria raportată asupra tătarilor și soldată cu alungarea acestora din Podolia și ținuturile învecinate, ocazie cu care a mai construit și alte cetăți, între care menționa Camenița, Țețina, Bacota etc.⁶⁹¹

La rândul său, Nicolae Iorga apreciază în "**Les châteaux o ci entaux en Roumanie**" că în momentul întemeierii Moldovei, Hotinul "*était connu depuis longtemps étant une place très importante*",⁶⁹² de asemenea și celelalte cetăți menționate care au fost reparate sau mărite din ordinul suveranului amintit.

⁶⁸⁸ Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 26-27.

⁶⁸⁹ *Monumenta Hungariae Vaticana*, seria 1, vol. II, 1885, p. 456, apud Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția patrimoniului cultural național, Biblioteca monumentelor istorice din România, 1974, p. 369.

⁶⁹⁰ Alexandru Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, III, pp. 134-135, harta.

⁶⁹¹ "Cum notorium, publicum et clarum sit, quod terram praedictam Casimirus secundus, rex Poloniae, sub Tartaris conquisivit; et multis illam tenens pacifice temporibus, multa castra videlicet Kamyeniecz, Chaczen (Hotin, n.n.), Czeczny (Țețina, n.n.), Bacuta... et alia vel muro lignis construxit", vezi: Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae*, libri XII, Lipsiae, 1711, II, col. 33, apud C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 234, nota nr. 9.

⁶⁹² Nicolae Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXII (1929), pp. 60-61.

Constantin C. Giurescu a adoptat o poziție similară afirmând că *"prezența unui episcop la Hotin, în 1310, ne îngăduie să credem că așezarea luase încă de atunci o anumită dezvoltare și că, în preajma ei, se afla, la acea dată, o cetate pe malul Nistrului"*.⁶⁹³

Orașul și cetatea Hotinului, ca și Țețina și Hmielovul, împreună cu întreaga Podolie au ajuns în stăpânirea lituanienilor ca urmare a victoriei acestora asupra tătarilor la Apele Albastre (1351). Ulterior, Teodor Koriatovici a cedat Podolia regelui Ungariei, Ludovic de Anjou (la 1354), cu excepția cetăților care, conform cronicii ruse a lui Bychowic, au fost lăsate *"volohilor"* (românilor, n.n.).⁶⁹⁴

Afirmațiile cronicii lui Bychowic dovedesc faptul că orașul Hotin s-a aflat sub stăpânire moldovenească cu cinci ani înainte de constituirea statului independent moldav (1359) iar ulterior orașul va fi menționat printre orașele *"volohi"* pe lista rusă alcătuită spre sfârșitul secolului al XIV-lea.⁶⁹⁵

*"De aici, din târgul (Hotin, n.n.) pomenit pentru prima dată în documentele de la Alexandru cel Bun, la 1400, și punct important de vamă (la graniță, n.n.), fixat de același voievod pe drumul spre Podolia și menționat și în celelalte privilegii, se îndreptau spre est, atingând din nou Nistrul la Otaci sau Atachi din fața Moghilevului, alt loc de vamă numit și Vama Stâncii... De la Otaci, drumul cobora pe dreapta Nistrului la Soroca (unde o altă cetate străjuia la hotar, spre sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea)"*⁶⁹⁶. Cetatea Soroca, construită inițial din lemn și pământ și refăcută ulterior din piatră, a fost ridicată în special pentru a se adăposti între zidurile ei **locuitorii târgului și călătorii** în timpul popasurilor, expuși prădăciunilor tătarăști până târziu, în vremea domniei lui Vasile Lupu. Deși cetatea este atestată documentar abia la 12 iulie 1499,⁶⁹⁷ **târgul Sorocăi** este mult mai vechi decât mențiunea documentară. *"După ce străbătea târgul, drumul continua să coboare mai departe, pe dreapta (Nistrului) până la Orheiul Vechi, cu cetatea sa ridicată în același scop ca aceea a Sorocăi... Târgu Orhei, (s.n.) unde în secolul al XVI-lea se făceau frumoase bălciuri, pe care tătarii le pândeau, cu cetatea*

⁶⁹³ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, pp. 234-235.

⁶⁹⁴ "...a horody osady Volochi", vezi: C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 235, nota 1.

⁶⁹⁵ M.N. Tihomirov, *Spisok russkikh gorodov dalnih i bližnih* (Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate), în *Istoriceskie zapiski* (Scrieri istorice), Moscova-Leningrad, 40 (1952), p. 223, apud C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁹⁶ Alexandru Gonța, *op. cit.*, loc. cit.

⁶⁹⁷ Cetatea Soroca este menționată în tratatul de pace încheiat la 12 iulie 1499 între Moldova lui Ștefan cel Mare și Polonia lui Ioan Albert, când, printre semnatori apare ca martor și un anume "Coste, pârçălab de Soroca", vezi: Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, *Hrisoave și cărți domnești (1497-1503)*, București, Atelierele grafice Socer & Co, 1913, p. 427.

sa din mijlocul codrului cu același nume a apărat de multe ori populația și negustorii de cetele prădalnice până la căderea sub turci”.⁶⁹⁸

Conform opiniei exprimate de Victor Spinei în **“Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)”**, orașul Orheiul Vechi, ar data din perioada dominației politice a Hoardei de Aur asupra spațiului carpato-nistrean,⁶⁹⁹ aspect menționat anterior.

Prima atestare documentară a Orheiului este mult mai târzie, datând din 1 aprilie 1470 când, între martorii unui act emis de cancelaria lui Ștefan cel Mare este trecut și pârălabul **“Gangur al Orheiului”**.⁷⁰⁰ Situat pe Răut, la 20 km. de confluența lui cu Nistrul, într-o zonă stâncoasă, puțin favorabilă agriculturii, orașul își va schimba vatra înainte de 10 mai 1574, când un document amintește de un loc **“din sus de vechiul Orhei, unde cade drumul Orheiului Vechi în Răut”**.⁷⁰¹

Săpăturile arheologice au relevat faptul că orașul, amplasat pe o înălțime dominantă, era apărat din trei părți de meandrele Răutului, singura cale de acces fiind protejată de două șiruri de fortificații compuse din șanțuri și valuri de pământ cu palisade. Potrivit estimărilor arheologilor, suprafața orașului era de circa 2 km².⁷⁰²

Orașul de pe Răut este dovedit arheologic ca centru urban încă din secolul al XIV-lea.⁷⁰³ Vestigiile unor băi, descoperite de G. D. Smirnov și datate în secolul al XV-lea, dovedesc faptul că băile aveau sistem de încălzire cu aer cald adus prin olane din ceramică, atestând un nivel ridicat de civilizație citadină.⁷⁰⁴ Săpăturile arheologice au relevat și existența unui atelier (datând din secolul al XV-lea) care producea **“detalii arhitecturale din cărămidă roșie arsă”** și **“plăci de sobă (cahle, n.n.)”**.⁷⁰⁵

“De la Orhei, drumul urma un timp râul chiar pe albie și apoi se orienta cu direcția spre Chișinău... ca după străbaterea acestuia să cotească brusc spre est la Tighina... unde era vad de trecere spre Tartaria și al treilea punct de vamă pe acest drum, pentru negustorii ce veneau de

⁶⁹⁸ Alexandru Gonța, *op. cit.*, loc. cit.

⁶⁹⁹ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 203.

⁷⁰⁰ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, documentul din 1 aprilie 1470, p. 146.

⁷⁰¹ Aurel Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 18.

⁷⁰² Victor Spinei, *op. cit.*, loc. cit.

⁷⁰³ G.D. Smirnov, Cercetările arheologice de la Orheiul Vechi, în *Kratkie soobșcenii o dokladah i polevîh issledovaniiah instituta istorii materialnoi kulturi* (Scurte comunicări privind rapoartele și cercetările de campanie ale Institutului de istorie a culturii materiale), Chișinău, 1954, nr. 56, pp. 24-39, apud C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 253.

⁷⁰⁴ G.D. Smirnov, *op. cit.*, pp. 30-32.

⁷⁰⁵ Idem, Cărămizi decorative din orașul moldovenesc Orheiul Vechi, în: *“Izvestiia moldovskogo filiala akademii nauk SSSR”*, Chișinău, nr. 4 (31), 1956, pp. 67-74; Idem, Producerea plăcilor de sobă din lut roșu și practicarea reconstrucției sobelor după materialele de la Orheiul Vechi, *ibidem*, p. 75-89, apud C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 254.

la Caffa ori plecase spre ea sau chiar și pentru cei ce mergeau la Cetate Albă..."⁷⁰⁶

Vadul de la Tighina oferea condiții optime de acostare corăbiilor care urcau în amonte sau coborau în aval pe Nistru. De altfel, chiar denumirea localității, dată de cuceritorii tătari și apoi de turci, menționată în cele mai vechi documente slavo-române, era "Tighineachici" sau "Tighineacheci", nume compus din denumirea localității Tighinea (Tighina) și "checi" sau "chici" care înseamnă în limbajul popoarelor de stepă "vad, loc de trecere", punct de vedere susținut de Constantin C. Giurescu în **"Târguri sau orașe și cetăți moldovene"** ⁷⁰⁷ Numele de "checi" sau "chici" este destul de întâlnit în topografia românească, un chici este în dreptul Hârșovei pe Dunăre,⁷⁰⁸ un altul în dreptul ostrovului și grindului Zătoacei din județul Tulcea,⁷⁰⁹ altele la gura Siretului,⁷¹⁰ în fața Brăilei,⁷¹¹ și la Măcin.⁷¹² Cel mai cunoscut "chici" este cel din fața Silistrei, vad pe unde se făcea trecerea în Țara Românească.⁷¹³

Aceste toponime l-au determinat pe istoricul amintit să conchidă că *"vechiul nume sub care apare așezarea în privilegiile comerciale din 1408, 1434 și 1456, înseamnă în realitate «vadul Tighinei», «locul de trecere de la Tighinea»"*.⁷¹⁴ Pe aici, afirma el, *"trecea una din ramurile marelui drum de negoț transcontinental Marea Neagră-Marea Baltică; pe aici duceau negustorii lioveni marfa lor, apoi vitele cornute și oile moldovenești, către «ținutul tătăresc»; pe aici coborau, în sfârșit, negustorii și pelerinii ruși spre peninsula Balcanică"*.⁷¹⁵

Aici a existat, încă din secolul al XIV-lea - după cum afirma Nicolae Iorga în **"Les châteaux occidentaux en Roumanie"** - o cetate *"vers la motié du XIVe siècle"* ⁷¹⁶ al cărui nume este *"plus ancien, d'origine russe ou polonaise Téhine"*.⁷¹⁷

Devenită Bender sub stăpânire turcească, importanța cetății și orașului au crescut. De altfel, în turco-tătară topicul "bender" desemnează

⁷⁰⁶ Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, loc. cit.

⁷⁰⁷ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 293.

⁷⁰⁸ George Ioan Lahovari. Constantin I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic*, vol. II, fascicula a II-a, București, Societatea Geografică Română, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1899, p. 363.

⁷⁰⁹ Ibidem

⁷¹⁰ Ibidem

⁷¹¹ Ibidem

⁷¹² Ibidem

⁷¹³ Ibidem

⁷¹⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 294.

⁷¹⁵ Ibidem

⁷¹⁶ Nicolae Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, p. 63

⁷¹⁷ Ibidem

un "port", după cum aprecia T. Hotnog în studiul "Numele topic Bender".⁷¹⁸

Drumul se ramifica la Tighina, o ramură se îndrepta prin Căușani la Ciubărcin (Ciobărciul sau Ciubărciul), sediul de mai târziu al pârcălabilor de la Cetatea Albă după căderea acesteia sub turci, de unde, "*prin Purcani atingea Cetatea Albă... Cealaltă ramură trecea Nistrul și ducea la Oceakov*",⁷¹⁹ unindu-se cu drumul care pleca din Chilia de-a lungul coastei nordului Mării Negre peste Cetatea Albă, Cociubei, Oceakov și mergea prin trecătoarea Perekop la Caffa.⁷²⁰

În legătură cu orașul Ciubărcin menționăm că era situat pe Nistru, la sud de Tighina. El apare pentru prima oară într-un document datat 8 aprilie 1528. Acest document constituie un act de danie prin care Petru Rareș dăruia lui Toader logofătul satul Starosilți, din care o treime aparținuse unui anume "*Fătul pârcălab de Ciobărcii*",⁷²¹ parte pentru care domnul îl despăgubise pe sus-numitul pârcălab printr-un alt sat, Stoborăni din ținutul Horincea.⁷²²

Așezarea apare ca târg pe harta lui Georg Reichersdorf, unde este reprezentată grafic tot prin două turnuri, ca și Tighina. Numele este tipărit greșit: "*Tubarcza*"⁷²³ dintr-o eroare a gravorului.

Izvoarele istorice externe (polone) de secol XVI îl menționează ca "civitas"⁷²⁴ sau "oppidum",⁷²⁵ adică oraș.

Ca și alte orașe moldovene sau muntene, Ciubărcinul este o așezare mult mai veche decât aceste atestări documentare. În acest sens menționăm afirmația unui călător maghiar care trecând pe aici în primăvara anului 1706, a susținut că orașul a fost colonizat cu unguri husiți "*încă pe timpul regelui Ladislau*",⁷²⁶ cel căzut în bătălia de la Varna (1444).

⁷¹⁸ T. Hotnog, *Numele topic Bender*, în "Revista istorică română", București, VIII (1938), pp. 241-242.

⁷¹⁹ Alexandru I. Gonța, *op.cit.*, loc. cit.

⁷²⁰ Ibidem.

⁷²¹ D.I.R., A, Moldova, Veacul XVI, vol. I, p. 297.

⁷²² Ibidem.

⁷²³ Alexandru Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice...*, III, pp. 134-135; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...* (harta lui Georg Reichersdorf), p. 214.

⁷²⁴ Starostele polon Nicolae Sienyawski menționa, într-un document redactat la 24 august 1551, că fostul domnitor Iliș stăpânea, în afară de orașele Silistra, Tulcea, Babadag, Oceacov - dăruite lui de către Soliman Magnificul după trecerea la mahomedanism - și o serie de orașe moldovene, între care enumera: Galați, Reni, Lăpușna, Kygietz precum și "civitem Czuburcza (Ciubărcin, n.n.)", vezi în acest sens: Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 330.

⁷²⁵ Într-un document din 7 iunie 1562 este amintit un anume "Degiene ex oppido Chreberche (Ciubărcin, n.n.) ad fluvium Nester", vezi: Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente...*, II, partea 1, p. 430.

⁷²⁶ Thaly - Kálman, *Bessarábiai Magyarok (Maghiarii din Basarabia)*, în "Századok (Secole)", II (1868), p. 582.

Analiza izvoarelor istorice interne și externe l-au determinat pe Constantin C. Giurescu să afirme că ungurii din Ciubărcin fiind husiți, așezarea lor aici "a trebuit să se petreacă, după toate probabilitățile, în secolul al XV-lea, fie pe vremea lui Alexandru cel Bun, cum cred unii cercetători ai husitismului, fie mai târziu, în timpul fiilor acestuia sau al lui Ștefan cel Mare. În orice caz - conchide istoricul amintit - Ciubărcin a existat ca târg (s.n.) pe vremea lui Ștefan cel Mare."⁷²⁷

Orașul se va dezvolta îndeosebi după cucerirea Cetății Albe de către turci (1484), având o evoluție ascendentă până în 1538 când Bugeacul și Tighina au fost anexate Imperiului otoman.

Pe drumul comercial ce urma Valea Nistrului, numit de Emil Diaconescu în "**Vechi drumuri moldovenești**", "*șleahul tătareasc*"⁷²⁸ iar de Nicolae Iorga în "**Is oria r mân or prin călători**", "*drumul mării*",⁷²⁹ au călătorit la Cetatea Albă negustorii din nord-estul Rusiei și Podoliei. Tot pe el a coborât în drumul său spre Cetatea Albă, arhidiaconul rus Zosima, în anul 1420.⁷³⁰ Drumul era socotit (în 1416), de călugărul rus Epifanie din Veliki Sluszk, ca cea mai directă legătură a Rusiei cu Constantinopolul și era folosit cu predilecție de ruși fiind preferat altor drumuri care coborau la mare prin Crimeea.⁷³¹ Scriitorul polon T. Sarnieki, îl numește într-o lucrare apărută pe la 1580 "*șleahul valah*".⁷³²

Deși drumul comercial de pe valea Nistrului a servit mai mult intereselor comerciale ale Rusiei în secolele XIV-XV, nefiind menționat în documentele vremii emanate din cancelariile domnitorilor moldoveni, ca fiind prevăzut în privilegiile acordate de aceștia negustorilor lioveni, a fost totuși înzestrat cu puncte de vamă și puternice cetăți de apărare în care erau încartiruite garnizoane moldovenești. Existența cetăților de apărare și dezvoltarea unor **târguri și orașe** pe lângă aceste puncte întărite sunt argumente suficiente în opinia lui Al. Gonța pentru a demonstra folosirea acestui important drum comercial de negustorii Poloniei și nord-estului Europei.⁷³³

⁷²⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215.

⁷²⁸ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 73.

⁷²⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a, București, Casa Școalelor, 1928-1929, p. 24.

⁷³⁰ Ion Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16 Jahrhundert*, Czernowitz, 1912, p. 19-20, apud Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, 28.

⁷³¹ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 82; I. Nistor, "*Handel and Wandel....*", p. 20, apud Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, p. 28.

⁷³² T. Sarnieki, *Descriptio veteris et novae Poloniae* (citată după I. Nistor, "*Handel und Wandel....*", p. 20), apud Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, p. 28.

⁷³³ Alexandru Gonța, *op. cit.*, loc. cit.

Încercarea polonilor de a avea în anul 1415 un nou port la mare în sudul Lituaniei, în localitatea tătărească Cociubei⁷³⁴ - situată pe viitorul amplasament al Odessei de mai târziu - prin care să debușeze grânele lor în bazinul Mării Negre, și de aici spre Constantinopol s-a datorat probabil încordării relațiilor moldo-polone. Ideea polonezilor de a evita drumul de pe malul drept al Nistrului prin constituirea unei noi rute comerciale pe stânga Nistrului, deci pe pământ polono-lituanian nu s-a putut materializa, ei fiind nevoiți să recunoască starea de fapt și să continue să utilizeze vechile drumuri comerciale ale Moldovei spre orașele-porturi de la Marea Neagră,⁷³⁵ îndeosebi spre Cetatea Albă și de aici spre Crimeea.

4. Orașe-etapă situate între Siret și Prut

Al doilea drum care unea orașele Poloniei, îndeosebi Liovul, de Marea Neagră și Dunăre prin Moldova, era cel situat în interfluviul Siret-Prut. Și de-a lungul acestui important tronson comercial s-au dezvoltat orașe prin evoluția spontană a așezărilor rurale existente anterior, care trecând prin faza preurbană, au devenit ulterior târguri sau orașe.

Negustorii plecați din Liov și ajunși la Colomeea urmau acest drum pe malul stâng al Prutului, prin Snyatin, Hmeliov, Șepeniț și treceau râul pe malul drept, în fața Cernăuțiului, apărat de cetatea Țețina. Această cetate, situată pe o înălțime la nord-vest de Cernăuți, proteja atât orașul, cât și vadul Prutului pe unde trecea ramura principală a marelui drum transcontinental ce lega Dunărea maritimă cu țărmul Balticei.

Pe acest drum, după cum afirma Alexandru Gonța în lucrarea citată, *“trecând prin punctele de vamă Camenița, Hotin, Snyatin și Cernăuți, negustorii tăiau regiunea dintre Nistru și Prut... până la Lipscași. Aici (drumul, n.n.) trecea Prutul prin vad și, apoi prin Rădăuți... ajungea la Dorohoi...”*.⁷³⁶ Dorohoiul este menționat documentar pentru prima dată într-un act din 6 octombrie 1407 prin care Alexandru cel Bun și boierii moldoveni reînnoiau la Liov, omagiul prestat regelui Poloniei, Vladislav Jagello în 1404. Între semnatari apare și *“pan Mihail de la Dorohoiu”*,⁷³⁷ pârcălabul ținutului Dorohoi care rezida în acest oraș. Un an mai târziu (8 octombrie 1408) orașul Dorohoi apare în privilegiul comercial acordat de

⁷³⁴ Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae*, vol.I, Lipsca, 1711, col. 367; apud Al.Gonța, *op.cit.*, p. 28.

⁷³⁵ Alexandru Gonța, *op. cit.*, loc.cit.

⁷³⁶ Ibidem.

⁷³⁷ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 628 (textul slav) și 629 (traducerea).

Alexandru cel Bun negustorilor lioveni, ca un punct vamal important pentru negustorii care exportau cai la Camenița, în Polonia.⁷³⁸

Constantin C. Giurescu a susținut că Dorohoiul a existat ca târg "*încă înainte de întemeierea statului moldovean*",⁷³⁹ servind "*drept centru de schimb pentru numeroasele și vechile sate de pe podișul Dorohoiului*".⁷⁴⁰

Aici și-a avut reședința, după cum afirma Miron Costin, velvornicul din Țara de sus.⁷⁴¹

Orașul a avut **hotar**, menționat într-un document din 1 iunie 1522 prin care Ștefăniță a întărit mai multor locuitori "*acea bucată de pământ ce-au rămas din hotarul târgului Dorohoiului*".⁷⁴²

De la Dorohoi, negustorii, în loc să urmeze calea mult mai facilă de pe valea Prutului, dar aflată sub amenințarea incursiunilor tătarăști (destul de frecvente în acele vremuri) preferau să parcurgă un traseu ce străbătea o regiune deluroasă și împădurită care în timpul ploilor de primăvară și toamnă devenea impracticabil. Pe acest drum ajungeau la **Botoșani**. Așezarea, situată la zona de contact între podișul înalt, împădurit și câmpia Prutului mijlociu, a beneficiat de o excelentă piață de schimb, atât pentru produsele agricole, cât și pentru comerțul cu animale, îndeosebi cornute mari.

Despre începuturile organizării orășenești ale Botoșanilor, adică despre momentul în care satul, dezvoltat pe lângă un vechi **loc de schimb**, a primit de la domnie privilegiul autonomiei administrative și al dreptului de **târg**, devenind, după cum afirma Eugenia Greceanu în "**Ansamblul urban medieval Botoșani**", "*o comunitate autonomă, dependentă direct de domnie, privilegiată și închisă*",⁷⁴³ nu se știe nimic precis, vechile arhive ale orașului fiind distruse de invaziile endemice. Dacă afirmația sa este corectă în ceea ce privește autonomia, dependența de domnie și existența unor privilegii de care beneficia comunitatea orășenească de aici și din orice așezare de tip urban situată în spațiul extracarpatic, nu același lucru putem spune și despre faptul că această societate era închisă - cum susține autoarea - lucru perfect adevărat doar în Europa Occidentală și Centrală, dar nu și la noi, orașele noastre fiind, prin excelență, orașe deschise, ca și cele bizantine.

⁷³⁸ "Iar cine va duce cai sau iepe la Camenița, cei-ar trebui să dea în Siret (vamă, n.n.), tot aceia va da în Dorohoiu și cei-ar trebui să dea în Cernăuți, tot aceia va da în Hotin", vezi Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 632 (text slav) și p. 635 (traducerea).

⁷³⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 222

⁷⁴⁰ Ibidem.

⁷⁴¹ Miron Costin, *Opere*, ediția Petre P. Panaitescu, p. 238 și 387.

⁷⁴² *D.I.R., A, Veacul XVI*, vol. I (1501-1550), București, Editura R.P.R., 1953, doc. nr. 174, p. 198

⁷⁴³ Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, Muzeul Național de Istorie a R.S.R., 1981, p. 5.

De asemenea, problema așa-ziselor privilegii orășenești nu se întemeiază pe existența unor documente de cancelarie , ci pe extrapolarea trăsăturilor orașelor occidentale în spațiul românesc.

Nicolae Iorga, în *"Inscripții botoșănene"* a afirmat că *"Botoșanii trebuie să fi fost încă un sat... până în timpul domniei lui Petru Rareș care a dăruit noul târg întemeiat poate cu un privilegiu de la el, pentru a ține iarmaroace, bâlcuiri, Doamnei sale Elena..."*.⁷⁴⁴

În realitate, târgul Botoșani era mult mai vechi, originea lui pierzând-se în negura timpurilor. El este probabil anterior întemeierii statului moldovean, dacă avem în vedere pisania bisericii armenești de aici (datată 1350),⁷⁴⁵ considerată de Vlad Bănățeanu în lucrarea *"Armenii în istoria și în viața românească"*, cea mai veche biserică de rit armenesc din România.⁷⁴⁶

Prima mențiune documentară care amintește această așezare urbană este un vechi letopiseț scris la curtea lui Ștefan cel Mare, care spune că *"în anul 6947 (1439) au venit tătarii și au prădat până la Botoșani"*,⁷⁴⁷ știre preluată ulterior de Grigore Ureche în *"Letopisețul Țării Moldovei"* : *"Scrie letopisețul nostru că în anii 6947 (1439) noiembrie 28, intrat-au în țara noastră oaste tătărească de au prădat și au ars până la Botoșani și au ars și târgul Botoșanilor"*.⁷⁴⁸

Victor C. Nădejde și Ion Țitu în *"Dicționarul geografic al județului Botoșani"* afirmau, la 1891, că: *"târgul Botoșanii și însemnătatea comerțului său datează din vremurile cele mai demult ale Moldovei"*.⁷⁴⁹

Afirmația lor era fundamentată pe un studiu anterior realizat de Alexandru Papadopol - Calimachi (*"Notiță istorică despre orașul Botoșani"*) care considera că existența târgului este dovedită încă din anul 1401,⁷⁵⁰ când cronicile menționează Botoșanii printre ținuturile puse de Alexandru cel Bun sub autoritatea mitropoliei de Suceava.

Momentul "aparitiiei" târgului este situat de Nicolae Zaharia și Emilia Zaharia între sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor,⁷⁵¹

⁷⁴⁴ Nicolae Iorga, *Inscripții botoșănene*, București, 1905, pp. 6-7.

⁷⁴⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 196.

⁷⁴⁶ Vlad Bănățeanu, *Armenii în istoria și în viața românească*, București, 1938, pp. 26-27.

⁷⁴⁷ Cronicile slavo-române..., p. 6.

⁷⁴⁸ Grigore Ureche vornicul, Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a III-a comentată de C.C. Giurescu, Craiova, f.a., p. 20.

⁷⁴⁹ Victor C. Nădejde, Ion Țitu, *Dicționarul geografic al județului Botoșani (în anul 1891)*, București, 1895, p. 53.

⁷⁵⁰ Alexandru Papadopol-Calimachi, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, în *"Analele Academiei Române"*, seria a II-a, București, tom. VIII (1885-1886), secțiunea II, pp. 100-101.

⁷⁵¹ Neculai Zaharia, Emilia Zaharia, Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în câmpia Jijiei superioare din județul Botoșani, în *"Din trecutul județului Botoșani"*, Botoșani, 1974, p. 144.

punct de vedere considerat de Eugenia Greceanu "excesiv de prudent".⁷⁵²

Aceasta, bazându-se pe considerente geografice și economice, afirmă că "târgul-oraș (Botoșani, n.n.) datează din veacul al XIV-lea, fiind precedat de o așezare de veac XIII",⁷⁵³ ipoteză pe deplin justificată, în opinia ei, "de întâlnirea, condiționată istoric a drumurilor comerciale",⁷⁵⁴ fapt dovedit și de cercetările arheologice de pe raza județului, ce au relevat un mare număr de așezări rurale în veacul al XIV-lea care, în a doua jumătate a secolului amintit, au început să graviteze "către viitorul centru orășenesc care vor deveni Botoșanii".⁷⁵⁵

Vechea pecete a târgului reprezintă un păun, fapt ce l-a determinat de Constantin C. Giurescu să afirme că veacuri de-a rândul orașul a fost un apanaj al doamnei, soția voievodului,⁷⁵⁶ cel puțin din vremea lui Petru Rareș, până târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, punct de vedere preluat de la Alexandru Papadopol-Calimachi.⁷⁵⁷

De la Botoșani drumul se îndrepta, pe valea Bahluiului, până la Hârlău, oraș așezat într-o regiune de podgorie, la 8 kilometri de Cotnari, în proximitatea carierelor de piatră de la Deleni de unde se extrăgea o rocă specială din care se făceau pietre de moară. Hârlăul a fost una dintre primele reședințe domnești ale Moldovei unde își avea "curtea" sa ("Curia") doamna Mușata (sau Margarita), mama voievozilor Petru I și Roman I. Aici s-a emis primul document intern moldovenesc păstrat până în zilele noastre. Este vorba despre documentul emis de cancelaria domnească la 1 mai 1384 prin care Petru I Mușat dona bisericii Sfântul Ioan Botezătorul din orașul episcopal Siret venitul cântarului de aici. Documentul a fost dat: "in villa Horleganoio (Hârlău, n.n.), in curia matris nostre carrissime",⁷⁵⁸ la curtea mamei voievodului.

Termenul "villa" este tradus de Mihai Costăchescu prin **târg**⁷⁵⁹ sau "**oraș**",⁷⁶⁰ ori **cetate** cum apare și în versiunea traducătorului "**Documentelor istorice românești**",⁷⁶¹ punct de vedere împărtășit și de Constantin C. Giurescu,⁷⁶² iar nu prin sat, sens pe care îl are în majoritatea

⁷⁵² Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 7.

⁷⁵³ Ibidem.

⁷⁵⁴ Ibidem.

⁷⁵⁵ Victor Spinei, Rodica Popovici Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum - Botoșani din anii 1970-72*, în "Din trecutul județului Botoșani", Botoșani, 1974, p. 131.

⁷⁵⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 196-197.

⁷⁵⁷ "Până la 1819 sau până la 1830", vezi Alexandru Papadopol-Calimachi, *op. cit.*, p. 106.

⁷⁵⁸ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 5; *D.I.R., A, Moldova*, vol. I, p. 2.

⁷⁵⁹ "în târgul Hârlău", vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 6 (traducere).

⁷⁶⁰ "în orașul Hârlău", *ibidem*.

⁷⁶¹ *D.I.R., A, Moldova, Veacul XIV, XV*, vol. I, (1384-1475), București, Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 2.

⁷⁶² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 227

actelor medievale.⁷⁶³

Termenul de târg acordat Hârlăului este menționat într-un document emis de Ștefan cel Mare la 28 mai 1470 prin care domnitorul dăruiește mănăstirii Putna o vie în hotarul orașului, "*din târgul Hârlăului*".⁷⁶⁴

Ulterior, într-un document emis de cancelaria aceluiși domnitor la 23 noiembrie 1499, locuitorii Hârlăului sunt numiți "*orășeni*".⁷⁶⁵ În documentele latinești emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, orașul este numit și "*Bahlovia*", adică orașul de pe Bahlui.⁷⁶⁶

Centru viticol vestit, orașul **Cotnari** este situat pe același drum ce urma valea Bahluiului, la 8 kilometri sud de Hârlău. De aici plecau butiile cu vin renumit care ajungeau departe peste granițele țării. Așezarea de la Cotnari este premergătoare întemeierii statului moldovean, arheologii relevând pe aria ei numeroase vestigii ceramice din secolul al XIII-lea.⁷⁶⁷

Deși data la care așezarea de la Cotnari a devenit târg este greu de precizat, Constantin C. Giurescu o pune în relație cu colonizarea elementelor săsești și ungurești care "*a putut avea loc și în secolul al XIV-lea, dar și înainte, odată cu colonizarea Băii*".⁷⁶⁸

Prima mențiune documentară a localității apare în hrisovul din 5 octombrie 1448 prin care Petru voievod dăruiește mănăstirii din Poiana 9 vase de vin "*din desetina noastră, sau de la Hârlău, sau de la Cotnari*".⁷⁶⁹

De aici, drumul se îndrepta spre sud până la punctul de vamă din **Târgul Frumos**, oraș menționat documentar într-un act emis la 6 octombrie 1448 prin care Alexandru al II-lea dăruiește aceleiași mănăstiri, între altele, și "*toată ceara din Târgul Frunmos*".⁷⁷⁰ Ulterior, Târgul Frumos apare ca punct vamal unde se percepea vama mică pentru produsele interne. Evident, Târgul Frumos este o așezare ceva mai veche decât prima sa menționare documentară, fiind, ca majoritatea orașelor moldovene și muntene, un oraș de origine **spontană**, inițial o aglomerare demografică, un **loc de târg și de popas** pentru călătorii care foloseau acest drum, deci, un **oraș-etapă**.

⁷⁶³ Este interesantă traducerea pe care o dă A. Bartal, în *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, apărut la Leipzig, în 1901 care la pagina 698 traduce villa prin urbs, ville, adică oraș, apud C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 227, nota nr. 8.

⁷⁶⁴ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, pp. 149-151.

⁷⁶⁵ "Olah Ioanăș și Gașpar, orășeni din Hârlău", vezi Ioan Bogdan, *op. cit.*, II, p. 154 (text slav) și p. 157 (traducere).

⁷⁶⁶ "Datum ex Bahlovia", vezi Ioan Bogdan, *op. cit.*, II, (documentul latin din 27 ianuarie 1477 către brașovenii), p. 342.

⁷⁶⁷ Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, 1958, p. 52.

⁷⁶⁸ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 218.

⁷⁶⁹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, pp. 365-366.

⁷⁷⁰ Ibidem.

De la Târgu Frumos drumul o lua spre răsărit ajungând la Iași, important nod comercial, situat la răspântie de drumuri, și viitoare capitală a Moldovei.

Numele său ar deriva - spune istoricul austriac W. Tomaschek în "*Zeitschrift für Österreichische Gymnazien*" - de la denumirea hoardei pecenege lasy - Kuban⁷⁷¹, părere împărtășită și de Alexandru D. Xenopol în "*Drum drept*",⁷⁷² în timp ce Nicolae Iorga aprecia (în maniera sa "semănătoristă") că începuturile Iașilor se pierd în negura timpului, ctitorul său fiind, "*un moș plugar, deschizător de țarină și începător de sat*".⁷⁷³ Gheorghe I. Brătianu, în "*Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*" afirmă ca numele orașului Iași: "*vient de As, Ossetes au Alains*",⁷⁷⁴ numiți iazani sau iazigi în secolul al XIII, numele maghiar de jász derivând din rusescul iasy. În opinia lui Alexandru Philippide exprimată în "*Originea românilor*", I: "*Ce spun izvoarele istorice*", "*numele topic Iași <...> este analog numelor topice bulgari, cumani, ruși, sârbi...*"⁷⁷⁵ iar conform precizărilor lui Iorgu Iordan din "*Toponimia românească*" "*este foarte posibil ca aceste toponimice (care conțin cuvântul Iaș (i) n.n.) provin de la numele etnic de origine slavă, al alanilor*".⁷⁷⁶

În realitate, alanii au fost o populație ariană originară de la poalele Munților Caucaz. Prezența lor este atestată pe valea Prutului în perioada amintită. În sprijinul acestei afirmații menționăm faptul că, pe unele hărți, râul Prut, situat doar la 18 km. de Iași apare inscripționat cu numele "*Alanus fluvius*" iar "*Harta*" lui Giovanni di Carignano, realizată pe la începutul secolului al XIV-lea (1320) localizează un teritoriu, "*Alania*", la nord de Dunăre.⁷⁷⁷ Această populație s-a "topit" în marea masă românească, aspect acceptat și de Ștefan Pascu în "*Contribuții documentare la istoria românilor în secolele XIII-XIV*", care afirmă că în timpul campaniei ungurești încheiată dezastruos la Posada (1330), în armata lui Basarab I, voievodul Țării Românești, au luptat și "*tătari negri și iași*", adică alani.⁷⁷⁸

⁷⁷¹ W. Tomaschek, *Zeitschrift für Österreichische Gymnazien*, Wien, 1872, p. 149.

⁷⁷² Alexandru D. Xenopol, *Drum drept*, XII (1917), nr. 4, pp. 59-62.

⁷⁷³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, ediția a II-a adăugită, p. 24.

⁷⁷⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatar et du commerce génoise sur le littoral roumain de la Mer Noire*, București, Imprimeria Națională, 1935, p. 43.

⁷⁷⁵ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, I: *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923, p. 730.

⁷⁷⁶ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 274.

⁷⁷⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Recherches...*, p. 43.

⁷⁷⁸ Ștefan Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în secolele XIII-XIV*, Sibiu, 1944, p. 26

lași figurează și în lista rusă de orașe despre care știm că a fost realizată la sfârșitul secolului al XIV-lea. El este menționat ca oraș "voloh", adică românesc situat pe râul Prut.⁷⁷⁹

Procesul de urbanizare a lașilor, în raport cu Suceava, a întârziat datorită poziției acestei așezări de tip incipient urban situată în vecinătatea ținuturilor ocupate efectiv de mongoli în interfluviul Prut-Nistru. Abia diminuarea presiunii mongole va accelera procesul de urbanizare a lașilor.

Bogatul material arheologic relevat pe teritoriul orașului Iași dovedește existența unei păтури meșteșugărești diferențiată pe specialități, care producea nu numai pentru satisfacerea necesităților locale, ci, în bună măsură, și pentru vânzare, fapt ce permite așezării să se dezvolte către mijlocul secolului al XIV-lea, procesul de urbanizare accelerându-se la începutul secolului următor.

Prin coroborarea izvoarelor documentare interne și externe amintite cu datele arheologice, se poate conchide că așezarea medievală cu caracter urban de la Iași a existat încă din secolul al XIV-lea.

În acest important nod comercial, situat la răspântie de drumuri, se va construi ulterior, la sfârșitul secolului al XIV-lea, o curte domnească. Această inițiativă voievodală, ca și dreptul de vamă acordat la începutul secolului următor, vor juca un rol major în accelerarea procesului de urbanizare a așezării, nucleu al viitoarei capitale a Moldovei din secolele XVI-XIX.

Plecând din Iași și traversând Prutul prin vadul de la Țuțora (punct de vamă), drumul va ajunge în valea Bâcului, de unde, urmând cursul apei, o ramură a sa, "*prin Chișinău... ajungea la Tighina... ori prin Ciubărciu la Cetatea Albă, iar altă ramură se îndrepta spre sud și pe valea Cogâlnicului, ajungea la Chilia, de unde se cumpăra pește*".⁷⁸⁰

Conform opiniei exprimată de Nicolae Iorga în "**Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe**" pe acest drum a călătorit, în 1421, de la Suceava la Cetatea Albă, Guillebert de Lannoy.⁷⁸¹ Iar câțiva ani mai târziu (1427) pe aici se deplasa, cu prilejul întoarcerii sale în patrie, după câțiva zeci de ani de prizonierat la turci și tătari, bavarezul Schiltberger.⁷⁸² El a străbătut Moldova, trecând prin Cetatea Albă, Iași și Suceava în drum spre Polonia, și de aici, în Bavaria.

Drumul spre Cetatea Albă, bine apărat de garnizoanele moldovenești, a devenit după 1408, data privilegiului lui Alexandru cel Bun, "*cel mai important drum de scurgere a mărfurilor Hansei spre porturile Mării Negre*",⁷⁸³ după cum aprecia Al. Goța în lucrarea citată anterior, iar după

⁷⁷⁹ "Isskii torg na Prute reke", vezi: M.N. Tihomirov, *Spisok Russkikh gorodov*, p. 223.

⁷⁸⁰ Alexandru Goța, *op. cit.*, loc. cit.

⁷⁸¹ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, pp. 81-84 și 301.

⁷⁸² Călători străini..., I, p. 31.

⁷⁸³ Alexandru I. Goța, *op. cit.*, p. 31.

căderea Caffei (1475) a rămas singura cale de acces spre marele oraș-port de la limanul Nistrului.

O variantă a acestui drum pornit din Polonia se desprindea de la Iași și urmând valea Bârladului, se orienta direct spre sud intrând în codrii Vasluiului. Acest drum, numit de George Ghibănescu în **"Surete și izvoade"** *"drumul cel mare"*, ajungea la **Vaslui**, reședință a Țării de Jos a Moldovei sub Ștefan al II-lea⁷⁸⁴ și punct de vamă în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

De aici cobora pe valea Bârladului și ajungea la **Bârlad**, de asemenea punct de vamă.

Acest oraș este amintit documentar la mijlocul secolului al XII-lea, majoritatea istoricilor români și străini, indentificându-l cu Berlad-ul cronicilor rusești,⁷⁸⁵ *"al doilea oraș moldovenesc sub raportul vechimii, primul fiind Cetatea Albă"*.⁷⁸⁶ Bârladul apare în primele documente moldovenești de după 1359 ca un centru comercial important. Astfel, în privilegiul comercial acordat la 8 octombrie 1408 de domnitorul Alexandru cel Bun negustorilor lioveni se menționa că negustorii care cumpăraseră pește de la Brăila, important port și oraș al Țării Românești, urmau să plătească *"vama de margine, fie la Bacău, fie la Bârlad"*.⁷⁸⁷ Orașul a beneficiat și de scutire de *"vama mică"*, plătită, în majoritatea orașelor, de târgoveți pentru mărfurile locale desfăcute pe piața orașului, fapt ce dovedește, în opinia lui Constantin C. Giurescu *"vechimea orașului, căruia, la întemeierea statului, primi domni i-au lăsat acest regim, în schimbul recunoașterii autorității lor"*.⁷⁸⁸ În sprijinul acestei ipoteze el aduce ca argument un document emis în ianuarie 1495 în care Ștefan cel Mare menționa că *"am miluit pe șoltuzii și pârgarii și pe toți oamenii săraci din târgul nostru Bârlad și le-am întărit legea lor veche (s.a.)"*.⁷⁸⁹

De statute similare (cutumiere) au beneficiat, la sud de Carpați, Câmpulungul de asemenea oraș vechi, constituit înainte de întemeierea Țării Românești.⁷⁹⁰

Între alte argumente ale vechimii și importanței orașului menționăm existența unei curți domnești aici,⁷⁹¹ dar mai ales faptul că orașul a devenit

⁷⁸⁴ George Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVIII, Iași, 1927, p. 131.

⁷⁸⁵ Vechea cronică rusă îl amintește la 1174 ca fiind situat în afara țării rusești. Astfel, cneazul Andrei de Suzdal, supărat pe frații Rostislavici, le-a poruncit: "tu Riuric du-te la Smolensk..., iar tu David, du-te la Bârlad, căci în țară rusească nu-ți îngădui să stai". În acest sens vezi: *"Polnoe..."*, tom. II, p. 109.

⁷⁸⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 191.

⁷⁸⁷ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești...*, II, p. 632.

⁷⁸⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 192.

⁷⁸⁹ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, pp. 62-68.

⁷⁹⁰ Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul...*, pp. 28-29

⁷⁹¹ Se pare că Ștefan cel Mare a avut aici o "curte" domnească. Oricum, cu certitudine a existat o curte domnească la Bârlad în vremea domniei lui Aron vodă Tiranul, fapt amintiti în

reședință a marelui vornic din Țara de Jos, al doilea dregător al Moldovei în ordinea ierarhică, după marele logofăt.

Continuând pe valea Bârladului, drumul ajungea la Tecuci, târg menționat ca atare încă din primii ani ai secolului al XV-lea.

Documentul în cauză este o scrisoare redactată la 1 septembrie 1435 de cancelaria lui Iliăș Vodă prin care acesta își anunța suzeranul, pe Vladislav al II-lea Jagellonczyk (1434-1444) al Poloniei că s-a împăcat cu fratele său Ștefan dându-i acestuia ocoalele orașelor Chilia, Vaslui, Bârlad și Tecuci.⁷⁹² Orașul Tecuci va obține calitatea de punct vamal la 1460, când Ștefan cel Mare a hotărât ca negustorii lioveni care tranzitau postavuri spre Țara Românească, să plătească, *"în afară de vama cea mare din Suceava, și câte doi zloți de car, la Vaslui, la Bârlad și la Tecuci"*.⁷⁹³

Acordarea dreptului de vamă unui oraș de către domnitorul țării constituia un avantaj deosebit de care beneficiau practic, aproape toți locuitorii lui, începând cu pârcălabul și ceilalți dregători domnești, cu șoltuzul și pârgarii orașului și terminând cu hangii și proprietarii cârciumilor.

De aici, urmând malul stâng al Siretului, drumul ajungea la Galați, ajuns oraș și port la Dunăre imediat după cucerirea Chilie și Cetății Albe de către turcii otomani. Drumul continua apoi pe Dunărea maritimă până la Isaccea, de unde, prin Tulcea, vamă otomană, era în legătură cu Constantinopolul,⁷⁹⁴ sau spre Chilia.⁷⁹⁵

Acesta era *drumul Galaților* menționat de Ion Ursu în urmă cu aproape un secol în lucrarea **"Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare"**, cale terestră pe care au afluît trupele otomane conduse de Soliman Hadâmbul în timpul expediției din 1475, îndreptată împotriva Moldovei.⁷⁹⁶ El intra în țară pe la Hotin și străbătea întreaga Moldovă de la nord la sud, până la Galați. Este cunoscut și sub numele generic de **"drumul moldovenesc"** deosebindu-se de cel care se îndrepta spre Cetatea Albă numit și **"drumul tătarăsc"**. În general pe acest drum se îndreptau spre Polonia, după cum afirma Nicolae Iorga în **"Istoria comerțului românesc"**, produsele moldovenești (peștele - îndeosebi morunul cumpărat la Galați, boii și ceara). El, conform opiniei lui Ion Nistor,

documentul din 12 decembrie 1594 prin care domnitorul menționat a dăruit mănăstirii Aron vodă din "țarina Iașilor" satul "Rînzăștii, la Prut, cu toate bălțile sale... ce au fost ascultătoare de curtea noastră din târgul Bârlad". Vezi în acest sens: *D.I.R., A, Moldova, Veacul XVI*, vol. IV (1591-1600), București, Editura Academiei R.P.R., 1951, p. 117.

⁷⁹² "... și orașul Tecuciu, cu tot ocolul...", vezi: Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești...*, II, p. 682 (textul slavon) și p. 683 (traducerea).

⁷⁹³ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 274 și 279.

⁷⁹⁴ Ion Nistor, *Handel und Wandel...*, p. 22.

⁷⁹⁵ Alexandru Gonța, *op.cit.*, p. 32.

⁷⁹⁶ Ion Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare*, 1504, Piatra Neamț, 1900, p. 88.

lega Polonia (respectiv porturile hanseatice) cu Imperiul otoman prin portul Galați.⁷⁹⁷

Un alt drum care urma valea Siretului, numit și „muntenesc”⁷⁹⁸ de către Nicolae Iorga în **“Istoria poporului românesc”**, deoarece trecea frontiera în Țara Românească ajungea în orașul-port **Brăila**, de unde urma fie calea Dunării și a Mării spre Constantinopol, ori varianta terestră, prin Râmnicu Sărat-Buzău-Târgoviște-București și Giurgiu de unde trecând fluviul și străbătând pasurile Balcanilor, ajungea, prin Adrianopol, la Constantinopol.

Prima menționare documentară a acestui drum ce urma valea Siretului apare într-un act emis de Roman I la 1392,⁷⁹⁹ apoi în privilegiul comercial acordat neguțătorilor polonezi de Alexandru cel Bun.

Intrând în țară pe la Colacin,⁸⁰⁰ drumul ajungea la Cernăuți, inițial sat, apoi loc de vamă și târg populat de armeni.⁸⁰¹ Din Cernăuți, oraș apărut de *“cetatea șeșinei unde se trecea Prutul prin vad ori pe pod umblător”*...⁸⁰² drumul se îndrepta spre **Târgul Siret**, *“existent înainte de întemeierea statului ca important punct de vamă pentru comerțul de tranzit și de export...”*.⁸⁰³

Târgul Siret este unul dintre orașele românești est-carpătice a cărui existență poate fi dovedită documentar înainte de întemeierea statului moldovean. Constituit la intersecția unui vechi vad al Siretului cu marele drum transcontinental care, pornind de la Dunărea Maritimă, urca spre Liov ajungând spre țărmurile Mării Baltice, orașul este menționat într-o veche cronică franciscană din 1340, când aici, *“în Valahia și orașul Siret, fratele Blasius și fratele Marcu, au primit cu tărie coroana martiriului și au fost îngropați acolo la 15 iunie”*.⁸⁰⁴

Câțiva ani mai târziu (1352), Ludovic cel Mare, rege al Ungariei, pentru a ajunge la Cracovia, a străbătut nordul Moldovei, ocazie cu care documentele vremii amintesc orașul Siret.⁸⁰⁵

La 24 iulie 1370 papa Urban al V-lea scria arhiepiscopilor din Praga, Breslau și Cracovia⁸⁰⁶ că deține informații de la doi călugări

⁷⁹⁷ Ion Nistor, *op.cit.*, p. 32.

⁷⁹⁸ Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 150.

⁷⁹⁹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol.I, pp. 7-8.

⁸⁰⁰ Ion Nistor, *op.cit.*, p. 13.

⁸⁰¹ Vlad Bănățeanu, *Armenii în istoria și viața românilor*, București, 1938, p. 19.

⁸⁰² Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol.I, p. 492.

⁸⁰³ Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 35

⁸⁰⁴ “Hoc eodem anno 1340 in Valachia et civitate Sereth, frater Blasius una cum fratre Marco martyrii coronam fortiter adipiscebantur, ibidem sepulti XV iunii”, vezi L. Wadding, *Annales Minorum*, VII, p. 242, apud Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 270 și nota nr. 1.

⁸⁰⁵ Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele române*, în *Interpretări românești*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 145.

franciscani, Paul de Schweidnitz și Nicolae de Mehlsack,⁸⁰⁷ din care rezultă dorința lui Lațcu, voievodul Moldovei, de a trece, împreună cu poporul său, la catolicism. Voievodul dorea, de asemenea ca "**orașul său Siret, care e însemnat și are mulți locuitori** (s.a), să fie ridicat la rangul de civitas, adică reședință episcopală, și să se instaleze acolo un episcop catolic".⁸⁰⁸

În urma verificărilor cerute de suveranul pontif, la 9 martie 1371 episcopii amintiți au sfințit ca episcop al Siretului pe franciscanul Andrei de Cracovia,⁸⁰⁹ nominalizat de domnitor, și au ridicat orașul la rang de "civitas" (oraș episcopal).⁸¹⁰

Lațcu a rezidat cea mai mare parte a domniei în orașul Siret, unde și-a avut curtea domnească, iar Margareta (Mușata), mama viitorilor domni Petru și Roman, a locuit aici, fiind menționată într-un document al Curiei papale din 1377 ca: "*Margareta de Siret, Doamna Valahiei Mic?*",⁸¹¹ deci a Moldovei.

La insistențele ei, Petru I, fiul acesteia dăruiește, la 1 mai 1384 bisericii dominicane Sfântul Ioan Botezătorul din Siret⁸¹² "*venitul cântarului*"⁸¹³ din acel târg care se ridica la o sumă apreciabilă. La 13 decembrie 1421, sub Alexandru cel Bun, orașul Siret, printr-un act de donație voievodal a devenit apanajul fostei sale soții, doamna Rimgalia.⁸¹⁴

În actele slavone din acea vreme Siretul este numit cu un termen specific: "misto", adică oraș.⁸¹⁵ Orașul este menționat și în "**Primul letopiseț al Novgorodului**", între "orașele volohe", alături de Cetatea Albă, Cern, Iași, Roman, Piatra, Suceava, Baia, Țețina și Cetățuia de pe Ceremuș.⁸¹⁶

⁸⁰⁶ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 38.

⁸⁰⁷ *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 77.

⁸⁰⁸ "nobisque idem dux humiliter supplicavit quod oppidum suum Ceretense..., insigne ac incolarum copiosum... in civitatem erigere ac civitatis insignire vocabulo et eidem Episcopum preficere catholicum", vezi: Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. I, partea a 2-a, București, 1899, Stabilimentul grafic Socecu et Teclu, pp. 160-162.

⁸⁰⁹ Idem, *op. cit.*, p. 162.

⁸¹⁰ *Ibidem*, p. 161.

⁸¹¹ Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare...*, pp. 42-43.

⁸¹² "quod est in praedicta nostra civitate Cerethense", vezi Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 4-5.

⁸¹³ D.I.R., A., *Moldova, Veacul XIV-XV (1384-1475)*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1954, pp. 1-2.

⁸¹⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, I, pp. 141-143; D.I.R., A., *Moldova*, vol. I, pp. 42-43; D.R.H., A., *Moldova*, vol. I (1384-1448), București, Editura Academiei Române, 1975, doc. 1, p. 1 (text latin) și pp.1-2 (traducerea).

⁸¹⁵ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 142.

⁸¹⁶ Novgorodskaia pervia letopis..., pp. 475-477.

Săpăturile de salvare efectuate la Siret au scos la iveală "bogate materiale arheologice de factură orășenească, din secolul al XIV-lea",⁸¹⁷ care constituie, alături de izvoarele scrise, dovezi certe privind vechimea acestui oraș românesc est-carpatic.

De aici drumul cobora spre Suceava, oraș așezat la un vechi vad al râului cu același nume, capitală a Moldovei, care în această calitate a beneficiat de drept de depozit. Totodată, aici se percepea și "vama cea mare".

Vestigiile arheologice relevate în urma săpăturilor efectuate în vatra târgului și în împrejurimile ei dovedesc faptul că așezarea a fost locuită cu mult înainte de primele mențiuni documentare scrise asupra "cetății" și "târgului" (11 februarie 1388,⁸¹⁸ respectiv 18 noiembrie 1393).⁸¹⁹ Totodată, Suceava a fost menționată printre orașele "volohe" (adică românești) în lista rusă de orașe redactată la Kiev între 1387 și 1392.⁸²⁰

Despre acest oraș avem indicații și în tratatul de alianță încheiat în anul 1390 între ambasadorii lui Mircea cel Bătrân, Roman Herescu și Radu Gadchi, și trimișii regelui Poloniei, tratat semnat "în orașul Suceava", «*in partibus Moldavie oppidi Soczczow*».⁸²¹

Un alt document păstrat doar în traducere poloneză în arhiva Zolkiew, actul de donație prin care Alexandru cel Bun dăruia episcopiei Moldovei satul Averești pe apa Sucevei și Hrețca, din apropierea târgului Sucevei, a fost emis în anul 1403 în "cetatea Sucevei" : «*u Suczawi horodi*».⁸²²

Aceste documente fac o distincție clară între cetatea Sucevei și târgul cu același nume, devenit un important centru meșteșugăresc și comercial, așa cum o dovedesc săpăturile arheologice de aici. Aceste săpături atestă, pe lângă vechimea așezării, și faptul că spre mijlocul secolului al XIV-lea ea a intrat într-o nouă etapă de evoluție, urbanizarea, fenomen complex petrecut cu siguranță înaintea venirii coloniștilor străini a căror prezență a fost dovedită arheologic către sfârșitul secolului amintit.⁸²³ Devenită, curând după întemeierea statului moldovenesc, capitală a țării, Suceava s-a dezvoltat atât în plan teritorial, cât și din punct de vedere

⁸¹⁷ Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în: "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), p. 213.

⁸¹⁸ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, Editura "Viața Românească", 1932, p. 604.

⁸¹⁹ "În orașul nostru, în Suceava", *D.R.H., A, Moldova*, vol. I, p. 1.

⁸²⁰ M.N. Tihomirov, *Spisok russkikh gorodov...*, p. 223.

⁸²¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. I., 2, București, 1890, Stabilimentul grafic Socecu & Teclu, p. 323.

⁸²² Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 46-47.

⁸²³ Mircea D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în: "Studii și Cercetări de Istorie Veche (SCIV)", București, an XI (1960), nr. 1, p. 107 și urm.

demografic. Astfel, o suburbie a sa (mahala) este atestată documentar la 5 iunie 1449 într-un act emis de Alexandru al II-lea prin care voievodul întărea lui Costea pârclăbul moara și casele situate "în mahalaua Sucevii".⁸²⁴ Evoluția așezării urbane de aici poate fi urmărită și în documentele secolului al XVI-lea, un act emis din Vaslui la 21 martie 1528 amintind despre existența unei "Ulițe Noi" în "târgul Sucevei", fapt ce dovedește extinderea orașului.⁸²⁵

Donado de Lezze în "Historia tuchesca", descriind Suceava asediată de trupele lui Mahomed al II-lea în timpul campaniei din 1476, menționa că orașul era "înconjurat cu șanțuri și pari",⁸²⁶ iar locuințele, chiar și bisericile erau construite "din lemn" și "acoperite cu șindrilă"; "numai un castel era construit din piatră și cărămidă".⁸²⁷

De la Suceava drumul se îndrepta spre Botoșani și de aici, prin Pașcani la Roman,⁸²⁸ orașul de reședință al episcopiei Țării de Jos, creație a lui Roman I, punct de vamă sub Ștefan cel Mare și curte domnească sub același domnitor.

Părăsind Romanul, oraș de o deosebită importanță comercială și strategică, drumul trecea apa Moldovei și ajungea la Bacău, veche așezare dinainte de descălecat, sediul unei episcopii catolice și punct de vamă la răscruce de drumuri.⁸²⁹ Orașul Bacău a fost întemeiat la un vechi vad al râului Bistrița înainte de vărsarea ei în Siret, în locul unde râul este traversat de o ramură a marelui drum transcontinental ce urma valea Siretului. Ca majoritatea orașelor moldovenești, și Bacăul s-a dezvoltat prin evoluția spontană a unui vechi târg local în care locuitorii de pe valea Bistriței își aduceau mărfurile spre schimb sau vânzare, "târg care era, totodată loc de popas, la vad pentru negustorii și cărăușii care transportau marfă pe drumul transcontinental amintit".⁸³⁰ Aici, alături de localnicii așezați din vremuri imemorabile, s-au stabilit ulterior și coloniști germani și unguri veniți din Transilvania. Amintit documentar în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun în 1408 negustorilor lioveni,⁸³¹ orașul Bacău era un important punct vamal pentru mărfurile care se îndreptau spre Țara Românească sau veneau de acolo, aici plătindu-se "vama de margine".

⁸²⁴ D.I.R., A, Moldova, Veacul XIV-XV, vol. I, p. 242.

⁸²⁵ *Ibidem*, Veacul XVI, vol. I (1501-1550), București, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 278.

⁸²⁶ Donado de Lezze, *Historia turchesca (1300-1514)*, ediția I. Ursu, București, 1909, p. 91.

⁸²⁷ *Ibidem*.

⁸²⁸ Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, p. 138.

⁸²⁹ Alexandru Gonța, *op.cit.*, p. 35.

⁸³⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 179.

⁸³¹ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 631.

Un document din 1451 menționează "civitas Bako",⁸³² iar Baltazar de Priscia amintește despre arderea orașului în timpul invaziei turcești din 1476.⁸³³

Trecând Bistrița, pe care este așezat orașul Bacău, drumul urma Valea Siretului pentru ca la confluența acestuia cu Trotușul să atingă **Adjudul**. Acest oraș este amintit pentru prima dată în privilegiul comercial acordat de Iliăș voievod la 9 aprilie 1433 negustorilor sași din cele șapte scaune ale Transilvaniei. Aceștia, traversând munții, coborau pe valea Oituzului și a Trotușului pentru a atinge valea Siretului unde plăteau vamă patru groși de fiecare marcă "*în orașul nostru Adjud*".⁸³⁴ Este vorba, evident, despre Adjudul medieval constituit pe amplasamentul actualului sat Adjudul vechi, în proximitatea albiei majore a Siretului. Datorită inundațiilor endemice, locuitorii orașului au părăsit localitatea spre sfârșitul secolului al XVIII-lea (1795) așezându-se pe teritoriul actual al orașului situat la câțiva kilometri de vechiul amplasament.⁸³⁵

În opinia unor istorici, Adjudul medieval a fost o așezare mult mai veche, datând din timpul episcopatului cumanilor din care a făcut parte, chiar dacă nu avea statut de așezare urbană. Ulterior, în acest centru s-au așezat elemente de colonizare venite din Transilvania care s-au stabilit aici și au contribuit la evoluția urbană a așezării. Nu excludem posibilitatea ca la aceste elemente să facă trimitere actul papal din octombrie 1234 prin care suveranul-pontif Grigore al IX-lea se adresa principelui de coroană Bela atrăgându-i atenția că "*...în episcopatul cumanilor... sunt ... niște popoare numite valahi care, deși se socotesc creștini, totuși... disprețuind biserica romană, nu primesc tainele bisericești de la venerabilul frate al nostru... episcopul cumanilor care are dieceza acolo, ci de la oarecari pseudo-episcopi ce țin ritul grecilor*".⁸³⁶

De aici, drumul ajungea la **Putna**, târg de graniță așezat pe apa cu același nume, străjuit de cetatea Crăciunei și dispărut la mijlocul secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, după cum susține Constantin C. Giurescu în "**Istoria Românilor**".⁸³⁷ Intrând prin Focșani⁸³⁸ în Țara Românească, drumul se bifurcă: o ramură mergea la **Brăila**,⁸³⁹ cea mai însemnată piață de comerț pentru pește, până în secolul al XVI-lea

⁸³² *Călători străini...*, I, p. 65.

⁸³³ *Columna lui Traian*, 1876, pp. 376-380.

⁸³⁴ "in oppido nostro Egydholma", vezi: Mihai Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 646.

⁸³⁵ Hrisovul de întemeiere al noului târg datează din 15 februarie 1795.

⁸³⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor culese și însoțite de note și variante de Nic. Densușianu*, vol. I (1199-1345), București, Stabilimentul grafic Socec & Teclu, 1887, p. 132.

⁸³⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1943, p. 447.

⁸³⁸ Ibidem.

⁸³⁹ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 230.

(când a devenit raia turcească), de unde, urmând cursul Dunării negustorii străini sau români se puteau îndrepta pe "Marea cea Mare" la Constantinopol ori spre Crimeea, sau pe uscat, prin Orașul de Floci (Târgul Lânii), situat la vărsarea Ialomiței, în Dobrogea, și de aici, în Peninsula Balcanică; cealaltă ramură se orienta spre sud-vest, străbătând **Râmnicu Sărat**⁸⁴⁰ și **Buzăul** pentru a ajunge în capitala Țării Românești, Târgoviște, opinie exprimată atât de Nicolae Iorga în "**Istoria poporului românesc**", lucrare menționată anterior, cât și de Petre P. Panaitescu în monografia dedicată lui Mircea cel Bătrân.

Legând Moldova la nord cu Polonia și la sud cu Țara Românească, acest drum ce urma valea Siretului a jucat un rol important în dezvoltarea orașelor de pe cursul său. Deși nu a avut un aport la fel de mare la înflorirea stării economice a Moldovei ca "*drumul tătarăsc*", acesta a adus totuși venituri substanțiale vistieriei Moldovei.

Supranumit și drumul "*cel mare*", calea rutieră de pe valea Siretului reprezenta, așa cum aprecia și Alexandru Gonța în lucrarea "**Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII**", una din cele trei căi importante de comerț internațional care, străbătând spațiul est-carpatic în secolele XIII-XV, au legat Polonia cu Țara Românească și Imperiul otoman.⁸⁴¹

Moldova mai era străbătută și de drumuri care coborând din Polonia se îndreptau prin trecătorile și pasurile Carpaților Orientali spre Transilvania.

Trei erau căile folosite de neguțătorii lioveni care trecând obligatoriu prin Suceava, punct de vamă și oraș cu drept de depozit, se îndreptau spre Transilvania.

Primul, numit de Constantin C. Giurescu și "*drumul Bistriței*",⁸⁴² pornea din Suceava (unde se plătea vamă) și se îndrepta spre Baia, prima capitală a Moldovei situată pe apa cu același nume. De aici, după cum menționa Ioan Nistor, urmând cursul Moldovei până la Câmpulung (moldovenesc, n.n.),⁸⁴³ urca pe apa Bistriței până la Iacobenii unde se bifurca: o ramură a sa se orienta prin Cârlibaba spre **Rodna**, oraș cu vamă de graniță⁸⁴⁴ al regatului ungar situat pe apa Someșului Mare; cealaltă ramură traversa munții prin pasul Suhard ajungând la Bistrița, oraș menționat în privilegiile neguțătorilor lioveni, de unde, prin Cluj și Oradea, se îndrepta spre Buda și Viena.

Al doilea drum pornea de la **Suceava**, traversa apa Moldovei și ajungea la **Târgu Neamț** - oppidum (cum îl numea Bonfini în lucrările sale)

⁸⁴⁰ Ibidem

⁸⁴¹ Alexandru Gonța, *op.cit.*, p. 37.

⁸⁴² Constantin C. Giurescu, *op.cit.*, vol. I, București, 1942.

⁸⁴³ Ioan Nistor, *op.cit.*, p. 15.

⁸⁴⁴ Nicoale Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 79.

situat în proximitatea **Cetății Neamțului**. De aici, urma apa Bistriței până la Tazlău (important punct de vamă) unde se bifurca, o ramură a sa, urmând Valea Trotușului, trecea prin Moinești și Comănești și străbătea trecătoarea Ghimeș spre Transilvania, iar alta, prin Onești și **Târgu Trotuș**, ajungea (prin trecătoarea Oituz) la Brașov.

Al treilea drum cobora din Suceava pe valea Siretului, străbătea orașele Roman și Bacău, iar de la Târgu Trotuș ajungea în Țara Bârsei, la Brașov, fie prin pasul Ghimeș, fie prin Oituz.

După cum bine observa Costică Asăvoaie în studiul **"Observații asupra premiselor urbanizării în evul mediu. Cazul Țării Moldovei"**, *"nu odată a fost relevat ca factor determinant în geneza și evoluția centrelor urbane rolul marilor drumuri comerciale care străbăteau Țara Moldovei"*.⁸⁴⁵ Studiind harta Moldovei, el a sesizat că unele centre urbane mari sunt situate oarecum lateral față de traseele firești ale marilor drumuri comerciale. Un exemplu edificator în acest sens îl constituie, în opinia sa, târgul Sucevei care, în virtutea rolului său de reședință domnească (scaun domnesc) a impus devierea străvechiului drum de pe valea Siretului și, mai mult, din voința domnului, i s-a atribuit dreptul de depozit.⁸⁴⁶

Într-o situație oarecum similară s-a aflat și orașul Bacău care, beneficiind de statutul de centru al vămii de margine, obliga caravanele cu mărfuri să devieze de la ruta normală pentru a traversa obligatoriu acest centru urban.

În opinia aceluiași cercetător, dacă târgul Ștefănești s-a format la un **punct obligatoriu de trecere** (vad) peste apa Prutului, târgul Huși era oarecum mai retras față de marele drum de tranzit ce urma cursul râului, dar fiind situat în mijlocul unei zone de mare aglomerare rurală care a creat suficiente condiții pentru apariția unui surplus de produse ce puteau fi schimbate, s-a integrat în traficul continental,⁸⁴⁷ obligând devierea traficului pe teritoriul său.

Și în cazul centrului urban Iași avem o excepție de la regulă în sensul că orașul s-a constituit anterior "statului și drumului", ca urmare a faptului că era situat în centrul unui regiuni de densă și îndelungată locuire umană.⁸⁴⁸ Evident, negustorii moldoveni, dar și cei străini au fost atrași de surplusul de produse realizat în această regiune, fapt ce a determinat varientarea drumului comercial de la Suceava spre "părțile tătărăști" prin

⁸⁴⁵ Costică Asăvoaie, *Observații asupra premiselor urbanizării în evul mediu. Cazul Țării Moldovei*, în: "Analele Brăilei", S.N., 1 (1993), nr. 1, p. 457.

⁸⁴⁶ *Ibidem*; pentru dreptul de depozit vezi: Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești...*, vol. II, Iași, 1932, p. 634.

⁸⁴⁷ Costică Asăvoaie, *op. cit.*, p. 457.

⁸⁴⁸ Pe raza actuală a municipiului Iași au fost semnalate 72 puncte de interes arheologic, cu materiale ce demonstrează că regiunea a constituit o intensă zonă de locuire din paleoliticul superior și până în prezent. Vezi în acest sens: Vasile Chirică, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, 1984, pp. 184-205

centrul de convergență comercială al acestei zone, Iașul. Situația este similară și în cazul Vasluiului, respectiv Bârladului, orașe atestate documentar cu mult înaintea deschiderii rutelor comerciale internaționale pe teritoriul Moldovei și situate, de asemenea, în centrul unor zone dens populate și relativ protejate de pădurile înconjurătoare de eventualele incursiuni tătarăști.⁸⁴⁹ Și în cazul lor, bogăția zonei și protecția pădurilor înconjurătoare au determinat deschiderea unor ramificații ale drumului comercial amintit, care devia de la ruta obișnuită, de pe valea Prutului, puternic afectată de incursiunile tătarăști, orientându-se spre sud-vest în loc de sud-est, cum ar fi fost normal. Vasluiul, ca și Bârladul, erau puncte optime de popas, **orașe-etapă**, iar în plus Bârladul a beneficiat, ca și Bacăul mai sus-amintit, de statut de centru al vămii de margine. Ulterior, de același statut va beneficia și așezarea de la Chișinău, fapt ce va constitui un avantaj de prim rang în procesul urbanizării sale.

Țara Moldovei era străbătută de drumuri comerciale nu numai de la nord spre sud, ci și de la vest spre est, care uneau, prin trecătorile Carpaților, orașele Transilvaniei, cu porturile de la Dunăre între care, pe primul loc în raporturile comerciale ale neguțătorilor sași din Sebeș, Sibiu, Brașov, Sighișoara și Bistrița, se afla Chilia.

Neguțătorii sași din aceste orașe urmau, pentru a merge în Moldova și la **Chilia**, drumurile de pe văile râurilor Moldova, Bistrița și Trotuș.

Primul dintre acestea "*drumul Baii*", urma valea Moldovei, unind orașele transilvănene, **Rodna** și **Bistrița** cu **Chilia**. El străbătea Carpații Orientali prin pasul Suhard și urmând valea Moldovei ajungea în orasul Baia, prima capitală a Țării Moldovei. De aici drumul se despărțea urmând trei direcții: Pașcani - Târgu Frumos; Târgu Scheia - Târgu Frumos - Iași - Lăpușna - Chilia; Roman - Vaslui - Huși - Lăpușna - Chilia sau varianta Vaslui - Bârlad - Vadul lui Ispas - Bolgrad - Ismail - Chilia.⁸⁵⁰

Al doilea drum care lega Transilvania cu Moldova și Chilia era numit și "*drumul Bistriței*" sau "*drumul Pietrei*". După cum spune și numele, pornea din **Bistrița**, urca pasul Tulgheș și cobora pe valea Bistriței moldovene, ajungând la **Piatra lui Crăciun**⁸⁵¹ (Piatra Neamț). De aici o lua spre est ajungând la **Roman**, de unde, prin **Vaslui - Huși - Lăpușna** ajungea la Chilia, ori continua pe valea Bistriței, prin **Bacău** unindu-se cu

⁸⁴⁹ Cronicile moldovenești menționează, nu o dată, faptul că, în majoritatea cazurilor, incursiunile de jaf ale cetelor tătarăști nu depășeau decât arareori aliniamentul: Dorohoi-Ștefănești-Botoșani-Iași-Vaslui-Bârlad, vezi în acest sens: Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, București, Editura "Hyperion", 1990, p. 35 și 69.

⁸⁵⁰ Alexandru Gonța, *op.cit.*, p. 41.

⁸⁵¹ Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în: "Analele Universității București", Seria Științe sociale-istorie, București, anul XV (1966), p. 67.

"drumul muntenesc", care, la Mărășești trecea Siretul și, prin Tecuci ajungea la Galati, de unde, pe Dunăre, ajungea la Chilia.⁸⁵²

Al treilea drum ce venea din Transilvania, străbătea pasul Ghimeș și, coborând pe valea Trotușului, ajungea la Târgu Trotuș. Aici se unea cu drumul ce venea de la Brașov prin pasul Oituz. De menționat că această arteră comercială era singura cale ce străbătea Carpații Orientali, putându-se circula pe ea cu carele, pe restul circulându-se călare, cu mărfurile transportate în samare.

Artere importante pentru comerțul orașelor transilvănene cu Moldova și Chilia, aceste căi comerciale au perpetuat relațiile economice dintre cele două state, integrându-le (prin Chilia) în marele comerț de tranzit internațional.

Perspectivile de câștig în porturile Dunării și Mării Negre au determinat Ungaria să intervină în repetate rânduri pentru a aduce sub ascultarea sa⁸⁵³ Moldova încă de la începuturile existenței ei ca stat independent, sub Bogdan I, "infidelul notoriu" al Coroanei Sf. Ștefan. Așa se explică intervențiile repetate (soldate cu eșec) ale lui Ludovic de Anjou și împărțirea (secretă) a Moldovei prin tratatul de la Lublau (15 martie 1412) între Ungaria și Polonia, prin care Sigismund de Luxemburg își rezeva dreptul de a ocupa Moldova de sud-est "*după o linie ce ar începe de la munții ungurești ce vin între Moldova și ținutul Sepenicului lângă Siretiu, și trecând printre Iași și Bârlad, s-ar opri la Marea Neagră, între Chilia și Cetatea Albă*",⁸⁵⁴ după cum menționa Alexandru D.Xenopol în "**Istoria Românilor din Dacia Traiana**".

Din aceleași considerente economice (stăpânirea Chilie și a căii de acces la Dunăre și Mare), Iancu de Hunedoara l-a trimis pe Csupor în Moldova. Revenirea cetății și a orașului la Moldova în urma a două campanii militare conduse de Ștefan cel Mare l-au determinat pe Matia Corvin să se considere îndreptățit să treacă munții în fruntea unui important contingent militar, dar care a fost înfrânt dezastruos la Baia. Scopul real al acestor campanii militare desfășurate pe parcursul a peste o sută de ani consta nu atât în supunerea Moldovei față de coroana ungară, cât în asigurarea ieșirii Ungariei la Mare prin Chilia.

Ocuparea Chilie (1484) de către otomani a dat o lovitură extrem de puternică comerțului Moldovei și Ungariei, după cum căderea Cetății Albe în același an va închide circuitul internațional, determinând, în timp, regresul economic și politic al Moldovei și Poloniei.

⁸⁵² Ibidem.

⁸⁵³ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului...*, vol. I, p. 49.

⁸⁵⁴ Alexandru D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiana*, vol.III, București, Editura "Cartea Românească", f.a., p. 127.

Totuși, drumurile comerciale prin care sașii transilvăneni făceau negoț cu locuitorii orașelor moldovene nu au fost închise, comerțul de tranzit limitându-se la un schimb de mărfuri zonal.

*
* *

Importanța acestor drumuri, care străbăteau spațiul est-carpatic în toate direcțiile în secolele XIV-XV a fost elocvent ilustrată de forța economico-politică pe care a avut-o Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, materializată și în campaniile militare încununate de succes.

Făcând legătura între orașele și satele Moldovei, între orașele Moldovei și orașele țărilor vecine, îndeosebi Polonia și Transilvania, drumurile comerciale ale acestei țări au constituit una dintre cauzele principale care au contribuit la prosperitatea orașelor. Devenind în decurs de câteva decenii artere comerciale de interes internațional, pe ele s-au scurs mărfurile orașelor Hansei și produsele Orientului, dar și peștele, ceara și vitele Moldovei, fapt ce va contribui la bunăstarea orașelor, creșterea prestigiului țării și a domnitorilor ei, precum și a puterii militare a statului moldav.

Cucerirea cetăților și orașelor de la Dunăre (Giurgiu, Chilia) și Mare (Cetatea Albă) a blocat aceste drumuri contribuind major la îngrunarea Țării Românești și Moldovei de către Imperiul otoman timp de câteva secole, până în zorii epocii moderne când, prin Tratatul de la Adrianopol, atât Moldova cât și Muntenia vor reintra în circuitul comerțului european.

Comerțul extern, primind o nouă direcție pe la mijlocul secolului al XVI-lea (fiind orientat spre Levant și Orient), orașele moldovene au devenit mijlocitor de tranzit de rangul al doilea, turcii devenind primii mijlocitori, calitate în care dictau atât prețurile mărfurilor, cât și nivelul taxelor noastre vamale, în timp ce înainte, în comerțul cu genovezii și tătarii, Moldova era singura țară intermediară, taxele vamale fiind un puternic instrument fiscal de care beneficiau domnii și indirect, populația urbană angrenată în marele comerț de tranzit transcontinental.⁸⁵⁵

5. Orașe-etapă constituite la sud de Carpați, de-a lungul drumurilor comerciale

Majoritatea studiilor dedicate urbogenezei medievale românești în spațiul extracarpatic au avut ca obiect de cercetare, după cum remarcă Mircea D. Matei, **orașele moldovenești**, centrelor urbane de la sud de

⁸⁵⁵ Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, Editura "Victor Frunză", 1992, p. 160.

Carpați fiindu-le acordată, voit sau involuntar, o atenție mai scăzută.⁸⁵⁶ Această discrepanță l-a determinat pe cercetătorul amintit să se întrebe de ce istoricii români, cu câteva excepții notabile (Constantin D. Aricescu, Gheorghe Ionnescu-Gion, Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, Nicolae Constantinescu etc.), au manifestat un interes mai scăzut față de problematica orașului medieval sud-carpatic, cu atât mai mult cu cât izvoarele scrise externe care fac trimitere la realitățile carpato-danubiene din secolul al XIII-lea și primele decenii ale veacului următor sunt mult mai complexe comparativ cu cele care tratează arealul carpato-nistean, putând deci furniza informații incomparabil mai bogate privind urbogeneza general-românească.⁸⁵⁷

În viziunea lor, îndreptățită, de altfel, multe dintre orașele sud-carpatic (îndeosebi Câmpulung, Argeș, Severin etc.) sunt anterioare constituirii statului. În acest sens, Dinu C. Giurescu într-un studiu publicat în "Romanoslavica" a afirmat că apariția și dezvoltarea orașelor din viitoarea Țară Românească (Vâlcea, Slatina, Argeș, Pitești, Câmpulung, Târgoviște, Brăila) s-a datorat "*mișcării mărfurilor*"⁸⁵⁸ în arealul sud-carpatic, fenomen economic care a cuprins această zonă geografică antrenând-o în marele circuit comercial european. O poziție asemănătoare a adoptat și Panait I. Panait care, analizând procesul apariției orașelor muntene din zona de tranziție dintre deal și câmpie, a conchis, într-un studiu intitulat "**Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice**" că geneza lor a fost favorizată de "*orientarea schimburilor comerciale spre centrele de dincolo de munți și, prin acestea, cu piețele din Occident*".⁸⁵⁹

Drumurile comerciale care străbăteau Țara Românească, pornite din Ardeal, legau orașele săsești de aici, prin Brăila, cu rutele comerciale ale Mării Negre, ori, prin Vidin, cu orașele italiene de la Marea Adriatică. Lor li se adăugau cele care, trecând Dunărea și traversând Balcanii, ajungeau la Constantinopol.

Majoritatea drumurilor comerciale care străbăteau Țara Românească, pornite din Ardeal, urmau căile apelor ce coborau din Carpați și traversând Dunărea la confluența acestora cu marele fluviu, se racordau la rețeaua comercială terestră a Peninsulei Balcanice îndreptându-se, cea mai mare parte, spre Constantinopol, dar și spre

⁸⁵⁶ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 27.

⁸⁵⁷ *Ibidem*, pp. 27-28.

⁸⁵⁸ Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice* în "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), p. 169.

⁸⁵⁹ Panait I. Panait, *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, în: "Materiale de istorie și muzeografie", Muzeul de istorie al orașului București, București, nr. 5 (1967), p. 8.

porturile Adriaticei. Altele, urmând cursul Dunării, prin **Brăila, Vicina și Chilia**, se racordau la rețeaua maritimă a Mării Negre.

Și la sud de Carpați, în viitoarea Țară Românească, drumurile comerciale muntenesti străbăteau țara în lung și în lat, îndeplinind, ca și în Moldova, un rol dublu:

- pe de o parte, **în plan intern**, ele au făcut legătura dintre **târgurile și orașele țării**, ca **centre negustorești**, în care se realiza **schimbul de mărfuri**. În această calitate, în ele se valorificau produsele țării (miere, vite, pește, mai târziu cereale și oi etc.) care se concentrau aici din hinterlandul lor agricol, de pe moșiile boierilor sau domnitorului, cât și de pe loturile țăranilor, liberi (cei mai mulți, în această perioadă - sec. XII-XVI) sau aserviți. Cumpărate de negustorii străini: bizantini, armeni, germani (sași), genovezi, venețieni, raguzani și, mai târziu turci, greci sau evrei, ele luau calea străinătății, antrenând și Țara Românească, așa cum era antrenată și Moldova, în circuitul major al comerțului internațional;

- pe de alta parte, aceste drumuri au pus, **în plan extern**, **orașele și țara**, în legătură nemijlocită cu Transilvania și Peninsula Balcanică și, prin Moldova, cu Polonia și Germania.

Nevoile neguțătorilor orașelor săsești din Transilvania, așa cum apar în tratatele încheiate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea cu domnitorii Țării Românești, au dat viață porturilor de la gurile fluviului, amintite mai înainte: Vicina (în ultimul sfert al secolului al XIII-lea) și Chilia, loc de încărcare a grânelor pentru neguțătorii veniți de la Genova, Veneția și Ragusa, la 1359. Și aici, după cum afirma Gheorghe I. Brătianu în "**Tradiții istorice despre întemeierea statelor românești**", "*se trag căi de negoț de-a curmezișul văilor, care leagă muntele de drumul fără pulbere (s.a.) al Dunării*".⁸⁶⁰

În general, trecerea peste fluviu s-a făcut, în lipsa unor poduri, pe la vechile vaduri de la **Calafat-Vidin, Șibru (Șibăr-Țibru), Bechet-Rahova, Turnu (Măgurele, n.n.)-Nicopole**,⁸⁶¹ **Zimnicea-Șiștov, Giurgiu-Rusciuc, Silistra, Orașul de Floci-Hârșova și Brăila-Măcin**.

Aceste vaduri de trecere au constituit și locul unde se vor forma principalele orașe-porturi dunărene, cu corespondență pe malul balcanic al Dunării.

Cele mai importante drumuri comerciale care traversau Muntenia venind din Peninsula Balcanică și îndreptându-se prin trecătorile Carpaților Meridionali, spre Transilvania, erau:

⁸⁶⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiții istorice despre întemeierea statelor românești*, București, Institutul de Istorie Universală "Nicolae Iorga", 1945, p. 144.

⁸⁶¹ Nicopolis at Danubium (a nu se confunda cu Nicopolis at Haemum - Nicopole Mare, ale cărui ruine se văd și astăzi în satul Nichiup, din apropierea orașului Târnovo, fosta capitală a țaratului lui Șişman)

În Oltenia, un drum pornea de la Calafat, oraș situat în fața puternicei cetăți a Vidinului, capitală a țaratului lui Strațimir, și străbătea această provincie de la vest la est, favorizând dezvoltarea în timp a viitoarelor așezări urbane de la Băilești, Craiova, Balș, Piatra Olt, Drăgășani și Râmnicu Vâlcea.

Orașul Vâlcea (numit în vechime Râmnic), este situat la un vad al Oltului și în proximitatea râului Râmnic și a lacului omonim, ambele bogate în pește (de unde îi vine, probabil, și numele, dat fiind faptul că *râba* înseamnă în slavonă *pește*).⁸⁶² Aflată în zona de contact dintre subcarpații getici și podișul cu același nume, loc în care se intersectau numeroase căi de comunicație, așezarea urbană de aici, inițial un modest sat de pescari⁸⁶³ - conform afirmației lui Nicolae Iorga -, a constituit un important loc de popas pentru neguțătorii care străbăteau teritoriul Țării Românești în lung și în lat. Aceștia veneau de la Brașov prin Bran-Câmpulung-Pitești și mergeau spre Târgu Jiu, Severin și Raguza, intersectându-se aici cu cei care, traversând Balcanii și Dunărea soseau aici de la Constantinopol pentru a se îndrepta, urcând pe valea Oltului, prin Turnu și Slatina, spre Sibiu. Râmnicul era un oraș *pereche* cu Sibiul, fiind situat la extremitate sudică a defileului Oltului, calea destul de anevoioasă (prin pasul Căineni) pentru carele cu mărfuri care străbătând Carpații, veneau sau mergeau spre Transilvania.⁸⁶⁴

⁸⁶² Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, p. 145.

⁸⁶³ Ibidem.

⁸⁶⁴ Neguțătorii sași din Sibiu, coborând pe Valea Oltului (în aval de Vâlcea, atât pe uscat cât și pe apă) până la vărsarea râului în Dunăre, treceau fluviul pe la Turnu la Nicopole, în Peninsula Balcanică. Aici, pe piețele Balcanilor, se întâlneau cu neguțătorii levantini sau, mergând spre sud-vest, ajungeau pe coastele Adriaticii, la Raguza, Zara și Veneția, unde își desfășeau produsele, după cum susține, documentat, Samuil Goldenberg în studiul "*Italianii și raguzanii în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea*", apărut în revista "Studii", XVI (1963), p. 592. Alții, imbarcându-și mărfurile pe corăbii în schelele și porturile de la Turnu, Giurgiu, Brăila, Galați, Chilia și Vicina, au pătruns în Marea Neagră de unde, prin porturile Caucazului sau de pe piețele Levantului, importau mirodenii (piper, cuișoare, scorțișoară) și alte produse mediteraneene sau orientale (lămâi, stafide, orez, stofe, mătăsuri, covoare etc.) pe care le desfășeau atât în Transilvania, cât și în orașele și târgurile Țării Românești, contribuind la dezvoltarea vieții comerciale a centrelor urbane sud-carpatice, îndeosebi a celor grupate spre granița transilvană (Câmpulung, Argeș, Vâlcea și Târgoviște).

În peregrinările lor prin Țara Românească, ei cunoșteau foarte bine târgurile și orașele oltene și muntene de la Severin, Râmnic, Slatina, Argeș, Câmpulung, Târgoviște, Buzău etc., la dezvoltarea cărora au contribuit, după cum și neguțătorii români, prezenți în orașele ardelene, știau, la fel de bine, iarmaroacele Sibiului și Brașovului.

Conform opiniilor exprimate de Constantin C. Giurescu și Dinu Giurescu în "**Istoria Românilor**" Vâlcea ar data din secolul al XIII-lea, aici rezidând, la 1247, cneazul Farcaș și curtea sa.⁸⁶⁵ Tot ei susțin că "*târgul a primit, se pare, în secolul al XIII și coloniști sași ... o dovadă despre vechimea acestei colonizări e faptul că locuințele sașilor se aflau în partea centrală, cea mai veche, târgului*".⁸⁶⁶

Totodată, aici a fost încă din cele mai vechi timpuri un important vad de trecere la Olt. Documentele vremii amintesc existența Râmnicului, ca oraș, încă de la începutul domniei lui Mircea cel Bătrân, un document din 20 mai 1388 amintind de "*o moară la Râmnic*" și de o uliță "*în târg la Râmnic*",⁸⁶⁷ iar un alt document menționează Râmnicul ca oraș domnesc: "*în orașul Domniei mele, numit Râmnic*".⁸⁶⁸

Dar orașul nu a avut numai o importanță comercială, ci și una politico-religioasă,⁸⁶⁹ aici avându-și sediul episcopia Râmnicului - Noul Severin, continuatoarea mitropoliei Țării Românești de la Severin.⁸⁷⁰

Cele două "terminale" ale drumului pe care traficau mărfuri importante provenite, atât din Transilvania cât și din Peninsula Balcanică, la care se adăugau, bineînțeles, mărfurile provenite din Oltenia și Muntenia, erau "dotate" cu două vămi, prima, la Calafat, care a funcționat neîntrerupt tot evul mediu⁸⁷¹ și a doua la Turnu (Turnu Roșu, n.n.).⁸⁷²

Din acest drum se ramifică, la Craiova, urmând valea Jiului așa-zisul **drum al Țibrului**, numit așa după localitatea bulgărească Țibăr (Șibăr). El a fost menționat documentar spre sfârșitul secolului XVI, dar a existat cu cel puțin o sută de ani mai devreme, având în vedere că vama

Întrucât autoritățile municipale săsești nu le permiteau să rămână peste noapte între zidurile orașului, neguțătorii români erau găzduiți, după cum afirmă Aurel Dumitrescu-Jippa și Nicolae Nistor în volumul "*Sibiul și ținutul în lumina istoriei*" în satele românești Maieri (astăzi, cartier al Sibiului) și Mohu din apropiere. Vezi în acest sens, Aurel Dumitrescu-Jippa și Nicolae Nistor "*Sibiul și ținutul în lumina istoriei*" vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, p. 47.

⁸⁶⁵ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 241.

⁸⁶⁶ Ibidem.

⁸⁶⁷ D.R.H., B., Țara Românească, vol. I, p. 30.

⁸⁶⁸ Ibidem.

⁸⁶⁹ Conform opiniei exprimate de Mircea Păcurariu aici s-a aflat reședința cnezatului lui Farcaș (1247), ceea ce, implicit, presupune existența și a unui scaun episcopal. Vezi în acest sens: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, ediția a II-a, București, 1991, p. 267.

⁸⁷⁰ Ibidem.

⁸⁷¹ Grigore G. Tocilescu, 534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346-1603, București, 1931, p. 180.

⁸⁷² Aici, la Turnu Roșu, a funcționat vama transilvană iar în apropiere, în punctul numit Râul Vadului (Genune) ființa vama munteană încă din timpul lui Mircea cel Bătrân (vezi: Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *op. cit.*, p. 47).

de la <Șibru> exista deja în anii 1479-1480,⁸⁷³ când apare în documentele vremii.

Dincoace de Olt, în **Muntenia**, patru drumuri principale legau Țara Românească de Peninsula Balcanică: drumul Nicopolei, drumul Șiștovului, calea Giurgiului și drumul Dârstorului (Silistrei). Ele sunt numite așa după orașele situate pe cele două maluri ale Dunării: Nicopole, Șiștov, Giurgiu și Dârstor (Silistra).

Primul dintre acestea, **drumul Nicopolei**, după ce traversa Dunărea prin vad între cele două localități riverane, Nicopole (pe malul bulgăresc) și Turnu (pe malul românesc), se îndrepta spre **Rușii de Vede**.

Localitatea, amintită de pelerinii germani Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt în 1385 sub numele de Russenart⁸⁷⁴ a servit drept centru de negoț sau târg pentru satele de pe cursul inferior al Oltului, în aval de Vâlcea, din vestul Olteniei, ca și Slatina, de altfel. De aici o lua spre vest, ajungând la **Slatina**, oraș situat în zona de tranziție de la dealurile joase la câmpie și la intersecția cu alte drumuri secundare. El este atestat documentar încă din anul 1368, constituind "*un vechi portorium pentru mărfurile ardelen care erau duse în Banat*",⁸⁷⁵ și fiind menționat în privilegiul comercial acordat brașovenilor de Vlaicu-Vodă, document prin care negustorii amintiți erau scutiți de vama ce se percepea aici.⁸⁷⁶ Prezența aici a vameșilor domnești l-a determinat pe Constantin C. Giurescu să aprecieze, ca neexagerată existența Slatinii, ca târg încă din secolul al XIII-lea și să susțină că "*aici vor fi stat și vameșii lui Seneslau în 1247*".⁸⁷⁷

De la Slatina, după cum subliniază Dinu C. Giurescu în "**Țara Românească în secolele XIV-XV**", drumul revenea pe direcția nord-est ajungând la **Pitești**, așezare urbană ce deținea o poziție centrală, în zona de contact dintre dealurile subcarpatice și câmpia Dunării, fapt ce a creat premise dezvoltării unei piețe de schimb a produselor interne și externe încă înaintea unificării teritoriale și politice a Țării Românești (ante 1330).⁸⁷⁸

Caracteristicile geografice ale așezării Piteștilor - poziție cheie în rețeaua căilor de comunicație medievale, situarea sa la confluența a cinci râuri (Argeș, Vâlsan, Râul Doamnei, Râul Târgului și Argeșel) și lângă un loc obligatoriu de traversare a Argeșului, precum și amplasarea la zona de

⁸⁷³ Documentul din 1 septembrie 1479-31 august 1480, vezi: *D.I.R., B., Țara Românească, (secolele XIII-XIV-XV)*, p. 164.

⁸⁷⁴ *Călători străini...*, I, pp. 19-20.

⁸⁷⁵ Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, p. 160.

⁸⁷⁶ *D.R.H., D, Relațiile între țările române, vol. I (1222-1456)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, doc. nr. 46 din 20 ianuarie 1368, p. 86 (text latin), p. 87 (traducerea).

⁸⁷⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. 242.

⁸⁷⁸ Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, p. 309.

contact dintre dealurile subcarpatice și Câmpia Dunării - au creat premise favorabile dezvoltării unei piețe de schimb a produselor interne și externe, care, la rândul ei, a favorizat dezvoltarea meșteșugurilor. În acest stadiu, atins probabil de Pitești - conform opiniei exprimate de Dinu C. Giurescu în volumul "**Țara Românească în veacurile XIV și XV**" -, încă în faza premergătoare unificării teritoriale și politice a Țării Românești (ante 1330),⁸⁷⁹ târgul, devenit loc de schimb periodic al așezărilor de pe văile celor cinci râuri care se unesc în proximitatea sa, va evolua spre stadiul de **târg-oraș**, adică un centru structurat pentru negoț și pentru producția mărfurilor, după cum afirma Eugenia Greceanu în "**Ansamblul urban medieval Pitești**".⁸⁸⁰

În continuare, plecând de la Pitești, drumul trecea prin **Câmpulung**, oraș situat la poalele munților, de unde, prin pasul Rucăr-Bran, străbătând Carpații meridionali, ajungea la Brașov, în Țara Bârsei.⁸⁸¹

Al doilea drum comercial numit și "**drumul Șîștovului**" trecea Dunărea prin vad de la Șîștov la Podul Șîștovului (Zimnicea) și se îndrepta spre Transilvania legând orașele Rușii de Vede, Slatina, Curtea de Argeș și Câmpulung, peste Carpați, cu orașul Brașov.⁸⁸² Este drumul urmat în 1385 de Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, cei doi pelerini germani care se întorceau din pelerinajul făcut la Ierusalim.

Documentele din secolul XIV menționează și **drumurile pornind de la Giurgiu**. Unul dintre acestea, după ce atingea **cetatea Dâmboviței** (viitorul oraș București), ajungea în Transilvania urmând două variante: una prin **Târgșor**, pe valea Prahovei, sau, a doua, pe valea Dâmboviței până la **Târgoviște** și de aici, prin **Câmpulung**, Rucăr, Bran, până la Brașov.⁸⁸³

Pe acest drum s-a dezvoltat orașul **Târgoviște**, capitală, timp de trei secole, a Țării Românești.

Așezarea de la Târgoviște este situată pe valea Ialomiței, într-o regiune bogată, la confluența zonei de deal cu cea de câmpie, pe vechiul drum de comerț ce lega Brașovul cu porturile de la Dunăre, și de aici, cu Peninsula Balcanică, deci Occidentul cu Orientul.

Acesta, după ce străbătea pasul Bran-Rucăr, trecea pe la Târgoviște, unde se bifurca: o ramură urma cursul Ialomiței și, prin **Târgșor** și **Gherghița**, ajungea la **Târgul de Floci**, pe Dunăre. Cealaltă ramură se îndrepta spre **București**, de unde, la rândul ei, se bifurca

⁸⁷⁹ Ibidem.

⁸⁸⁰ Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, Atelierul de reprografie al Muzeului Național de Istorie a R.S.R., 1982, p. 26.

⁸⁸¹ Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), p. 177.

⁸⁸² *Călători străini ...*, vol. I, pp. 19-20.

⁸⁸³ Dinu C. Giurescu, *op.cit.*, p. 178.

atingând fluviul la Giurgiu sau ajungea la Cornăţel, targ situat pe Mostiştea.

Or, oraşul Târgovişte este situat la ramnificaţia acestui drum, într-o poziţie strategică. Cercetările arheologice de aici au relevat o continuitate de locuire multimilenară, ce se întinde din secolul al II-lea până în zilele noastre. Nu se pot face afirmaţii certe asupra începuturilor oraşului. Germenii aşezării urbane de aici au apărut în secolele XIII-XIV, prin suprapunere peste straturi de locuire mai vechi, de secol IX-X. În dezvoltarea oraşului vechi au existat mai multe faze sau etape de evoluţie.

Un element favorizant al fenomenului de urbanizare l-au constituit saşii, care, ca şi la Câmpulung sau Baia, au venit din Transilvania spre sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, ca urmare a represaliilor armatei maghiare din perioada ultimului rege arpadian. Atunci, mulţi saşi (sibieni, îndeosebi) s-au refugiat dincoace de munţi, la Câmpulung şi Curtea de Argeş, de unde vor coloniza ulterior şi Târgoviştea. Aici îşi vor construi un cartier aparte, numit Suseni. Venirea saşilor aici a găsit o aşezare înfloritoare, care i-a şi determinat să se aşeze. Procesul de urbanizare a fost aproape simultan pe ambii versanţi ai Carpaţilor.

Statutul de reşedinţă domnească al aşezării a grăbit dezvoltarea oraşului, alegerea Târgoviştei ca oraş de scaun având consecinţe majore asupra evoluţiei sale ulterioare. Între altele, a avut loc un proces intens de concentrare a meşteşugarilor şi negustorilor care trebuiau acum să satisfacă cerinţele sporite ale curţii voievodale stabilite aici, ale dregătorilor, boierilor şi vârfurilor bisericeşti.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi îndeosebi sub domnia lui Mircea cel Bătrân, caracterul urban al aşezării nu poate fi contestat. Acum apar primele construcţii orăşeneşti civile din zid, fapt ce demonstrează caracteristicile clar urbane.

Sunt semnalate arheologic atât locuinţe semiîngropate, cât şi locuinţe de suprafaţă, unele având beciuri sau pivniţe, provenind, evident din perioade diferite şi reprezentând etape distincte în evoluţia urbană a aşezării.

Ca majoritatea oraşelor extracarpatice, Târgoviştea a fost un oraş-grădină, **deschis**, spre deosebire de oraşele săseşti care erau prin excelenţă, oraşe **închise**. Casele aveau latura mică a construcţiei orientată la uliţă şi faţa clădirii îndreptată spre sud. În spate se aflau grădina şi acareturile.

Artera principală, ca şi la Câmpulung, Curtea de Argeş şi Bucureştii de mai târziu, era paralelă cu cursul văii apei. Piaţa permanentă era lângă Curtea Domnească.

Întinderea şi prosperitatea unui oraş se poate stabili şi după numărul lăcaşurilor de cult. Or, la Târgovişte au funcţionat în evul mediu 34 de biserici, din care 21 sunt şi astăzi în picioare, majoritatea fiind construite

pe Calea Domnească, prin aport domnesc sau boieresc. Celelalte, situate la sud de această arteră principală au fost edificate prin aportul masiv al târgoveților. Numărul mare de biserici este determinat atât de mărimea orașului, puterea economică a locuitorilor, funcția politico-militară (capitală a Țării Românești aproape trei secole), dar și de faptul că aici a funcționat mitropolia țării. La Târgoviște se observă clar această dihotomie: orașul fiind atât un centru politic, cât și eclesiastic.

Dacă până la sfârșitul secolului al XIV-lea majoritatea construcțiilor, inclusiv bisericile, erau din lemn, ulterior numărul clădirilor construite din zid (cărămidă sau piatră) se înmulțește.

Aici s-a manifestat totodată și o **stratificare socială**, în rândul meșteșugarilor și negustorilor.

Epoca de avânt a orașului vechi românesc cuprinde secolele XVI-XVII. Orașul, care în secolul al XIV-lea se rezuma la o vatră relativ mică, dispusă în jurul Curții Domnești, în veacurile următoare își va extinde aria. Astfel, dacă în scrierile lui Francesco della Valle Padovanul (1532) apare ca *“un oraș nu prea mare”, “așezat în șes și înconjurat de ziduri”, având “Castelul... în care locuiește domnul țării... împrejmuit cu pari de stejar foarte groși”,*⁸⁸⁴ conform relatării misionarului Geronimo Arsengo are, cincizeci de ani mai târziu (1581) *“o mie de case de români de rit ortodox... 22 de case de sași catolici”.*⁸⁸⁵ Evoluția este evidentă. **“Letopisețul cantacuzinesc”** amintește Târgoviștea între primele târguri ale Țării Românești.

În zidurile orașului erau practice patru porți pe direcția principalelor drumuri care se încrucișau aici: poarta Câmpulungului, Argeșului, Dealului și cea a Bucureștiului. Lângă poarta Bucureștilor documentele vremii menționează existența depozitelor negustorilor străini (genovezi, venețieni, constantinopolitani, respectiv - post 1453, țărigrădeni), iar lângă poarta Argeșului, așa-zisul “târg al gloatelor”.

Pe același drum, deschis în urma privilegiului acordat de Vladislav I Vlaicu la 1368 neguțătorilor brașoveni, se va dezvolta și **Târgșorul-vechi**, oraș constituit pe râul Leaota. Aici, curând după acordarea privilegiului amintit, începe să se înfiripeze o așezare nouă care devine curând un târg, loc de popas al chervanelor neguțătorilor brașoveni în drumul lor spre Brăila și Piuța Pietrii unde aceștia opreau pentru a se aproviziona de la localnici cu hrană și furaje. Acest târguleț, numit Târgșor, în comparație cu târgul cel mare de la Târgoviște, s-a dezvoltat repede după 1368, fiind amintit documentar la 1413.⁸⁸⁶

⁸⁸⁴ *Călători străini...*, I, p. 322.

⁸⁸⁵ *Idem*, II, p. 509.

⁸⁸⁶ George Potra, Nicolae I. Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor*, Ploiești, Comitetul de Cultură și Artă al județului Prahova, I.P. Tiparul, f.a. p. 62.

Conform opiniei exprimate de istoricii George Potra și Nicolae I. Simache în **"Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor"**, este de reținut un fapt deosebit de important: satul Târgșor a început să devină oraș *"foarte curând după deschiderea drumului, ceea ce înseamnă că s-a format aici o piață și că regiunea, cu produsele sale agricole, i-a dat prilejul să se dezvolte și să se formeze mai întâi ca târg și apoi o piață permanentă cu aspect orășenesc"*.⁸⁸⁷

Acest târg s-a manifestat ca o piață de schimb între produsele regiunii, majoritatea de proveniență agro-alimentară (miere, ceară, vinuri, brânzeturi, piei de animale) și mărfurile brașovene. În opinia lui Petre P. Panaitescu, Târgșorul a fost întemeiat de Mircea cel Bătrân (Forum Novum).⁸⁸⁸ La rândul lor, George Potra și Nicolae Simache apreciază că orașul era pe deplin constituit spre sfârșitul secolului al XIV-lea deoarece numele său apare în actul de la 6 august 1413 prin care Mircea cel Bătrân reînnoia privilegiile acordate de Vladislav I Vlaicu la 1368 neguțătorilor brașoveni.⁸⁸⁹ Documentul, redactat în slavonă și latină menționează numele Târgșorului în traducere (Novum-Forum = Târg nou), adică desemnează existența unui târg nou în comparație cu târgul mai vechi, de la Târgoviște, capitala țării din vremea lui Mircea cel Bătrân, oraș situat în apropiere. Interpretarea numelui aparține istoricilor amintiți.⁸⁹⁰

Documentele ulterioare și privilegiile reînnoite acordate brașovenilor menționează Târgșorul *"ca oraș însemnat pe drumul Brașovului, ceea ce înseamnă că el avea un ritm de dezvoltare foarte rapid"*.⁸⁹¹

Aici a fost construită o curte domnească devenită reședință permanentă sau temporară a unor domnitori ca Vladislav al II-lea (1447-1456), Vlad Țepeș (1456-1462), Laiotă Basarab (1474-1476), ultimul rezidând aproape permanent în acest oraș. **"Letopisețul cantacuzinesc"**, îl amintește pe Vladislav voievod **"Bătrânul"** (Vladislav al II-lea, n.n.), care *"a făcut biserică domnească la Târgșor. Și au pierit de sabie în mijlocul Târgșorului"*⁸⁹² la 22 august 1456.⁸⁹³

Ca reședință a Curții Domnești, Târgșorul a devenit un oraș comparabil cu Târgoviștea și Bucureștii. Importanța sa economică a reieșit și din hotărârea lui Neagoe Basarab (1512-1521) care a fixat aici

⁸⁸⁷ Ibidem, p. 64.

⁸⁸⁸ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 64.

⁸⁸⁹ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București, 1905, pp. 4-6.

⁸⁹⁰ George Potra, Nicolae I. Simache, *op. cit.*, p. 66.

⁸⁹¹ Ibidem.

⁸⁹² *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul cantacuzinesc)*, în *"Istoria Țării Românești"*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 4.

⁸⁹³ *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 97.

dreptul de depozit pentru mărfurile brașovenilor, nu numai la Târgoviște și Câmpulung,⁸⁹⁴ ca răspuns la restricțiile puse de brașoveni.⁸⁹⁵

Un alt factor care a contribuit la prosperitatea Târgșorului a fost poziția așezării, la răscrucea celor mai active drumuri comerciale care străbăteau Țara Românească. Pe aici trecea nu numai drumul ce lega Brașovul prin Bran-Câmpulung-Târgoviște cu Bucureștii și, prin Giurgiu, cu Peninsula Balcanică ci și alte două drumuri care veneau tot de la Brașov, pe valea Teleajenului și a Prahovei.⁸⁹⁶

În a doua jumătate a secolului al XV-lea pe aici trecea "*drumul Moldovei*" care intra în țară pe la Râmnicu Sărat și urma traseul Buzău-Gherghița-Târgșor-Pitești-Slatina-Craiova și Severin. Astfel, Târgșorul a devenit, către 1500, răscrucea celor mai mari drumuri din Țara Românească, fapt ce a contribuit în mare măsură la dezvoltarea orașului, considerat unul dintre cele mai importante așezări urbane de la sud de Carpați.

Ce aspect urbanistic a avut Târgșorul în jurul anului 1500? În viziunea istoricilor George Potra și Nicolae Simache, el nu se deosebea de celelalte orașe existente înainte de întemeierea statului muntean, cum erau: Târgoviște, Câmpulung, Curtea de Argeș, Slatina etc., care "*semănau cu niște sate mari, întinse pe teritorii largi, pe care locuitorii creșteau vite și munceau pământul*",⁸⁹⁷ fapt ce constituia "*semnul unei insuficiente diferențieri a meșteșugurilor de agricultură*".⁸⁹⁸ În centrul așezării se afla piața târgului, inițial cu caracter temporar, determinat de zilele când poposeau aici caravanele neguțătorilor din Brașov și Brăila. Aici se schimbau mărfurile brașovenilor cu produsele turcești, levantine și venețiene la care se adăugau, binențeles, și produse locale. Caracterul temporar al pieții s-a transformat într-unul permanent, inițial săptămânal, apoi zilnic. Aici s-au stabilit cu timpul și negustori străini: sași (Balman și Boloman), raguzani (Valentinus Doleator), occidentali (Francilla) și slavi (Calce, Ivan),⁸⁹⁹ fapt ce confirmă că Târgșorul era un centru neguțătoresc cu o populație polietnică.

După 1550 relațiile economice ale Țării Românești cu Brașovul au scăzut simțitor, de la 167.000 florini în 1503, la 60.000 către 1600 datorită, în bună măsură, războaielor care au măcinat Transilvania și Ungaria dar și

⁸⁹⁴ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1935, pp. 73-74.

⁸⁹⁵ Dreptul de depozit (Steppelrecht) era o restricție medievală apuseană care se aplica și în Transilvania și care obliga pe neguțătorii străini să depună marfa în piața unui oraș, de unde era cumpărată de neguțătorii locali *en gros*, urmând ca aceștia să o vândă în țară (vezi: Valeria Costăchel, Petre P. Panaitescu, Aurel Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova - sec. XIV-XVII*, București, Editura Științifică, 1957, p. 67).

⁸⁹⁶ Ioan Bogdan, *op. cit.*, doc. din februarie 1584, p. 277.

⁸⁹⁷ George Potra, Nicolae Simache, *op. cit.*, p. 67.

⁸⁹⁸ *Istoria României*, București, Editura Academiei R.S.R., vol. II, p. 292

⁸⁹⁹ George Potra, Nicolae Simache, *op. cit.*, p. 71.

dezvoltării meșteșugurilor din Țara Românească. Ca urmare a acestui fapt, neguțătorii români nu mai erau interesați de producția manufacturată din Brașov care se vindea scump. În plus, raporturile economice ale Țării Românești sunt tot mai mult orientate spre lumea balcanică datorită regimului otoman și transformării Mării Negre în "lac turcesc". La rândul lor, marile descoperiri geografice au mutat interesul pentru mărfurile orientale din arealul nord-pontic către noile zone de interes: Lumea Nouă, Africa și Indiile Orientale. O altă cauză a decăderii sale economice a constatat în strămutarea capitalei Țării Românești de la Târgoviște la București, care începuse din a doua jumătate a secolului al XV-lea și, după pendulări repetate de peste un secol, se va definitiva la București. Datorită acestor conjuncturi, drumul comercial care pornea de la Brașov și trecea prin Târgoviște-Târgșor spre Brăila, și care a contribuit major la dezvoltarea orașului, nu va mai avea obiect de activitate. Ca urmare a acestei conjuncturi nefavorabile și a concurenței orașului Ploiești, recent constituit, Târgșorul va intra într-o penumbră tot mai accentuată care va dura aproape două secole și va avea ca final ruralizarea orașului.

Al doilea drum, pornind tot de la **Giurgiu**, trecea prin **București** de unde se îndrepta spre **Pitești**, și, mai departe, prin **Câmpulung**, ajungea tot la Brașov. În documentele epocii, prima menționare a "*căii Giurgiului*" apare la data de 27 septembrie 1461.⁹⁰⁰

Pe acest drum s-a constituit orașul **București**. Despre începuturile sale dispunem de puține dovezi scrise și de probe arheologice concludente. Totuși, bucățile de minereu de fier, luepele și zgura relevate în urma unor săpături arheologice efectuate în zonele Străulești, Buftea, Ciurel din vestul orașului și chiar în vatra de început a așezării atestă faptul că zona viitorului târg situat pe apa Dâmboviței, s-a practicat, încă din secolele X-XI, prelucrarea fierului prin reducerea minereului.

Pentru secolele XII-XIII datele documentare lipsesc iar cele arheologice constituie, încă, probe indirecte privind localizarea așezării și evoluția spre urbanism a acesteia. Examinarea cadrului fizico-geografic și pedo-climatic în care a luat naștere viitorul oraș relevă faptul că aici erau întrunite toate condițiile necesare traiului omenesc (sol de pădure, foarte bun pentru agricultură și creșterea vitelor, apă din belșug, atât din Dâmbovița și Colentina, cât și din zona lacurilor și bălților din proximitate, protecția pădurii și bogățiile acesteia), fapt ce a contribuit la creerea premiselor favorabile dezvoltării vieții umane și, în perspectivă, a evoluției așezărilor din zonă spre urbanitate.

Vatra originară a Bucureștilor s-a aflat în jurul Curții vechi, reședința domnească de mai târziu situată pe malul stâng al Dâmboviței, la un vechi

⁹⁰⁰ D.I.R., B, *Secolele XIII-XIV-XV, Țara Românească*, documentul nr. 124, p. 132; D.R.H., B., *Țara Românească, vol. I (1247-1500)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1966, doc. 121, p. 206.

vad de trecere peste râu. Ea ar corespunde, în linii mari, cu suprafața care înconjoară astăzi Curtea domnească. Aceasta constituie partea cea mai veche a Bucureștilor, nucleul din care s-a dezvoltat ulterior capitala de astăzi a României. Aici a fost, cum spunea Constantin C. Giurescu în: **"Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre"**, *"târgul din lăuntru, cel dintâi centru comercial al orașului, aici prăvăliile sau dughenele negustorilor, aici ulițele cele mai vechi"*.⁹⁰¹

Deși documentele vremii nu menționează existența orașului înainte de mijlocul secolului al XV-lea, totuși, tradiția consemnează prezența așezării cu mult înainte de această dată, pe timpul domniei lui Negru Vodă. În acest sens, raguzanul Giacomo di Pietro Luccari, care a călătorit prin Țara Românească în timpul domniei lui Mihai Viteazul, menționează în cronica sa apărută în limba italiană prin 1605 la Veneția că pe la 1310, *"Negru Vodă a întemeiat orașul Câmpulung și a tras câteva întărituri de cărămidă la București, Târgoviște, Floci (orașul de la gura Ialomiței) și Buzău"*.⁹⁰²

Trebuie să subliniem faptul că Luccari nu vorbește despre întemeierea Bucureștilor de către Negru Vodă, el arătând numai, așa cum subliniază și Constantin C. Giurescu în lucrarea amintită, *"în acest oraș, ca și în acelea de la Târgoviște, Buzău și Floci, legendarul voievod a făcut întărituri sau ziduri de apărare"*,⁹⁰³ ceea ce îi permite istoricului amintit să conchidă că *"Bucureștii existau ca târg mai înainte de întemeierea Țării Românești, concluzie admisibilă ținând seama de faptul că în fiecare din viitoarele județe a trebuit să existe un centru mai de seamă unde să se facă schimbul produselor"*.⁹⁰⁴

Pe aceeași poziție s-a situat și G. Ionescu-Nica care, în **"Dacia sanscrită. Originea preistorică a Bucureștilor"** a apreciat că nașterea orașului București este anterioară cu mult constituirii statului de-sine-stătător muntean, începuturile sale fiind înainte de anul 1241.⁹⁰⁵

Meșteșugarilor locali, care produceau pentru nevoile zonei li s-au adăugat, încă de timpuriu, negustorii propriu-ziși, localnici sau străini, care își desfăceau aici atât produsele autohtone, cât și mărfurile scumpe, aduse din străinătate și destinate notabilităților locale (boieri, dregători, localnici mai înstăriți).

Istoricul Constantin C. Giurescu a susținut că transformarea *"satului lui Bucur* (unul din numeroasele sate situate pe aria viitorului oraș, n.n.) în

⁹⁰¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre*, vol. I, p. 44.

⁹⁰² Ibidem.

⁹⁰³ Ibidem.

⁹⁰⁴ Ibidem.

⁹⁰⁵ G. Ionescu-Nica, *Dacia sanscrită. Originea preistorică a Bucureștilor*, București, 1945, p. 17.

loc de schimb (târg, n.n.) pentru țăranii regiunii să se fi petrecut cu mult înainte de întemeiere".⁹⁰⁶ El a apreciat că acest fenomen s-a împlinit "spre finele secolului al XIII-lea, când negustorii orașelor Transilvaniei străbat Țara Românească spre a ajunge în porturile de la Dunăre, unde se întâlneau negustorii răsăriteni, cu mărfurile aduse de peste mare (mirodenii, coloniale, fructe și vinuri sudice) și unde puteau încărca peștele bălților",⁹⁰⁷ deoarece carele încărcate cu morun, crap și somn cu destinația Transilvania proveneau nu numai din bălțile Brăilei s-au lalomiței ci și din bălțile de la Greaca, Giurgiu și Mostiștea, unde s-a dezvoltat mai târziu, în secolul al XVI-lea, orașul **Cornățel**, situat pe așa-numitul "*drum al peștelui*".⁹⁰⁸

După întemeierea Țării Românești și organizarea teritorială a statului în unități administrative (județe) conduse de pârcălabi sau "castelani", cum erau nominalizați în documentele de limbă latină, care rezidau în reședințe întărite, Bucureștii au devenit, potrivit opiniei istoricului amintit, reședința pârcălabului de Ilfov datorită "*poziției aproape centrală față de marginile județului și anume, chiar pe locul unde va fi viitoarea Curte domnească*".⁹⁰⁹ Acesta rezida în citadela din cărămidă amintită de Nicolae Stoicescu în "**Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București**".⁹¹⁰

La rândul său, Dan Berindei în lucrarea monografică "**Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești, 1459-1862**", apreciază că Bucureștii au existat încă din prima jumătate a secolului al XV-lea ca : "*un punct militar în valea de jos a Dâmboviței și în același timp un mic centru meșteșugăresc și un loc de popas pentru negustorii care lucrau în orașele dunărene*".⁹¹¹

Totuși, prima știre scrisă certă care poate fi pusă în legătură cu Bucureștii datează din timpul domniei lui Vladislav I Vlaicu (1364-1377). Izvorul este un document extern ("**Cronica lui Ioan de Kükülö = Țarnave**") redactat între anii 1387-1395 de către secretarul particular al lui Ludovic cel Mare al Ungariei și se referă la "Cetatea Dâmboviței" condusă de "castelanul" Dragomir. Acesta a înfrânt dezastruos oastea voievodului Transilvaniei în preajma cetății amintite.

La sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, însemnătatea cetății Dâmboviței a crescut, ea situându-se în

⁹⁰⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 47.

⁹⁰⁷ Ibidem.

⁹⁰⁸ Ibidem.

⁹⁰⁹ Ibidem.

⁹¹⁰ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București, București*, Editura Academiei R.P.R., 1961, p. 23.

⁹¹¹ Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești, 1459-1862, București*, 1963, p. 15.

centrul preocupărilor domnitorilor Mircea cel Bătrân, Mihail I, Dan al II-lea și Vlad Dracul pentru supravegherea liniei Dunării, de la Turnu, străveche cetate romană și bizantină, și până la Silistra în fața amenințărilor invaziei otomane. La rândul său, Vlad Țepeș a acordat o importanță deosebită cetății și orașului care s-a format în jurul ei. Încă din 13 iunie 1458 acest domnitor a emis un document, "*lângă cursul apei Dâmbovița*" ("*iuxta fluvium acque Domboviche*"),⁹¹² formulare care se referă, cu certitudine, la orașul București.

Documentul din 20 septembrie 1459 constituie însă prima mențiune precisă a cetății de aici. Hrisovul, emis de cancelaria lui Vlad Țepeș este datat "*În cetatea Bucureștiului*".⁹¹³ Acest document este deosebit de important, în viziunea lui Constantin C. Giurescu, deoarece, pe lângă faptul că "*atestă în mod precis și sigur existența cetății, dar și prin aceea că arată, iarăși, în mod precis și sigur, Bucureștii ca reședință domnească*".⁹¹⁴

De asemenea, Ion Ionașcu consideră că în această perioadă (1458-1459) Vlad Țepeș a pus bazele unei puternice fortificații din piatră care se suprapune peste modesta cetățuie din cărămidă,⁹¹⁵ ipoteză confirmată de săpăturile arheologice ulterioare.⁹¹⁶

Situată pe un promontoriu ce se înălța pe malul stâng al Dâmboviței, Curtea voievozilor Țării Românești a făcut parte integrantă din vatra vechiului oraș și a devenit nucleul în jurul căruia a gravitat și de la care "*a iradiat însuși târgul Bucureștilor*".⁹¹⁷

În vremea lui Mircea Ciobanul viața economică a orașului București era în plină dezvoltare. Târgul sau "pazarul" - cum menționa, cu termen turcesc "Cartea orășenească" din 13 mai 1563 - se afla în vecinătatea curții domnești unde își etalau mărfurile și numeroși negustori străini, alături de cei români. Documentul, emis de Necula al lui Bobanea, județul Bucureștilor și de cei 12 pângari ai săi, întărea lui Ghergoman Grecul și fiilor săi "*o prăvălie*" situată "*lângă biserica domnească, din pazar*".⁹¹⁸ Printre martori, semnează: "*Șerban croitor și negustorii din pazar*".⁹¹⁹

Neguțătorii din București întrețineau relații economice atât cu centrele urbane din Balcani, între care pe primul plan se afla Istanbulul, cât și cu cele din sudul Transilvaniei, îndeosebi cu Brașovul. Este remarcabilă creșterea numărului neguțătorilor implicați în comerțul cu Brașovul: de la

⁹¹² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 47.

⁹¹³ D.R.H., B., Țara Românească, vol I, p. 203.

⁹¹⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 50.

⁹¹⁵ Ion Ionașcu, Aron Petric, Petre Caraion, *București. Pagini de istorie*, București, 1961, pp. 18-19.

⁹¹⁶ Panait I. Panait, *Cetatea Bucureștilor în secolele XIV-XV*, în "Revista Muzeelor", București, VI (1969), nr. 4, p. 316.

⁹¹⁷ *Ibidem*, p. 310

⁹¹⁸ D.I.R., B., Țara Românească, Veacul XVI, vol. III, p. 177.

⁹¹⁹ *Ibidem*.

10 neguțatori bucureșteni care efectuau transporturi în anul 1503 la 38 neguțatori implicați în 120 transporturi pe la 1550.⁹²⁰ Unii dintre ei întrețineau raporturi economice cu Liovul, marele centru galițian, și chiar cu îndepărtata Moscova.⁹²¹ Cu toate acestea, sensul dominant al comerțului bucureștean, ca de altfel, al întregului comerț practicat în orașele extracarpătice românești era orientat, datorită situației politice, spre sudul Dunării.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea orașul, deși a avut de suferit de mai multe ori în urma invaziilor turcești, era considerat cel dintâi din țară, întrecându-le cu mult pe toate celelalte și ajungând, după cum apreciază Constantin C. Giurescu, centrul *“cel mai însemnat, sub toate raporturile, din sud-estul european; între Buda ungară, acum reședința unui pașă turcesc, și Constantinopol, nici un alt oraș nu-l depășește nici ca număr de locuitori, nici ca bogăție”*.⁹²² Istoricul amintit relevă, totodată, înmulțirea meșteșugarilor și a neguțătorilor propriu-ziși. Tot ca o notă aparte este creșterea numărului neguțătorilor străini, în special greci și turci, ca urmare a preponderenței raporturilor economice cu Imperiul otoman.

După cele două prădăciuni și focuri din 1595 și 1596 suferite de București în timpurile epopeii lui Mihai Viteazul, acest domnitor a rezidat mai mult la Târgoviște decât în orașul de pe malurile Dâmboviței. Urmașii săi au manifestat aceeași predilecție, până târziu spre mijlocul secolului al XVII-lea.

Unul dintre cele mai vechi drumuri comerciale care legau Transilvania cu Peninsula Balcanică traversând teritoriul de mai târziu al Țării Românești, lega așezările medievale timpurii Slon și Chirnogi, arteră comercială cunoscută în literatura de specialitate drept *“drumul sării”*. El pornea de la vărsarea Argeșului, din apropierea fostei cetăți romano-bizantine Constantiniana-Dafne (Oltenița de astăzi, n.n.) și străbătea o serie de așezări dintre care unele, conform aprecierii arheologilor Mihai Sâmpetru și Done Șerbănescu, depășiseră faza rurală încă din secolele IX-X, cum sunt cele de la Greaca, Căscioare, Crivăț, Radovanu, Mirești și Chirnogi care gravitau în jurul puternicei fortificații de aici.⁹²³ După ce urma cursul inferior al Argeșului până la confluența acestuia cu Dâmbovița, drumul mergea paralel cu aceasta până în zona marilor aglomerări umane de la confluența râului cu pâraiele Colentina și Sabar (viitorul București), aspect remarcat de Margareta Constantiniu și Panait I. Panait în studiul

⁹²⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 57.

⁹²¹ Ibidem.

⁹²² Ibidem, p. 59.

⁹²³ Mihai Sâmpetru, Done Șerbănescu, *Ceramica de tip urban din așezarea medievală timpurie de la Chirnogi*, în *“SCIVA”*, București, 26 (1975), II, pp. 241-275.

"Cercetarea feudalismului timpuriu pe teritoriul orașului București".⁹²⁴ Maria Comșa presupune chiar *"existența unei fortificații medievale timpurii"*⁹²⁵ care proteja atât traseul drumului comercial amintit, cât și populația din zonă, ipoteză susținută într-un studiu intitulat **"Contribuții arheologice privind existența unor cnezate și stabilirea unui drum comercial între Carpați și Dunăre în secolele IX-X"**. În jurul acestei fortificații se aflau numeroase așezări satești, unele din ele depășind faza de sat și având o bogată activitate meșteșugărească, cum era, de exemplu, așezarea de la Băneasa-sat, cea de la București ("Piața de Flori") etc.⁹²⁶

În continuare, drumul străbătea așezările de la Bucov-Ploiești (în zona de contact dintre câmpie și deal) prevăzute, în opinia Mariei Comșa, cu o puternică fortificație ale cărei vestigii nu au fost încă descoperite dar despre care autoarea studiului înclină să creadă că ar fi fost edificată în secolele IX-X, în jurul căreia gravitau satele Bucov-Tioca, Bucov-Rotari, Bucov-Ghespari precum și altele situate de-a lungul pâraurilor Morii și Bucovelului.⁹²⁷

De la confluența Bucovelului cu Teleajenul drumul urma cursul acestei ape și a Drănjuței, ajungând în proximitatea puternicelor cetăți de la Slon-Prahova (de pe dealul "La Ciuga" și din preajma muntelui "Vârful lui Crai"), care constituiau atât un loc de refugiu pentru locuitorii din zonă, dar și de apărare a principalei căi de comunicație care lega, la vremea respectivă, ocele de sare din Transilvania cu Peninsula Balcanică,⁹²⁸ atât de deficitară în acest produs. De aici, drumul traversa Carpații prin pasul Tătaru. În opinia Mariei Comșa, acest drum a continuat spre nord în Transilvania, iar spre sud, prin vadul Dunării de la Oltenița, trecea în Peninsula Balcanică.⁹²⁹

Traseul acestui drum din secolul IX-X trebuie să fi fost apropiat, opinează Maria Comșa, de cel al unui drum cunoscut și ceva mai târziu, în secolul XVIII, care *"pornind de la Oltenița, pe cursul inferior al Argeșului și apoi pe cursul inferior al Dâmboviței spre București, trecând apoi prin Ploiești, Vălenii de Munte și traversând Carpații spre Buzăul nemțesc"*,⁹³⁰

⁹²⁴ Margareta Constantiniu, Panait I. Panait, *Cercetarea feudalismului timpuriu pe teritoriul orașului București*, în "Materiale de istorie și muzeografie", București, III (1965), pp. 3-24.

⁹²⁵ Maria Comșa, *Contribuții arheologice privind existența unor cnezate și stabilirea unui drum comercial între Carpați și Dunăre în secolele IX-X*, în "Muzeul Național", București, VI (1982), p. 144.

⁹²⁶ Ibidem.

⁹²⁷ Ibidem, p. 143

⁹²⁸ Idem, *Un Knézat roumain du X-XII siècles à Slon-Prahova (Étude préliminaire)*, în "Dacia", Nouvelle Série (N.S.), tom XXII (1978), p. 317.

⁹²⁹ Idem, *Contribuții arheologice...*, p. 145.

⁹³⁰ Ibidem, p. 146.

ajungea în Transilvania, punct de vedere prezent și în lucrarea istoricilor Romulus Vulcănescu și Paul Simionescu, "**Drumuri și popasuri vechi**".⁹³¹

Existența drumului de la Slon la Chiornogi dovedește indirect că regiunea dintre Carpați și Dunăre se afla într-un stadiu avansat de dezvoltare economică iar descoperirile arheologice de pe traseu (cărămizi, conducte de apă, țigle, olane etc.) indică prezența, pe cursul inferior al Argeșului, a unor ateliere care produceau o cantitate însemnată de materiale de construcție. Or, un atelier sătesc nu producea așa ceva, mai ales conducte de apă, de unde conchidem că în punctele amintite se aflau puternice concentrări umane de factură preurbană.

Un alt drum care lega Țara Românească și respectiv, Transilvania, cu Peninsula Balcanică, a fost acela al Dârstorului (Durostorum-ului roman sau Dorostolon-ului bizantin) sau Silistrei.

Aici, nota în anul 1445 cronicarul burgund Walerand de Wavrin, se află "*o trecere de mare însemnătate pentru Țara Românească*".⁹³² Acest drum pornea de la Dunăre, din fața Silistrei, atinge cursul Ialomiței, și urmând cursul acestui râu în amonte, trecea prin **Gherghița, Târgșor, Târgoviște** și urca prin **Câmpulung** și Bran, pentru a coborî în Transilvania, la **Brașov**.⁹³³

Nu trebuie uitată varianta terestră a drumului "*muntenesc*", amintit anterior, care coborând valea Siretului, trecea prin Râmnicu Sărat și prin Buzău de unde se îndrepta spre Târgoviște și apoi spre București. De aici, traversa văile Dâmboviței, Sabarului și Argeșului și ajungea la Giurgiu, de unde, trecând fluviul și străbătând pasurile Balcanilor, se îndrepta spre Adrianopol și Constantinopol.

De-a lungul acestui drum s-au dezvoltat o serie de orașe muntene, între care menționăm și **Buzăul**. Orașul, situat la poalele dealurilor, pe malul apei cu același nume ce străbate munții venind din Țara Bârsei prin pasul Buzăului, este amintit pentru prima oară în anul 1431, într-o enumerare a tuturor târgurilor din țară.⁹³⁴ El este amintit și de raguzanul Luccari, la începutul secolului al XVI-lea, ca o veche așezare umană.⁹³⁵ Aici își avea reședința, încă din primele decenii ale secolului al XVI-lea, un episcop urmaș al așa numiților "pseudo-episcopi" din scrisorile papale ale secolului al XIII-lea (Episcopia ortodoxă de Buzău s-a înființat abia în timpul domniei lui Radu cel Mare,⁹³⁶ și primul episcop a fost un anume Dositei).⁹³⁷

⁹³¹ Romulus Vulcănescu, Paul Simionescu, *Drumuri și popasuri vechi*, București, 1974, harta nr. 5 privind organizarea vamală a Țării Românești în secolul al XVIII.

⁹³² *Cronica lui Walerand de Wavrin*, reproducă de Nicolae Iorga în "Buletinul Comisiei istorice a României", București, vol. VI (1927), p. 132.

⁹³³ Dinu C.Giurescu, *op.cit.*, p. 178

⁹³⁴ Ioan Bogdan, *Documente și regește*, p. 23

⁹³⁵ Luccari, *Annali di Ragusa*, ediția din 1605, p. 49.

⁹³⁶ Se crede că înființarea episcopiei s-a hotărât în soborul convocat de patriarhul Nifon în anul 1503, în urma căruia au fost hirotoniți doi episcopi. În acest sens vezi: Mircea

În documentele brașovene Buzăul apare sub numele săsesc de "Bozmarkt" sau "Büssenmark".⁹³⁸

Vizitat, pe la 1589 de călătorul englez Fox, orașul Buzău este descris de acesta ca un "oraș mare <cu case> de lemn" în care locuiau și negustori ciprioți.⁹³⁹

O primă întrebare care se pune în legătura cu aceste drumuri se referă la vechimea lor. Deși nu sunt amintite explicit în privilegiul acordat la 1368 de Vladislav I negustorilor brașoveni, ele erau folosite curent și deci nu era nevoie să fie menționate în mod expres, fiind o realitate de la sine înțeleasă. Numai în momentul în care s-a stabilit un tarif diferențiat pentru una sau alta dintre diferitele rute comerciale, cum a fost cazul Brăilei, cancelaria domnească a făcut precizarea, pentru a marca o deosebire față de regimul de taxare vamală obișnuit.⁹⁴⁰

Ele sunt amintite tot global, în prima jumătate a secolului următor, în hrisoavele acordate brașovenilor la 10 noiembrie și respectiv 30 ianuarie 1431.⁹⁴¹

Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, p. 495 și vol. II, 1993, p. 538.

⁹³⁷ Într-un pomelnic scris la proscomidierul bisericești rupestre Agatonul Nou din Munții Buzăului sunt trecuți "arhiepiscopul Dositei" și domnitorul "Moise Voievod" (1529-1530). În opinia lui Mircea Păcurariu Dositei ar putea să fi fost contemporan cu voievodul amintit sau să-i preceadă. Vezi în acest sens: Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. I, p. 465

⁹³⁸ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 33.

⁹³⁹ *Călători străini...*, vol. III, p. 294.

⁹⁴⁰ "Vladislav, din mila lui Dumnezeu... voievod al Țării Românești și ban de Severin... am hotărât să hărăzim pe veci sus-zișilor orașeni și locuitori ai provinciei Brașov libertățile acestea: ca toți negustorii din Brașov și din districtul Brașovului, trecând spre țări străine, pe orice drum al Țării noastre Românești, afară de drumul Brăilei (via Braylan, în text), vor fi datori să ne plătească pentru mărfurile lor numai de două ori tricesima și anume o dată la ducere și a doua oară la întoarcere, așa încât la intrarea în țara noastră să ne plătească numai o dată tricesima, la Câmpulung (Longo Campo, în text) sau în apropiere, și, după ce li se va pune acolo pecetea de către vameșul nostru, să treacă slobози și nestânjeniți prin țara noastră. De asemenea, la întoarcere, să ne plătească tricesima lângă Dunăre, și după ce, din nou, li se va pune pecetea, să plece mai departe nestânjeniți prin țara noastră. Iar când acești negustori purced cu mărfurile lor pe pomenita cale a Brăilei (via Braylan, în text), spre țări străine, vor fi datori să ne plătească numai o dată tricesima la Câmpulung, nu la ducere, ci la întoarcere. Când însă acești negustori își vor vinde sau cumpăra mărfurile înlăuntrul țării noastre, atunci nu vor fi datori să ne plătească pentru acestea nici vamă, nici tricesima, decât la Câmpulung sau în apropiere, <și> nu tricesima ci numai dreapta vamă de demult. Pe lângă acestea, scutim cu totul pe toți negustorii din Brașov și din districtul lui de vama noastră de la Slatina (Salatina, în text)", în: *D.R.H.*, D., documentul nr. 46 din 20 iunie 1368, pp. 86-87.

⁹⁴¹ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 26.

O a doua întrebare care se pune se referă la faptul dacă aceste drumuri au fost utilizate și înainte de secolul al XIV-lea.

Diploma Ioaniților, acordată acestui ordin la 2 iunie 1247 de suveranul Ungariei, îi autoriza pe cavalerii amintiți să scoată sare din ocnele transilvănene și să o ducă în Oltenia și Banatul de Severin, ca și în părțile "...dinspre Bulgaria, Grecia și Cumania...", beneficiile împărțindu-se pe jumătate.⁹⁴² Din document rezultă indirect faptul că sarea comercializată de cavaleri circula, pe drumuri de uscat sau pe apă, până în Bulgaria și Grecia, dar și în Muntenia, numită în document Cumania.

În plus, măturile arheologice și numismatice descoperite pe un areal vast care cuprinde teritoriile Munteniei, Moldovei și Transilvaniei dovedesc faptul că mărfurile și monezile bizantine s-au răspândit pe întregul spațiu carpato-danuabiano-pontic încă de la începuturile evului mediu, fapt ce demonstrează existența unor căi de comunicație între acest spațiu și provinciile imperiale de la sud și est de Dunăre.

Această circulație monetară, ca și diploma Cavalerilor Ioaniți, atestă, arheologic și documentar, existența unor căi de comunicație între Peninsula Balcanică și teritoriile nord-dunărene, care datează cel puțin din secolele XII-XIII, și care le continuă pe altele mai vechi din epoca romană sau chiar elenistică. De-a lungul lor s-au constituit ulterior primele așezări de factură protourbană ce vor evolua în timp spre structura orășenească propriu-zisă.

Negoțul, practicat pe întreg teritoriul românesc, limitat, evident, de gradul de dezvoltare a economiei și de nivelul tehnicilor medievale, a permis acumularea unor însemnate sume bănești sau cantități de metale prețioase care, în perioadele de pericole determinate de invaziile și războaiele endemice, se tezaurizau. Este cazul tezaurului descoperit pe raza comunei tucene Mihail Kogălniceanu. Datat la începutul secolului al XIV-lea, el cuprinde monede bizantine și tătărăști, ca și lingouri de argint în valoare totală de peste 3000 hiperperi de aur.⁹⁴³

Valoarea imensă tezaurizată ilustrează, o dată în plus, prosperitatea societății românești, veniturile autorităților locale și evident, ale domniei, fapt ce a permis gesturile de politică externă ale lui Basarab I și Bogdan I, sau rezistența antiotomană a marilor voievozi din secolele XIV-XV.

⁹⁴² D.I.R., *Secolele XIII, XIV și XV*, B, *Țara Românească*, documentul nr. 1, p. 2 (traducere) și p. 286 (textul latin).

⁹⁴³ Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 67.

6. Orașe miniere

Orașele miniere au apărut și s-au dezvoltat în apropierea exploatărilor miniere (fier, aramă, metale prețioase etc.) și a ocnelor de sare, fiind prezente pe tot arealul românesc încă din antichitate.

Autoritățile romane au adus coloniști dalmăți și iliri, specialiști în minerit, pentru a dezvolta activitatea de profil din minele de aur din Munții Apuseni. După retragerea aureliană, activitățile miniere au diminuat ca amploare și intensitate pe teritoriul vechii Dacii dar nu au încetat, îndeosebi exploatarea aurului și a sării, un aliment indispensabil omului și animalelor, pentru a nu mai vorbi de Dobrogea bizantină în care existau, alături de exploatările de fier și cupru, mari cariere de piatră (Cernavodă, Basarabi, Carasu etc.), material atât de necesar fortificațiilor și diverselor construcții civile sau religioase (amfiteatre, temple, basilici, palate, case, antrepozite, construcții portuare). Aici se extrăgea calcar, grafit rupestru, granit și cuarțit.

Se cunosc o serie de date tehnice privind munca în carieră:

- se lucra la suprafață, de sus în jos;
- erau preferate laturile mai protejate de vânt;
- fasonarea blocurilor se făcea în carieră.

Nu se poate face o asociere între carieră și centrele urbane cele mai apropiate, Axiopolis și Carsium, decât prin presupunere, dar este certă existența carierei de calcar de la Axiopolis (Cernavodă), existentă încă din vremea romanilor.

Atât în Transilvania, cât și în spațiul extracarpatic, exploatarea sării s-a bucurat de un interes deosebit.

La sud de Carpați funcționa în secolul al XIV-lea **Ocna Mare** de la Vâlcea. În tratatul de la Pera din 1387 se vorbea de sarea încărcată de genovezi la Dunărea de Jos, iar documentele muntene din timpul lui Mircea cel Bătrân menționau bulgării de sare exportati la sud de Dunăre. La începutul secolului al XIV-lea funcționa **Ocna Mică** de lângă Târgoviște, apoi **Telega** și mai târziu **Slănic** (Prahova), iar în Moldova, **Tg. Ocna**.

Ca și în exploatarea minereurilor feroase sau neferoase, și în exploatarea sării exista o tehnologie specifică.

O mină medievală românească, ca orice mină europeană, era un veritabil complex economic în care conlucrau mineri, meșteri, dulgheri, bușanari (cărbunari), muncitori de pădure, funcționari și bineînțeles, specialiști, majoritatea aduși din Transilvania și Peninsula Balcanică. Minele, ca și ocnele, concentrau un număr impresionant de ciocănași și măglași, la care se adăugau numeroși dulgheri, fierari, lumânărari etc. Activitatea lor era coordonată de un puternic aparat administrativ alcătuit din cămărași, ajutat de scriitori sau grămăticii, cantaragii, vameși, chelari (magazioneri), sameși (încasatori), paznicii ocnelor și ocnașilor (cei condamnați la munci penale).

Se apreciează că la minele mari de la Turda, Dej, Vâlcea, puteau lucra între 1000 și 2000 de persoane.

Mineritul a impulsionat dezvoltarea așezărilor umane din care multe vor evolua spre stadiul protourban și urban.

Atât ocnele, cât și minele de fier, aur, argint, cupru se aflau în proximitatea unor târguri sau orașe (Baia, Râmnic, Târgoviște). Nu toate exploatările miniere vor conduce la formarea de centre urbane în preajma lor, puține mine, saline sau cariere de piatră favorizând apariția și înflorirea unor centre urbane în apropierea lor. Astfel, deși la Albești-Muscel a existat în tot cursul evului mediu o însemnată carieră de piatră, așezarea din preajma ei nu a depășit stadiul rural nici în perioada Renașterii brâncovenești, când piatra moale de aici era foarte căutată pentru sculptarea de coloane, capiteluri, ancadrame sau plăci tombale. Aceeași situație o întâlnim și la Altân-Tepe, în Dobrogea, unde au intervenit și factori ce țineau de administrația otomană.

Faptul că mina (baia) a contribuit, uneori substanțial, la apariția și evoluția târgurilor ne-o dovedesc exemplele de la Baia (Moldova), Baia de Fier, Baia de Aramă (Țara Românească), Baia Mare (Maramureș) etc. La evoluția spre urbanism a așezărilor miniere și-a adus contribuția, uneori substanțială, pe lângă resursele subsolului și libertățile (privilegiile) acordate locuitorilor minelor de autoritatea centrală, formele de retribuție, densitatea demografică a zonei, poziția față de drumurile de legătură, gradul de concentrare al unor specialiști (funcționari, lucrători, reprezentanți ai unor organisme de stat, armată, fisc etc.)

Deoarece exploatarea sării în ocne și a minereurilor auro-argintifere sau feroase ori neferoase în mine sau băi erau monopol regal (în Transilvania) sau domnesc (în Moldova și Țara Românească), implicarea autorității centrale în dezvoltarea așezărilor amintite a fost certă, o bună parte din orașele miniere din interiorul arcului carpatic bucurându-se de statutul de "oraș liber regesc".

Astfel, târgul de la **Ocnele Mari** (lângă Râmnicu Vâlcea) era târg domnesc. Ca urmare, cămărașii de la ocne judecau nu numai pricinile minei, ci și pe cele ale locuitorilor din jur. Totodată, târgoveții de la Ocnele Mari beneficiau de unele scutiri, ei primind loc de casă, de ogor, și nu dădeau toate zeciuielile.

Unii erau orășeni liberi (specialiști, funcționari), alții țărani aserviți (măglași), robi (țigani). În Ardeal majoritatea specialiștilor erau "oaspeți".

Între primele orașe miniere menționate documentar în spațiul extracarpatic un rol aparte îi revine orașului **Baia**, prima capitală a statului moldav. Numele orașului provine de la "baia" sau mina din apropiere de unde se extrăgeau minereuri auro-argintifere, mină în jurul căreia s-a format această așezare care în timp a evoluat spre forme urbane.

Numele de "baie", toponim de origine slavă era generic în limba română medievală și protomedievală, el desemnând orice fel de exploatare

minieră din care se extrag metale feroase sau neferoase, comune sau prețioase (vezi în acest sens: Baia de Fier și Baia de Aramă, în Țara Românească, Baia de Arieș și Baia de Criș, în Apuseni, ori Baia Mare, în Maramureș).

Colonizată de sași spre sfârșitul secolului al XIII-lea, este cunoscută în izvoarele de sorginte germană sub numele Stadt Molde⁹⁴⁴ - după numele râului pe care era situată (Moldova). Izvoarele latinești o amintesc ca Civitas Moldaviae⁹⁴⁵ sau Civitas Moldaviensis, ori, mai pe scurt Moldavia.⁹⁴⁶

Pornindu-se de la toponimul "baia" și de la unele date documentare, s-a susținut că orașul Baia a fost un centru al exploatării aurifere.⁹⁴⁷ Se pare că în evul mediu apele Moldovei și afluenților săi conțineau aur aluvionar.⁹⁴⁸

Un rol deosebit în evoluția orașului Baia l-a avut exploatarea fierului⁹⁴⁹ și aramei.⁹⁵⁰ Descoperirea unor cazmale specifice de miner și a

⁹⁴⁴ Numele de Stadt Molde apare într-o scrisoare din mai 1421 adresată de șoltzul și pârgarii din Baia voitului și pârgarilor din Liov: "Groff und geschworn Burger der Stadt Molde" și "gegeben off der Molde", vezi: *Acta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej*, vol. IV, Lvov, 1873, pp. 108-109, apud C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 183, nota nr. 3. Acest document, emis la Baia, este considerat de Petre P. Ponițescu "cel mai vechi act municipal din Moldova" (vezi: Petre P. Ponițescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în "Revista istorică", București, IX (1923), pp. 183-186.

⁹⁴⁵ Pecetea veche a orașului Baia are o legendă în limba latină, cu caractere gotice, în care citim: "x Sigillum x capitalis x civitatis x Moldaviae x terre x moldaviensis (Sigiliul Moldovei, orașul de căpetenie al țării moldovenești)", vezi: Emil Vărtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, p. 461.

⁹⁴⁶ Vezi, între altele, harta lui Reicherstorffer din 1550 menționată de Al. Papiu Ilarian în: *Tesauru de monumente istorice...*, vol. III, București, 1864, pp. 135-135.

⁹⁴⁷ O scrisoare a lui Bogdan cel Orb (din 15 decembrie 1515) și o alta de la Ștefăniță (din 13 februarie 1522) menționează acest lucru. Vezi în acest sens Dumitru Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în "Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an. VI (1955), nr. 3-4, p. 34. O serie de alte documente ne permit să susținem că la sfârșitul secolului al XV-lea ori cel mai târziu la începutul secolului al XVI-lea, au existat în proximitatea orașului, preocupări legate de exploatarea aurului. Între acestea, unul menționează pe un aurar, Stanciu, care a cumpărat la 29 mai 1454, în hotarul satului Horodniceni, vezi în acest sens: *D.R.H. A., Moldova*, II, p. 402.

⁹⁴⁸ În anul 1833, geologii militari ruși au făcut prospecțiuni pe malul drept al râului Moldova, în apropierea Băii, descoperind în pâraiele din zonă și aur sub formă de praf, foarte puțin sub forme de boabe, vezi: *Statisticeskie opisanija Moldovskie*, Arhivele statului, București, fond 534-535 Ec.

⁹⁴⁹ În cadrul orogenului carpatic, după datele geologice, există roci cu conținut de fier în șisturile negre (strate de Audia) și în depozitele oligocene. Aceste roci se găsesc sub forma de lentile relativ mici, de obicei sferice (sfersiderite), cu un conținut de fier de până la 40%. Având în vedere că în depozitele de platformă din albia majoră a Moldovei nu au fost identificate roci cu conținut ridicat de fier, nu este exclus ca concrețiunile de sfersiderită din aluviuni și eventual din terasele râului, aduse de rețeaua hidrografică din depozitele flișului carpatic, ar fi putut servi, cel puțin parțial, ca materie primă pentru fierării din Baia. Vezi în acest sens, Bica Aionesei, *Stratificarea depozitelor miocene de platformă din valea*

trei linguri de fier pentru turnat metal topit în zona locuințelor din sectorul "Parc" ne obligă să admitem, afirmă Eugenia Neamțu, "că în acest cartier al așezării de la Baia se găseau locuitori pentru care mineritul avea o pondere deosebită în ansamblul activităților economice, de altfel destul de complexe".⁹⁵¹

Pregătirea minereului pentru "reducere" era făcută mecanic, cu ajutorul "stupelor", termen menționat în documentul dat logofătului Mihail la 23 aprilie 1448 și tradus prin "moară de sfărâmat minerale"⁹⁵² sau "moară de pisat".⁹⁵³

Prelucrarea minereului de fier s-a făcut la Baia și după evenimentele din iarna anului 1467, soldate cu incendierea orașului. Că lucrurile au stat așa o dovedesc și numele unor meșteri: Nicolaus,⁹⁵⁴ mort în 1561 și Georgius Schmit (fierarul), decedat prin 1580,⁹⁵⁵ pe ale căror pietre de mormânt se află sculptată câte o sapă, simbol al profesiei exercitate.⁹⁵⁶ Date despre minele de fier de la Baia apar menționate în documentele vremii până târziu, în secolul al XVII-lea.⁹⁵⁷

Orașul a purtat o bună perioadă de timp doua nume: cel al râului **Moldova**, pe al cărui curs este așezat, râu ce a dat ulterior și numele statului medieval de mai târziu, și cea de **Baia** (în sensul de baie, adică mină, după exploatarea de fier din apropiere), toponim de origine slavă larg răspândit pe întreg teritoriul românesc, după cum am menționat anterior. El s-a dezvoltat ca urmare a exploatării și prelucrării zăcămintelor de metale feroase din mina situată în proximitate.

Situația nu este singulară deoarece atât la est, cât și la sud de Carpați, au existat numeroase așezări de factură urbană care au purtat două nume. Spre exemplificare menționăm: Hârlăul sau Târgul Bahluiului, Romanul sau Târgul de Jos și Târgu Cărbunești sau Târgul Gilortului.

Referitor la numele Moldova (civitas Moldaviensis) acordat orașului de pe râul omonim s-au exprimat numeroase opinii care încearcă să

Siretului și valea Moldovei, București, 1968, apud Eugenia Neamțu și colab., *Orașul medieval Baia...*, p. 49.

⁹⁵⁰ Pe valea Moldovei, în apropiere de Moldovița, se găsesc zăcăminte de aramă. Or, filoanele de aramă situate la suprafață sau la mică adâncime în sol se pot exploata chiar și în condițiile unei tehnici rudimentare, *ibidem*.

⁹⁵¹ Eugenia Neamțu și colab., *op. cit.*, p. 50.

⁹⁵² Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 314.

⁹⁵³ *D.I.R., Veac XIV, XV, A, Moldova*, vol. I, p. 228; în *D.R.H., A, Moldova*, vol. I, traducătorii utilizează pentru corespondentul termenului de "stupa" cuvântul "pivă" (piuă).

⁹⁵⁴ Nicolae Iorga, *Pietrele de mormânt ale sașilor din Baia*, p. 2 și fig. 3.

⁹⁵⁵ *Inscripțiile medievale ale României*, I, București, 1965, p. 514, nr. 625.

⁹⁵⁶ Vasile Neamțu, *La technique de la production céralière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII siècle*, București, 1975, pp. 167-172 și fig. 39/1-2.

⁹⁵⁷ Dumitru Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în "Studii și cecetări științifice", *Istorie, Iași*, VIII (1957), pp. 34-35.

argumenteze științific denumirea. Între acestea, merită atenție ipoteza lui Bogdan P. Hasdeu care a susținut primul, cu argumente lingvistice, că numele Moldova derivă din goticul Mulde = praf (aici în sensul de râu prăfos),⁹⁵⁸ idee preluată ulterior de Alexandru D. Xenopol,⁹⁵⁹ Dimitrie Onciul,⁹⁶⁰ Dimitrie Ciurea⁹⁶¹ și Emil Vârtosu.⁹⁶² Acesta din urmă și-a exprimat părerea că la originea denumirii de Moldova se află cuvântul german Molde sau Mulde, care, în variantă populară are sensul nu de "râu prăfos", ci de "groapă, adâncitură, șes mărginit de jur împrejur de dealuri", care a primit sufixul slav de-ova.⁹⁶³ Conform opiniei sale, numele de Moldova "*nu se cunoștea înainte de începutul secolului al XIV-lea*" ⁹⁶⁴ când orașul a ajuns "*la o oarecare strălucire și renume*".⁹⁶⁵

De altfel, în țările de limbă sau influență germană există mai multe râuri cu numele de Mulde, Moldau etc. (cazul unui afluent al Elbei, în Saxonia sau al apei care străbate Praga, capitala Cehiei, Moldau în germană și Ultava - Vltava în slavonă).⁹⁶⁶

Alexandru Boldur a enunțat părerea că "*rezolvarea problemei (numelor, n.n.) trebuie căutată în preistorie, la neamurile tracice*".⁹⁶⁷ Conform opiniei sale, termenul ar conține două elemente: *mol*, de origine idoeuropeană, întâlnit și la traci, respectiv daci (ex.: Mal-vensis) și cel de *dava* (cetate, oraș, fortificație), de asemenea tracic.⁹⁶⁸ Ideea este, în opinia Eugeniei Neamțu și a colaboratorilor ei, "*foarte interesantă, dar ar trebui, mai întâi, de demonstrat că terminațiunea tracică -dava (de fapt, dacică nord-dunăreană) s-a aplicat nu numai la așezările mai importante, ci și la ape*".⁹⁶⁹

Un alt oraș cu valențe miniere este **Cernăuțiul**. În apropiere, la sud-est de oraș, exista, pe la 1488 o "mină" sau o "baie", numită "baia de la

⁹⁵⁸ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, București, 1875, p. 300.

⁹⁵⁹ Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana*, ediția I. Vlădulescu, vol. II, București, Editura "Cartea Românească", f.a., p. 17.

⁹⁶⁰ Dimitrie Onciul, *Moldova*, în Diaconovici, *Enciclopedia Română*, III, pp. 311-312.

⁹⁶¹ Dumitru Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în "Studii și Cercetări Științifice" (SCȘ), Istorie, Iași, an VII (1956), nr. 2, p. 161.

⁹⁶² Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în Documente privind istoria României, Introducere, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1956, pp. 331-538.

⁹⁶³ *Ibidem*, p. 469 și urm.

⁹⁶⁴ *Ibidem*.

⁹⁶⁵ *Ibidem*.

⁹⁶⁶ Alexandru D. Xenopol, *op. cit.*, loc.cit.

⁹⁶⁷ Alexandru Boldur, *Originea numelui Moldova (o ipoteză nouă)*, în "Revista Istorică", București, Tom. 28 (1975), nr. 6, p. 935.

⁹⁶⁸ *Ibidem*, pp. 938-939.

⁹⁶⁹ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol. 1, p. 16.

Cozia", "ruda Coziei".⁹⁷⁰ Nu se poate preciza vechimea acestei exploatări miniere ci doar localiza mina situată în apropiere de "*drumul mare care vine de la Cernăuți*".⁹⁷¹

Orașul Cernăuți figurează și el pe lista orașelor "volohe" care precede pe aceea a orașelor rusești fiind menționat imediat după Belgorod = Cetatea Albă sub numele de "Cern".⁹⁷²

În privința identificării orașului Cernăuți cu orașul Cern există opinii contradictorii. Unii istorici, între care Constantin Marinescu localizează așezarea Cern la limanul Nistrului (fiind probabil una și aceeași localitate cu "Maurocastro" din izvorul geografic spaniol "**Libro del Conosçimiento**"),⁹⁷³ în timp ce alții, între care îi menționăm pe Alexandru Gonța și George Bezviconi, o identifică cu așezarea fortificată de la "Muncel-Vaslui" aparținând boierului Duma Ciornii.⁹⁷⁴

Or, în opinia lui Constantin C. Giurescu, la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, nici o așezare fortificată boierească "*nu era pe punctul și nici n-a ajuns pe viitor să se transforme într-un târg sau oraș*",⁹⁷⁵ punct de vedere împărtășit și de Nicolae Grigoraș care afirma în "**Vechi cetăți moldovenești**" că aceste așezări și-au avut importanța lor "*pe vremea când nu exista o unitate teritorială, un singur domn și când anumiți conducători de regiuni sau văi trebuiau să se gândească separat la securitatea teritoriului*".⁹⁷⁶

Lui Constantin C. Giurescu i "se pare mai probabilă identificarea Cern-ului cu Cernăuți",⁹⁷⁷ și aceasta nu numai din asemănarea numelor lor dar și datorită faptului că Cernăuți apar ca un centru vamal bine cunoscut, la vadul Prutului, pe marele drum de negoț ce lega Liovul cu Dunărea și Marea.

Localitatea este menționată ca **târg** în documentele emise de cancelaria lui Alexandru cel Bun care, conform poruncii domnitorului, trecea sub ascultarea episcopiei de Rădăuți și "*două biserici... din târg din Cernăuți*".⁹⁷⁸

⁹⁷⁰ "Ruda" este un termen topografic foarte răspândit în țările slave și înseamnă "baie", în înțeles de mină. Tradusă în românește, "Kozia ruda" ar însemna "Baia Caprii", vezi în acest sens: Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, documentul din 3 aprilie 1488, p. 334 (textul slavon) și nota 2 de la pagina 338.

⁹⁷¹ Ibidem.

⁹⁷² M.N. Tihomirov, *Spisok russkikh gorodoc...* (Lista orașelor rusești...), p. 223.

⁹⁷³ Constantin Marinescu, *Le Danube et le littoral occidental et septentrional de la Mer Noire dans le "Libro de Conosçimiento"*, în "Revue Historique du Sud-Est Européen", București, tom III (1926), nr. 1-3, p. 6.

⁹⁷⁴ George Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 12

⁹⁷⁵ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 198.

⁹⁷⁶ Nicolae Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești*, Iași, 1946, p. 8.

⁹⁷⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 199.

⁹⁷⁸ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 334.

Și la sud de Carpați s-au constituit orașe în apropierea unor importante exploatări miniere. Între acestea, un rol aparte l-a avut **Baia de Aramă**, așezare situată într-o mică depresiune a podișului Mehedinți, drenată de pârâul Bulba și mărginită de dealurile Dochiei și Cornetului, bogată în piatră de var și zăcăminte de cupru.⁹⁷⁹

Conform afirmațiilor lui Vasile Cucu și Anei Popova-Cucu, localitatea ar fi fost cunoscută "*încă din timpul sciților*" ca important centru minier sub numele de Chalchis.⁹⁸⁰ Ulterior a fost renumită prin "*băile de aramă*"⁹⁸¹ situate la mai puțin de 4 km. de localitate. Numele târgului oltenesc Baia de Aramă demonstrează vechea exploatare a acestui minereu în Oltenia.

În privința datei începerii exploatării sistematice a zăcămintelor cuprifere de aici, un document emis de cancelaria domnitorului Mircea cel Bătrân în 1392 pomenește, pentru prima oară "roțile", care "... *s-au făcut de curând*".

Mina de la Bratilov (situată în apropierea localității Baia de Aramă) nu era exploatată direct de domnie, ci arendată unui anume Cip Hanos (Cap Hanos), al cărui nume de certă origine maghiară⁹⁸² dovedește că este un concesionar ungur adus probabil de Mircea cel Bătrân din Ardeal împreună cu meșteri specializați în exploatarea aramei.⁹⁸³

Minereul (ruda, în slavona medievală), măsurat în găleți (câble) era prelucrat în pisăloage, sobe de topit sau cu ciocanul de către mineri (rudari), termeni încetățeniți și în toponimia românească.

Analizând documentele vremii, Petre P. Panaitescu a conchis în "**Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân**" că domnitorul muntean a concesionat minele amintite de la Bratilov, din proximitatea târgului Baia de Aramă, rezervându-și dreptul de a primi 10% (zeciuiala) din arama extrasă la "roți", în natură. Acest venit domnesc de la mine a fost dăruit de domnitor mănăstirii Tismana,⁹⁸⁴ care, ca orice mănăstire medievală, practica un intens comerț cu metalul extras, vânzându-l atât în țară, cât și în străinătate. După 1464 minele de aramă de la Bratilov nu mai sunt

⁹⁷⁹ Vasile Cucu, Ana Popova-Cucu, *Județul Mehedinți*, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, pp. 123-124.

⁹⁸⁰ *Ibidem*, p. 124.

⁹⁸¹ *Ibidem*.

⁹⁸² În limba maghiară numele de familie apare menționat întotdeauna înaintea celui de botez. Or, Cip Hanos sau Cap Hanus este în realitate Czap Hanás (= Janoš, n.n.).

⁹⁸³ Petre P. Panaitescu, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân*, în "Revista istorică română", București, vol. VII (1937), Imprimeria Națională, p. 7

⁹⁸⁴ Minele de aici sunt amintite în documentul din 2 august 1439 prin care Vlad Dracul întărea mănăstirii Tismana toate daniile bunicului său Radu Voievod, unchiului său, Dan Voievod și ale tatălui său Mircea cel Bătrân care: "... a dăruit părintele domniei mele, la mină (baie) zeciuiala de la roțile lui Cop Hanoș de la Bratilov". Vezi: Petre P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, vol. I, București, Fundația Regele Carol II, 1938, p. 187 (textul slav) și p. 189 (traducerea).

menționate în hrisoavele domnești, ceea ce îl determină pe istoricul sus-menționat să conchidă că au fost părăsite.⁹⁸⁵ Abia în veacul al XVII-lea, în timpul domniei lui Matei Basarab s-a reluat exploatarea zăcămintelor cuprifere de aici și, probabil și a celor din apropiere, de la Baia de Aramă.

Condiționate și de activitatea minei, orașele miniere s-au dovedit a fi fragile, sensibile la ritmul de lucru în subteran, determinat, la rândul său de cantitatea de minereu din zăcământ.

Când activitatea minieră a încetat datorită secătuirii zăcămintelor, a început declinul așezării de la suprafață. Un caz de notorietate îl constituie fosta capitală a Moldovei,⁹⁸⁶ Baia care, lipsită de activitatea minieră, regresează devenind în scurt timp o simplă așezare rurală unde nu se mai cunoaște nici măcar locul fostelor galerii. Această așezare a urmat un destin aparte, de care nu au fost scutite nici alte așezări urbane provenite pe alte căi. Cazul Târgului Cărbunești de pe valea Jiului Superior este elocvent în acest sens. Oraș în sec. XVI, redevenit sat pe la 1619, un document numindu-l acum "satul Târgului Cărbuneștilor". La fel Baia de Aramă, care pe la 1700 nu mai este oraș, ci sat, în urma încetării exploatarei miniere.

În aceste situații, administrația și specialiștii ocnei sau minei plecau în alte zone propice desfășurării activității lor, doar oamenii locului reveneau la satele de baștină sau rămâneau în fostul târg sau oraș, desfășurând activități rurale. Totodată, așezarea pierdea privilegiile și înlesnirile de care beneficiase din partea autorităților centrale.

Situația este similară în Transilvania, doar că ea prezintă o aglomerare mai mare de orașe miniere. Se pot face unele apropieri între **orașele-porturi și orașele-miniere**, ambele tipuri de localități urbane fiind condiționate de o anumită structură care stinsă, atrage efecte nefaste. Alta a fost evoluția orașelor miniere cu activitate constantă sau chiar sporită: cazurile de la Baia Mare, Turda, Bistrița, Rodna, Dej, fiind relevante Ele intră în epoca modernă cu trăsături bine încheiate, economie urbană, dotări orașenești, instituții specifice, autoritate politică, cultură etc.

7. Orașe constituite prin inițiativă domnească, demers eclesiastic sau pe pământ boieresc

Atacurile migratorilor și războaiele endemice care au constituit o constantă majoră a întregului ev de mijloc, au determinat populația rurală să caute un loc de refugiu și apărare în spatele sau la umbra proteguitoare a zidurilor castelelor, cetăților sau mănăstirilor. Cu timpul, în jurul acestor

⁹⁸⁵ Idem, Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân, p. 9.

⁹⁸⁶ Baia este menționată în unele izvoare istorice drept o "capitală a Moldovei". Este cazul unei cronică din ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare, care atestă faptul că Mulda (Baia) era: "Eyn hauptstadt Moldener land", vezi I.C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, 1942, p. 38

locuri fortificate s-au constituit aşezări umane care în timp vor evolua spre stadii preurbane şi urbane. Un rol deosebit în construcţia urbană medievală l-au jucat în evul mediu tocmai aceste castele feudale, mănăstiri sau scaune episcopale.

O eroare căreia i-au plătit tribut mulţi specialişti în domeniu a fost faptul că aceştia au analizat şi au încercat să explice procesul urbanizării unor întinse zone din estul şi sud-estul Europei, raportându-l la condiţiile concrete în care s-a desfăşurat acest fenomen în apusul continentului.

Este drept că o serie de aspecte sunt comune întregului continent, dar de aici până la identitate este o distanţă foarte mare. Unul dintre aspectele comune îl constituie faptul că oraşul medieval a apărut şi s-a dezvoltat graţie intervenţiei senioriale sau ecleziastice, element caracteristic întregii Europe. El are ca bază de pornire **castelul seniorial** sau **scaunul episcopal**. Acestea (castelul, la noi **curtea boierească** şi **reşedinţa domnească**, respectiv **scaunul episcopal**) fiind comune întregului continent, putem vorbi de o nouă formă de constituire a oraşului medieval datorată **iniţiativei laice** (voievodale sau boiereşti) ori a unor **înalţi prelaţi**, lucru valabil atât în spaţiul extracarpatic românesc, ţărilor balcanice (Bulgaria, Serbia, Bosnia, Croaţia), Moravia, cât şi în Europa apuseană.

7.1. Oraşe constituite prin iniţiativă domnească

Dacă în Europa apuseană au existat oraşe întemeiate ca urmare a intervenţiilor ferme ale autorităţilor politice centrale, în speţă a suveranilor, care au pus bazele aşa-ziselor "villes-neuves", la noi, locul castelului feudal l-a luat cetatea domnească sau curţile voievodale, care au constituit atât un factor de coagulare a vieţii preurbane, cât şi un element de protecţie a aşezării.

După cum a observat Mircea D.Matei, implantarea unor Curţi domneşti în reşedinţele principale ale domniei (capitalele celor două ţări româneşti) a fost un gest normal şi firesc al puterii centrale care trebuia să-şi aibă aici un sediu adecvat.⁹⁸⁷ Baia, Siretul, Suceava şi Iaşii (în Moldova), Argeşul, Câmpulungul(?), Târgoviştea şi Bucureştii (în Ţara Românească) au constituit, pe rând sau alternativ, capitalele celor două ţări româneşti, locul unde se aflau reşedinţele principale ale domniei. Evident, această **funcţie** (reşedinţă domnească, capitală a ţării) atribuită unei aşezări umane a determinat o puternică afliure demografică, un important segment de populaţie stabilindu-se aici: dregători, boieri de toate categoriile, cler de toate gradele, slujbaşi, ostaşi şi, evident, negustori şi meşteşugari care au contribuit la o dezvoltare rapidă a localităţii, accentuându-i atributele urbane.

⁹⁸⁷ Mircea D. Matei , *Geneză şi evoluţie urbană...*, p. 92.

Dar domnia nu a implantat Curți domnești doar în reședințele principale, ci și în alte așezări, cum ar fi: Piatra, Bacău, Roman, Vaslui, Iași, Târgșor, Gherghița, Pitești favorizând urbanizarea lor.⁹⁸⁸ În opinia istoricului amintit, cazurile de mai sus sunt *"exemple tipice ale acestor inițiative domnești, iar judecând după rapiditatea cu care aceste orașe s-au dezvoltat după implantarea în cuprinsul lor a unor Curți domnești, se poate spune, fără teamă de a greși, că ridicarea lor în rândul principalelor orașe de la sud și de la est de Carpați a fost strâns legată de inițiativele amintite"*.⁹⁸⁹

Totuși, nu trebuie să confundăm acest gen de evoluție urbană a unor așezări civile favorizate de implantarea unor Curți domnești cu orașele constituite prin **inițiativă domnească**.

Între primele orașe constituite pe pământ domnesc și din inițiativă domnească menționăm **Romanul**. Conform opiniei majorității istoricilor români, între care îl menționăm și pe Mircea D. Matei, coordonatorul săpăturilor arheologice de aici, orașul Roman reprezintă cazul tipic de formare a unei așezări urbane prin inițiativă domnească, în jurul unei fortificații voievodale⁹⁹⁰ și sub ocrotirea ei.

Evident, inițiativa domnească a fost bine motivată. Necesitatea de a construi inițial o fortificație la Roman spre sfârșitul secolului al XIV-lea a fost determinată, în opinia lui Mircea D. Matei de nevoia de a supraveghea un important segment al drumului comercial de pe valea Siretului, la intersecția acestuia cu drumul de pe valea Moldovei, și evident, de intenția factorului politic central de a exercita un control asupra tranzitului comercial ce se derula pe cele două magistrale, fapt ce aducea câștiguri substanțiale domniei.⁹⁹¹ Ulterior, după edificarea ei, această fortificație a devenit centru militar în jurul căruia s-a constituit așezarea civilă care s-a urbanizat într-un ritm rapid. Inițial, locuitorii ei, negustori și meșteșugari sau diverși slujitori stabiliți aici din împrejurimi, au asigurat nevoile de hrană și serviciile garnizoanei cetății. Lor li se vor adăuga ulterior și alte categorii sociale. Populația așezării a crescut prin coloniști sași veniți din Transilvania, la care s-au adăugat și alte elemente de colonizare polietnice (armeni, maghiari etc.). Câțiva ani mai târziu, așezarea urbană de la Roman va deveni primul centru episcopal din Moldova,⁹⁹² necropolă, o vreme, pentru membrii familiei domnitoare⁹⁹³ și reședință (curte) temporară a

⁹⁸⁸ *Ibidem*, p. 93.

⁹⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁹⁰ *Idem*, Studii de istorie orășenească medievală (Moldova în sec. XIV-XVI), Suceava, Muzeul Județean Suceava, 1970, p. 69.

⁹⁹¹ *Ibidem*, p. 70.

⁹⁹² Aici au rezidat, în primele decenii ale secolului al XV-lea, episcopii Ioan și Samuil (vezi în acest sens: Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. III, 1994, p. 544)

⁹⁹³ În necropola domnească de la Roman, cu hramul Sfintei Vineri (Cuvioasa Paraschiva) a fost înmormântată cneaghina Anastasia, soția lui Roman I și mama lui Alexandru cel Bun

domnitorului, aspecte ce dovedesc importanța orașului în ierarhia urbană a țării.

Situat pe apa Moldovei, Romanul este unul dintre vechile orașe medievale moldovenești. Slavona hrisoavelor domnești îl numește "*romanschi torg*" (= târgul lui Roman)⁹⁹⁴ sau "*u dolnemu trăgu*" (=Târgul de jos),⁹⁹⁵ datorită situării sale la sud de Siret, Suceava și Baia, iar în istoriografia română este predominantă idea că orașul și cetatea au fost o creație a lui Roman I Mușat (1392-1394). Lansată de cronicari,⁹⁹⁶ această idee a fost agreată de majoritatea istoricilor români, începând cu Alexandru D. Xenopol,⁹⁹⁷ Nicolae Iorga⁹⁹⁸ și Petre P. Panaitescu.⁹⁹⁹

Conform opiniei exprimate de Constantin C. Giurescu în lucrarea amintită, orașul Roman s-a constituit "*la un vechi vad al râului Moldova, pe unde trecea marele drum de pe valea Siretului; populația lui a crescut prin coloniști sași veniți din Transilvania, coloniști care s-au așezat și în Baia, în Suceava și în Târgul Neamțului, s-au adăugat apoi coloniști armeni, procesul acesta de dublă colonizare a avut loc înainte de întemeierea statului independent moldovean*".¹⁰⁰⁰

Este posibil ca orașul să se fi extins în timpul domniei lui Roman I, prin construirea unui nou cartier sau suburbii (mahala). În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, populația, constituită majoritar din români la care se adăuga un contingent important de sași, unguri și armeni, era foarte numeroasă fapt ce l-a determinat pe trimisul împăratului Ferdinand I să menționeze într-un raport din 13 aprilie 1562 că orașul Roman era un "*oppidum populosum*".¹⁰⁰¹

În accepțiunea istoricului Constantin C. Giurescu, există unele indicii care contrazic acest punct de vedere, atestând faptul că orașul este mai vechi decât domnia lui Roman I.¹⁰⁰² Între argumentele aduse de acesta pe primul loc se situează faptul că Romanul apare în lista orașelor

(vezi în acest sens: D.I.R., A., *Moldova, I, sec. XIV*, p. 17; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. I, p. 362).

⁹⁹⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 122.

⁹⁹⁵ Ibidem.

⁹⁹⁶ "sub dânsul s-a ridicat orașul Roman care-i poartă numele", vezi Miron Costin, *Poema Polonă*, în Miron Costin, *Opere*, ediția Petre P. Panaitescu, p. 235. Axinte Uricarul a întărit afirmația lui Miron Costin susținând într-o interpolare a cronicii lui Grigore Ureche - Simion Dascălul că Roman voievod "au făcut târgul Romanul pre numele lui", vezi: *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă*, ediția C. Giurescu, p. 17 și note.

⁹⁹⁷ Alexandru D. Xenopol, *Istoria Românilor Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. III, București, Editura "Cartea Românească", f.a., p. 120.

⁹⁹⁸ Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, 1985, p. 138.

⁹⁹⁹ Petre P. Panaitescu, *Orașele, în Viața feudală...*, p. 414.

¹⁰⁰⁰ Ibidem, p. 264.

¹⁰⁰¹ Eudoxiu Hurmuaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II, partea 1, p. 406.

¹⁰⁰² Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, pp. 262-263.

"voloh", alcătuită între anii 1387-1392.¹⁰⁰³ Or, dacă aşezarea urbană ar fi fost o creaţie recentă a domnitorului Roman I, admitând că acesta s-ar fi urcat pe tron în 1391, era puţin probabil ca oraşul întemeiat să apară pe această listă şi chiar dacă ar fi apărut, nominalizarea sa ar fi fost urmată de o completare obligatorie: "oraşul nou", ca în cazul aşezării de la "Novoe selo" de pe malul drept al Dunării. Un al doilea argument adus de istoricul amintit în sprijinul ideii susţinute este vechiul sigiliu al oraşului, cu legenda în limba latină: "+S<igillum> civium de foro romani (Sigiliul cetăţenilor din târgul lui Roman)" păstrat pe acte mai târzii, de secol XVII.¹⁰⁰⁴

În opinia sa, "*atât legenda în limba latină a sigiliului, întocmai ca şi sigiliul oraşului Baia, cât şi factura gotică a literelor acestei legende, iarăşi ca la Baia, ne fac să credem că sigiliul original (s.n.) al Romanului a fost mai vechi de sfârşitul secolului al XIV-lea. Dacă acest sigiliu s-ar fi făcut în timpul lui Roman voievod (c. 1391-c.1394), mai normal ar fi fost să aibă o legendă în limba slavă, limba oficială, a bisericii şi a cancelariei din acea vreme*".¹⁰⁰⁵

Şi la sud de Carpaţi s-au constituit oraşe prin poruncă domnească. Cel mai elocvent caz îl constituie oraşul **Ploieşti** ale cărui începuturi sunt legate direct de domnia lui Mihai Viteazul.

Oraşul a apărut şi s-a dezvoltat la poalele subcarpaţilor, în zona de trecere de la câmpie la deal, fapt ce a facilitat schimbul de produse specifice celor două forme de relief. Oraşul s-a constituit în proximitatea confluenţei văilor Teleajenului şi Prahovei, la întretăierea drumurilor de comerţ ce urmau malurile acestor ape.

Originea toponimicului "Ploieşti" este în strânsă legătura cu onomasticul "Ploaie", numele vreunui "primus occupans" al terenului pe care s-a format satul Ploieşti, după cum apreciază istoricii George Potra şi Nicolae I. Simache în "**Contribuţii la istoricul oraşelor Ploieşti şi Târgşor**".¹⁰⁰⁶

Confirmarea documentară a satului Ploieşti este destul de timpurie fiind legată de tranzitul mărfurilor braşovene pe valea Teleajenului, tranzit în care un rol aparte l-au jucat cărauşii care se angajau din satele vecine

¹⁰⁰³ "Romanov torg na Moldov", adică "târgul Roman pe Moldova". Traducerea listei în extenso: "Târgul Iaşi pe râul Prut, târgul Roman pe Moldova, Neamţ, în munţi, Piatra lui Crăciun, Suceava, Siret, Baia, Teţina, Colomea, Cetăţuia, pe Ceremuş. Pe Nistru, Hotin. Acestea sunt... oraşele moldoveneşti", vezi: *Novgorodskaja pervaja letopis...*, ed. A.N. Nasonov, Moscova-Leningrad, pp. 475-477, apud Alexandru Andronic, *op. cit.*, p. 211.

¹⁰⁰⁴ Academia României, Cabinetul manuscrise, *Manuscrisul LXI*, documentul XIV a.

¹⁰⁰⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 263.

¹⁰⁰⁶ Conform interpretării pe care o dă George Potra, satul Ploieşti s-a numit astfel de la numele unui înaintaş "Ploaie", traducându-se prin "urmaşii lui Ploaie", sau mai degrabă "ai lui Ploaie", deci Ploieşti. Vezi George Potra, Nicolae I. Simache, *Contribuţii la istoricul oraşelor Ploieşti şi Târgşor*, Ploieşti, Comitetul de Cultură şi Artă al judeţului Prahova, I.P. Tiparul, f.a., p. 7.

Târgșorului, fapt confirmat de "Socotelile Brașovului",¹⁰⁰⁷ în care se păstrează numele câtorva cărauși originari de aici, cum ar fi: Radu, la 1503, Drăgoi, la 1543 și Berevoi, Tudor, Arvat, Drăghici și Neagu, la 1545.¹⁰⁰⁸

Către sfârșitul secolului al XVI-lea, modesta așezare rurală de aici a intrat în atenția domnitorului Mihai Viteazul care a hotărât un târg domnesc pe vatra satului. În acest sens domnitorul a cumpărat moșia Băicoi pe care a dat-o în schimbul satului Ploiești boierului Pătrașcu și fiului acestuia, Vintilă.¹⁰⁰⁹ Nu se cunosc motivele care l-au determinat pe marele voievod să întemeieze un târg aici având în vedere că la mai puțin de 14 km. se afla Târgșorul, oraș situat, de asemenea, pe pământ domnesc. Domnitorul a construit aici o curte și a acordat drept de târg așezării fapt ce a permis dezvoltarea rapidă a localității care în ultimii ani de domnie ai săi era deja considerat deja "orașel" sau chiar "oraș",¹⁰¹⁰ fără să depășească încă Târgșorul.

Așezat pe marele drum de comerț care lega Brașovul, prin București și Giurgiu, cu Peninsula Balcanică și din care se desprindea aici o ramură ce se orienta spre Brăila, orașul s-a dezvoltat în legătură directă cu marele trafic de mărfuri de pe acest drum. El începe să se formeze grație târgului săptămânal care se desfășura aici în fiecare zi de miercuri, fapt ce a influențat major viața economică prosperă a Târgșorului, situat în apropiere. În scurtă vreme, dezvoltarea noului oraș va determina decăderea și, în final, dispariția acestui străvechi centru economic.

7.2. Orașe constituite pe pământ boieresc

Unul dintre puținele orașe constituite pe o moșie boierească este **Craiova**. Situat pe valea Jiului, în regiunea de contact dintre Podișul Getic și Câmpia Olteniei, pe drumul comercial ce lega orașele săsești din sudul Transilvaniei cu Vidinul, și de aici, traversând Peninsula Balcanică pe direcția sud-vest, de Raguza și de celelate orașe adriatice, târgul de mai târziu al Craiovei a evoluat de la stadiul rural (sat aflat pe una dintre moșiile boierilor Craiovești, unde "*se păstra tradiția străbună, de a ține săptămânal un bâlci și, anual, în toamnă, o nedeie*"),¹⁰¹¹ spre stadiile protourbane și urbane.

¹⁰⁰⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, 1886-1896*, vol. I, p. 6; vol. III, p. 298, apud George Potra, Nicolae I. Simache, *op. cit.*, p. 8.

¹⁰⁰⁸ George Petrescu Sava, Târguri și orașe între Buzău, Târgoviște și București, București, 1937, p. 24.

¹⁰⁰⁹ George Potra, *op. cit.*, p. 11.

¹⁰¹⁰ Constantin Zagoritz, *Luptele cu polonii*, București, 1908, p. 102.

¹⁰¹¹ *Istoria Craiovei*, lucrare colectivă coordonată de Titu Georgescu, Constantin Bărbăcioru și Florea Firan, Craiova, Editura "Scrisul Românesc", 1977, p. 18.

El s-a dezvoltat în mijlocul unei mari concentrări de sate, din care 53 și-au păstrat până în ziua de astăzi toponimia, după cum apreciază Ion Donat în "Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV-XVII".¹⁰¹²

Inițial, Craiova a făcut parte din numeroasele moșii ale familiei Craioveștilor. De altfel, numele ei este patronimicul acestei familii care a stăpânit-o efectiv până în prima jumătate a secolului al XVI-lea, după cum a afirmat Nicolae Iorga în "Istoria poporului românesc".¹⁰¹³ Ea a făcut parte dintre puținele orașe dezvoltate pe moșiile și din inițiativa boierească. Așezarea de aici este atestată documentar la 1475. Evoluția ei a fost rapidă, un secol mai târziu, Mauro Orbini menționând în "Regno degli Slavi" că orașul era "întins, populat și plin de tot felul de provizii",¹⁰¹⁴ dar "lipsit de orice întărituri cu toate că Banul își stabilise acolo reședința",¹⁰¹⁵ după cum remarca Nicolae Iorga în lucrarea mai sus amintită.

Craiova s-a constituit pe la începutul secolului al XVI-lea în condițiile dezvoltării producției de mărfuri "ca centru care polariza circuitul economic al satelor vecine",¹⁰¹⁶ dar și "pe temeiul importanței sale administrative",¹⁰¹⁷ ca reședință a boierilor Craiovești, în calitatea lor de mari bani ai Olteniei, fiindcă acestor mari bani li se datorează urbanizarea așezării.

Spre sfârșitul secolului amintit, în acest important nod comercial se desfășura un puternic comerț de tranzit, fapt ce i-a permis să evolueze în scurt timp "de la forma preurbană de târg spre oraș".¹⁰¹⁸

Craiova a cunoscut o puternică înflorire în timpul domniei lui Mihai Viteazul, dar și mai înainte, când acesta îndeplinea funcția de mare ban al Craiovei, devenind un important centru politic, militar și economic

Cronicarul silezian Baltazar Walther (cel Tânăr), care a trăit o vreme și la curtea lui Mihai Viteazul, descrie, în cronica sa, orașul Craiova ca "mare, impoporat și plin de tot belșugul, dar fără ziduri și cetățuie".¹⁰¹⁹

O altă familie boierească care a impulsionat dezvoltarea vieții urbane în Oltenia a fost familia Buzeștilor. Boierii Buzești au favorizat

¹⁰¹² Ion Donat, Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV-XVII, în "Studii", 6 (1956), pp. 75-95.

¹⁰¹³ Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, nota nr. 122 de la p. 170.

¹⁰¹⁴ Mauro Orbini, *Regno degli Slavi*, p. 279, apud N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, p. 160.

¹⁰¹⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 160.

¹⁰¹⁶ *Istoria Craiovei*, p. 19

¹⁰¹⁷ *Ibidem*.

¹⁰¹⁸ *Ibidem*, p. 20.

¹⁰¹⁹ Dan Simonescu, *Cronica lui Baltazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în "Studii și materiale de istorie medie", București, III (1959), pp. 65-87.

transformarea satului Târgu Jiu, aflat pe una dintre moșiile lor, mai întâi într-un **târg** ¹⁰²⁰ (sau pazar, termen de certă influență turcească) și apoi în **oraș**, proces de urbanizare care s-a derulat pe o perioadă mai îndelungată de timp, în decursul secolelor XV-XVII.

În final, putem conchide că și în spațiul extracarpatic au existat cazuri de constituire a unor centre urbane din poruncă domnească sau prin inițiativă boierească, lucru valabil în întreaga Europă a vremii, unde inițiativa laică a fost prezentă începând cu Peninsula Balcanică (Bulgaria, Bosnia, Croația), continuând cu Europa Centrală (Boemia, Moravia, Germania) și ajungând până în Europa Occidentală (Franța, Țările de Jos, Spania, Anglia etc.).

7.3. Orașe constituite prin demers ecleziastic

În opinia lui Mircea D. Matei, deși există numeroase dovezi arheologice care atestă răspândirea creștinismului pe teritoriul fostei provincii romane Dacia după retragerea aureliană, existând, se pare, și o anume organizare ecleziastică, *“până în momentul de față nu se cunosc date sau situații care să permită stabilirea unei parole plauzibile între rolul episcopilor catolice din Occident în asigurarea continuității de viață urbană între antichitate și evul mediu, și, respectiv, manifestarea unei forțe similare în fostele orașe ale epocii romane, pe teritoriul fostei provincii, în perioada de după secolul al III-lea”*.¹⁰²¹

Constituirea unor orașe prin aport ecleziastic sau în jurul unui scaun episcopal ori mănăstiri este destul de greu de demonstrat în spațiul extracarpatic. Astfel, pe teritoriul Moldovei medievale, singurele orașe constituite în jurul unui scaun episcopal sunt **Milcovia** și **Siret**,¹⁰²² dar care, în opinia unor istorici români, nu pot fi considerate exemple tipice de ilustrare a fenomenului de urbanizare prin aport ecleziastic deoarece, așa cum a menționat și Mircea D. Matei în **“Studii de istorie orășenească medievală”**, *“componentele sale (urbane, n.n.) țin de domeniu factorilor externi, biserica catolică și acțiunea de convertire la catolicism a locuitorilor țării”*.¹⁰²³

Practic, singurul oraș format în jurul unei reședințe episcopale a fost Milcovia (Civitas Milcoviae) care este unul dintre cele mai vechi orașe care

¹⁰²⁰ Localitatea este menționată ca târg într-un document din 6 octombrie 1581: “Gheorghe (Gherge) din Târgul Jiu”, vezi: D.I.R., B., *Țara Românească, Secolul XVI*, vol. V (1581-1590), București, 1952, p. 37.

¹⁰²¹ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 56.

¹⁰²² În ceea ce privește orașul Siret, nu trebuie să uităm faptul că domnitorul Lațcu, într-o scrisoare adresată papei Urban al V-lea la 1370, amintită anterior, solicita ca în orașul său, Siret, să se instaleze un episcop catolic, cu alte cuvinte, orașul a existat înainte de acordarea rangului de civitas, adică reședință episcopală, de către Vatican. (n.n.)

¹⁰²³ Mircea D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală*, p. 69.

s-au constituit, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, pe teritoriul de la est de Carpați. El era așezat, după cum arată numele, undeva pe apa Milcovului, într-un loc nedeterminat încă cu precizie. Radu Rosetti, în lucrarea **"Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova"** crede că pe ruinele acestui oraș, sediu al episcopiei catolice a cumanilor,¹⁰²⁴ creație a coroanei ungare¹⁰²⁵ s-a ridicat ulterior cetatea Crăciuna,¹⁰²⁶ în timp ce Ion Nistor, preluând un punct de vedere mai vechi, exprimat pe la 1781 de J. Benkö în **"Milcovia"**,¹⁰²⁷ identifică localitatea cu Focșanii de astăzi.¹⁰²⁸

La rândul său, Nicolae Iorga în **"Istoria Românilor"** localizează *"cetatea Milcovului, distrusă de tătari, dar desigur refăcută, pe înălțimile de lângă Odobești, la Crăciuna"*.¹⁰²⁹ Punctul de vedere exprimat de Radu Rosetti și acceptat de Nicolae Iorga a fost împărțit și de Constantin C. Giurescu care, în **"Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea și până la mijlocul secolului al XVI-lea"** a subliniat faptul că reședința episcopului dominican Teodoric era situată într-o regiune *"de străveche podgorie... apărată de codrii imenși de stejar"*.¹⁰³⁰ Deși istoricul amintit nu precizează dacă reședința episcopală a fost situată *"jos, în luncă, și pe prima terasă a Milcovului, adică pe locul actualilor Odobești sau sus, pe platoul unde se găsesc până azi ruinele cetății Crăciuna și care domină orașul"*,¹⁰³¹ înclină să creadă că scaunul lui Teodoric ar fi fost *"mai curând jos, pe locul Odobeștilor"*,¹⁰³² în timp ce *"cetatea de deasupra servea ca refugiu, în vreme de primejdie"*.¹⁰³³

¹⁰²⁴ Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în "Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice", S2, t. XXVII (1904-1905), p. 279, nota 2.

¹⁰²⁵ Crearea episcopiei cumanilor a constituit una din formele expansiunii statului feudal ungar la est de Carpați, după îndepărtarea cavalerilor teutoni, prin creștinarea - în rit catolic - a căpeteniilor neamului tûrcic al cumanilor în frunte cu Burch, fiul hanului, de arhiepiscopul de Strigoni. Evenimentul a avut loc în Transilvania, la începutul anului 1227. După creștinarea fiului său, hanul cuman Bortz-Membrock a primit creștinismul de la același arhiepiscop (între 31 iulie 1227-21 martie 1228) împreună cu "curtea sa", în prezența principelui de coroană al Ungariei, viitorul rege Bella al IV-lea. Vezi în acest sens: *Istoria României în date*, p. 65.

¹⁰²⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 279.

¹⁰²⁷ J. Benkö, *Milcovia*, Viennae, I, 1781, pp. 26-33.

¹⁰²⁸ Ioan Nistor, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transilvania*, în "Memoriile Secțiunii Istorice ale Academiei Române", S3, t. XXIV (1941-1942), p. 22.

¹⁰²⁹ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor (Cîtorii)*, vol. III, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 176.

¹⁰³⁰ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 40.

¹⁰³¹ Ibidem.

¹⁰³² Ibidem.

¹⁰³³ Ibidem, p. 41.

În timpul mării invazii mongole din 1241, una dintre căpeteniile tătarilor, Bochetor, a trecut Siretul și a distrus orașul în întregime.¹⁰³⁴

Analizând evoluția urbană în spațiul extracarpatic, putem conchide că nu se poate vorbi despre existența unor cazuri reale, de constituire, în sens occidental, a unor orașe în jurul unor biserici, mănăstiri sau sedii episcopale, Siretul, în Moldova și Tismana, în Oltenia, fiind neconcludente.

Funcția ecleziastică este strâns legată de procesul de urbogeneză dar nu-l determină, ca în Occident. Totuși, trebuie să admitem că au fost cazuri în care dispariția funcției a determinat dispariția orașului, cazul Vicinei fiind edificator în acest sens. Evident, relația este biunivocă, dispariția orașului atrăgând după sine și dispariția funcției.

D. ELEMENTE DE URBANISM. CONSTRUCȚII URBANE. TRAMA STRADALĂ.

Ca pretutindeni în Europa medievală, și în spațiul carpato-danubiano-pontic, cu mici diferențe ne semnificative, construcțiile erau destul de rudimentare. La începuturile evului mediu, majoritatea caselor erau **semiîngropate** sau **îngropate**, de tip **bordei**. Acest tip de construcție a fost prezent în majoritatea țărilor continentului nostru dar dispare cu timpul, din unele zone, cum ar fi, spre exemplu, Germania, începând cu secolele XI-XII.¹⁰³⁵ Ca urmare, pe bună dreptate Paul Niedermaier a afirmat în studiul "**Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică a unor orașe transilvănene din secolul al XII-lea și până în secolul al XVI-lea**" apărut în urmă cu două decenii că "*sașii colonizați din secolul al XII-lea (în Transilvania, n.n.) nu au cunoscut acest tip de locuințe*"¹⁰³⁶ la venirea lor aici.

Pornind de la analiza amănunțită a celor 11 locuințe descoperite la Baia în timpul campaniilor arheologice din anii 1977-1980, arheologii Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu și Stela Cheptea, au concluzionat în "**Orașul medieval Baia în sec. XIV-XVII**", că locuințele de suprafață au avut un rol cvasi-inexistent, majoritatea fiind adâncite în pământ¹⁰³⁷ (nu mai puțin de 90%, datorită faptului că erau călduroase iarna și răcoroase vara, beneficiind de o stabilitate termică prin însăși construcția lor). Asemenea construcții au fost socotite de arheologi ca **bordeie**, ori este de

¹⁰³⁴ *Istoria României în date*, p. 66; vezi în acest sens și scrisoarea papei Nicolae al III-lea din 1279: "Civitas de Mylco... Tartaros destructa fuerit" ; N. Iorga, *Studii și documente*, I-II, p. XIX, nota 2.

¹⁰³⁵ Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981, p. 151.

¹⁰³⁶ Paul Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică a unor orașe transilvănene din secolul al XII-lea până în secolul al XVI-lea*, în *Studii de istorie a naționalităților conclouitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română*, I, Naționalitatea germană, București, 1976, p. 161.

¹⁰³⁷ Eugenia Neamțu și colab., *Orașul medieval Baia în sec. XIV-XVII*, vol.II, 1984, p. 35.

notorietate că acestea sunt definite drept locuințe îngropate "adânc în pământ, ...de obicei, într-o coastă de deal sau pe o denivelarea a terenului".¹⁰³⁸

În aceste condiții, este absolut necesar să se facă o distincție clară între **bordeie**, care sunt locuințe adâncite în pământ, dar fără planșeu, pe de o parte, și locuințele mai mult sau mai puțin adâncite.¹⁰³⁹

Dacă ținem seama de aceste realități relevate arheologic, va trebui să acceptăm ideea că nu oaspeții sași stabiliți în diverse așezări rurale și urbane din Moldova, inclusiv în Baia, prima capitală a statului moldav, au fost cei care au impus aici tipul de locuințe adâncite în sol, la care strămoșii lor renunțaseră de cel puțin două secole. Cu certitudine că acest tip de locuință semiadâncit sau semiîngropat este o creație de veche tradiție autohtonă, pe care elementele alogene stabilite aici nu a putut-o impune băștinașilor în mijlocul cărora s-au așezat, după cum nu au putut impune clădirile din piatră sau zid, omniprezente în orașele ardeleni.¹⁰⁴⁰

Ulterior, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, locul locuințelor semiadâncite va fi luat de locuințe de **suprafață** care utilizau, ca material de construcție, îndeosebi lemnul, dar într-o măsură destul de însemnată paianta, chirpiciul și vălătucii din lut, cu excepția bisericilor și a unora dintre casele domnești. Casele boierești sau ale orășenilor bogați, erau construite în majoritatea cazurilor din lemn, puține din cărămidă sau piatră.

Majoritatea călătorilor străini care au străbătut Moldova și Țara Românească în secolele al XV-lea și al XVI-lea menționau în relațiile lor de călătorie că orașele pe care le-au vizitat erau construite din lemn,¹⁰⁴¹ arhitectura urbană fiind dominată de construcții din lemn, excepție făcând doar bisericile domnești și uneori, curțile voievodale. Astfel, Henry Cavendish, în călătoria sa prin țările române efectuată spre sfârșitul secolului al XVI-lea a descris orașul Iași "cu case de lemn și curte domnească de lemn, acoperită cu șindrilă".¹⁰⁴²

La rândul lor, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii au întregit informația izvoarelor narative furnizând istoricilor un volum mare de date care le-a permis să concluzioneze că arhitectura civilă din secolele XIV - XV, cu excepția arhitecturii militare, aulice și religioase a fost, prin excelență, o arhitectură de lemn, similară, dar păstrând proporțiile, cu arhitectura civilă urbană existentă în cea mai mare parte a țărilor europene

¹⁰³⁸ Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura "Dacia", 1978, p. 86.

¹⁰³⁹ Eugenia Neamțu și colab., *op.cit.*, loc. cit.

¹⁰⁴⁰ Până în secolul al XVI-lea, în orașele Transilvaniei majoritatea locuințelor erau din lemn, numărul celor construite din piatră sau cărămidă fiind relativ redus, vezi: Paul Niedermairer, *op.cit.*, pp. 178-184.

¹⁰⁴¹ Călători străini despre țările române, I, p. 137; Ibidem, II, p. 382; Ibidem, III, p. 296.

¹⁰⁴² Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Henry Cavendish în țările române la 1589*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D.Xenopol", Iași, VII (1970), p. 276.

din acea perioadă. Predominanța arhitecturii în lemn în raport cu arhitectura în piatră sau zid, ca și coexistența lor până târziu, spre sfârșitul evului mediu, constituie două constante ale vieții noastre urbane medievale.

În evoluția așezărilor medievale, apariția locuințelor de suprafață marchează, de obicei, o etapă superioară, reprezentând primele indicii ale epocii moderne.

Raportul dintre **bordeie** și **locuințe semiadâncite** pe de o parte, și **locuințele de suprafață**, pe de alta, dovedesc cu claritate caracterul așezării și nivelul ei evolutiv.

Locuințele medievale de suprafață sunt cunoscute în așezările cu caracter preurban din Dobrogea încă din secolul al XI-lea, iar în zona Dunării de Jos, încă din secolul al X-lea, generalizându-se în a doua jumătate a secolului al XI-lea conform opiniei exprimate de Petre Diaconu și Dumitru Vâlceanu în "**Păcuiul lui Soare**".¹⁰⁴³ Întrebarea care se pune este dacă aceste construcții de suprafață, relativ timpurii (secolele X - XI) au fost întradevăr destinate oamenilor sau erau simple acareturi.

Din datele de care dispunem până în prezent rezultă că la edificarea locuințelor de suprafață din orașele dobrogene, constructorii utilizau tehnici de construcție de sorginte bizantină. Ele erau clădite, de regulă, pe o temelie de piatră alcătuită fie din blocuri ecarisate, majoritatea provenind din zidurile de incintă sau de la alte construcții aparținând vechilor fortificații romano-bizantine, fie din pietre mai puțin prelucrate, provenite din spărturi, cărămizi romane ori olane bizantine. Unele dintre ele poartă urme de mortar, ce denotă atât vechimea, cât și refolosirea lor. Urmele unor gropi de pari descoperite în podeaua caselor și stâlpi carbonizați demonstrează faptul că în construcția lor se foloseau stâlpi verticali pentru susținerea structurii de lemn a pereților peste care se aplica un strat gros de lipitură de pământ cu paie. Cercetătorii nu exclud posibilitatea ca unele locuințe să fi avut pereții construiți în întregime din lemn, fapt dovedit de cantitatea destul de mare de scoabe, cuie și piroane mari din fier care serveau la îmbinarea bânelor.¹⁰⁴⁴ Tipul de locuință cu temelii din piatră este cunoscut nu numai la Păcuiul lui Soare, ci și în alte părți ale Dobrogei,¹⁰⁴⁵ precum și în Țara Românească, la Sucidava.

¹⁰⁴³ Petre Diaconu, Dumitru Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină (Monografie)*, vol. I, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 62 și 67.

¹⁰⁴⁴ Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare, așezarea medievală (sec. XIII-XV)*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, pp. 18-20.

¹⁰⁴⁵ În așezarea de la Dinogetia Arheologii au relevat existența a două locuințe cu pereți din piatră datate: sfârșit de secol XI, începutul secolului al XII. Construcții de suprafață delimitate de pereți din piatră legată cu pământ galben au fost descoperite de profesorul Radu Florescu la Capidava (vezi Radu Florescu, *Date noi de la Capidava. În legătură cu cultura materială a zonei Dunării de Jos în perioada anterioară campaniilor lui Ioan Tzimiskes*, în: "Apulum", Alba Iulia, 6 (1967), p. 260). Cronologia lor este discutabilă. Autorul săpăturilor le datează în secolul IX-X în timp ce Petre Diaconu, considerând

În majoritatea cazurilor s-a stabilit arheologic că pavimentul era din pământ galben (lut), arareori din scândură groasă de stejar și extrem de rar din cărămidă, piatră de râu sau lespezi din piatră. În interiorul locuințelor se călca în mod obișnuit pe o podea netedă, bine lutuită cu pământ galben, a cărei grosime variază în funcție de durata locuirii și a numărului de refaceri. Casele aparținând cetățenilor mai înstăriți erau prevăzute cu podele de lut galben peste care, după cum indică descoperirea unor scânduri groase carbonizate într-o locuință de suprafață situată în orașul de pe insula Păcuiul lui Soare, se afla o podină de lemn.¹⁰⁴⁶ Tot aici, într-o fază mai veche de locuire datând, probabil din secolul al XIII (dupa opinia lui Petre Diaconu) se utiliza un mod de realizare a podelei prin întinderea lutului în strat relativ subțire peste un pavaj de pietre. Se pare ca metoda a fost folosită și în epoca anterioară deoarece într-o locuință de suprafață din secolul al XI-lea arheologii au relevat un pavaj asemănător din pietre.¹⁰⁴⁷

Instalațiile de încălzit și gătit sunt de tipul vetrelor deschise, ca pretutindeni în vremurile acelea. Și aici se utiliza țestul pentru coacerea pâinii și încălzitul lateral al oalelor pentru prepararea mâncării. La Păcuiul lui Soare și Dinogetia sunt documentate trei tipuri de vetre: vatra simplă, vatra prevăzută cu un ring de pietre și vatra înconjurată cu vâlătuci de lut, ultimele două având și rol de încălzire a locuinței (prin înmagazinarea, respectiv radierea căldurii), în timp ce la Capidava au fost relevate arheologic atât vetrele simple, cât și sobele cu plită.

Cantitatea însemnată de sticlă de geam descoperită la Capidava¹⁰⁴⁸ permite avansarea ipotezei că unele dintre locuințele medievale erau prevăzute cu ferestre care foloseau acest material pentru a se asigura iluminatul natural în timpul zilei.

Săpăturile sistematice de la Baia, acel "*lignea urbs*",¹⁰⁴⁹ cum o numea Bonfinius, dar și din alte localități, au permis arheologilor să facă observații deosebit de prețioase asupra tehnicii în care erau realizate locuințele în secolele XIV-XV, inclusiv la sistemul de încălzire. Locuințele ușor îngropate de la Baia, dar și din alte orașe dovedesc o bună cunoaștere a meșteșugurilor de către constructorii lor care foloseau procedee tehnice specifice atât în asamblarea materialului lemnos (îmbinări în unghi drept, coadă de rândunică, utilizarea scoabelor etc.), cât

încăperile locuințelor de suprafață de la Capidava cazărmi, le datează în perioada bizantină, atribuindu-le epocii lui Ioan Tzimiskes (vezi Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, pp. 30-31).

¹⁰⁴⁶ Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *op.cit.*, pp. 20 - 21.

¹⁰⁴⁷ Ibidem.

¹⁰⁴⁸ Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1997. A XXXII - Sesiune Națională de rapoarte arheologice, Călărași, 20-24 mai 1998, Direcția Monumentelor Istorice, Institutul de Memorie culturală, București, 1998, p.13.

¹⁰⁴⁹ Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum...*, Basilae, Martini Brenneri Bistriciensis industria editae, 1568, p. 571.

și în executarea unor elemente constructive cum sunt intrările. Aici, la Baia, s-a putut constata că din cele 11 locuințe cercetate de arheologi, în 8 dintre ele au existat sobe cu cahle, probabil adaptate și la gătit.¹⁰⁵⁰

Ca peste tot în Europa acelor vremuri, războaiele endemice, la care se adăugau atacurile popoarelor de stepă și ulterior, ale turcilor, nu au permis practicarea unor ferestre de dimensiuni normale, în cele mai multe dintre cazuri acestea fiind foarte înguste și zăbrelete.

În funcție de resursele materiale ale zonei, acoperișul, de obicei în două sau patru ape, era confecționat din paie sau stuf, cu predominarea șindrilei în zonele montane sau împădurite, mai puțin țigla, utilizată îndeosebi în Dobrogea și în unele părți ale Transilvaniei, respectiv Banatului. Spre sfârșitul perioadei, construcțiile mai pretențioase, aparținând păturilor avute sau cele de interes public (biserici, curți domnești etc.) vor începe să fie acoperite cu foaie de plumb sau aramă, dar procentul acestora pe ansamblul construcțiilor este cu totul nesemnificativ, predominând până târziu, în secolul al XIX-lea acoperișurile din șindrilă. De altfel, în secolele XIV-XV și XVI acoperișul din șindrilă era considerat un acoperiș "nobil" chiar și în lumea occidentală, majoritatea caselor fiind acoperite cu paie și la oraș.

O bună parte din casele orășenești aveau pivnițe, ce serveau drept depozite pentru mărfurile produse sau provenite din activitățile comerciale (comerț local, zonal sau de tranzit), cazurile de la Suceava, Baia sau Târgoviște fiind concludente.

Ca și în lumea satelor, și la orașe, pe lângă **locuința propriu-zisă** existau și construcții anexe (grajduri, cocini pentru porci, cotețe de găini, locuri de depozitare a grânelor, alimentelor sau furajelor la care se adaugă, bineînțeles, **atelierile și halele** pentru depozitarea mărfurilor și de vânzarea acestora), multe făcând corp comun cu aceasta.

În proximitatea locuințelor au fost descoperite numeroase gropi de forme, adâncimi și întrebuințări diverse (gropi menajere, instalații igienico-sanitare, dar fără amenajări speciale) arse sau căptușite cu piatră. În opinia lui Radu Popa exprimată în "**O așezare dunăreană**", aceste gropi de dimensiuni mai mari și cu o capacitate de până la 2 m³ relevate în așezările urbane din proximitatea Dunării au servit la depozitarea sau conservarea (sărarea) peștelui¹⁰⁵¹ ce urma să fie comercializat.

Că lucrurile au stat într-adevăr așa o dovedesc săpăturile arheologice efectuate la Târgoviște, Baia, Suceava și în alte localități. În context, pentru secolul al XV-lea, în zona bisericii "Stelea" din Târgoviște arheologii au relevat **trei pivnițe** și o construcție foarte mare care "*nu poate fi interpretată decât ca o hală, un depozit, un edificiu comercial* (s.n.);

¹⁰⁵⁰ Eugenia Neamțu și colab., *op.cit.*, p. 38.

¹⁰⁵¹ Radu Popa, *O așezare dunăreană*, p. 109, apud Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *op.cit.*, p. 23.

unei clădiri de aproape 30/10 m, în care există numai două compartimentări longitudinale nu pot să-i gădesc altă explicație"¹⁰⁵² afirmă arheologul Gheorghe Cantacuzino.

La rândul lor, orașele portuare și centrele comerciale Chilia și Cetatea Albă dispuneau de construcții necesare navigației și comerțului.¹⁰⁵³ Ierodiaconul rus Zosima, călător prin țările române, menționa în 1419 că la Cetatea Albă "se află un far (s.n.) și acolo era schela (s.n.) pentru corăbii".¹⁰⁵⁴ Un codice-regulament emis de către noile autorități otomane la 23 august 1484, imediat după cucerirea Chiliei și Cetății Albe, menționează "prăvăliile de toate felurile dinăuntrul cetății", "schela" și "vama" orașului-port.¹⁰⁵⁵ Același document atestă existența unei băi în localitatea menționată.¹⁰⁵⁶

În funcție de starea materială a locuitorilor, arheologii au constatat o diferențiere a construcțiilor, în sensul că orășenii de condiție modestă posedau case formate, în general, dintr-o singură încăpere, majoritatea semiîngropate (dar și de suprafață), dotate cu instalații de încălzire extrem de simple, similare cu cele din lumea satelor, de tip vatră, arareori de tip cuptor, în timp ce populația urbană înstărită (târgoveții bogați și boierii ce locuiau în proximitatea curților domnești) beneficia de locuințe de suprafață.

În Orașul de Floci a fost relevată arheologic o locuință cu pivniță și parter înalt, construită la începutul secolului al XVI-lea, pe structură dublă de rezistență, din lemn, cu pereți umpluți cu lipitură de pământ.¹⁰⁵⁷ Tot aici arheologii au descoperit o locuință din cărămidă, fapt ce constituie o raritate la Orașul de Floci.¹⁰⁵⁸

Unele dintre locuințe aveau etaj, îndeosebi în Transilvania. Aici, parterul se compunea din una sau două încăperi de dimensiuni mai mari care serveau în același timp drept bucătărie, sufragerie și cameră de zi - dormitorul fiind la etaj - iar cealaltă, îndeosebi cea din față, era folosită ca atelier ori prăvălie (de multe ori, și una, și alta). Acestea erau prevăzute cu beciuri sau pivnițe încăpătoare care serveau atât de cămări pentru alimente, cât și de depozite pentru materiile prime sau produsele finite.

¹⁰⁵² Gheorghe I. Cantacuzino, *Colocviul...*, în "Historia urbana", p. 104.

¹⁰⁵³ Radu Manolescu, Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII-XV, în "Revista istorică", București, tom. I (1990), nr. 6, p. 555.

¹⁰⁵⁴ Călători străini despre țările române, vol. I, p. 44.

¹⁰⁵⁵ Radu Manolescu (coordonator), *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, Universitatea București, Facultatea de Istorie, Tipografia Universității București, 1976, p. 176.

¹⁰⁵⁶ Ibidem.

¹⁰⁵⁷ Cronică cercetărilor arheologice. Campania 1997..., p. 49.

¹⁰⁵⁸ Ibidem.

Din datele existente, rezultă că atât locuințele, cât și inventarul aferent relevat arheologic, reflectă clare diferențieri sociale.

Chiar dacă orașele aveau unele edificii impunătoare (biserici, curți domnești și boierești, case ale sfatului - în Transilvania), aspectul general - citadin lăsa foarte mult de dorit, îndeosebi din punct de vedere igienico-sanitar, al salubrității. Cu excepția unora dintre orașele din Transilvania și a celor dobrogene, de certă tradiție bizantină, prea puține aveau o tramă stradală concepută după un plan regulat. De obicei străzile erau foarte înguste, cele mai importante având o lățime maximă de 4-5 metri și un traseu neregulat.

Majoritatea orașelor din spațiu extracarpatic, dar și cele ardelenesti aveau o stradă principă, o "Uliță Mare" sau "domnească" (după tipul vechiului *sat de vale*) din care se ramificau alte două-trei străzi paralele. Evident, nu ne putem aștepta la existența unui plan de urbanism, a tramei stradale existente în Europa centrală sau apuseană. Încercări timide de ordonare a caselor pe front stradal (tramă stradală) întâlnim sporadic începând abia din secolul al XVI-lea, dar până târziu la începutul secolului al XIX, nu s-a putut vorbi de o structură urbanistică în principatele dunărene.

Mircea D. Matei consideră că orașele medievale românești din spațiul extracarpatic se deosebesc de orașele din alte zone ale Europei tocmai prin "*particularitățile structurilor lor planimetrice*".¹⁰⁵⁹ Este de notorietate faptul că majoritatea orașelor occidentale și central-europene s-au constituit, de regulă, după un plan structurat în jurul unei piețe centrale (vechiul forum antic) spre care convergeau (perpendicular pe ea) străzile mai importante ale așezării.¹⁰⁶⁰ În jurul acestei piețe care, în majoritatea cazurilor avea o formă rectangulară, uneori circulară, se înălțau principalele edificii publice (Casa sfatului etc.) sau religioase. De menționat că multe dintre orașele vest-europene (îndeosebi cele de origine romană) au urmat, în bună măsură, planimetria vechilor orașe antice, trama stradală medievală suprapunându-se, uneori perfect, peste cea veche, ceea ce i-a permis istoricului amintit să conchidă că în acest caz se poate vorbi despre o continuitate urbană datând din epoci diferite,¹⁰⁶¹ fenomen întâlnit în Dobrogea bizantină și parțial, în Transilvania, dar necunoscut în Țara Românească și Moldova.

De asemenea, au existat deosebiri notabile și sub aspect planimetric între orașele noastre medievale și așezările similare din arealul est-slav, care s-au structurat, în opinia lui Mircea D. Matei, încă din faza

¹⁰⁵⁹ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 228.

¹⁰⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁰⁶¹ *Ibidem*.

inițială, după un criteriu aparte, existența **posadei**¹⁰⁶² și a **detineț-ului**¹⁰⁶³ constituind elemente caracteristice vechilor orașe rusești,¹⁰⁶⁴ dar neîntâlnite în arealul românesc. Or, tocmai aceste particularități planimetrice, enunțate mai sus, lipsesc din configurația orașelor medievale românești din spațiul extracarpatic. Acest fapt i-a obligat pe istoricii români care au abordat problematica urbanismului medieval să considere că principiile după care s-a derulat fenomenul urbogenezei (inclusiv ordonarea topografică a așezărilor urbane) sunt aparte în raport cu lumea occidentală sau rusească.

Așa cum observa Ligia Bârză în **“Arheologie generală”** tipul de așezare urbană, **structura** sau **planul** unui oraș rezultă *“din modul în care s-a constituit”*¹⁰⁶⁵ adică, *“dacă este rezultatul unei dezvoltări treptate, dintr-o așezare cu caracter rural”*¹⁰⁶⁶ sau s-a format în jurul sau în apropierea unui nucleu reprezentat, în spațiul extracarpatic, de o curte sau cetate domnească, ori de-a lungul sau la întretăierea unor drumuri comerciale.

Săpăturile arheologice din ultimele decenii au relevat faptul că majoritatea orașelor noastre medievale s-au constituit pe perimetrul unor așezări rurale ale căror origini sunt foarte vechi. Aceste structuri rurale au îndeplinit, ulterior, rolul de centre economice ale zonei, evoluând spre stadiul urban. Originea lor rurală explică, în parte, configurația relativ neordonată a viitoarelor orașe medievale.

Un alt element cu relevanță majoră asupra ordonării topografice a așezărilor urbane extracarpatică l-a constituit rețeaua continentală de drumuri comerciale care, traversând târgurile și orașele românești, le-a “obligat” să se alinieze de-a lungul ei.

Curtea domnească, implantată în centrul localității sau așezată la marginea ei, a reprezentat, alături de biserica domnească, *“principalul edificiu al așezării, centrul de greutate al acesteia”*¹⁰⁶⁷ deoarece aici rezida reprezentantul puterii centrale. În jurul ei se va constitui, în scurt timp, piața centrală a orașului care, *“polarizând interesul întregii colectivități umane”*¹⁰⁶⁸ va determina *“un început de structurare topografică a așezării, convergența către complexul aulic a principalelor axe rutiere interioare devenind un fapt firesc”*¹⁰⁶⁹ după cum remarcă Mircea D. Matei.

¹⁰⁶² Posada sau okolnâi gorod-ul era teritoriul destinat populației productive a orașului, *ibidem*, p. 10.

¹⁰⁶³ Dedineț-ul era un loc întărit în cadrul vechilor orașe rusești rezervat cneazului, familiei sale, drujinei și marilor boieri, *ibidem*.

¹⁰⁶⁴ *Ibidem*, p. 228.

¹⁰⁶⁵ Ligia Bârză, *Arheologie generală*, București, Universitatea Independentă “Dimitrie Cantemir”, 1991, p. 127.

¹⁰⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁶⁷ Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 229.

¹⁰⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁶⁹ *Ibidem*.

Nici orașele întemeiate prin **aport** domnesc nu s-au remarcat prin existența unui **plan**, foarte puține beneficiind de o **tramă stradală** în adevăratul sens al cuvântului.

Dimensionarea și amplasarea locuințelor, atelierelor, halelor și anexelor gospodărești era arbitrară, iar poziționarea piețelor, cimitirelor și bisericilor era determinată de necesitățile locale.

Cu toate acestea, săpăturile arheologice efectuate la Târgoviște au relevat *"o apropiere a locuințelor, o structurare, chiar o parcelare în care se observă o evoluție continuă de la sfârșitul secolului al XIV și din secolul următor, o apropiere a clădirilor de pe axa Căii Domnești, a Uliței Mari"* (s.n.).¹⁰⁷⁰ Aici, dispunerea locuințelor după un plan bine stabilit ar putea sugera ideea unei parcelări a terenului, ca în unele orașe din Transilvania. Acest fenomen a fost prezent în interiorul arcului carpatic, atât înainte, cât și după colonizarea sașilor, realizându-se în etape, după cum menționa Paul Niedermaier în studiul amintit.¹⁰⁷¹

Parcelarea sau lotizarea sunt prezente și la Baia, unde dispunerea locuințelor în spațiu poate fi pusă în legătură cu o lotizare a terenului care putea avea loc sub influența germană fiind adusă aici din Transilvania. Ea reflectă - cum bine a spus Eugenia Neamțu în **"Orașul medieval Baia"** - *"serioase preocupări de urbanis-tică"*.¹⁰⁷²

La Târgoviște, ca și la Baia, o bună parte a locuințelor erau adâncite în pământ dar nu erau construite la întâmplare. Întrebarea care se pune este dacă putem vorbi despre o adevărată tramă stradală, un plan impus de conducerea orașului și respectat de locuitori, sau dacă orientarea caselor în plan era impusă de drum.

Prăvăliile sau dughenele - aflate în cvasitotalitate la parterul locuințelor - erau grupate pe meserii: fierarii într-un loc, cojocarii în altă parte a orașului etc., de obicei pe ulițe distincte.

De obicei, în zonele centrale ale orașelor se grupau locuințele de suprafață ale negustorilor,¹⁰⁷³ lucru dovedit la Suceava, dar și în alte așezări urbane (Baia,¹⁰⁷⁴ Târgoviște, București etc.).

Apariția unor cartiere meșteșugărești, atât la Baia, cât și în alte centre urbane reprezintă, așa cum subliniau Eugenia Neamțu, Stelea Cheptea și Vasile Neamțu, în lucrarea mai sus amintită, *"rezultatul anumitor restructurări în aria orașului"*,¹⁰⁷⁵ iar Mircea D. Matei în **"Studii de**

¹⁰⁷⁰ Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 104.

¹⁰⁷¹ Paul Niedermaier, *op. cit.*, p. 115 și urm.

¹⁰⁷² Eugenia Neamțu și colab., *op. cit.*, vol. II, Iași, Editura "Junimea", 1984, p. 40.

¹⁰⁷³ Gheorghe Diaconu, *Observații cu privire la urmele vechiului târg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din veacul al XV-lea*, în "Studii și materiale de istorie medie", București, I (1956), pp. 274-276.

¹⁰⁷⁴ Eugenia Neamțu și colab., *op. cit.*, vol. I, pp. 32-38.

¹⁰⁷⁵ *Ibidem*, p. 37.

istorie orășenească medievală", dovada "*unor progrese sensibile în sfera producției de bunuri materiale*".¹⁰⁷⁶

Meseriașii dintr-o ramură de producție, care grupa meserii înrudite sau complementare erau așezați, de obicei, în suburbii (mahalale), distincte. Menționarea, în unele documente de secolul XVI, a unor "ulițe noi"¹⁰⁷⁷ este un reper - în opinia lui Constantin C. Giurescu - al creșterii orașului.¹⁰⁷⁸ Afluxul de negustori și meșteșugari străini veniți aici, atât din țările limitrofe, cât și din zone mai îndepărtate, a determinat apariția unor "ulițe" și "cartiere" locuite aproape exclusiv de greci, armeni, nemți etc., cu bisericile și organizarea lor proprie.

În Dobrogea, ca pretutindeni în teritoriile aflate sub jurisdicție otomană, imaginea comună a orașelor era, așa cum menționează Yves Thorval în "**Dicționar de civilizație musulmană**", aceea a unor așezări fără planuri urbanistice în care, printre aglomerările de străduțe, ulițe și ulicioare ale bazarelor, răsăreau doar cupolele și minaretele moscheelor.¹⁰⁷⁹ Totuși, orașul dobrogean de factură otomană a corespuns, în mare, organizării sociale a comunității. Gruparea populației în oraș și în mahalalele sau cartierele sale se făcea după criterii variabile, în general locuitorii săi fiind dispuși teritorial după apartenența etnică, confesională sau socio-profesională.

Alături de funcțiile politico-administrative, militare și religioase, orașul musulman din Dobrogea a cunoscut și funcția economică, care reunește comerțul și producția meșteșugărească. Negustorii, ca și meșteșugarii erau organizați în corporații, fiecare grupată într-un cartier, unde, de regulă, ca peste tot în lumea islamică, nu existau restricții în ceea ce privește amestecarea etniilor sau confesiunilor.¹⁰⁸⁰

Viața economică era prezentă îndeosebi în baze (piețe) care formau ansambluri de o întindere destul de mare în raport cu suprafața orașului, fapt ce constituie unul dintre atributele esențiale ale orașelor islamice sau de influență islamică.

Cât despre o "*casă a sfatului*", acel "Rathaus" din orașele săsești, nu poate fi vorba în orașele din spațiul extracarpatic românesc cis-danubian, "sedile" unde se desfășurau adunările obștii fiind, de regulă, bisericile de breaslă, în care preotul paroh ținea și arhiva. În opinia lui

¹⁰⁷⁶ Mircea D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolul XIV-XVI)*, Suceava, Muzeul județean Suceava, 1970, p. 149.

¹⁰⁷⁷ Documentul din 21 martie 1528 privind "ulița nouă" din Suceava, vezi în : *D.I.R., A, Moldova, veacul XVI*, vol. I, p. 278.

¹⁰⁷⁸ Constantin C. Giurescu, *Tărguri sau orașe . . .*, p. 279.

¹⁰⁷⁹ Yves Thorval, *Dicționar de civilizație musulmană*, București, Editura "Univers Enciclopedic", 1997, p. 240.

¹⁰⁸⁰ *Ibidem*, p. 242.

Constantin C. Giurescu, pârgarii și șoltuzul se întruneau la locuința acestuia,¹⁰⁸¹ unde probabil se păstra și "catastihul târgului".¹⁰⁸²

Piețele publice, acolo unde existau, arareori aveau o formă regulată fiind, în majoritatea cazurilor mai degrabă niște răspântii mai mari în care se intersectau două sau mai multe străzi.

În ceea ce privește existența unor lucrări edilitare cum ar fi: pavarea și iluminatul străzilor, drenarea și evacuarea apelor pluviale și menajere, aducțiunea de apă potabilă, spațiul românesc extracarpatic - cu excepția Dobrogei bizantine, mult mai evoluat din acest punct de vedere - a cunoscut unele încercări timide de acest gen abia spre sfârșitul secolului al XVI-lea.

Străzile pavate erau cazuri cu totul excepționale. În astfel de cazuri era utilizat pietrișul de prund, grosier și inegal distribuit sau scândurile groase de stejar. Prin mijlocul strazii, pavajul, unde era, avea practicat un canal de scurgere a apelor menajere. De fapt, situația era generală în întreaga Europă, cu excepția lumii bizantine, parțial a Italiei și a Spaniei care păstrau tradițiile romane și ale califatului arab.

Între dotările edilitare menționăm ulițele podite ("poduri")¹⁰⁸³ sau construcțiile reprezentative (biserici domnești din piatră sau cărămidă, curți domnești sau boierești) precum și introducerea apei, element de înaltă civilizație, preluat din Orientul bizantin.

Totuși, descoperirile arheologice de la Baia au relevat o serie de amenajări de interes obștesc care reflectă serioase preocupări edilitare. Aici, arheologii au găsit urmele unui drum podit. Bârnela, așezată una lângă alta, aveau o lungime de 4-5 metri și o grosime apreciabilă care varia între 0,30-0,50 m. Dar pavajul nu era realizat numai din bârne de lemn, ci și din pietre de râu. Monedele găsite în zonă provin din perioada domniei lui Alexandru cel Bun iar în unele porțiuni, din timpul lui Ștefan cel Mare. Dacă luăm în considerare amploarea lucrărilor necesare construirii drumului podit, acoperirii unor mari suprafețe cu prund sau construirii unui pavaj din pietre de râu, atunci ni se pare corectă aprecierea Eugeniei Neamțu conform căreia, în realizarea pavajului, "*n-a fost vorba de inițiative particulare ci de un efort al întregii comunități urbane, bine dirijat de conducerea ei*".¹⁰⁸⁴

O serie de orașe, îndeosebi cele dobrogene, au fost dotate cu sisteme de aducțiune a apei potabile și de evacuare a dejecțiilor, sisteme

¹⁰⁸¹ Avem rezerve în ceea ce privește posibilitatea întrunirii unui număr de 12 persoane într-o încăpere ce nu depășea 3/3 sau maximum 3/4 metrii (n.n.).

¹⁰⁸² *Ibidem*, p. 102

¹⁰⁸³ În orașele mai mari, îndeosebi în capitale (Suceava, Iași, Târgoviște, București), ulițele de seamă erau podite cu bârne din stejar, așezate pe două tălpi groase numite "urși" în Muntenia, între care se săpa un șanț de scurgere a apelor pluviale și menajere, vezi Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 102.

¹⁰⁸⁴ Eugenia Neamțu și colab., *op. cit.*, vol. II, pp. 44-45

moștenite de la bizantini și preluate de noua administrație otomană a provinciei transdanubiene. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea și în unele orașe din Moldova și Țara Românească, cu precădere la Iași, Târgoviște și București, au început să fie introduse conducte de aducțiune a apei. Necesitatea introducerii apei curente trebuie analizată prin prisma a două comandamente majore: unul strict utilitar, ținând de alimentarea caselor aparținând populației înstărite (în primul rând, a curților domnești existente în aceste orașe - reședință) și al doilea legat de nevoia, la fel de stringentă, de stingere a incendiilor devenite fenomene endemice în orașele medievale europene (deci și la noi) datorită materialului predominant lemnos din care erau construite cvasitotalitatea clădirilor.

Domnitorul Petru Șchiopul (1574 - 1579 și 1582 - 1591)¹⁰⁸⁵ care a trăit, forțat de împrejurări, mai mulți ani la Constantinopol unde a intrat în contact nemijlocit cu realizările milenare ale celei "de-a doua Rome" în domeniul edilitar, a inițiat aducerea apei prin **apeduct** la Iași unde a construit așa-numitele **cișmele**. Tot din timpul celor două domnii ale sale datează începuturile **pavării străzilor** și apariția primelor **trotuare** în Moldova.

Spre deosebire de București, unde "*aprovizionarea cu apă a locuitorilor capitalei Țării Românești nu a constituit o preocupare deosebită a administrației orașului sau a statului*" - după cum remarca Nicolae Stoicescu în studiul "**Despre aprovizionarea cu apă a orașului București până la jumătatea secolului al XIX-lea**"¹⁰⁸⁶ - la Târgoviște domnia a luat inițiativa rezolvării acestei probleme vitale oricărei aglomerări urbane¹⁰⁸⁷ în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea.

În acest sens, inițiative edilitare similare domnului moldovean a avut Petru Cercel (1583-1585) la Târgoviște, unde, potrivit afirmațiilor profesorului Constantin C. Giurescu exprimate în *Istoria românilor* "*aduse apă în oraș pe olane de la depărtare*".¹⁰⁸⁸ Afirmația sa este confirmată și de Nicolae Stoicescu, respectiv Cristian Moisescu care, în volumul "**Târgoviștea și monumentele sale**" menționează că primele știri privind implicarea domniei în aprovizionarea cu apă a reședinței voievodale de aici datează din secolul al XVI-lea, ele datorându-se lui Petru Cercel ce aduce apa prin conducte din lemn de la "*4 mile depărtare*",¹⁰⁸⁹ afirmație

¹⁰⁸⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ediția a IV-a, vol. II, partea I, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1943, p. 237.

¹⁰⁸⁶ Nicolae Stoicescu, *Despre aprovizionarea cu apă a orașului București până la jumătatea secolului al XIX-lea*, în "Studii", Revistă de istorie, București, tom XVI, (1963), nr. 4, p. 903.

¹⁰⁸⁷ Emilia Mareș, Mihai Oproiu, *Drumul izvoarelor*, în "Valahica", Studii și cercetări de istorie, Târgoviște nr. 10-11 (1978-1979), p. 455.

¹⁰⁸⁸ Idem, *op.cit.*, p. 230.

¹⁰⁸⁹ Nicolae Stoicescu, Cristian Moisescu, *Târgoviștea și monumentele sale*, București, 1976, Editura "Litera", pp. 139-142.

confirmată arheologic. Tot Petru Cercel a clădit, după cum afirmă francezul Jacques Bongars în mărturiile sale, *"un palat mic, dar frumos și mare"*¹⁰⁹⁰ la Târgoviște, informație confirmată și completată de genovezul Franco Sivori, secretarul particular al domnitorului care spune că *"palatul principelui a fost ridicat de strămoșii săi și a fost mărit destul de repede de mărirea sa cu frumoase și nobile odăi"*.¹⁰⁹¹ Săpăturilor arheologice de la Curtea Domnească au confirmat descrierea lui Sivori.

Tot el a descris orașul Târgoviște (la 1583) ca având *"locuințe bune și mândre, o îmbelșugare de lucruri trebuitoare"*, socotind așezarea *"frumoasă și plăcută, bine și bogat populată... îndestulată cu apă bună, puțuri și fântâni pe lângă palatul principelui de proporții mari și de o arhitectură îngrijită..."*.¹⁰⁹²

În timpul domniei sale a fost refăcută **baia** de la Curtea domnească. Demn de menționat este faptul că pe lângă acest edificiu aflat în folosință exclusivă a domnitorului și a membrilor familiei sale, la Târgoviște a mai funcționat, în aceeași perioadă, încă o construcție de acest gen, **baia târgoveților**, fapt ce dovedește atât influența bizantină pe filieră otomană, cât și creșterea standardului de viață a populației urbane. Ulterior, pe la 1642, ea va ajunge în stăpânirea mănăstirii Căldărușani.¹⁰⁹³

Prețioasă este o altă știre, privind tot alimentarea cu apă a Bucureștilor, dar anterioară domniei lui Petru Cercel. Săpăturile arheologice au relevat o veritabilă "casă a apelor" sau, cum se spunea atunci cu un termen expresiv, "visteria apelor" din curtea domnească, un rezervor în care se văd, în partea superioară, găurile prin care venea, pe olane, apa de izvor. Conform opiniei exprimate de Constantin C. Giurescu în **"Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre"**, instalația ar data de pe timpul lui Mircea Ciobanul, cel care a reclădit palatul și biserica de la Curtea veche, după incendierea și distrugerea lor de către turci (28 februarie 1554).¹⁰⁹⁴

Atât la Curtea Domnească de la Târgoviște, amplificată de Petru Cercel, cât și la Palatul Metropolitan, apar primele "loggii", prezente în arhitectura românească cu mult înainte de Renașterea Brâncovenească.

Curțile domnești care s-au ridicat în orașe (o bună parte fiind construite în afara acestora) nu au împiedicat, prin poziția lor, desfășurarea activităților comerciale sau meșteșugărești specifice așezărilor urbane, nefiind clădite în perimetrul rezervat zonei de târg, pentru a nu sacrifica, în

¹⁰⁹⁰ Nicolae Constantinescu, Cristian Moiescu, *Curtea domnească din Târgoviște*, București, Editura Meridiane, 1965, p. 19.

¹⁰⁹¹ Ibidem.

¹⁰⁹² *Călători străini...*, vol. III, București, Editura Științifică, 1971, pp. 11-12.

¹⁰⁹³ Ibidem, p. 11.

¹⁰⁹⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 61.

scopuri de reprezentare, terenurile care aduceau venituri însemnate domniei tocmai prin utilizarea lor de către târgoveți.¹⁰⁹⁵

Datorită acestor rațiuni pur economice, "reprezentarea" în **târg** a autorității centrale a fost încredințată bisericilor domnești, ridicate în principalele piețe (centre de schimb) ale orașelor. Este vorba, evident de o "reprezentare monumentală", fastuoasă, a autorității domnești deoarece cealaltă, militar-administrativă a pârcălabului de cetate era de necontestat.

În general, centrul de producție și comerț al târgului, din care nu lipseau enclave cu caracter rezidențial (biserica domnească etc.) a fost înconjurat cu timpul de cartiere de locuințe, grupate, de regulă, în jurul bisericilor parohiale care dispuneau și de un cimitir propriu.

Existența **curților boierești** în orașe a nuanțat profilul unor străzi cu caracter rezidențial negustoresc fără a-l anihila total deoarece numărul boierilor care posedau locuințe în orașe era relativ mic, chiar nesemnificativ în secolele XIV-XV și chiar XVI.

De atfel, după cum a remarcat Eugenia Greceanu în "**Ansamblul urban medieval Pitești**", principala deosebire între casele de negustori și locuințele sau curțile boierești din mediul urban a constat, până târziu, în secolul al XIX-lea în dezvoltarea incintei cu acareturi a celor din urmă, locuința propriu-zisă prezentând caractere comune cu cele de tradiție populară.¹⁰⁹⁶ În realitate, locuințele și curțile boierești au constituit modele pentru locuințele și gospodăriile țărănești de mai târziu.

Spre deosebire de orașele din Transilvania unde vatra orașului, "burgul", în accepțiunea occidentală a termenului, va fi, începând cu secolul al XV-lea înconjurată cu puternice ziduri de incintă, construite din piatră, orașele din Moldova și Muntenia nu au beneficiat de o asemenea protecție, fiind apărate doar de valuri de pamânt și șanțuri. Ulterior, în secolele XV - XVI, unele dintre ele vor fi apărate cu valuri de pamânt și palisade realizate din trunchiuri de copaci, cum a fost cazul orașelor Baia¹⁰⁹⁷ și Roman (în

¹⁰⁹⁵ Eugenia Greceanu, *Curtea domnească din Pitești a lui Neagoe Basarab*, în „Muzeul Național”, București, vol. V (1981), p. 193.

¹⁰⁹⁶ Idem, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, Atelierul de reprografie al Muzeului Național de Istorie al R.S.R., 1982, p. 76.

¹⁰⁹⁷ Cronicarul polonez Jan Dlugosz relatează în a sa *Historiae Polonicae libri XII*, apărută la Lipsca în 1712 că regele Ungariei, Matei Corvin, după ce a ocupat orașul Baia, la sfârșitul anului 1467, l-a întărit „cu valuri de pământ, șanțuri și care” (Cum antem Mathias . . . oppidum Banya divenisset et vallis, fossatis atque quadrigis oppidum) care aveau menirea de a preîntâmpina un eventual atac al domnitorului moldovean, vezi: Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, Lipsiae, vol. II, col. 417, apud Constantin.C.Giurescu, "Târguri sau orașe și cetăți moldovene...", p. 96. La rândul său, cronicarul maghiar Bonfinius, exprimând un punct de vedere unguresc privitor la desfășurarea acestei campanii afirma că orașul era înconjurat cu o palisadă de lemn ("zid de lemn" - "lignea urbem vimineo muro circumseptam"), vezi: Antonii Bonfinii, *Historia Pannonica*, Coloniae, 1690, col. 1, p. 397., apud C.C.Giurescu, *op.cit.*, p. 97.

timpul lui Ștefan cel Mare) și București¹⁰⁹⁸ (sub Mircea Ciobanu).

Dacă utilizarea masivă a lemnului în construcțiile civile de secol XIV-XV este explicabilă, dat fiind faptul că majoritatea orașelor europene erau construite din acest material,¹⁰⁹⁹ folosirea sa aproape exclusivă în edificarea fortificațiilor orașelor-reședință domnești pare cel puțin curioasă, funcția lor principală, de capitale, justificând utilizarea pietrei.

O serie de călători străini care au străbătut țările române în secolele XV-XVI au remarcat fie lipsa totală a lucrărilor de fortificație din jurul orașelor vizitate, fie existența unor întărituri de pământ și lemn, protejate de un șanț. Evident, avem din nou diferențe de model urban, diferențiere determinată și de zona de silvo-stepă căreia îi aparține spațiul extracarpatic.

Totuși, instabilitatea internă aproape cvasipermanentă și războaiele sau atacurile endemice au determinat comunitatea urbană din spațiul extracarpatic să adopte și să dezvolte diverse sisteme de apărare a orașelor.

Astfel, Giovanni Maria Angiolello, martor ocular al evenimentelor militare din vara anului 1476, remarca că orașul Suceava *“era înconjurat de șanțuri și palisade”*,¹¹⁰⁰ afirmație confirmată și de Donado da Lezze, care a afirmat, la rândul său că orașul era înconjurat *“cu șanțuri și pari”*.¹¹⁰¹ Același autor menționează că locuințele, chiar și bisericile, sunt *“din lemn”* și *“acoperite cu șindrilă; numai un castel este construit din piatră și cărămidă”*.¹¹⁰²

Un alt caz edificator în acest sens îl constituie fortificațiile orașului Târgoviște, capitala Țării Românești (*“Metropolis Valachorum”*, în text) descrise de raguzanul Felix Pentancic în memoriul adresat la 1502 regelui Ungariei, Vladislav al II-lea intitulat **“Despre drumurile pe care trebuie să se pornească expediția împotriva turcilor”**¹¹⁰³ drept *“inaccesibile nu prin*

¹⁰⁹⁸ Sasul Hieronim Ostermayer relatează în cronică sa că Mircea Ciobanu (1545 - 1554) a poruncit ca *“Bucureștii să fie îngrădiți cu lemne mari de stejar (Bukarest mit grossen eychenen Hölzer hat umschranken lassen)”*. Cronică a apărut în ediția J. Kemeny, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Klausenburg, 1839, p. 31, apud C.C.Giurescu, *op.cit.*, loc.cit.

¹⁰⁹⁹ Conform opiniei lui Robert Fossier, multe din orașele medievale occidentale erau construite din lemn și nu arătau cu mult mai bine decât Baia, Câmpulung sau Târgoviște: *“... à l'opposition fort ancienne entre la coté méditerranéenne batie en pierre, tassée en îlots denses aux maisons de trois ou quatre étages, et celle du nord encore très rurale, de boue et de bois s'ajoute celle des quartiers...”* (vezi: Robert Fossier, *Historie sociale de l'occident médiéval*, Paris, 1970, p. 318).

¹¹⁰⁰ *Călători străini . . .*, I, pp. 137 - 138.

¹¹⁰¹ *“Era ... Suzava con fossi et palanche circondata”*, vezi: Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300 - 1514)*, ediția I. Ursu, București, 1909, p. 91.

¹¹⁰² Donado da Lezze, *op.cit.*, loc.cit.

¹¹⁰³ Felix Pentancic, *De itineribus quibus aggrediendi sunt Turci* (Despre drumurile pe care trebuie să se pornească expediția împotriva turcilor). Textul a fost reprodus de A.Veres în

ziduri sau încinsă de întărituri, ci prin șanțuri, val și metereze întărite pe dinafară doar cu pari ascuțiți și este așezată între mlaștini care o închid, cu păduri mocirloase și bălți, așa că aproape toată regiunea de jur împrejur este de netrecut".¹¹⁰⁴

Fragmentul referitor la descrierea călătoriei prin țara noastră vădește cunoștințe inegale, superficiale și chiar confuze despre realitățile geopolitice și militare românești. Prezentând fortificațiile orașului Târgoviște, le încadrează într-un sistem de apărare natural care beneficiază de protecția unor întinse zone mlăștinoase, lucru neadevărat. Descrierea este, după cum a subliniat Maria Holban,¹¹⁰⁵ o confuzie clară a orașelor Sibiu și Timișoara situate, e adevărat, în mijlocul unor zone mlăștinoase desecate târziu, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, și care le făcuseră practic de necucerit în decursul evului mediu.¹¹⁰⁶

O altă mărturie care, spre deosebire de cea anterioară, se remarcă prin precizia detaliilor privind tehnica de construcție a fortificațiilor urbane îi aparține lui Pierre Lescapier care, vizitând orașul București în anul 1574, menționa că: „*Zidurile acestui oraș sunt făcute din trunchiuri mari de copac, înfipite în pământ, unul lângă altul, și legate între ele prin grinzi de-a curmezișul, prinse de acele trunchiuri cu niște pene lungi și groase de lemn*”.¹¹⁰⁷

De ce orașele românești din spațiul extracarpatic au fost construite din lemn, majoritatea fiind lipsite de fortificații din piatră, deși multe dintre ele erau situate în apropierea unor cariere sau în lunca unor râuri pe malul cărora se găseau bolovani aluvionari din abundență? Iată o întrebare la care ar fi destul de dificil de răspuns dacă nu am face unele paralele cu situația orașelor din Europa occidentală și dacă nu am lua în considerație o serie de factori de natură politică, economică și chiar geo-climatică (situarea noastră într-o zonă de silvo-stepă).

În occidentul medieval, și când facem această afirmație ne gândim la secolele XI-XIII, când reapare sau se revigorează viața urbană, majoritatea **construcțiilor civile** erau din lemn, atât datorită abundenței materiei prime (lemnul de construcție), facilităților de edificare, cât și unor rațiuni de natură economică, geo-climatică și, de ce nu, tradițiilor moștenite de la strămoșii germanici.

Au făcut excepție orașele din lumea mediteraneeană, de tradiție greco-romană. Aici, lipsa endemică a materialului lemnos, înlocuit de

Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, pp. 110-111, apud *Călători străini...*, I, București, Editura Științifică, 1968, p. 443.

¹¹⁰⁴ *Op.cit.*, p. 444.

¹¹⁰⁵ *Călători străini...*, p. 443, nota nr. 3.

¹¹⁰⁶ Ulterior, această descriere a fortificațiilor orașului Târgoviște a fost înglobată „tale quale” în textul latin al *Cosmographiei* lui Sebastian Münster (ed. din Basel, 1550), vezi în acest sens: „*Călători străini...*”, I, pp. 502-515.

¹¹⁰⁷ „*Călători străini...*”, II, p. 426.

abundența pietrei de construcție (calcar, gresie și chiar marmură) la care s-au adăugat facilitățile climatice și tradiția, au permis utilizarea în continuare a pietrei în construcțiile civile, militare și religioase, după cum în Orientul apropiat s-au utilizat lutul în variantele sale (chirpici, cărămizi uscate la soare și mai puțin cărămizi arse).

În genere, pe întreg teritoriul românesc extracarpatic, cu excepția Dobrogei (a cărei situație este relativ similară zonelor mediteraneene de sorginte romano-bizantine) observăm o dualitate a utilizării materialelor de construcție: **piatra**, folosită îndeosebi în edificarea cetăților (începând din epoca dacică) și a lăcașurilor de cult, parțial a curților domnești, și **lemnul**, utilizat în majoritatea construcțiilor urbane civile (case de locuit, ateliere, depozite, hale, mori etc.). Ce a determinat acest dualism în construcție? Probabil, în bună măsură, atacurile endemice ale invadatorilor germanici, slavi, turanici etc., care s-au succedat peste un mileniu și care au vizat în primul rând așezările de factură preurbană și urbană, depozitarele, în viziunea lor, a unor importante bogății care au reprezentat o tentație majoră pentru nomadul din stepă. Or, în urma acestor atacuri, soldate cu incendieri și distrugeri masive, locuințele trebuiau refăcute iar viața luată de la început. Reconstruirea unei case, atelier sau depozit lua mai puțin timp și costa mai ieftin dacă materialul folosit era lemnul și nu piatra. În plus, nu trebuie uitat faptul că folosirea pietrei în construcție necesită operațiuni laborioase și costisitoare de extragere din carieră, fătuire, transport, fixare cu mortar și nu în ultimul rând un personal specializat. De asemenea, construcțiile din piatră, chiar și cele de interes comun (ziduri, bastioane, biserici) presupuneau venituri substanțiale și o populație relativ densă. Din această cauză construirea, chiar și a cetăților din piatră s-a făcut în spațiul extracarpatic ceva mai târziu, odată cu constituirea unei autorități de stat capabile să mobilizeze forțe umane și să dispună de venituri importante.

Înconjurarea orașelor cu ziduri a început destul de târziu și în apusul Europei deoarece presupunea fonduri enorme. În această situație nu trebuie să ne mirăm că în ținuturile noastre acest proces a fost mult întârziat.

Nu trebuie uitat un aspect care a fost și mai este încă trecut cu vederea: faptul că poparele de stepă care și-au disputat spațiul extracarpatic românesc (uzi, pecenegii, cumanii, mongolii) și au dominat, inițial efectiv, apoi nominal acest areal, nu au permis construirea unor dispozitive puternice de apărare, îndeosebi din piatră, mult mai greu de cucerit și care puteau constitui focare de revoltă și puncte de rezistență în fața tendințelor lor de dominație.

Lipsa fortificațiilor la majoritatea orașelor românești din spațiul extracarpatic este explicată de Mircea D.Matei atât prin limitele potențialului demografic al țărilor române, "*punctele de rezistență militară*

decisivă”¹¹⁰⁸ fiind, în opinia sa “*cetățile domnești*”¹¹⁰⁹ cât și prin luptele pentru tron dintre diverșii pretendenți la domnie pentru care orașele puteau constitui oricând “*adversari sau aliați potențiali*”¹¹¹⁰ iar “*colectivitățile urbane riscau să devină factori de instabilitate, sau chiar rezistență*.”¹¹¹¹

Un punct de vedere oarecum diferit ar putea fi cel exprimat de Ligia Bârză, potrivit căruia originea rurală a orașelor românești ar putea fi o rațiune suficientă pentru starea lor inițial deschisă și lipsită de fortificații.

În concluzie, putem afirma că din aceste multiple rațiuni de ordin economic, în primul rând, dar și politico-militar, locul zidurilor și bastioanelor orașelor transilvănene a fost luat în spațiul extracarpatic românesc de cetățile domnești situate în interiorul ori în apropierea așezărilor urbane, construite din pământ, lemn sau piatră, cazurile de la Severin, Giurgiu, Curtea de Argeș, Târgoviște, București, Roman, Neamț, Suceava, Scheia sau Hotin fiind edificatoare. Foarte puține orașe au fost înconjurate cu valuri de pământ, palisade și șanțuri de protecție.

O altă concluzie care se desprinde din analiza datelor oferite de cercetarea arheologică și din studierea documentelor epocii o constituie faptul că locuințele erau construite, în cvasitotalitatea cazurilor, din lemn, prea puține din zid sau piatră, fiind adaptate condițiilor climatice, în sensul că erau ușor adâncite în sol, fapt ce le conferea o mare stabilitate termică.

Descoperirea unor lucrări de interes obștesc (pavaje, sisteme de aducțiune a apei potabile și de eliminare a apelor menajere și pluviale precum și a dejecțiilor, băi orășenești, cișmele), acolo unde erau, atestă serioase preocupări urbanistice

¹¹⁰⁸ Mircea D.Matei, *Geneză și evoluție urbană...* p.254.

¹¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹¹⁰ Ibidem, p.255.

¹¹¹¹ Ibidem.

Capitolul 4

STRUCTURA POPULAȚIEI URBANE SUB RAPORT ETNIC ȘI SOCIO-PROFESIONAL

A. STRUCTURA ETNICĂ A POPULAȚIEI URBANE

*"Diversitatea etniilor este o trăsătură specifică a orașelor medievale",*¹¹¹² afirmau Pierre Lavedant și Jeanne Huguenay într-o lucrare de referință dedicată urbanismului medieval apusean.¹¹¹³

Și în teritoriile de mai târziu ale Moldovei și Țării Românești, polietnismul a constituit o caracteristică a așezărilor urbane, amestecul fiind mai mare în porturi. Și aici, *"la elementul autohton și majoritar românesc, datând din perioada conlocuirii și a asimilării elementului slav de către cel romanic, perioadă care a dat și termenul generic de târg, s-au adăugat succesiv și alte elemente",*¹¹¹⁴ menționa Constantin C. Giurescu în cunoscuta sa monografie **"Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea"**.¹¹¹⁵

Conform opiniei istoricului Petre P. Panaitescu, exprimată în studiul intitulat **"Comunele medievale în Principatele române"**,¹¹¹⁶ apărut în *"Interpretări românești"* *"primii negustori dintr-o țară, ba chiar și mai multe generații de negustori, sunt străini...."*¹¹¹⁷ deoarece *"produsele noi care nu există într-o țară sunt aduse de obicei din regiunea care le produce și o dată cu produsele vin și reprezentanții producătorilor care se așează în piața de desfacere (s.n.)"*,¹¹¹⁸ viitorul **târg** sau **oraș**. În mare măsura Petre P. Panaitescu a avut dreptate, deoarece este greu de crezut că a fost posibil ca *"țăranii și boierii unei țări agricole să se transforme în negustori"*¹¹¹⁹ peste noapte, procesul durând, de obicei, câteva generații.

În plus, după cum spunea Fernand Braudel,¹¹²⁰ prezența sau absența coloniilor de negustori străini într-o regiune sau alta, dar îndeosebi preeminența negustorului străin, semnalează - prin simpla lui apariție - evoluția întârziată a orașului sau a țării în care s-a așezat față de economia

¹¹¹² Pierre Lavedant, Jeanne Huguenay, *L'urbanisme au Moyen Âge*, p. 157.

¹¹¹³ Op.cit.

¹¹¹⁴ *Ibidem*, p. 96.

¹¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹¹⁶ Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele române*, în *Interpretări românești*, Ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994.

¹¹¹⁷ *Idem*, op. cit., p. 141.

¹¹¹⁸ *Ibidem*

¹¹¹⁹ *Ibidem*

¹¹²⁰ Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol. I, p. 38.

al cărui reprezentant este. Acest lucru este cu atât mai accentuat cu cât avem de-a face cu ținuturi situate la periferia unor mari civilizații urbane, teritorii arhaizante, abia intrate în economia monetară în care diviziunea muncii abia se schițează, cu economie autarhică, în care țăranul face toate muncile în același timp și în care prețurile monetare, atunci când se practică, sunt derizorii.¹¹²¹

Pe de alta parte, nu poate fi negată nici mica producție meșteșugărească, de factură, în mare parte, rurală, atât de necesară satisfacerii nevoilor cotidiene.

În această situație este normal ca în târgurile și orașele românești să apară (încă de la formarea lor în jurul curților cnezilor sau voievozilor locali sau la întretăierea unor drumuri comerciale ori la un vad de apă etc.) o populație inițial "flotantă", ulterior "așezată" (rezidentă), formată din negustori străini care, împreună cu meșteșugarii autohtoni (de pe lângă curtea feudalului local), să constituie viitorii cetățeni ai orașului.

Acești coloniști străini vor avea un rol deosebit, dar nu hotărâtor în procesul de geneză a centrelor cu caracter urban de la est, respectiv, sud, de Carpați.

Într-o serie de studii, mai vechi sau mai noi, unii istorici români, între care Alexandru I. Gonța menționat anterior, au reliefat rolul hotărâtor în procesul de geneză a orașelor din spațiul românesc extracarpatic al coloniștilor străini.¹¹²²

Nimeni nu neagă rolul lor în evoluția urbană a așezărilor românești extracarpatică, dar de aici și până a le atribui calitatea de factor determinant în urbogeneză, este totuși, în opinia noastră, o exagerare. Ei nu s-au instalat în spațiile extracarpatică pe "terra deserta", ci în regiuni suficient de populate unde se desfășura o viață economică prosperă care să permită schimbul de produse dintre populația autohtonă, preponderent agrară și coloniștii, predominant meșteșugari și negustori. Un factor important care trebuie să fie luat în calcul este existența autorităților politico-militare, locale și centrale, care, prin aparatul lor militar trebuiau să asigure securitatea lor și a bunurilor acestora. *"Prin urmare, remarcă Costică Asăvoaie în studiul «Observații asupra premiselor urbanizării în evul mediu. Cazul Țării Moldovei», în momentul apariției coloniștilor existau în locurile în care s-au instalat, cel puțin aceste aglomerări organizate de populație (locală, n.n.) și care desfășura activități lucrative, altele decât cele ale coloniștilor".*¹¹²³

¹¹²¹ Ibidem.

¹¹²² Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 17.

¹¹²³ Costică Asăvoaie, *Observații asupra premiselor urbanizării în evul mediu. Cazul Țării Moldovei*, în "Analele Brăilei", nr. 1, p. 457.

Cine au fost acești coloniști, când, și de unde au venit? Iată trei întrebări la care vom încerca să răspundem în paginile ce urmează. Pentru Dobrogea răspunsul este mai ușor de dat, având în vedere circumstanțele în care s-au constituit orașele în această provincie transdanubiană. Aici, timp de sute de ani au rezidat autoritățile imperiale bizantine. Mircea D. Matei consideră că, din punct de vedere al structurii sale etnice și sociale, populația orașelor dunărene și pontice a căpătat, încă de la mijlocul secolului al XI-lea - deci la mai puțin de un secol de la revenirea Bizanțului la Dunăre - o componentă specifică centrelor urbane.¹¹²⁴ În aceste condiții, majoritatea populației urbane a fost constituită din elemente **bizantine sau bizantinizate** - funcționari imperiali, militari, slujitori ai bisericii, meșteșugari, negustori, marinari etc. - la care s-au adăugat ulterior **orientale** (armeni, evrei, arabi, mongoli etc.). Începând cu secolul al XII-lea, orașele de pe Dunăre vor cunoaște noi restructurări în plan etnic și social: Cetatea Albă și Păcuil lui Soare¹¹²⁵ iar ulterior, în secolul al XIII-lea, Chilia.¹¹²⁶ Elementelor bizantine li se vor adăuga elemente **italiene** (genovezi, poate și pisani, mai puțin venețieni și raguzani) iar după 1418, evident, **turco-otomane**. Cu certitudine, nu au lipsit meșteșugarii și negustorii **autohtoni**, a căror pondere a fost destul de însemnată, având în vedere faptul ca populația românească era preponderentă în hinterlandul agricol al acestor orașe.

Dincoace de Dunăre, un **element** de bază al populației urbane l-au reprezentat **germanii**, acei "hospites" din documentele ungare de cancelarie. Faptul este de notorietate, ei fiind prezenți nu numai în Cehia, Polonia, Ungaria sau Transilvania, dar și pe versanții de est, respectiv sud, ai Carpaților, în teritoriile viitoarelor state Moldova și Țara Românească. Orașele din nordul Moldovei și Valahiei - cum este nominalizată în documentele de epocă Țara Românească - erau locuite în bună măsură de negustori și meșteșugari germani veniți aici în urma unei adevărate expansiuni a orașenimii (în special comerciale) sosită aici atât din interiorul arcului carpatic sau din Polonia, dar îndeosebi din orașele săsești situate în apropierea granițelor, cum ar fi Sibiu, Brașov, Bistrița sau Rodna. De altfel, este un fapt cunoscut că cele mai vechi orașe muntene și moldovene au fost edificate în zona colinară sau submontană din proximitatea căilor comerciale spre Ardeal, respectiv spre Podolia poloneză: Severinul, Târgu Jiu, Râmnicu Vâlcea, Curtea de Argeș, Câmpulung, Târgoviște, Târgșor,

¹¹²⁴ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 170.

¹¹²⁵ Petre Diaconu, *Păcuil lui Soare-Vicina*, în "Bizantion", Tessaioniki, 8 (1976), pp. 409-449.

¹¹²⁶ Idem, *Kilia et Licostomo ou Kilia=Licostomo?*, în: "RRH", București, tom 25 (1986), nr. 4, pp. 301-317; Silvia Baraschi, *Les sources byzantines et la localisation de la cite de Kilia (XII-e s.-XIII-e s.)*, în "RESEE" București, 19 (1981), nr. 3, pp. 473-484.

Gherghița, Buzău, Târgu Trotuș, Bacău, Baia, Târgu Neamț, Suceava, Siret, Hotin etc.

Aici, aportul negustorilor și meșteșugarilor sași veniți de la Sibiu, Brașov, Bistrița și Rodna, ca și a celor germani de la Liov (Lemberg) a fost foarte important.

În ceea ce privește populația urbană din orașele și târgurile extracarpătice, trebuie, după părerea noastră, făcută o distincție între populația germanică de colonizare din Câmpulung sau Baia și populația, în general polietnică, a târgurilor locale în care, pe lângă autohtonii aflați în proporție covârșitoare, se mai așezaseră și elemente străine, între care, pe primele locuri se aflau germanii, maghiarii, armenii și grecii.

Existanța germanilor (sașilor) în rândul populației târgurilor și orașelor moldovene și muntene este dovedită documentar. Ei sunt menționați încă în primele documente și cronicile moldovene sau muntene ca element constitutiv al orașelor românești, adică "descălecători" de târguri sau orașe. Grigore Ureche afirma, fără echivoc că: "*Târgul Baia scrie că l-au descălecat niște sași*",¹¹²⁷ știre preluată și de Simion Dascălul: "*Așisderea și târgul Baia scrie ca l-au descalecat niște sași ce-au fost olari*".¹¹²⁸

La rândul său, Miron Costin considera că: "*orașele, mai toate, au fost întemeiate de sași*".¹¹²⁹

Când s-au așezat sașii în orașele noastre? La această întrebare a încercat să răspundă Nicolae Grigoraș într-un articol publicat în "Studii și cercetări științifice". Pe linia afirmării unei vechimi mai mari decât secolul al XIV-lea a orașelor moldovene, vorbind despre coloniștii sași așezați aici, el a afirmat că aceștia au constituit adevărate colonii la Baia, Suceava și Cotnari iar "*venirea lor în Moldova poate fi plasată către sfârșitul celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea...*".¹¹³⁰

Sașii au constituit pentru întreaga perioadă a secolelor XIV și XV un element de bază în cadrul populației urbane a orașului Baia, deținând totodată importante funcții în conducerea așezării. Ulterior, ponderea elementului săsesc s-a diminuat ca număr fiind înlocuită treptat cu cel autohton care ajunge să dețină funcții în administrația orașului (pângari și chiar șoltuzi). Acest fapt a fost remarcat și de reprezentanții Vaticanului, care au menționat, în urma unor investigații făcute în vara anului 1413, ordonate de Curia papală în vederea înființării unei episcopii catolice la

¹¹²⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)*..., ediția C. Giurescu, București, 1916, p. 15.

¹¹²⁸ *Ibidem*, p. 150.

¹¹²⁹ Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (Poema Polonă)*, în *Opere*, ediția Petre P. Panaitescu, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 233.

¹¹³⁰ Nicolae Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în *Studii și cercetări științifice (SCȘ)*, Iași, Istorie, 11 (1960), 1, p. 87.

Baia, că majoritatea locuitorilor nu sunt catolici, ci "*schismatici și infidel*".¹¹³¹

Dar sașii au fost prezenți și în orașele situate mai în interiorul țării, cum ar fi Siret, Cotnari, Roman și Iași.

La Cotnari, reprezentantul permanent al domniei, adică "*pârcălabul*" era, pe la 1541 un anume "*Gregorius Rozenberger, modernus capitaneus Kotnariensis*", adică "*capitaneus dictus Burkulab*",¹¹³² care după nume, era evident german provenit dintre sașii locali.

Între sașii târgului Roman documentele îl menționează pe "*Martinus Wasserbroth... de Romano-foro*", cu nume specific german, care, pe la 1469, se judeca la Liov cu un armean.¹¹³³

Târgul Siret a fost un centru urban cu o importantă colonie germanică. De aici era negustorul german Zimmerman al cărui nume figurează în arhivele municipale din Liov ca partener de afaceri cu un oarecare Klepel din Cracovia. Aceasta este cea mai veche tranzacție comercială înregistrată documentar în arhivele Liovului privind schimburile economice ale acestui oraș cu Moldova (1382).¹¹³⁴ Fostă capitală a Moldovei, Siretul era și sediul unei episcopii catolice.¹¹³⁵ Existența unei episcopii catolice la Siret, respectiv la Baia, denotă ponderea elementului catolic în aceste orașe între care, ca elemente etnice alogene, predominau sașii. Pietrele tombale din cimitirele catolice de la Baia sau din alte orașe moldovene și muntene (Câmpulung), inscripționate în limba latină și cioplite cu un real gust artistic indică existența unei pătri burgheze săsești bine situată material care-și putea permite nu numai cheltuirea unor sume destul de mari, necesare realizării acestor lăcașuri de veci, ci și să-și trimită fiii să studieze la Universitatea jagellonă din Cracovia care, fiind o instituție de învățământ eminent catolică, nu permitea accesul copiilor "*schismaticilor*" pe bancile ei. Or, în matricolele acestei universități sunt înscrise numele multor studenți veniți la studii din orașele Siret, Suceava, Neamț sau Baia. Având în vedere că toate numele studenților sunt preluate din calendarul catolic, concluzia cea mai firească este că provin fie din rândul populației germane (săsești) a acestor orașe, fie dintre ungurii imigranți și stabiliți aici, mai puțin dintre românii a căror religie este predominant ortodoxă.

¹¹³¹ Radu Rosetti, Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova, pp. 30-31, nota.

¹¹³² Nicolae Iorga, Relațiile comerciale ale Moldovei cu Lembergul, p. 34, apud C.C. Giurescu, Târguri sau orașe..., p. 219.

¹¹³³ Idem, *op. cit.*, p. 11, apud C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 266.

¹¹³⁴ Al. Czolowski, Pomniki dziejowe Lwowa (z archiwum miasta) (Documente istorice din Liov extrase din arhivele orașului), vol. I, Liov, 1892-1921, p. 8, apud Petre P. Panaitescu, Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră, în Interpretări românești, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994, pp. 84-85.

¹¹³⁵ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii ortodoxe românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, Editura Ministeriului de Culte, 1928, p. 44.

Această populație germanică avea propria sa conducere. Într-un act din 5 iunie 1449 este menționat la Suceava un anume "Nichil voitul" - forma românizată a germanului Nickel.¹¹³⁶ Ulterior, în anul 1527, șoltuzul Sucevei era un anume Ianoș Tischler,¹¹³⁷ probabil un maghiar germanizat, iar în anul 1592 în Baia, șoltuzul era un sas, Peter Bender și toată corespondența sa era redactată în limba germană.¹¹³⁸

La sud de Carpați, în viitoarea Țară Românească, comunitatea săsească era cel mai bine reprezentată în orașul Câmpulung. Acest centru urban, atestat documentar în jurul anului 1300 - dar existând cu cel puțin câteva decenii mai înainte - avea o puternică comunitate germană venită, evident, din Transilvania, condusă de un reprezentant al ei (comes sau greav).¹¹³⁹ Colonia catolică de aici avea parohie proprie și o biserică numită popular cloașter (Kloster).¹¹⁴⁰

Din existența funcției de "greav" sau "comes" se poate deduce cu ușurință faptul că aici, la Câmpulung, s-a așezat încă din secolul al XIII-lea un grup de coloniști sași a căror atestare și privilegii ne sunt cunoscute abia dintr-o perioadă mai târzie.

Germanii transilvăneni sau sașii, cum sunt îndeobște cunoscuți, s-au așezat pe cuprinsul Țării Românești mai ales în **târgurile și orașele timpurii**.

Colonii catolice au existat și la Râmnicu Vâlcea, Curtea de Argeș și Târgoviște unde Susenii, un cartier al orașului, era locuit preponderent de sași care și-au ridicat propriile lăcașuri de cult (catolice). Venirea sașilor aici a găsit practic o așezare înfloritoare, care, de fapt, i-a determinat să se așeze. Comunitatea săsească din Târgoviște a jucat un rol important în evoluția ulterioară a acestui oraș medieval.

La Râmnicu Vâlcea, un document de la 1425 probează, fără echivoc, existența unor orășeni sași stabiliți acolo și aleși membrii în consiliul municipal.¹¹⁴¹ Biserici germane au existat la Târgoviște¹¹⁴² și

¹¹³⁶ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești...*, II, p. 386.

¹¹³⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, publicate de Nicolae Iorga*, XV, partea I (1358-1600), București, Atelierele grafice Socec et Comp., 1911, doc. DXXXIV din 11 februarie 1527, p. 292.

¹¹³⁸ *Ibidem*, p. 715

¹¹³⁹ În biserica Sf. Nicolae din Câmpulung există un mormânt a cărui piatră tombală poartă inscripția: "Anno Domini 1300 comes Laurentius de Longo campo", vezi N. Iorga, *Studii și documente privind istoria Românilor*, vol. I, București, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1901, p. 272.

¹¹⁴⁰ Petre P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 143.

¹¹⁴¹ Este vorba despre testamentul unui locuitor al Câmpulungului, un oarecare Petriman în care sunt menționați ca martori: David Has, Peter Cristian, un anume Kontz și Hanos, pârgarul, toți cu nume germane, vezi: Petre P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I., p. 145; Câțiva ani mai târziu (1433), regele Sigismund de Luxemburg dona unui neguțător sas numit Peterman (Petriman, în românește), urmașul, probabil al celui menționat în testamentul din 1425, "pro descensu" lui și fiilor săi, Iacob și Peterman, satul

Curtea de Argeș,¹¹⁴³ unde a funcționat o episcopie catolică încă din timpul domniei lui Radu I (1381),¹¹⁴⁴ dar și la București. Deși exemplele nu sunt exhaustive, sunt totuși suficiente, după părerea noastră, pentru a proba existența germanilor la est și sud de Carpați.

În cursul procesului de consolidare a statelor românești extracarpatiche, a dezvoltării meșteșugurilor și comerțului în acest areal carpato-danubiano-pontic, o colonizare săsească nu putea fi decât binevenită atât pentru conducătorii politici (domnitorii) celor două state, cât și pentru societatea românească în ansamblu.

Putem afirma fără a greși că prezența germană a fost benefică pentru evoluția așezărilor de la stadiul protourban la cel urban, îndeosebi în domeniul meșteșugurilor, al comerțului, dar și al culturii.

O altă populație prezentă în primele orașe din spațiul românesc extracarpatic a fost **populația maghiară** venită aici din Transilvania, îndeosebi din Secuime. Spre deosebire de sașii care au fost prezenți în spațiul extracarpatic eminent ca orășeni, maghiarii se vor așeza îndeosebi în lumea satelor, de unde vor migra ulterior spre târgurile cele mai apropiate: Baia,¹¹⁴⁵ Bacău, Roman, Adjud, Cotnari, Câmpulung, Târgoviște și București. Ei au fost prezenți și în Suceava, noua capitală a Moldovei despre care cronicarul Grigore Ureche menționa în "**Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)**" că "*au descălecat-o niște cojocari ungurești care se cheamă pre limba lor <suci>*".¹¹⁴⁶ În realitate, elementul maghiar a fost puțin important în colonizarea orașelor românești de la sud și est de Carpați, el fiind ceva mai bine reprezentat în orașele de pe teritoriul Moldovei. Însuși termenul de **oraș**, utilizat tot mai frecvent începând cu secolul al XV-lea pentru a desemna o așezare urbană, este de origine maghiară, derivând din **vároș**, care la rândul său provine din **vár** = **cetate**. Că această denumire s-a încetățenit în limba română direct, de la coloniștii maghiari așezați aici, sau prin intermediul sașilor, aceasta are mai puțină importanță.

Un alt element alogen care s-a așezat pe teritoriul României l-au constituit **armenii**. În opinia preotului armean Minas Păjișkian - exprimată pe la 1830 -, procesul de emigrare a armenilor în ținuturile nord-pontice

Noul Român împreună cu un alt sat din jurul Sibiului. Vezi, pe larg la: G.Gündisch, *Relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania anii 1456-1458*, în "Studii", an XVI (1963), nr. 3, p. 687.

¹¹⁴² Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale...*, p. 143.

¹¹⁴³ Idem, *Mircea cel Bătrân*, p. 168.

¹¹⁴⁴ Ibidem.

¹¹⁴⁵ Într-un document din 23 martie 1586, între cei "12 pârgari milostivi din Baia" sunt menționați: "Lerint", "Bartăș" și "Fabian", nume clar de sorginte maghiară, vezi *D.I.R., A, Moldova, Veacul XVI (1571-1590)*, vol. III, București, 1951, p. 310.

¹¹⁴⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)*, p. 15; Miron Costin, *Istorie în versuri polone...*, în Miron Costin, *Opere*, ediția P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 232.

este foarte vechi, ei venind în Polonia și Moldova după recucerirea Armeniei de către bizantini (1045)¹¹⁴⁷ și cucerirea capitalei, Ani, de către perși (1064),¹¹⁴⁸ punct de vedere împărtășit și de Dimitrie Dan care în **"Armenii orientali din Bucovina"**, admite imigrarea unor gupuri masive din această etnie în Moldova și Țara Românească încă din secolul al XI-lea.¹¹⁴⁹

Ulterior, și alți cercetători între care H. Dj. Siruni (**"Armenii în viața economică a țărilor române"**)¹¹⁵⁰ și Vlad Bănățeanul (**"Armenii în istoria și în viața românească"**)¹¹⁵¹ s-au raliat acestui punct de vedere, cu completarea că acestui prim val i-au urmat valuri succesive. Al doilea val, "cel mai important", a fost determinat de invazia mongolă din perioada 1239-1243 iar al treilea a avut la origine catastrofalul cutremur de pământ care a distrus total capitala țării, orașul Ani, în anul 1313.¹¹⁵² Ultimul val a fost determinat de invazia din 1342 care a nimicit complet orașul Ani, reclădit parțial după cutremurul amintit.¹¹⁵³

Nicoleta Iorga, care a dedicat mai multe studii și lucrări originii armenilor din România, între care menționăm: **"Armenii și românii: o paralelă istorică"**,¹¹⁵⁴ **"Choses d'art arméniennes"**,¹¹⁵⁵ **"Les Arméniens de Roumanie"**,¹¹⁵⁶ înclina să creadă că vechimea lor în țara noastră nu putea să coboare mai jos de prima jumătate a secolului al XIV-lea. În viziunea sa, armenii erau considerați *"colaboratori la crearea statului moldovean"*.¹¹⁵⁷ El afirmă în **"Istoria Românilor"** că: *"armenii, din Armenia mică a Ciliciei, veniți întâi la Caffa, de unde, pe marele drum de comerț tătăresc, vin în Galiția, mai ales la Liov, și de acolo se coboară la Suceava,*

¹¹⁴⁷ În anul 1045, Gagik al II-lea, regele Armeniei, a fost reținut la Constantinopol, iar regatul armean de Anii anexat de Imperiul bizantin. Invaziile repetate ale selgiucizilor din 1048, 1049, 1052 și 1064-1065 depopulează regiunea, iar înfrângerea bizantinilor la Manzikert (19 august 1071) aduce Armenia sub stăpânirea sultanatului selgiucid (vezi: *Istoria lumii în date*, București, Editura Enciclopedică Română, 1969, p. 76).

¹¹⁴⁸ În realitate este vorba despre invazie selgiucidă din 1064-1065 (*op. cit.*, loc. cit.).

¹¹⁴⁹ Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, Cernăuți, 1891, p. 3, apud C. C. Giurescu, *Țărguri sau orașe...*, p. 88.

¹¹⁵⁰ H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, în "Balcania", 2-3 (1939-1940), p. 110.

¹¹⁵¹ Vlad Bănățeanu, *Armenii în istoria și în viața românească*, București, 1938, pp. 16-17.

¹¹⁵² H. Dj. Siruni, *op. cit.*, pp. 110-111.

¹¹⁵³ Vlad Bănățeanu, *op. cit.*, p. 16-17.

¹¹⁵⁴ Nicolae Iorga, *Armenii și românii: o paralelă istorică*, în "Anuarul Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s. 2, t. XXXVI (1913-1914), pp. 1-38.

¹¹⁵⁵ Idem, *Choses d'art arméniennes*, București, 1935, p. 7.

¹¹⁵⁶ Idem, *Les Arméniens de Roumanie*, București, 1929, p. 95.

¹¹⁵⁷ Idem, *Choses d'art arméniennes*, p. 7.

apoi la Botoșani, Iași și Roman. Ei își clădesc biserici de piatră în stil moldovenesc, unde aduc manuscripte de acasă”.¹¹⁵⁸

Conform opiniei exprimate de Zamfir C. Arbure în volumul *“Basarabia în secolul XIX”*, armenii au venit în Moldova *“sub domnia lui Alexandru cel Bun, care a dat acestor imigranți permisiunea de a se așeza în ținuturile Hotinului și Orheiului”*.¹¹⁵⁹

Situat pe o poziție oarecum diferită în ceea ce privește momentul stabilirii lor în spațiul românesc extracarpatic și în special în Moldova, Petre P. Panaitescu a susținut că armenii au venit aici abia la sfârșitul secolului al XIV-lea, din Galiția *“(…) când începe expansiunea polonă în aceste părți și deschiderea drumului de negoț spre Marea Neagră”*.¹¹⁶⁰ Parțial Petre P. Panaitescu s-ar putea să aibă dreptate în sensul că nu este exclusă posibilitatea ca la curentul principal de răspândire a armenilor prin Cetatea Albă, Chilia și Vicina și de aici, spre nord pe drumurile comerciale de pe văile Nistrului, Prutului și Siretului, să se adauge ulterior și un contracurent secundar, de la nord la sud, căci o parte din armenii emigrați din țara lor nu s-au stabilit numai în Crimeea sau la gurile Dunării, ci și în orașele Podoliei și ale Haliciului, de unde au coborât ulterior spre Hotin, Siret și Suceava.¹¹⁶¹

Constantin C. Giurescu a apreciat că primele elemente alogene care s-au alipit comunității urbane românești au fost armenii. Ei au venit pe țărmul românesc al Mării Negre în secolul al XIV-lea,¹¹⁶² sau chiar mai devreme, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, imediat după 1243, anul cuceririi Armeniei de către mongoli,¹¹⁶³ cucerire urmată de o puternică emigrare a armenilor în bazinul Mării Negre. Negustori prin vocație, ei vor ajunge fără îndoială în Crimeea de unde, prin Cetatea Albă,¹¹⁶⁴ Chilia¹¹⁶⁵ și Vicina, vor penetra de-a lungul principalelor drumuri comerciale, adânc în interiorul viitoarelor state românești de la sud, respectiv est de Carpați. Ei

¹¹⁵⁸ Idem, *Istoria românilor*, vol. III, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 238.

¹¹⁵⁹ Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, p. 110.

¹¹⁶⁰ Petre P. Panaitescu, Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401), în *Revista Istorică Română (RIR)*, 4 (1934), p. 5.

¹¹⁶¹ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 89.

¹¹⁶² Idem, *op.cit.*, p. 196.

¹¹⁶³ *Istoria lumii în date*, p. 127.

¹¹⁶⁴ Într-adevăr, la Cetatea Albă arheologii au descoperit monede din bronz și din argint emise de regi armeni la finele secolului al XIII-lea. Era normal ca în orașul de la limanul Nistrului să se constituie cea mai veche comunitate armeană din Moldova. Vezi în acest sens: C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 89.

¹¹⁶⁵ Un mare negustor armean care comercializa miere și ceară, numit Sarchiz, stabilit la Chilia este menționat documentar în anul 1361 într-o serie de contracte încheiate cu negustori genovezi. Vezi: Octavian Iliescu, *Note*, p. 107; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 89, nota nr. 4.

au fost prezenți într-un număr apreciabil în așezările urbane din viitoarea Moldovă.

Aceste elemente "*pur urbane*",¹¹⁶⁶ cum le numește Petre P. Panaitescu în lucrarea citată anterior, s-au așezat în majoritatea orașelor moldovenești constituind veritabile "*colonii armenesti*" la Suceava, Hotin, Siret, Botoșani, Vaslui, Bârlad, Chilia și Cetatea Albă, care își aveau propria lor organizare orășenească, separată de restul orășenilor, condusă de un **voit** (numit **serchiz**, în limba armeană) al ei care rezida la Suceava. Posibilitățile materiale le-au permis ridicarea unor biserici și mănăstiri armenesti (monofizite) la Iași, Botoșani, Suceava (Mănăstirile Zamca, Hagigadar), iar bunele raporturi cu autoritatea centrală, recunoașterea unui episcop, Ohanes, la recomandarea patriarhului Antonie de Constantinopol, de către Alexandru cel Bun, încă din 30 iulie 1401.¹¹⁶⁷ Acesta își avea sediul chiar în orașul Suceava, unde: "*...i-am dat scaun la Suceava, în cetatea noastră*",¹¹⁶⁸ după cum se menționează într-un hrisov emis de cancelaria domnească.

Comunitatea armeană întreținea trupe proprii, evident, subordonate autorității domnești, care au luptat efectiv în marile bătălii antiotomane conduse de Ștefan cel Mare, fiind recunoscut aportul militar al luptătorilor acestui important segment de populație urbană din Baia, Suceava, Chilia sau Cetatea Albă.

Un alt important segment de populație, prezent încă din secolul al XIII-lea în așezările de factură urbană din teritoriile extracarpătice românești, a constituit-o populația de origine **italiană** îndeosebi genovezi, mai puțin pisani și reguzani.

Evoluția economică și includerea spațiului românesc est și sud carpat în marele comerț internațional de tranzit au oferit negustorilor genovezi, în special după Tratatul la Nymphaion (13 martie 1261), condiții prielnice întemeierii de factorii (contoare) la Dunărea de Jos în vederea practicării comerțului pe Marea Neagră și la gurile fluviului.

Evident, aceste factorii nu au fost create în locuri pustii, ci în cadrul unor vechi orașe de tradiție greco-romană sau bizantină, distruse sau ruralizate în urma invaziilor migratorilor (îndeosebi mongoli).

Prezenți în factoriile nou create, genovezii își vor aduce o contribuție substanțială la revigorarea acestor așezări, redându-le atributele urbane. În cadrul acestor orașe ei au constituit o comunitate urbană închisă, deosebită de autohtonii îndeosebi prin activitățile economice, legate preponderent de comerț, activități bancare, navigație,

¹¹⁶⁶ Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale...*, p. 143.

¹¹⁶⁷ Ibidem

¹¹⁶⁸ Idem, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun, pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în "Revista Istorică Română", București, 4 (1934), p. 45; *D.I.R., Veacul XIV-XV, A., Moldova*, vol. I (1384-1475), București, Editura Academiei R.P.R., 1954, doc. 15, p. 12.

dar și prin administrație proprie - recunoscută de autoritatea politică dominantă a timpului în zonă (bizantină, mongolă, munteană sau moldoveană) - limbă, mentalități și religie (romano-catolică într-o "mare" preponderent ortodoxă, ulterior șamano-islamică). Timp de câteva secole ei au fost prezenți la Vicina, Chilia, Licostomo și Cetatea Albă, dar și în alte porturi și schele dunărene (Durostolon=Silistra, Giurgiu etc.). Așa cum afirma documentat Octavian Iliescu într-un studiu apărut la Paris în 1980 (**"Sur la composition sociale des villes portuaires de la région du Bas Danube aux XIII-e - XV-e siècle"**), această populație era grupată în două categorii de cetățeni (cives): *"orășeni"* (burgenses) și *"locuitori"* (habitatores), împărțire care reflectă, se pare, în ordine descrescândă, statute sociale și drepturi politice distincte.¹¹⁶⁹

Existența rușilor în târgurile moldovene (îndeosebi în cele din nord, de la frontiera cu ținuturile Podoliei și Haliciului) este veche. Documentele menționează prezența pescarilor halicieni încă de la jumătatea secolului al XII-lea¹¹⁷⁰ iar săpăturile arheologice efectuate de Ion Barnea la Dinogetia au relevat obiecte și podoabe de factură kieveană din aceeași perioadă.¹¹⁷¹ Negustorii și pelerinii ruși utilizau rutele comerciale ale Moldovei în drumurile lor spre orașele bizantine din Peninsula Balcanică, la muntele Athos, Constantinopol sau Ierusalim. În plus, nu trebuie uitat faptul că o serie de cetăți din nordul Moldovei (Hotinul, Țețina și Hmielovul) și întreaga "țara a Șepenițului" (teritoriu udat de Nistru, Prut, Colacin și Ceremuș), fuseseră mai înainte în stăpânirea cnezilor ruși.¹¹⁷²

Prezența negustorilor ruși în capitala țării, orașul Suceava este probată de existența unei biserici în care oficia un *"preot rusăsc ce este în*

¹¹⁶⁹ Octavian Iliescu, *Sur la composition sociale des villes portuaires de la région du Bas Danube aux XIII-e - XV-e siècle*, în *Seamen in society. Gens de mer en société*, Paris, 1980, partea a IV-a, pp. 10-19 (multicopiat), apud Radu Manolescu, *Cultura urbană la Dunărea de Jos (secolele XIII-XIV)*, în *"Revista istorică"*, serie nouă, București, tom VI (1995), nr. 11-12, p. 91.

¹¹⁷⁰ A doua expediție a lui Ivanco Rostislavici, din anul 1159, pretendent la tronul Haliciului în urma căreia acesta ocupă "orașele de pe Dunăre" și "izbi două corăbii și luă multă marfă din ele și făcu stricăciuni pescarilor halicieni", menționează existența rușilor la gurile Dunării, vezi: *"Polnoe..."*, t. II, pp. 83-84.

¹¹⁷¹ Ion Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală (secolele X-XII) de la Dinogetia*, în *"Studii și referate privind istoria României"*, București, II (1954), pp. 195-229.

¹¹⁷² *Cronica ruteană* a lui Bychowic arată că în anul 1354 "cetățile" amintite au fost lăsate "valahilor" de către Teodor Koriatovici, vezi: I. Niemeczewski, *Untersuchungen des polnischen Oberhoheitsrechtes über die Moldau*, Lepzig, 1972, p. 21: "a horody osady volochi", apud C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, pp. 64-65.

mahalaoa târgului”,¹¹⁷³ menționat într-un document din 12 august 1461 și de o “*uliță rusească*”,¹¹⁷⁴ amintită într-o inscripție din 30 ianuarie 1481.

Conform opiniei exprimate de Constantin C. Giurescu în “*Relațiile economice dintre români și ruși până la Regulamentul Organic*”,¹¹⁷⁵ menționarea acestei străzi presupune fie existența pe ulița amintită a unor prăvălii în care se desfășeau mărfuri rusești, fie existența unor negustori sau meseriași ruși, care locuiau și lucrau acolo, sau ambele situații.

Celelalte etnii (evreii, polonezii sau leșii etc.) erau mai puțin reprezentate în orașele medievale românești din zonele extracarpatice, excepție făcând turcii otomani după cucerirea Dobrogei și transformarea în raiale a porturilor Turnu, Giurgiu, Siliștră, Brăila și Tighina (care îngloba, pe lângă cetatea Tighina, și orașele Chilia, respectiv Cetatea Albă).

Totuși, așa cum afirma Nicolae Iorga în “*Istoria comerțului românesc*”, la Cetatea Albă existau un număr important de evrei, așezați într-un cartier special.¹¹⁷⁶ Ei sunt atestați documentar și în “*Viața sfântului Ioan cel Nou*”. Între aceștia, au existat și câteva familii de evrei spanioli, care au emigrat în teritoriul estic al Moldovei încă din timpul regilor Ferdinand și Isabela ai Spaniei.¹¹⁷⁷

Atât în Moldova cât și în Țara Românească au fost prezenți și robii **țigani**. Apariția lor este menționată de cărturarii noștri spre sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Dintr-un un hrisov emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun rezultă că domnitorul le-a acordat “*dreptul de a se folosi slobod de aer și apă precum și a face foc pentru ferărie*”.¹¹⁷⁸ Ulterior, conform opiniei exprimate de Zamfir Arbure, țăgarii ar fi fost robiți la începutul secolului al XVI-lea. De remarcat faptul că din *Letopisețul* lui Grigore Ureche rezultă că pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare țăgarii din Moldova nu au fost robi, “*între anii 1457-1504 formau chiar garnizoane prin cetățile țării. Dar de la Petru Rareș, pe la 1529, se pomenesc deja țăgarii robi*”.¹¹⁷⁹

În ceea ce privește așezarea turcilor în Dobrogea, primele elemente turcești colonizate aici datează de la sfârșitul secolului al XIII-lea când, “*stabilirea unei numeroase populații dintre turcii selgiucizi, în anul 1263, sub conducerea lui Sarî Saltîc Dede la Babadag* (cu acord imperial

¹¹⁷³ D.I.R., A, *Moldova, Veacul XIV-XV*, vol. I, pp. 314-315; D.R.H., A., *Moldova*, vol. II (1449-1486), București, Editura Academiei R.S.R., 1976, doc. nr. 100 din 12 august 1461, p. 143.

¹¹⁷⁴ Gheorghe Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1935, pp. 535-536.

¹¹⁷⁵ Constantin C. Giurescu, *Relațiile economice dintre români și ruși până la Regulamentul Organic*, București, 1947, p. 72.

¹¹⁷⁶ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 35.

¹¹⁷⁷ Zamfir Arbure, *op. cit.*, p. 111.

¹¹⁷⁸ *Ibidem*, pp. 113-114.

¹¹⁷⁹ *Ibidem*.

bizantin, n.n.) a constituit preludiul aşezării turcilor osmanlâi de mai târziu, venind din Anatolia şi Balcani...".¹¹⁸⁰

Aşezarea străinilor în oraşele şi târgurile româneşti din zona extracarpatică a fost favorizată, între altele, şi de faptul că, spre deosebire de oraşele medievale occidentale sau central-europene (unde accesul la viaţa urbană era puternic îngădit în secolele XII-XIII), la noi, în incinta aşezărilor urbane avea acces orice locuitor al ţării, indiferent de originea sau religia sa, fapt ce a permis aşezarea şi convieţuirea în aceeaşi localitate a românilor cu străinii, singura interdicţie vizând statutul juridic al persoanei.¹¹⁸¹

Singurele deosebiri existente între locuitorii oraşelor noastre erau cele de ordin strict material şi etnic, în funcţie de care erau impozitaţi de autoritatea centrală. Această observaţie are o importanţă cu totul particulară pentru viaţa urbană din ţările noastre deoarece, aşa cum a remarcat Mircea D. Matei, "*în unele ţări ale Europei de răsărit, străinii din oraşe se bucurau de privilegii importante, care le permiteau chiar adoptarea unor atitudini contrare intereselor orăşenilor locali*".¹¹⁸²

Deşi existenţa străinilor în primele oraşe medievale româneşti este dovedită indubitabil de o serie de documente interne sau externe, de inscripţii tombale, pisanii sau probată arheologic, "*nu se cunoaşte nici o menţiune documentară care să ateste acordarea de domnitorii celor două principate româneşti extracarpatiche a unor privilegii economice sau de altă natură, respectivilor colonişti, aşa cum se cunoaşte pentru alte regiuni ale Europei centrale sau estice*",¹¹⁸³ fapt ce i-a permis istoricului amintit să conchidă că acest lucru a determinat "*restrângerea autorităţii lor şi a puterii de decizie în oraşele româneşti*".¹¹⁸⁴

Chiar dacă făceau parte din sfaturile orăşeneşti, străinii nu puteau "dicta" oraşelor o anumită politică economică care să le promoveze interesele, ci urmau politica generală a oraşului, inclusiv raporturile economice, politice sau militare pe care comunitatea urbană le avea cu domnia. Chiar dacă străinii au imigrat în ţările române din oraşe occidentale sau central-europene cu tradiţii vechi şi recunoscute în domeniul organizării şi administraţiei orăşeneşti, bine statutate în principii juridice, aplicarea acestor norme organizatorice aici, la est şi sud de Carpaţi, a fost relativ slabă deoarece "obiceiul pământului", prezent nu

¹¹⁸⁰ Mehment Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1994, p. 21.

¹¹⁸¹ Accesul la viaţa urbană se făcea fără nici o îngădire din partea autorităţilor, el decurgând din statutul juridic individual al oricărui locuitor al ţării (om liber, rumân sau vecin ori rob), fapt ce a permis convieţuirea în aceleaşi aşezări urbane, atât a românilor ca locuitori autohtoni ai ţării, cât şi a imigranţilor străini, negustori şi meşteşugari (n.n.).

¹¹⁸² Mircea D. Matei, *Civilizaţia urbană medievală românească...*, p. 180.

¹¹⁸³ Idem, *op. cit.*, p. 179.

¹¹⁸⁴ Ibidem.

numai în lumea satelor, dar și în atât de des amintitul "vechi obicei al târgului" din documentele medievale târzii, de secol XVII (în recunoașterea unor drepturi sau libertăți ale orășenimii române în secolele XV-XVI) dovedește preeminența vechilor norme locale nestatutate în texte scrise, dar atât de vechi, încât originea lor se pierde în negura timpului.

Or, aceste norme locale nu au putut fi înlocuite cu principiile dreptului urban occidental.

Conform opiniei exprimate de Radu Manolescu în "**Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea**", "obiceiul târgului" ¹¹⁸⁵ este atestat pentru prima dată la Suceava, ¹¹⁸⁶ în textul privilegiului comercial acordat liovenilor de Petru Aron la 29 iunie 1456. ¹¹⁸⁷

*
* *

Rezumând datele de ordin etno-demografic prezentate în acest capitol, putem concluziona că orașele medievale românești din spațiul extracarpatic au fost, în general, **așezări polietnice** în care, evident, elementul majoritar l-a constituit populația românească alături de care s-au așezat, în decursul timpului, elemente alogene de diverse etnii între care un rol aparte l-au avut germanii, ungurii și armenii, iar la gurile Dunării și limanul Nistrului, bizantinii și genovezii.

B. STRUCTURA SOCIO-PROFESIONALĂ A POPULAȚIEI URBANE

O caracteristică a orașului medieval românesc extracarpatic este existența unei comunități urbane privilegiate în raport cu lumea satelor, dependentă direct de domnie. Această comunitate urbană era constituită din două categorii umane distincte:

- **comunitatea târgoveților**, predominantă numeric, în rândul căreia începea să apară și să se manifeste o stratificare socială bazată pe avere care grupa, la un pol, meșteșugarii și negustorii înstăriți împreună cu familiile lor, și la celălalt pol, micii meșteșugari și negustori, calfele și ucenicii de condiție modestă;

- **reprezentanții puterii centrale**, respectiv conducătorii militari ai cetăților și curților domnești situate în oraș sau în proximitatea lui,

¹¹⁸⁵ "torgovskim obiciaem", vezi: Mihail Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II. p. 281.

¹¹⁸⁶ Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 55

¹¹⁸⁷ "Și încă am dat liovenilor să-și ție casă după obiceiul târgului în Suceava", ("torgovskim obiciaem"), vezi: Mihail Costăchescu, *op. cit.*, loc. cit.

ostașii din subordinea lor, reprezentanții domnitorului și slujbașii însărcinați cu strângerea dărilor domnești.

De menționat că până târziu, în secolele XVII-XVIII, documentele vremii nu amintesc de boieri așezați în hotarul orașului medieval extracarpatic. Excepție făceau doar orașele-capitală care aveau o structură socială mai complexă, specifică cetăților de scaun, în care boierii posedau **reședințe** (curți boierești) în oraș încă din primii ani de funcționare a curții domnești de aici, precum și **prăvălii** în care își desfășeau produsele moșiilor, aspect aflat în contradicție cu normele feudale occidentale care interziceau total implicarea nobilimii în activități ce derogau de la rangul ei. O altă excepție au constituit-o orașele dezvoltate pe pământ boieresc, cazul Craiovei, Târgu Gilortului și Târgu Jiului fiind concludente. Totuși, nu putem nega prezența unor boieri și în alte orașe.¹¹⁸⁸

În ceea ce privește raporturile domniei cu târgoveții (orășenii) putem afirma fără a greși că între cele două părți a existat o relație biunivocă, întemeiată pe un interes reciproc care s-a materializat în sprijinul permanent acordat de domnie, îndeosebi neguțătorilor în raporturile acestora cu partenerii externi și cu autoritățile țărilor vecine, fapt subliniat și de Petre P. Panaitescu care a afirmat în **“Comunele medievale”** că domnii Țării Românești și ai Moldovei au dus față de orașe *“o politică bine caracterizată de ocrotire și ridicare a lor, întocmai ca în Apus”*.¹¹⁸⁹ Istoricul argumentează acest sprijin al puterii centrale prin faptul că *“interesele domnului erau alături de ale comunelor, el trăgea venituri mari de la orașe, care erau moșiile lui: orașele, centre comerciale, prin vama târgului aduceau aproape singurul venit în bani al visteriei și tot orașele furnizau cetele cele mai importante ale oștirii domnești”*.¹¹⁹⁰

La rândul său, domnia a fost sprijinită aproape necondiționat în conflictele pe care aceasta le-a avut cu boierimea “hicleană” sau care manifesta tendințe centrifugale în raporturile ei cu puterea centrală.

Pentru secolele XIV, XV și chiar XVI, documentele interne nu au înregistrat conflicte majore de interese între domnie și orășeni, poate cu câteva excepții, între care notorii sunt raporturile mai mult decât încordate înregistrate în timpul domniei lui Vlad Țepeș. Astfel **“Letopisețul Cantacuzinesc”** menționează primul conflict major dintre domnie și târgoveți soldat cu pedepsirea locuitorilor capitalei *“pentru o vină mare ce au făcut unui frate al Vladului vodă”*.¹¹⁹¹

1188 Un document emis la 7 martie 1582 menționează că un anume “jupan Stelea, spătar de la Nicula, fiul lui Radul din Orașul de Floci”. Vezi: *D.I.R., B., Țara Românească, Veacul XVI*, vol. V (1581-1590), p. 51.

1189 Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, p.151.

1190 Ibidem.

1191 Conform *“Letopiseșului”*, orășenii au fost pedepsiți în ziua de Paște de către domnitor care a poruncit să fie trași în țeapă toți “câți au fost oameni bătrâni, iar pe tineri (bărbați, neveste, fete) i-a ridicat de la ospeții și hore îmbrăcați ca de Paști i-a dus la Poienari (în

Funcția de reședință domnească (cetate de scaun) a determinat o dezvoltare mai amplă a curților domnești, în raport cu celelalte curți locale. În paralel, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, prezența obligatorie a boierilor (dregători) a facilitat apariția unor zone rezidențiale în care aceștia și-au ridicat "curți".

Din documentele vremii, atâtea câte s-au păstrat, rezultă că **meseriașii și negustorii** erau prezenți masiv în târgurile și orașele Moldovei și Țării Românești în prima jumătate a secolului al XV-lea. Astfel, dintr-un document datat 19 decembrie 1435, adresat de Ștefan al II-lea "*tuturor șoltuzilor și pârgarilor din toate târgurile ce sunt în țara noastră*" ¹¹⁹² rezultă că fruntașii târgurilor și orașelor protejau interesele economice ale clasei sociale autohtone din care făceau parte și pe care o reprezentau, nepermițând negustorilor sași "*să-și vândă mărfurile lor mărunte*" ¹¹⁹³ în Moldova datorită concurenței neloiale practicate de aceștia.

Trei decenii mai târziu (la 22 aprilie 1466) suveranul Ungariei, Matia Corvin, a declanșat, la cererea tăbăcarilor sași, un adevărat război vamal pentru a împiedica vânzarea pieilor neprelucrate care se exportau până atunci masiv din Transilvania ("in magna quantitate") în Moldova și Țara Românească. Scopul acestei interdicții, revigorată printr-o altă poruncă regală în februarie 1489¹¹⁹⁴ urmărea atât împiedicarea concurenței produselor similare moldovene și muntene, cât și asigurarea materiei prime pentru propriile lor produse.¹¹⁹⁵

Documentele interne din secolul al XV-lea semnaleză existența unei stratificări de avere în rândul târgoveților din Moldova și Țara Românească, fiind menționați numeroși negustori și meșteșugari bogați: croitori, cojocari, curelari, arcari, tâmplari, zlătari, măcelari, etc. Existența acestui veritabil **patriciat urban** (termen încetățenit, dar neacceptat de unii istorici români fiind considerat impropriu realităților medievale românești) este sesizată și de istoricul Petre P. Panaitescu care, într-o serie de studii ("**Interpretări românești**" și volumul colectiv "**Viața feudală în Țara Românească și Moldova**") a admis existența în orașele din spațiul extracarpatic a unei păтури înstărite având similitudini cu patriciatul occidental.

Dumitru Ciurea, în două studii apărute la o distanță de un deceniu intitulate "**Noi contribuții la istoricul orașului Baia**" (1955)¹¹⁹⁶ și

munți, pe Argeș), "de-au lucrat la cetate, până s-au spart toate hainele pe ei". Vezi: *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul Cantacuzinaesc)*, p. 4.

¹¹⁹² Mihai Costăchescu, *op. cit.*, pp. 394-395.

¹¹⁹³ Ibidem.

¹¹⁹⁴ Eudoxiu Hurmuzaki - Nicolae Iorga, *Documente*, XV, 1, pp. 130-131.

¹¹⁹⁵ Ștefan Pascu, *Relațiile economice...*, p. 204.

¹¹⁹⁶ Dumitru Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în "Studii și cercetări științifice" (SCȘ), istorie, Iași, VI (1955), pp. 3-6.

"Organizarea administrativă a statului Moldova" (1965),¹¹⁹⁷ deși a contestat existența unui patriciat de factură occidentală în orașele moldave, a admis totuși existența unor diferențieri sociale notabile.¹¹⁹⁸ Aceștia se diferențiază de restul populației prin apelative de genul: "*dominus*", "*honestus vir*", "*egresius vir*"¹¹⁹⁹ sau altele similare celor folosite în orașele transilvănene. Acest aspect este reliefat de Konrad Gündisch într-un studiu intitulat **"Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea"** prin care populația avută a orașului încerca să se individualizeze din punct de vedere economic și politic de restul populației folosind o titulatură aparte: "*dominus*", "*Herr*", "*providi vir*" ori "*circumspecti et prudentes*".¹²⁰⁰

Analizând o serie de izvoare externe, îndeosebi acte comerciale și registre vamale genoveze, istoricul Radu Manolescu a afirmat într-un studiu intitulat **"Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei"** că: "*în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, numeroși orășeni din Țara Românească și Moldova făceau negoț de sute și mii de florini fiecare, aveau corăbii proprii, posedau averi însemnate, dețineau funcții municipale, se îmbrăcau cu straie scumpe*", conchizând că "*această parte a orășenimii, formată îndeosebi din negustori bogați, alcătuia o categorie superioară a populației orășenești, asemănătoare, în multe privințe, patriciatului urban din Europa apuseană și centrală și mai ales din Transilvania*".¹²⁰¹

Ulterior, istoricul amintit a reluat problema patriciatului urban într-un articol intitulat **"Le problème du patriciat dans les villes de la Valachie et de la Moldavie"** susținând același punct de vedere.¹²⁰²

Evident, așa cum a afirmat și Ștefan Gorovei în studiul **"Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Câteva observații"**, patriciatul urban din orașele medievale extracarpatiche nu este identic cu cel existent în orașele franceze, italiene sau burgurile germane, având în vedere diferențele majore dintre cele două tipuri de orașe: occidentale și românești. Se poate vorbi de unele apropieri între orașele românești și cele săsești, remarca istoricul menționat, "*dacă ținem eama măcar de faptul că o parte a populației orașelor din spațiul extracarpatic își aveau originea, de*

¹¹⁹⁷ Idem, *Organizarea administrativă a statului Moldova* (sec. XIV-XVIII), în "AIIAI", Iași, II (1965), p. 185

¹¹⁹⁸ Ibidem.

¹¹⁹⁹ Idem, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, p. 36.

¹²⁰⁰ Konrad Gündisch, *Patriciatul orășenesc medieval din Bistrița până la începutul secolului al XVI-lea*, în "File de istorie", Bistrița, IV (1976), p. 170.

¹²⁰¹ Radu Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei* (secolul al XV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea), în "Cumidava", Brașov, IV (1970), pp. 91-99.

¹²⁰² Idem, *Le problème du patriciat dans les villes de la Valachie et de la Moldavie*, în "RRH", XV (1976), 1, pp. 29-37.

fapt, în interiorul arcului Carpaților”,¹²⁰³ punct de vedere împărtășit și de Konrad Gündisch în lucrarea citată anterior. În viziunea istoricului sas, termenul de patriciat urban, deși considerat impropriu de unii istorici români, a fost acceptat de mulți dintre ei, intrând *“în uzul curent al istoriografiei”* ¹²⁰⁴ și impunându-se în literatura de specialitate românească *“datorită imposibilității înlocuirii sale cu altul mai pregnant și mai plastic, fiind unanim înțeles de către toți cercetătorii, cu toate rezervele exprimate de unii dintre ei”*.¹²⁰⁵

Este notoriu faptul că cei mai bogați dintre membrii acestui patriciat și-au trimis copiii la studii în străinătate, îndeosebi la Cracovia (în cazul Moldovei) sau la Constantinopol (cei din Țara Românească sau Dobrogea), iar mai târziu, în Italia (Padova etc.).

Târgoveții moldoveni și munteni, indiferent de meseria pe care o practicau, originea etnică sau religie *“aveau conștiința apartenenței lor la un grup social care era altceva decât al boierimii* (chiar și decât al boierimii mici, n.n.) *deși unii dintre ei... se înrudeau cu neamuri boierești și, având și posesiuni funciare, aveau deschis drumul spre dregătoriile statului”*,¹²⁰⁶ observa Ștefan Gorovei în studiul amintit.

Alături de meșteșugarii și negustorii târgurilor și orașelor moldovene și muntene, o categorie aparte a orășenimii o constituiau **reprezentanții clerului**: preoți, diaconi și călugări, între care unii s-au remarcat și în domeniul cultural, prin transcrierea și multiplicarea manuscriselor într-o vreme când încă nu fusese inventat tiparul. Reprezentanții clerului au fost prezenți practic în toate orașele sud și est-carpatice, îndeosebi în capitalele celor două țări românești, precum și în orașele episcopale.

Între aceștia, s-a remarcat pe tărâm cultural, pe la mijlocul secolului al XVI-lea un anume Mihail, diacon din Suceava, menționat și de Nicolae Iorga în *“Noi obiecte de artă găsite la Ierusalim, în mănăstirea Sf. Sava și la Muntele Sinai”*.¹²⁰⁷ Acesta îl consideră pe Mihail, diaconul din Suceava, autor al unei Evanghelii de secol XV (în realitate a fost scrisă în secolul al XVI-lea, n.n.).

O altă categorie a locuitorilor târgurilor o constituiau **vameșii**. Ei erau concesionari ai veniturilor statului care rezidau în orașele în care existau vămi și a căror principală sarcină era încasarea taxelor vamale de la negustorii care își desfășeau marfa pe plan local ori tranzitau localitatea.

¹²⁰³ Ștefan Gorovei, Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Câteva observații, p. 254.

¹²⁰⁴ Konrad Gündisch, *op. cit.*, pp. 147-148.

¹²⁰⁵ Ibidem.

¹²⁰⁶ Ștefan Gorovei, *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Câteva observații preliminare*, în: “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol”, Iași, XXV (1988), 1, p. 256.

¹²⁰⁷ Nicolae Iorga, Noi obiecte de artă găsite la Ierusalim, în mănăstirea Sf. Sava și la Muntele Sinai, în BCMI, XXIV (1931), fasc. 70, p. 181.

În orașele unde funcționau vămi exista o **curte a vameșilor**. În majoritatea cazurilor, funcțiile de vameș erau încredințate de către domnie străinilor, îndeosebi greci, italieni ori germani galițieni (Nicoressi, Cârstea Grecul etc.). Între aceștia, un nume celebru este al italianului Dorino Cattaneo, mare vameș al Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare. Unii dintre vameși, făcând avere în urma funcției deținute, s-au stabilit în țările române alăturându-se elementelor patriciene ale orășenimii moldovene și muntene și sfârșind prin a fi asimilați pe parcursul câtorva generații.

C. TÂRGURILE SAU ORAȘELE, CENTRE MEȘTEȘUGĂREȘTI ȘI COMERCIALE

Sondajele și săpăturile arheologice sistematice efectuate în ultimele decenii la Baia, Suceava, Botoșani, Târgoviște, Câmpulung, Pitești, București, ca și în perimetrul istoric al altor orașe din arealul extracarpatic românesc au relevat faptul că în prima jumătate a secolului al XV-lea nu a existat încă o producție meșteșugărească puternică, cea existentă nefiind diversificată decât într-o proporție relativ redusă.

Atât monedele bizantine descoperite în așezările urbane de la Dunărea de Jos ori din Muntenia propriu-zisă, cât și cele de sorginte mongolă, relevate îndeosebi în interfluviul Prut-Nistru, dar și pe valea Siretului au, majoritatea, o valoare mică fiind confecționate din aramă.

Ulterior, monedele muntene și moldovene bătute în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, respectiv Alexandru cel Bun, de valori apropiate, descoperite în săpături reliefează o certă înflorire a vieții economico-comerciale a acestor așezări de statut urban fiindcă, nu atât valoarea unei monede, cât densitatea și arealul său de răspândire denotă un circuit monetar real, deci o activitate comercială și meșteșugărească în continuă dezvoltare.

1. Meșteșugurile

Începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, procesul specializării meșteșugarilor s-a accentuat atingând un nivel ridicat spre mijlocul secolului următor, când numărul ramurilor meșteșugărești s-a dublat aproape, raportat la secolul anterior.

În general, meșteșugurile erau grupate în funcție de natura materialelor și materiilor prime utilizate, cum ar fi: lemnul, piatra, argila, pieile de animale ori metalele.

a. Prelucrarea metalelor

Prelucrarea metalelor, veche și ea de mii de ani pe teritoriile românești, a fost atestată de sondajele și săpăturile arheologice efectuate

pe raza orașelor medievale Păcuiul lui Soare, București, Baia, Piatra Neamț sau Suceava ori în alte localități unde au fost descoperite creuzete din lut pentru topit metale, clești de fier, nicovale etc.

În atelierele de fierărie descoperite la Târgșor, București (în perimetrul cuprins între Curtea Veche și Biserica Sf. Gheorghe Nou), Baia și Suceava se confecționau unelele agricole (cuțite de plug, brăzdare, săpăligi și seceri), unelte meșteșugărești sau de uz comun (cuțite, scoabe, cuie, belciuge, catarama, amnare, lacăte,¹²⁰⁸ chei), arme albe (săbii, vârfuri de sulite și de săgeți și chiar bolți de arbaletă¹²⁰⁹ și halebarde) ori piese de harnașament (potcoave, scări de șa, pinteni, zăbale).

În ceea ce privește tehnicile utilizate, menționăm: *turnarea metalelor* (îndeosebi pentru plumb și aramă, care se topesc la temperaturi mult mai mici decât fierul), *forjarea* (care necesită temperaturi de cca. 1000°C, prin care se realiza practic "sudarea" vârfurilor de sulită sau săgeată, a belciugelor etc.) și *călire* rudimentară. Ulterior, în secolul al XV-lea s-a descoperit și a început să se aplice tratamentul oțelurilor moi prin *cementare*,¹²¹⁰ un procedeu care permite introducerea, prin difuziune, a unei cantități de carbon în stratul superficial, obținându-se un strat dur cu mare rezistență la uzură.

Nu se cunoștea încă metoda de elaborare a oțelului din fontă prin decarbonizare, inventarea "cuptorului înalt", în care minereul de fier era așezat pe un pat de cărbune de lemn (mangal), iar arderea era întreținută cu ajutorul unor foale enorme, de circa șapte metri, acționate hidraulic fiind o creație a secolului al XVI-lea.¹²¹¹

¹²⁰⁸ Lacătele descoperite la Baia sunt de două tipuri: lacăte cilindrice, de tradiție antică, dar utilizate pe o scară largă și în evul mediu, vezi: Ion Barnea, *Meșteșugurile locuitorilor din așezarea feudală timpurie în "Dinogetia"*, București, I (1967), p. 76 și lacăte paralelipipedice, apărute în secolul al XV-lea. Lacăte de formă cilindrică s-au descoperit la Baia (vezi Eugenia Neamțu și colab., *op. cit.*, pp. 58-59), datând din secolul al XIV-lea, Dinogetia (din secolele X-XII, vezi: Ion Barnea, *op. cit.*, loc. cit.), Enisala (din secolele XIII-XIV, vezi: I.T. Dragomir, *Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă*, în "Danubius", Galați, 1972-1973, p. 35, fig. 5/16).

¹²⁰⁹ Producerea armamentului și echipamentului militar este dovedită în timpul domniei lui Ștefan cel Mare atât documentar, cât și epigrafic, de inscripțiile tombale. Astfel, în orașul Suceava a existat un anume Petrus arcufex (arcar), atestat atât documentar cât și de o inscripție săpată de piatra sa de mormânt. Piatra tombală are în centrul ei imaginea unui arc ce dovedește că răposatul fusese în timpul vieții arcufex, adică "făcător" de arcuri. Respectivul a fost ucis în vara anului 1513 în urma unei incursiuni tătărești: "perfidos tataros", vezi: *Studii și cercetări de istorie veche*, 6 (1955), 3-4, p. 687, pl. 1/2.

¹²¹⁰ Numeroase unelte din oțel (cuțite, dălți, dornuri, sfredele, tesle și topoare) descoperite la Baia în sectorul "Parc", produse ale meșteșugarilor locali dovedesc cunoașterea tratamentului termochimic al cementării (vezi: Eugenia Neamțu și colab., *op. cit.*, p. 52).

¹²¹¹ Cuptoarele înalte au apărut în Germania în prima jumătate a secolului al XVI-lea, de unde s-au răspândit repede în sudul Angliei, Țările de Jos, nordul Franței iar între 1620-1632, în Polonia și Rusia, vezi: Ovidiu Drâmba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. IV, București, Editura Științifică, 1995, p. 98.

Și în cadrul prelucrării metalelor s-au produs unele diferențieri din punct de vedere al specializărilor, fapt reliefat de documentele vremii. Astfel, în 1423 au obținut cetățenia orașului Liov un anume Thomas, "fierarul din Baia",¹²¹² iar câțiva ani mai târziu documentele interne îl menționează pe Mihail, "faurul" din Târgoviște (1431). Un alt document (din 1442) îl amintește pe Tatul "săbier". Un document purtând data de 1 ianuarie 1539 menționează faptul că Ștefan Lăcustă, domnitorul Moldovei, a poruncit luarea clopotelor bisericilor și mănăstirilor din țară pentru a se turna tunuri. Acest document atestă existența turnătorilor de tunuri în arealul românesc est-carpatic. La sud de Carpați este amintit un anume Gaspar, "*holtstayner ex Valachia*" (= "tunar din Țara Românească"). Alături de ei au apărut și meșteșugari specializați în pregătirea prafului de pușcă iar un document din 15 decembrie 1585 atestă existența lăcătușilor: "Areiaș, lăcătușul din Târgoviște".

Este de notorietate faptul că resursele de minereuri feroase ale Țării Românești și Moldovei au fost deficitare. Ca atare, pe tot parcursul evului mediu cele două țări au fost nevoite să importe fier brut și obiecte manufacturate din acest metal (îndeosebi arme), atât din Transilvania, cât și din Polonia. În aceste condiții, pentru a asigura necesitățile economice și militare ale țărilor lor, domnitorii români au dus o politică lucidă, de *captatio benevolentiae* (cum spune Mircea D.Matei în "**Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească**" față de statele vecine, favorizând activitățile neguțătorilor poloni și transilvăneni, uneori în detrimentul propriilor orașe, dar în interesul general al țărilor românești.¹²¹³

De remarcat că instaurarea dominației otomane la nord de Dunăre s-a repercutat negativ și asupra evoluției vieții urbane din țările române, inclusiv prin încetinirea ritmului de specilaizare în diversele meserii.

b. Prelucrarea lemnului și a pietrei

Prelucrarea lemnului și a pietrei, atestată încă din neolitic, a atins un înalt grad de specializare în lumea urbană medievală românească.

Lemnarii (dulgherii), pierrarii, zidarii sau vărarii s-au specializat atât în construirea de cetăți, curți și case domnești ori biserici și mănăstiri, cât și în locuințe pentru orășeni, ateliere, hale și depozite.

Atât construcțiile civile, cât și cele de factură militară sau ecleziastică din secolele XV-XVI, edificate din piatră sau cărămidă, erau bine construite. Introducerea unor metode elevate de boltire exclude aprioric posibilitatea realizării lor de către oameni nespecializați și cu atât mai puțin, necalificați în meseriile respective.

¹²¹² Petre P. Panaitescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în "Revista Istorică", București, IX (1923), pp. 185-186.

¹²¹³ Mircea D.Matei, *Geneză și evoluție urbană...*p. 253.

Aceștia proveneau îndeosebi din rândul autohtonilor, dar și de dincolo de munți, îndeosebi dintre sașii ardeleni, după cum afirma Alexandru D. Xenopol în "Istoria Românilor din Dacia Traiană",¹²¹⁴ ori din Balcani. Spre exemplificare amintim numele lui Ianoș Tischler (tâmplarul de mobilă) menționat într-un document din 1527 ca șoltuz (primar) al Sucevei. Această mențiune documentară care atestă în fruntea capitalei, deci în cea mai importantă funcție municipală a țării pe un meșteșugar, dovedește rolul deosebit pe care îl juca în viața social economică urbană a vremii pătura meșteșugărească.

Alte meșteșuguri cunoscute în epocă sunt cele de dogari ("Valentin, dogarul <doleator> din Târgșor", amintit la 1530), podari, tinichigii ("Dumitru, zidarul", care a acoperit cu plumb mitropolia din Târgoviște la 1585) ori cărămidari, cioplitori în piatră,¹²¹⁵ zugravi (pictori care împodobeau exteriorul și interiorul bisericilor sau a curților și palatelor voievodale).¹²¹⁶

Încă din secolul al XV-lea se cunoșteau și se utilizau pe scară largă strungurile pentru lemn, fierăstraiele hidraulice (gaterile), ca să nu mai vorbim despre diferitele tipuri de unelte de dulgherit cum ar fi: rindelele, dălțile, cuțitoarele, topoarele și bărzile sau securile (descoperite în urma săpăturilor arheologice efectuate la Suceava, Baia, Târgșor etc.).

c. Prelucrarea pieilor și a blănelor

Prelucrarea pieilor s-a dezvoltat la sud și est de Carpați datorită abundenței de materii prime, prelucrându-se atât pieile animalelor domestice sacrificate (boi, vaci, viței, oi, capre) cât și a blănelor animalelor sălbatice (îndeosebi lupi, vulpi, râși și jderi) vâdate accidental, dar și special pentru aceasta.

Deși a existat o abundență de piei animale, prelucrarea acestora era puternic concurată de meșteșugarii germani (sași) din Transilvania (îndeosebi

¹²¹⁴ Neagoe Basarab a cerut, în anul 1522, sibienilor, specialiști în cioplitul pietrei în vederea finalizării lucrărilor la unele biserici al căror ctitor era, iar Iliș a chemat în Moldova pe un anume Luca, zidar din Bistrița, pentru a-i construi o biserică la Roman. Vezi în acest sens: A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ediția a 3-a, Editura "Cartea Românească", f.a., p. 213. La rândul său, Alexandru Lăpușneanu solicita într-o scrisoare adresată pe la 1564 tot locuitorilor Bistriței, zidari: "nu vă cerem un meșter, căci avem unul; dar pietrari de rând de care lipsim", vezi A.D. Xenopol, *op. cit.*, loc. cit. Același domnitor ceruse cu patru ani înainte (1560) niște zidari pentru o baie și pentru o fântână din Iași și alți zidari precum și niște țigari "pentru învelitul cu zigle al mănăstirii Slatina", *ibidem*.

¹²¹⁵ Într-o locuință din Baia (sectorul "Biserica Albă") s-a descoperit un ciocan de pietrar datat din a doua jumătate a secolului al XV-lea, fapt ce demonstrează indiscutabil, prezența unor zidari și cioplitori în piatră în acest oraș, vezi: Eugenia Neamțu și colab., *Orașul medieval Baia...*, vol. I, p. 89.

¹²¹⁶ Un document emanat din cancelaria lui Alexandru cel Bun în 1415 menționează existența a "doi zugravi", "Nichita și Dobre" care au pictat curtea domnească de la Suceava, vezi: Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești...*, I, pp. 121-124.

Brașov) și Polonia (Liov), Țara Românească și Moldova limitându-se, până pe la mijlocul secolului al XV-lea să exporte importante cantități de piei crude. Privilegiile comerciale acordate negustorilor brașoveni de Vladislav I Vlaicu (20 ianuarie 1368), Mircea cel Bătrân (6 august 1413) și celor lioveni de Alexandru cel Bun (8 octombrie 1408) și Iliș (1434), le permitea acestora să-și desfacă produsele finite (cojoace, blănuri, încălțăminte) în întreg spațiul românesc de la sud și est de Carpați, fapt ce nu încuraja câtuși de puțin dezvoltarea meșteșugurilor autohtone în acest areal.

Ulterior, domnitorii români au încercat printr-o politică vamală adecvată, să protejeze interesele meșteșugarilor locali, dar nu au obținut succese notabile. Una dintre cauzele ostilității sașilor, meșteșugari și negustori prin excelență, a fost, probabil, adoptarea unor măsuri comerciale protecționiste de către Vlad Țepeș în favoarea negustorilor munteni, punct de vedere împărtășit de Gustav Gündisch (**"Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456-1458"**)¹²¹⁷ și Radu Manolescu (**"Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul - secolele XIV-XVI"**),¹²¹⁸ în timp ce opinia istoricului Șerban Papacostea este diametral opusă, el susținând că Vlad Țepeș nu a dus o politică protecționistă față de negustorii sași din Brașov și Sibiu, demonstrând că Radu cel Frumos, fratele și urmașul în domnie este cel care a instituit *depozitul* obligatoriu, fapt ce a îngădit considerabil activitatea brașovenilor în Țara Românească și a interceptat, în același timp, legătura lor directă cu Dunărea de Jos.¹²¹⁹

Cu toate acestea, începând cu sfârșitul secolului al XIV-lea, documentele vremii menționează faptul că meșteșugarii autohtoni au început să înregistreze o serie de realizări în domeniul prelucrării pieilor, materializate în continua specializare a meseriașilor. Sunt tot mai des amintiți curelari, cojocari (Henric <pellifex>, blănarul sau cojocarul din Baia, menționat la 1385 în socotelile orașului Liov)¹²²⁰ sau cizmari (Ioan <sutor> cizmarul din Suceava - 1392, Paul, cizmarul din Siret - în același an). În anul 1408 este amintit un curelar <cingulator>.¹²²¹

¹²¹⁷ Gustav Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456-1458*, în "Studii. Revistă de Istorie", București, XVI (1963), pp. 684-686.

¹²¹⁸ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, Editura Științifică, 1965, p. 86.

¹²¹⁹ Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XV)*. Drum și stat, în "Studii și materiale de istorie medie", București, X (1983), p. 28.

¹²²⁰ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 80.

¹²²¹ Al. Czolovski, *Pomniki dziejowe Lwowa (z archiwum miasta)* (Documente istorice din Liov, din arhivele orașului), vol. I, Liov, p. 71, nr. 256 și 257; *ibidem*, vol. II, p. 64, nr. 187, apud C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 188.

Prezența lor este menționată documentar și atestată arheologic (cleștele cismarilor și acele de cusut pielea relevate în săpăturile arheologice de la Zimnicea).

Este de notorietate faptul că din prima jumătate a secolului al XV-lea unii blănari din Baia întrețineau relații cu liovenii și cu brașovenii,¹²²² fapt ce dovedește că în domeniul prelucrării pieilor și blănurilor se înregistraseră progrese notabile.

Descoperirea unor ștanțe pentru piele într-o locuință situată în perimetrul orașului medieval Baia datată de Eugenia Neamțu între sfârșitul secolului XIV și 1467 i-a permis să afirme că acestea erau folosite în "*practicarea ștanțării curelelor... pentru hamuri, în vederea efectuării unor cusături sau a fixării aplicelor*".¹²²³

Practicarea meșteșugului prelucrării blănurilor, ca și a croitoriei concepute, în optica cercetătoarei menționată mai sus, ca îndeletniciri casnice, este dovedită arheologic de descoperirea a două degetare tot la Baia,¹²²⁴ date stratigrafic din secolul XV. Degetare similare s-au descoperit și la Dinogeția,¹²²⁵ respectiv Păcuiul lui Soare.¹²²⁶ Dacă până la începutul secolului al XV-lea, atât Moldova cât și Muntenia exportau piei crude în Polonia, Transilvania sau la sud de Dunăre, începând cu a doua jumătate a secolului amintit, datorită specializării și perfecționării meșteșugarilor autohtoni în prelucrarea pieilor și a blănurilor, cele două țări românești extra-carpătice au început să importe importante cantități de piei din Podolia poloneză și din Ardeal, fapt ce a determinat declanșarea unui veritabil război vamal, în special cu regatul Ungariei, amintit mai sus.

La insistențele breslașilor ardeleni specializați în producerea și comercializarea articolelor din piele și blană, regele Matia Corvin a intervenit, reconfirmându-le la 22 aprilie 1466, un mai vechi privilegiu care le asigura monopolul comerțului cu piei. Prin acest edict regal, toți negustorii erau opriți să scoată din Transilvania piei neprelucrate. Datorită faptului că exportul de piei brute a continuat, la cererea tăbăcarilor sași regele a reîntărit edictul la 10 februarie 1489. Acest act regal avea menirea de a asigura, pe de o parte, materia primă necesară, iar pe de altă parte de a împiedica concurența produselor meșteșugărești muntene și moldovene.¹²²⁷

Nici interdicția succesorului său, Vladislav II Jagello din 1513 nu s-a soldat cu rezultate palpabile, iar ulterior, plângerea măclărilor ardeleni

¹²²² Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 230.

¹²²³ Eugenia Neamțu și colab, *op. cit.*, p. 92.

¹²²⁴ Ibidem.

¹²²⁵ Ion Barnea, *Meșteșugurile locuitorilor din așezarea feudală timpurie de la Dinogeția, București, I, 1967*, p. 122 și fig. 43/4, 6.

¹²²⁶ Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, București, 1977, p. 39 și fig. 22/14,15.

¹²²⁷ Ștefan Pascu, *Relațiile economice...*, p. 204.

(1517), adresată suveranului ungar și motivată de faptul că li se strică pieile dacă nu le vând în Moldova sau Țara Românească, l-a determinat pe rege să emită un decret prin care a fost practic înlăturat monopolul de peste o jumătate de secol al prelucrării pieilor în orașele ardelene.

Concurența acerbă transpare și dintr-o plângere înaintată anterior (1480) de negustorii sași din Bistrița care într-un memoriu adresat regelui Matia Corvin i-au solicitat să interzică desfacerea obiectelor de îmbrăcăminte aduse spre vânzare de negustorii moldoveni. În opinia lui Ștefan Pascu, aceste "haine", destinate, evident, populației sărace a târgului Bistrița și a satelor limitrofe, putea fi eventual marfă cumpărată de negustorii moldoveni de la negustorii polonezi sau, mai probabil, confecționată de meșteșugari specializați (croitori) din Moldova.¹²²⁸

Dispariția monopolului prelucrării pieilor va favoriza diferențierea și specializarea meșteșugurilor și meșteșugarilor. Astfel, alături de Ioan, blănar (pellifex) din Suceava sau Tudor, tăbăcar din Bârlad (1530), apar pielari care vopseau, lustruiau și presau pielea, imprimând pe ea diverse modele (Ștefan ruteanu, pielar din Suceava, la 1476; George, pielarul din Troțuș, care avea legături strânse cu Sibiul, în primii ani ai secolului al XVI-lea).

Produsele tăbăcarilor și pielarilor moldoveni și munteni erau apreciate nu numai în țară, ci și în provinciile sud-dunărene ale Imperiului otoman, ba chiar și la Istanbul. La curtea lui Neagoe Basarab au existat blănari de înaltă clasă care prelucrau, pentru nevoile domnului, ale familiei și curții sale, blănuri scumpe de viezure și jderi cumpărate de la Brașov.

Apar, deasemenea, curelarii care produc piese de harnașament, cum ar fi: frâie, hamuri și șei, amintiți ca fiind constituiți într-o asociație la Suceava (1472), condusă de un anume Ioan. Ulterior, în cadrul specializării, se produce o diferențiere a șelarilor de curelari.

O altă categorie meșteșugărească erau cizmarii: Rădilă, cizmarul din Câmpulung sau Cristofor din Cotnari, ultimul în legături de afaceri cu Liovul, precum și patru cizmari din Argeș și unul din Baia, membrii ai frăției Sf. Ioan din Sibiu (la 1484).

De menționat că pentru secolele XIV-XVI nu putem vorbi de o separare a cojocarilor de blănari, după cum nu a existat o delimitare a cizmarilor de ciubotari.

d. Țesutul și croitoria

Sunt meșteșuguri importante care s-au practicat în satele și orașele de la sud și est de Carpați.

Țesutul, un meșteșug casnic de factură rurală, s-a dezvoltat și, în urma unui proces rapid de specializare a determinat apariția încă din

¹²²⁸ *Ibidem*, p. 214.

primele decenii ale secolului al XV-lea, a unor țesătorii de pânză în lumea urbană.

Tot atunci sunt menționate documentar mai multe instalații pentru prelucrarea țesăturilor de lână, acționate hidraulic (vâltori),¹²²⁹ ca și grija deosebită acordată procesului de finisare a lor, prin trimiterea la "perfecționare" a unor meșteșugari, care se vor specializa în tunderea postavului - fapt ce constituie, în viziunea Eugeniei Neamțu, "*dovezi concludente ale unui progres sigur și deloc neglijabil în cadrul larg al așezărilor urbane din Moldova*",¹²³⁰ dar și din Țara Românească.

Dezvoltarea postăvăritului la Baia este atestată de izvoarele scrise. Astfel, la 23 aprilie 1448 Petru al II-lea a dăruit marelui logofăt Mihail "*locul morilor domnești din târgul nostru, din Baia... ca să-și facă mori... fie țesătorie de lână... sau pive de sumane sau orice sau stupa*" (moară de pisat minereu, n.n.),¹²³¹ ceea ce dovedește că producția de țesături din lână a orășenilor atingea cote destul de mari, după cum aprecia Eugenia Neamțu în lucrarea menționată anterior.¹²³²

2. Comerțul

Activitatea comercială desfășurată în așezările urbane din spațiul extracarpatic este un aspect mai bine cunoscut al vieții orășenești românești pentru a insista asupra ei, **locul și rolul** târgurilor fiind bine conturat în lucrările unor istorici de renume (Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu ș.a.) amintite pe parcursul lucrării.

Cu toții au remarcat rolul **preponderent** pe care l-au avut târgurile în comerțul Țării Românești, dar mai ales al Moldovei, zonei Dunării de Jos și litoralului pontic. Însuși numele generic al acestor așezări preurbane luat în sens etimologic (târg) le desemnează drept centre de **schimb și târguială prin excelență**, aspect remarcat și subliniat de P.P. Panaitescu, Gheorghe Brătianu și Constantin C. Giurescu.

Orașele au avut un rol important atât în dezvoltarea **comerțului intern**, polarizând și soluționând interesele economice ale locuitorilor din cadrul unor zone mai restrânse sau mai extinse românești și un rol preponderent în **comerțul extern**, fiind angrenate în marele comerț de tranzit, îndeosebi cele situate de-a lungul marilor drumuri transcontinentale. Pe piața lor, în **târguri zilnice, săptămânale, bălciuri anuale** sau la un anume interval de timp, dinainte stabilit, când poposeau carele încărcate cu

1229 "*să-și facă mori și pive*"... "*pe acest pârâu*" (Moldovița, n.n.), D.I.R., A., Moldova, Veacul XVI, vol. I (1501-1550), București, 1953, p. 410

1230 Eugenia Neamțu și colab., *op. cit.*, pp. 92-93.

1231 D.I.R., A., Moldova Veacul XIV-XV, vol. I, p. 228.

1232 Eugenia Neamțu și colab. *op. cit.*, vol. I, p. 93.

mărfuri ale neguțătorilor străini, **se vindea și se cumpăra** orice fel de marfă, atât pentru satisfacerea necesităților locale (produse sau materii prime), cât și ale populației agricole din hinterland (ocol).

Se **exportau** îndeosebi produse agroalimentare (vite cornute, cai, oi, porci, pește proaspăt și sărat, miere, ceară, lână, piei crude), lemn de construcție (îndeosebi pe piața constantinopolitană și în arhipelagul grecesc), mai puțin cereale și se **importau** produse manufacturate, țesături (postav, mătase), blănuri scumpe, vinuri grecești, mirodenii (piper, scorțișoară, cuișoare), arme (armuri, cămăși de zale, săbii, bolțari de arbaletă), chiar tunuri și praf de pușcă – pentru satisfacerea necesităților de apărare ale țărilor române.

De menționat că târgurile centralizau **exportatorii** sau **importatorii** (străini), angajând **partide comerciale** importante în care erau angrenați ca intermediari (achizitori) neguțătorii locali.

Evident că aceste mărfuri erau vămuite tot în târguri, aici practicându-se atât **vama mare** (pentru mărfurile de export), cât și **vama mică**, pe care o plăteau toți producătorii și neguțătorii din țară pentru mărfurile și produsele locale.

În situații deosebite, autoritatea centrală, ca un semn de favoare pentru unele centre urbane, îi scutea pe locuitorii acestora de vamă mică sau acorda **drept de depozit** altora, beneficiind, de regulă, de acest drept capitalelor țărilor române.

Capitolul 5

CULTURA URBANĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC EXTRACARPATIC (sec.XIV-XVI)

Apariția și dezvoltarea orașelor ca centre economice, politice, administrative și religioase în spațiul românesc extracarpatic au determinat, încă de la începuturile lor, cristalizarea unor elemente specifice de cultură urbană.

Germanii culturii urbane și-au făcut simțită prezența odată cu apariția acestui tip de așezare umană, cristalizându-se îndeosebi după constituirea statelor medievale românești și fiind legați în această etapă mai mult de activitățile de factură politică, administrativă, juridică și religioasă ce reveneau reședințelor (curților) domnești în calitatea lor de capitale ale țărilor române. Era firesc să fie așa deoarece târgurile sau orașele erau centrele cele mai populate ale celor două țări românești de la sud, respectiv est de Carpați.

Analizând cultura urbană trebuie să avem în vedere doua aspecte aparent distincte: unul legat de apariția și dezvoltarea creației culturale de factură aulico-clericală, determinată de funcțiile politico-administrativă și religioasă ale orașului (așa-numitul "export" de servicii al orașului, îndeosebi al autorităților centrale, laice și religioase către lumea satelor) și altul în care producătorii și consumatorii de cultură proveneau din rândurile păturilor orășenești, care au determinat creația culturală urbană propriu-zisă.

În primul caz, curțile domnești împreună cu sediile mitropoliilor, episcopiilor sau mănăstirilor erau principalele focare de cultură.

În acest sens cancelariile domnești conduse de marele logofăt (muntean și moldovean) - care coordona un personal specializat format din dieci (grămățici, pisari) -, aveau sarcina redactării documentelor interne (acte de danie etc.) sau externe (privilegii, solii etc.) în limbile slavonă, latină, greacă sau turcă.¹²³³

La rândul lor, vistierile domnești având în frunte pe marii vistiernici, îndrumau și controlau un corp specializat de dieci de vistierie¹²³⁴ a caror sarcină principală consta în înregistrarea veniturilor (provenite din taxe, impozite, amenzi și alte dări) și cheltuielilor domniei.

Pe lângă curțile domnești de la Argeș, Târgoviște, București, Suceava sau Iași au funcționat școli specializate de grămățici (dieci) în care erau pregătiți viitorii dieci de cancelarie. Tot aici au existat biblioteci și

¹²³³ Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV-XVII), București, 1968, pp. 170-185.

¹²³⁴ Idem, *op.cit.*, pp. 217-227.

arhive ale curții domnești, ale mitropoliilor, episcopiiilor sau mănăstirilor în care se instruiău sau documentău învățați, cronicari, dregători¹²³⁵.

În paralel și în strânsă legătură cu această creație culturală de "curte" sau clericală, *"s-a format și s-a dezvoltat - potrivit aprecierilor lui Radu Manolescu - și o activitate culturală a păturilor orășenești propriu-zise, născută din nevoile lor, oglindind interesele lor și având trăsăturile sale distincte"*.¹²³⁶

Aceste elemente de cultură orășenească erau menite a răspunde necesităților specifice și complexe ale vieții urbane care începuse să se înfiripeze și în arealul românesc din exteriorul arcului carpatic.

Era firească apariția elementelor culturale specifice cadrului urban deoarece atât dezvoltarea meșteșugurilor, cât și a comerțului îi obliga pe protagoniștii acestor activități să-și însușească o serie de cunoștințe elementare în vederea efectuării unor cântăriri, măsurători sau calcule. Aceștia aveau nevoie de o serie de cunoștințe neapărat trebuitoare meseriilor pe care le practicau. Este de notorietate faptul că cioplitorii în piatră, îndeosebi cei care inscripționau lespezile tombale, crucile, pisanile din pronaosul bisericilor, "zugravii" care pictau bisericile (inclusiv portretele ctitorilor), gravorii și matrițerii de monezi ori de peceti domnești sau boierești, obiecte de cult inscripționate, aveau știință de carte.

Buna desfășurare a negoțului - îndeosebi a celui internațional - impunea cunoașterea legislației interne și internaționale, a sistemelor monetare și metrologice, geografia și obiceiurile țărilor pe care le străbăteau și nu în ultimul rând noțiunile elementare din limbile ținuturilor parcurse.

Evident, aceste cunoștințe trebuiau dobândite undeva. În acest sens, în orașe s-au înființat școli pe lângă cancelaria domnească sau pe lângă episcopii, biserici sau mănăstiri. Dacă până spre sfârșitul secolului al XV-lea unii tineri din orașe au frecventat colegii sau universități de peste hotare,¹²³⁷ îndeosebi din Polonia, la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare funcționa la Suceava prima școală înaltă din Moldova - opinie exprimată, între alții, și de Radu Manolescu în studiul **"Cultura orășenească în Moldova în secolul al XVI-lea"** ¹²³⁸ -, fapt ce a "deturnat", în sens pozitiv,

¹²³⁵ Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în secolul al XVI-lea*, f.e., f.a., în "Analele Universității București", Istorie, București, Anul XX (1971), nr. 1, p. 52.

¹²³⁶ Idem, *op.cit.*, loc.cit..

¹²³⁷ Constantin Cihodaru, *Învățământul în Moldova în secolele XV-XVIII. Școala domnească din Iași, în Contribuții la dezvoltarea Universității din Iași - 1860-1960*, vol. I, București, 1960, pp. 9-14.

¹²³⁸ Descoperirea unei pietre funerare în împrejurimile Sucevei care purta inscripția "anno domini 1512 obiit honestus dominus Baptista Italus de Vesentino, magister in diversis artibus, requiescat in pace" a suscitat discuții controversate referitoare la profesiunea (magister= profesor) și scopul prezenței acestui umanist toscan în Moldova. În opinia d-lui profesor Radu Manolescu, Baptista Italus a fost organizatorul primei școli înalte din Moldova care, prin funcționarea ei în capitala țării a determinat diminuarea substanțială a

afluxul de tineri învățăcei de la universitatea iagellonă din Cracovia spre Suceava.

Puține sunt piesele sau obiectele de artă databile din secolele XV-XVI care au inscripționate numele meșterului care le-a realizat, săpat sau scris, majoritatea autorilor rămânând anonimi.

Între autorii munteni care și-a înscris numele în lemn, piatră, lut sau metal menționăm pe meșterul "Gheorghe",¹²³⁹ cioplitorul lespezii funerare atribuită legendarului Negru Vodă.

Pisania pictată a bisericii episcopale din Argeș a fost realizată de "mâna lui Dobromir, zugrav",¹²⁴⁰ la anul 1526.

O cruce din piatra provenind din satul Sălătruc, datând din 1584, este o realizare deosebită a meșterilor Manea și Ivan, după cum menționează inscripția săpată în piatra crucii: "meșterul Manea (?) din Gherța (?)",¹²⁴¹ Ivan".¹²⁴²

Situația este similară și la est de Carpați, în Moldova. Aici, pe lângă inscripțiile în limba slavă (limba de cancelarie și liturgică) s-au întâlnit numeroase inscripții tombale în limbile latină, germană, greacă și armeană,¹²⁴³ fapt ce dovedește existența în rândul populației urbane a unui important segment de alogeni. Între meșterii pietrari care au cioplit o serie de lespezi tombale pentru mormintele domnești din necropola voievodală de la Rădăuți îl menționăm pe emigrantul ceh "mistr Jan",¹²⁴⁴ refugiat în Moldova din considerente religioase. El a realizat mai multe lucrări de sculptură din ordinul lui Ștefan cel Mare între care și lespedea funerară a lui Bogdan I (la 1480).

Meșteșugul olăritului, prezent în spațiul românesc de peste cinci mii de ani și-a avut reprezentanții săi și în Moldova medievală. O serie de fragmente ceramice relevate arheologic la Putna atestă nu numai existența lor în arealul est-carpatic, dar și faptul că autorii lor erau cunoscători de carte, după cum dovedesc atât numele inscripționate cu litere chirilice în

numărului de "studenți" moldoveni la universitatea din Cracovia după 1503, orășenii moldoveni preferând, din rațiuni economice, să-și trimită copiii la studii la Suceava (vezi: Radu Manolescu, *op.cit.*, p. 71).

¹²³⁹ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 116.

¹²⁴⁰ Alexandru Elian, Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, (1395-1800), *Orașul București*, București, 1965, pp. 478-479; Radu Manolescu, *op.cit.*, p. 4, în "Analele Universității București", Istorie, București, an XX (1971), nr. 1, p. 40.

¹²⁴¹ Localitate neidentificată (vezi: Alexandru Elian, *op.cit.*, nr. 249, p. 305; Radu Manolescu, *op. cit.*, loc. cit.).

¹²⁴² Ibidem

¹²⁴³ Alexandru Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, în "Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", II (1909), pp. 53-64.

¹²⁴⁴ Gheorghe Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, pp. 241-243.

pasta ceramică: "Ștefan", "Tofan", "Vlasie", cât și menționarea datei când au fost confecționate.¹²⁴⁵

Schimburile comerciale și îndeosebi comerțul de tranzit la mari distanțe nu au fost și nu sunt posibile fără ca negustorii care îl practică să nu aibă cunoștințe, nu numai elementare, legate de scris, citit și socotit, necesare purtării corespondenței comerciale, ci și altele, mai complexe, legate de dreptul comercial, sistemele monetare și metrologice, rutele comerciale, particularitățile politice și geografice sau chiar limba țărilor pe care le străbăteau.

Tranzacțiile legate în special de comerțul de tranzit erau uneori însoțite de contracte scrise, semnate de cele doua părți¹²⁴⁶ (vânzătorul și cumpărătorul sau negustorul posesor al mărfii și căraușul care o transportă).

În desfășurarea negoțului extern, negustorii munteni și moldoveni au utilizat și alte documente specifice acestei ocupații, cum ar fi: *salvconduce de negoț*, adeverințe vamale, înscrisuri sau zapise de datorii, chitanțe, contracte etc. Aceste documente au fost folosite îndeosebi în raporturile comerciale cu vecinii (Transilvania, Polonia), dar și cu Raguza ori Constantinopolul (Istanbul), multe fiind păstrate în arhivele municipale din Brașov, Sibiu, Liov etc.

Cele mai vechi documente orășenești sunt atestate încă din secolul al XV-lea, iar pentru Chilia, Vicina și Cetatea Albă, chiar mai vechi, de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Între ele, o categorie aparte o constituie salvconducele de negoț acordate de autoritățile transilvănene sau polono-lituaniene negustorilor munteni și moldoveni, prin care li se permitea să "umble slobozi" prin aceste țări pentru a face comerț.

Unul dintre primele salvconduce cunoscute a fost acordat la 17 ianuarie 1458 de Mihail Masa de Cazimir, vicecomite al secuilor și castelan de Bran negustorilor din Târgoviște. Conform textului, aceștia au fost invitați să neguțătorească la Brașov fiind scutiți de o serie de taxe vamale.

Deși eliberarea acestor salvconduce era un procedeu curent uzitat în epocă, ulterior brașovenii vor refuza acordarea lor datorită faptului că

¹²⁴⁵ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op.cit.*, p. 121.

¹²⁴⁶ În acest sens menționăm contractul încheiat pe la 1529-1532 între negustorii Dumitru și Voicu din Râmnicu Vâlcea cu brașovenii Iacob, Tamaș și Miha prin care primii se angajau să le aducă 40 de măji de lână la 8 1/2 florini maja. Interesant este că în cazul în care contractul nu era respectat, el stipula plata unei despăgubiri de 40 de florini. Ulterior, prin anii 1532 sau 1546, negustorii Iacob și Voicu din Râmnicu Vâlcea au încheiat un contract similar cu brașovenii Matei și Andrei, cantitatea fiind diferită: 100 de măji de lână la prețul de 8 florini. Și în acest caz nerespectarea condițiilor contractuale se solda cu plata unei despăgubiri de 100 de florini. (vezi: Francisc Pall, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani*, în "Revista Arhivelor", S.N., București, nr. 1 (1958), p. 98.

Brașovul beneficia de privilegiul comercial de etapă și de depozit.¹²⁴⁷

Este notoriu refuzul brașovenilor (1470) la cererea domnitorului Radu cel Frumos ca negustorii munteni "să umble slobozi" pentru a face comerț în Țara Bârsei: "*dați-mi dar și voi cartea voastră, sub pecetea orașului, ca să umble și oamenii mei slobozi, dacă pot să poarte negoț la voi*".¹²⁴⁸

În afara salvconductelor, o alta categorie de documente comerciale o constituiau *adeverințele vamale* (schedae vigesimales) eliberate de vămile vigesimale de la Sibiu, Brașov și Bistrița negustorilor care veneau în aceste orașe cu mărfuri din Țara Românească și Moldova pe care erau menționate numele, numărul (cantitatea) sau calitatea mărfii aduse.¹²⁴⁹

De menționat că pentru mărfurile scutite de vamă ale domniei, respectiv ale unor mari boieri care dețineau dregătorii importante în stat, negustorii munteni și moldoveni care le transportau primeau o adeverință vamală aparte numită "*răboj*" (Rabyss, Rabysch).¹²⁵⁰

Un alt tip de document comercial era așa zisul, *înscriș* sau *chitanță de datorie* ("debita" în documentele redactate în limba latină și "hogeate" în actele românești).

Termenul "debita" însemna, în limbajul comercial al epocii nu "datorii" - cum am fi înclinați să-l traducem la prima vedere - ci "înscriș pentru datorie" sau "chitanță".

Astfel, documentele vremii menționează cazul unui negustor grec, Femiano care fugind în 1431 la Brașov, a luat cu sine și "*unele înscrișuri de datorii*" (cum quibusdam debitis)¹²⁵¹ ale unui negustor din Câmpulung, un anume Ioan, fiul lui Gaspar, pe care acesta le avea de la unii datornici brașoveni.

Correspondența domnească adresată sfatului municipal al Brașovului pe la începutul secolului al XVI-lea cuprinde numeroase scrisori în care domnitorii români reclamau acestui for orășenesc abuzurile unor

¹²⁴⁷ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*. (sec. XIV-XVI), București, 1965, pp. 212-213.

¹²⁴⁸ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București, vol. I, 1905, pp. 107-109, apud Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Țara Românească în secolele XV-XVI*, p. 5, în "Analele Universității București", Istorie, an XVIII (1969), nr. 2, p. 41.

¹²⁴⁹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a 5-a, București, 1897, p. 74.

¹²⁵⁰ În registrele vigesimale ale orașului Brașov sunt menționați o serie de negustori moldoveni care transportând mărfurile provenite de pe moșiile domnești sau ale unor înalți dregători au beneficiat de acest tip de "adeverință" ("răboj") prin care erau scutite de vamă. Între ei, amintim pe negustorii Toma (1543) și Gavrilă (1545) din Târgu Trotuș și Ieremia din Vaslui (în 1547). Vezi în acest sens "*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*", vol. III, Brașov, 1896, p. 231, 292, 364, 365, 425, 531, apud Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în sec. al XVI-lea*, p. 7, în "Analele Universității București", Istorie, anul XX (1971), nr. 1, p. 57.

¹²⁵¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea 1, p. 15.

negustori brașoveni care au confiscat de la comercianții munteni "înschisurile de datorie" sau chitanțele pe care aceștia le dețineau asupra unor negustori sași și care le fuseseră confiscate samavolnic pentru a li se "șterge datoriile"¹²⁵².

În Moldova sunt des întâlnite așa-zisele "chirografe" (chirographum), un fel de zapise de recunoaștere a datoriei prin care debitorul care lua marfa pe datorie sau nu o putea achita integral recunoștea în scris acest lucru și se angaja să o plătească la anumite date. Practic, chirograful cuprindea numele și localitatea de reședință a creditorului respectiv debitorului (datornicului), marfa predată de creditor și valoarea ei, data la care urma să fie plătită (pe tranșe sau integral), precum și alte clauze contractuale. Arhivele din Liov cuprind o serie de documente de acest gen încheiate între negustori moldoveni și lioveni. Multe din ele sunt menționate cu ocazia unor procese comerciale în care aceste documente au servit drept acte probante¹²⁵³.

Coreponența comercială a negustorilor munteni și moldoveni a fost folosită atât în facilitarea unor schimburi comerciale interne, dar mai ales în cadrul negoșului la mare distanță. Scrisori comerciale de acest gen au fost găsite în arhivele municipale din Brașov, Bistrița și Sibiu fiind redactate în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Între acestea menționăm scrisoarea negustorului Coie din Târgoviște către omologul său Petru Rewel din Brașov (1484-1485)¹²⁵⁴ ori corespondența negustorilor Coresi, Mihnea, Hrus, Tatul, Saica și Oancea cu sfatul municipal din Sibiu (1495)¹²⁵⁵ sau mărturia scrisă dată de negustorul Stoica Hurduzău din Câmpulung trimisă sfatului municipal al Brașovului în perioada 1521-1545.¹²⁵⁶

Între documentele elaborate de negustorii români un loc aparte revine *actelor_testatoare* (testamentele) sau *actelor de danie*. Uneori aceste testamente (sau "ispisoace", în limbajul slavizant de cancelarie) erau

¹²⁵² În acest sens sunt notorii intervențiile repetate (între 1503 și 1508) ale lui Radu cel Mare pe lângă sfatul brașovean în legătură cu procesul dintre supusul său, negustorul Rădilă din Câmpulung și un anume Blasius din Brașov. Domnitorul a solicitat forului municipal brașovean să intervină pentru a i se înapoia negustorului român "hogeatul ce l-ați luat de la omul meu să i-l dați la mână, căci nu e legal să i-l luați dumneavoastră", vezi Ioan Bogdan, *Documente...*, p. 222.

¹²⁵³ Semnificativ în acest sens este procesul desfășurat la Liov în primăvara anului 1566 între descendentul vameșului Nicoară de la Hotin și lioveanul Melchior Haz în care chirograful a constituit o probă indubidabilă, fiind înfățișat și citit în instanță, vezi: Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, București, 1913, pp. 338-339.

¹²⁵⁴ Ioan Bogdan, *Documente...*, pp. 289-290.

¹²⁵⁵ Petre P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470-1653)*, București, 1938, p. 12.

¹²⁵⁶ Grigore Tocilescu, 543 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, București, 1931, pp. 451-452.

întărite, la solicitarea testatorului, de către autoritatea supremă, ca în cazul lui "*Necula Zaref, negustor din târgul Iașilor*" căruia domnul Moldovei îi întărea la 30 mai 1593 "ispisocul" (testamentul) prin care își dona casele din acest oraș mănăstirii Agapia.¹²⁵⁷

Majoritatea documentelor amintite erau scrise, semnate și, uneori, prevăzute cu pecetea (sigiliul) negustorului emitent care, evident, era cunoscător de carte din considerentele amintite anterior.

Dar nu toți locuitorii orașelor erau cunoscători de carte, sau, chiar dacă știau să scrie și să citească, nu cunoșteau limba în care era redactată corespondența primită de la debitorul sau creditorul său din străinătate.

Din această cauză, în vederea întocmirii unor jalbe, testării averii, depunerii unor marturii sau traducerii corespondenței primite sau trimise în străinătate, majoritatea orășenilor erau nevoiți să apeleze la serviciile unor dieci (grămățici) publici sau de cancelarie. Majoritatea provin din mediul urban cum ar fi: "*Ion dascăl, în Iași*" (1476),¹²⁵⁸ "*Și eu cel mai mic dintre diaci, șalapi, care am scris în cetatea de scaun a Târgoviștei*" (1530),¹²⁵⁹ "*Oprea din Râmnicul Vâlcii*" (1547),¹²⁶⁰ "*Stoica, logofăt din București*" (1564),¹²⁶¹ "*Vâlcu gramatic, în cetatea de scaun București*" (1582),¹²⁶² "*Ion, diac din Târgu Trotuș*" (1587),¹²⁶³ "*Neagoe, gramaticul din Târgoviște*" (1590),¹²⁶⁴ "*Șiva, diac din Bârlad*" (1591),¹²⁶⁵ "*Ivan, logofăt din Orașul de Floci*" (1594),¹²⁶⁶ și "*Ionașco, diac din Cotnari*" (1598).¹²⁶⁷

În afara documentelor redactate în regim privat de locuitorii oraselor, fie ei meșteșugari ori negustori sau aparținând altor categorii sociale, mai există și o altă categorie de documente orășenești: *actele emise de sfaturile municipale*.

Ele aparțin categoriei diplomatice a *actelor*, cuprinzând, în majoritatea cazurilor, adevăriri de datorii sau plăți efectuate, mărturii legate de acțiuni de drept civil (procese), confirmări de transferuri de bunuri

¹²⁵⁷ D.I.R., A., *Moldova, veacul XVI*, vol. IV, București, 1952, p. 87.

¹²⁵⁸ *Idem*, *Veacul XV*, vol. II (1476-1500), București, 1954, doc. nr. 1 din 22 mai 1476, p. 2.

¹²⁵⁹ D.I.R., B., *Țara Românească, Veacul XVI*, vol. II (1526-1550), București, 1951, doc. nr. 85 din 6 iulie 1530, p. 85.

¹²⁶⁰ *Idem*, doc. din 30 aprilie 1547, p. 352; D.R.H., B., *Țara Românească*, vol. IV, doc. 226, p. 268 (text slavon), p. 269 (traducerea).

¹²⁶¹ *Idem*, vol. III (1551-1570), 1952, doc. din 15 iunie 1564, p. 196.

¹²⁶² *Idem*, vol. V (1581-1590), doc. din 11 septembrie 1582, p. 81.

¹²⁶³ D.I.R., A., *Moldova, Veacul XVI*, vol. III (1571-1590), 1951, doc. din 3 octombrie 1587, p. 369.

¹²⁶⁴ D.I.R., B., *Țara Românească, Veacul XVI*, vol. V (1581-1590), 1952, p. 477.

¹²⁶⁵ D.I.R., A., *Moldova, Veacul XVI*, vol. IV, p. 33.

¹²⁶⁶ D.I.R., B., *Țara Românească, Veacul XVI*, vol. VI (1591-1600), 1953, doc. din 22 iulie 1594, p. 140.

¹²⁶⁷ D.I.R., A., *Moldova, Veacul XVI*, vol. IV, p. 239.

funciare, vânzări de bunuri imobile din vatra orașelor (case, acareturi, ateliere etc.) și categoriei diplomatice a *scrisorilor*.

Sfaturile municipale din Moldova sau Țara Românească, reprezentând interesele economice ale negustorilor orașelor respective erau împuternicite să reprezinte aceste interese pe lângă sfaturile municipale din Polonia sau Transilvania (îndeosebi la Liov, Bistrița, Brașov, Sibiu), sens în care au purtat o intensă corespondență legată îndeosebi de buna desfășurare a comerțului internațional, obținerea unor salvconduce, soluționarea unor litigii generate de neplata datoriilor (soldată de multe ori cu popririi de mărfuri sau chiar de negustori).¹²⁶⁸

În atribuțiile sfaturilor municipale intra și întărirea documentelor de vânzare-cumpărare, danie sau testare a unor bunuri mobile sau imobile din oraș, hotar sau ocol, emițând în acest sens acte de confirmare, date în numele județului (șoltuzului) și al celor 12 pârgari.¹²⁶⁹ Atribuțiile variate ale sfaturilor municipale, legate îndeosebi de adevărarea și confirmarea transferurilor de proprietăți urbane (case, mori, ateliere, pamânturi etc.), ca și supravegherea tranzacțiilor comerciale din piața sau oborul orașului, au obligat autoritățile orășenești să țină o evidență strictă în *registre* sau *catastife* municipale¹²⁷⁰. Menționarea acestor "catastihuri" apare destul de frecvent începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea.¹²⁷¹

Menționările frecvente că înregistrarea transferurilor de bunuri imobiliare a fost făcută "cum este obiceiul" ¹²⁷² atestă faptul că ținerea catastifelor sau registrelor municipale era cu mult mai veche decât atestarea lor documentară. Din păcate, pentru perioada anterioară

¹²⁶⁸ În acest sens menționăm scrisorile emise de sfaturile municipale din Râmnicul Vâlcea (1480-1500), Argeș, Câmpulung (pe la 1500) adresate sibienilor, din Brăila (1500), Târgșor (1530), Târgoviște (1530) trimise brașovenilor. (vezi: Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV-XVI*, București, f.a., pp. 74-76; Petre P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470-1653)*, București, 1938, p. 19; Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria*, București, 1902, pp. 236-238; Grigore Tocilescu, *534 documente...*, pp. 450-451, 455).

¹²⁶⁹ Între actele de confirmare păstrate până în zilele noastre menționăm pe cele emise de sfaturile orășenești din Argeș, Târgoviște, București, Buzău, Pitești, Râmnicul Vâlcea. Semnificativ în acest sens este actul de confirmare prin care județul și pârgarii din Târgoviște au întărit locuri, case și pivnițe în anii 1512-1521, 1585, 1586, 1588 și 1597 (vezi: *D.I.R., B., Țara Românească, Veacul XVI*, vol.I, București, 1951, p. 92; *idem*, vol. V (1581-1590), București, 1952, p. 219, *ibidem*, p. 242 și 352; *idem*, vol.VI, București, 1953, pp. 299-300).

¹²⁷⁰ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, pp. 131-133.

¹²⁷¹ Prima menționare a unui "catastih" s-a făcut cu prilejul unei confirmări domnești din 20 martie 1584 când se menționează existența unor vii, crame și pivnițe în "dealul domnesc la Hârlău" care "sunt scrise în catastihul târgului, cum este obiceiul", vezi: *D.I.R., A., Moldova, Veacul XVI*, vol.III (1571-1590), București, 1951, doc. din 20 martie 1584 emis la Iași, p. 239.

¹²⁷² *Ibidem*.

sfârșitului de secol XVI, datorită vicistitudinilor vremurilor, nu avem menționări de catastife.

După cum afirmă Radu Manolescu într-un studiu dedicat culturii orășenești din Moldova, "*exercitarea atribuțiilor complexe ale sfaturilor municipale, emiterea de acte și scrisori, păstrarea actelor privilegiale, a corespondenței, a catastifelor și a altor înscrisuri făcea necesară existența unui «scaun», a unei cancelarii și a unei arhive a sfatului municipal*".¹²⁷³

Existența "scaunului" sau a reședinței sfatului orășenesc este atestată în diversele documente emise de șoltuz (județ) și pârgari,¹²⁷⁴ în timp ce funcționarea unei cancelarii municipale nu poate fi pusă la îndoială, dat fiind numărul mare de acte și scrisori orășenești emisă de către aceasta.

Evident, actele destinate sfatului orășenesc ca și catastifele sau registrele municipale erau păstrate în arhiva târgului sau orașului (în oppidi archivo). Din păcate nu se poate cunoaște locul precis unde erau depozitate aceste documente de arhivă. După toate probabilitățile, se pare că în lipsa unei case a sfatului (Rathaus), arhiva sfaturilor municipale era păstrată în locuința șoltuzului (județului).

În privința limbii utilizate în scris nu există nici un dubiu: majoritatea actelor de cancelarie sau alte documente emise de sfaturile municipale care s-au păstrat au fost redactate în slavonă, limba oficială a vremii, foarte puține în latină, germană, maghiară sau greacă. Acest fapt de necontestat nu ne împiedică să presupunem că nu s-a scris, cel puțin sporadic, din necesități particulare, și în limba română, evident, cu caractere chirilice.

Cea mai veche știre cunoscută despre existența scrisului în limba română datează din anul 1420 și a fost menționată într-un manual de ortografie chirilică al lui Constantin Kostenetchi.¹²⁷⁵ O altă știre, la fel de incertă, datează din ultimul sfert al secolului al XV-lea. Preluată de Nicolae Iorga, ea menționa că pe la "1475 un german ar fi văzut în Turcia o scrisoare scrisă de un frate altui frate în limba română".¹²⁷⁶

Socotelile orașului Sibiu (30 noiembrie 1495) menționează cheltuirea sumei de 1 florin care a fost data unui preot român pentru redactarea unor scrisori românești.

Din păcate, textele românești anterioare secolului al XVI-lea s-au pierdut, cel mai vechi document păstrat datând de la începutul secolului al

¹²⁷³ Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în sec. al XVI-lea*, p. 19, în "Analele Universității București", Istorie, București, an XX (1971), nr. 1, p. 69.

¹²⁷⁴ În corespondența orașului Baia cu Bistrița ardeleană din 26 februarie 1527 este pomenit "scaunul din Baia" (Sthul auff der Molda", vezi: Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XV, partea 1, p. 293.

¹²⁷⁵ Istoria României în date, p. 87.

¹²⁷⁶ "er ist wallachisch geschrieben" - citat după Alexandru Piru, *Istoria literaturii române*, I, *Perioada veche*, Ediția a III-a revăzută, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 52.

XVI-lea. Este vorba de **Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung** (Dălgopole, în original), redactată aproape în întregime în limba română, datată 29-30 iunie 1521 și adresată judei Brașovului, Johannes (Hans) Benkner.

Autorul scrisorii este Neacșu, un negustor înstărit din Câmpulung, cunosător al limbii slavone - după cum o dovedește atât preambulul documentului (adresa și salutația), cât și formula de încheiere (subscripția), scrise în mediobulgară - care întreține relații comerciale atât cu negustorii sași din Brașov, cât și cu lumea comercială nord-dunăreană (îndeosebi din Nicopole) furnizând primilor informații cu caracter diplomatic, militar și politic referitoare la expansiunea otomană la nord de Dunăre.

Această primă scriere românească dovedește faptul că limba română era pe deplin încheată, atât ca vocabular, cât și ca topică, iar informațiile furnizate, prin acuratețea și conciziunea lor, că autorul era o persoană instruită ce făcea parte din pătura bogată a orășenilor Câmpulungului, legată prin mii de fire de patriciatul săsesc de dincolo de Carpați.

Claritatea textului și adaptarea aproape perfectă a caracterelor chirilice la redarea sunetelor limbii române, presupun o experiență anterioară, ceea ce ne permite să conchidem că încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, corespondența particulară a orășenilor (îndeosebi, dar și a boierimii înstruite) era redactată în limba română.¹²⁷⁷

Apariția primelor scrisori particulare în limba română, cu mult înaintea eliminării slavonei ca limbă liturgică și de cancelarie trebuie pusă în legătură cu dezvoltarea unor pături orășenești aflate în plină afirmare - nu numai economică, dar și socială, respectiv spiritual-culturală - care în relațiile lor comerciale preferă să utilizeze în locul greoaiei limbi slavone, necunoscută de cvasitotalitatea populației românești, limba de zi cu zi, vorbită de popor și extrem de utilă în raporturile de natură comercială.

Putem afirma ca procesul este ceva mai vechi, datând probabil din a doua jumătate a secolului al XV-lea, ca urmare a evoluției social-urbane. Păturile orășenești îmbogățite și beneficiind de o serie de privilegii din partea domniei, aduc o înnoire în viața social-culturală a așezărilor urbane. Această schimbare, observabilă în întreaga Europă, se datorește ridicării unei noi pături la cultură în ansamblul continentului, formării burgheziei

¹²⁷⁷ Apariția limbii române în scris la începutul secolului al XVI-lea a fost explicată prin slăbirea influenței slave determinată de transformarea în pašalâcuri turcești a Bulgariei (în 1393 țaratul de Târnovo, iar în 1396, țaratul de Vidin) și Serbiei (1459). Totuși, limba slavonă (în fapt, mediobulgara) nu va fi înlocuită decât ceva mai târziu în actele de cancelarie (în Moldova, sub Petru Șchiopul iar în Țara Românească, în timpul lui Mihai Viteazul), iar în biserică - care este o instituție, prin excelență, conservatoare, abia la sfârșitul secolului al XVII-lea (1680 în Moldova și 1699 în Țara Românească. De menționat că, în Franța, înlocuirea limbii latine prin franceză devine "oficială" în 1539, iar în Germania fenomenul se produce ceva mai devreme, în 1534, prin traducerea "*Bibliei*" de către Martin Luther. (n.n.)

compusă îndeosebi din negustori bogați și mijlocii. Deși în Țara Românească și în Moldova acest fenomen de ridicare la viața culturală a păturilor orășenești a întârziat întrucâtva datorită condițiilor politico-militare, el se va amplifica ulterior. Dacă până în secolul al XVI-lea prezența boierilor în orașe era sporadică, ei rezidând în majoritatea timpului pe moșiile proprii, numai cei ce îndeplineau funcții deținând case sau "curți" în orașe (îndeosebi în capitală), începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea se produce un fenomen de afluire a acestora spre orașe unde cumpără curți, case și chiar prăvălii în care își comercializau produsele propriilor moșii. Antrenarea lor în activități comerciale este o caracteristică a boierimii sud-est europene, de influență certă bizantină, în timp ce nobilimea apuseană nu accepta o asemenea "derogare" de la "rangul" atribuțiilor ei. Pe de altă parte, domnitorii moldoveni și munteni și unii boieri clădesc biserici și chiar mănăstiri în orașe sau în târguri, aspect ce a favorizat *"desprinderea vieții culturale din izolarea chillei și a curții de țară și concentrarea ei în anumite centre cu posibilități de dezvoltare incomparabil mai mari"*.¹²⁷⁸ Ulterior, o dată cu întemeierea școlilor și dezvoltarea tipografiilor apar noi instrumente de emancipare și răspândire a culturii în rândurile noilor straturi sociale din centrele orășenești.¹²⁷⁹

Ciocnirea de interese ale acestor pături urbane în ascensiunea economică cu boierimea (poate mai bogate decât aceasta) și în unele momente, extrem de rare, de altfel cu autoritățile centrale pentru păstrarea privilegiilor lor, legăturile comerciale cu marile orașe din Polonia, Ungaria, Transilvania, Peninsula Balcanică și chiar cu Rusia sau Italia, caracterul polietnic specific orașelor în general și a celor din sud-estul Europei, în special, au determinat importante modificări în suprastructură, favorizând apariția unor fenomene culturale inexistente practic până atunci.

CONCLUZII

Apărute într-o perioadă relativ târzie a istoriei europene, orașele românești extracarpătice au purtat amprenta condițiilor concret-istorice în care s-au constituit, fiind, în ultimă instanță, o expresie a stadiului la care ajunseseră structurile economice, sociale și politice din spațiul cuprins între Carpați, Dunăre, Nistru și Mare.

Datorită conjuncturilor istorice nefavorabile, dar poate nu numai lor ci și specificului tradiției culturale românești de la începutul evului mediu în cadrul căreia obiceiul pământului preleva, primele consemnări documentare ale orașelor – ca, de altfel, și a majorității așezărilor rurale din spațiul extracarpatic – au fost făcute ceva mai târziu, decalajul cronologic între momentul menționării documentarea a localităților și începuturile lor

¹²⁷⁸ Alexandru Piru, *op.cit.*, pp. 90-91.

¹²⁷⁹ Ibidem.

reale, constatate arheologic, cifrându-se, în viziunea majorității cercetătorilor români ai fenomenului urban, de la câteva decenii, la un secol, un secol și jumătate. De aici rezultă și o serie de caracteristici ale **izvoarelor scrise: tardivitatea** (posterioritatea) în raport cu faptele menționate sau descrise, de unde decurge, în bună parte, și **lacunaritatea** lor.

În majoritatea cazurilor prezentate, izvoarele scrise (fie ele documentare sau narative - cronici, rapoarte diplomatice, însemnări de călători etc.) sunt **rare și lacunare** (nici o constituție urbană, nici un statut de breaslă) iar referirile la orașe apar cu precădere în documente exterioare și sunt, cel puțin pentru secolele XIII-XIV, doar o simplă înșiruire a unor nume de localități situate pe o anumită axă de circulație cu menționarea, arareori, a calității de **așezare urbană** (târg, oraș) cum este cazul listei orașelor rusești din cronica "Vaskresenskaia", "Itinerarului grec", "Itinerarului de la Bruges", ori a celebrei "Notitia episcopatum". Relatările de călătorie ale pelerinilor germani Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, "Descriptio Europae Orientalis" sau "Itinerarul turc", deși relativ mai bogate în date, au referiri lacunare la orașele românești.

De asemenea, lucrările unor geografi străini conțin o serie de erori și inadvertențe. În acest sens menționăm lucrarea celebrului geograf arab Sarif al Idrisi, "Desfătarea omului" (redactată pe la 1154 la curtea din Palermo a regelui normand Roger al Siciliei) în care sunt prezentate o serie de toponime dobrogene. Datorită informațiilor indirecte și confuze, dar și formei inflexibile a pronunției arabe, identificarea pe teren a numelor unor localități a fost foarte dificilă, cu câteva excepții: Deristra=Distra=Silistra, Disina=Vicina, Tometana=Tomis=Constanța etc.

Multe din relatările de călătorie ale unor militari sau pelerini străini ori ale unor diplomați sau înalte fețe bisericești, datorită redactării lor mult ulterioare călătoriilor efectuate, lipsei informațiilor ori necunoașterii (sau cunoașterii insuficiente) limbii populației teritoriilor pe care le străbăteau, conțin o serie de greșeli de natură istorică sau geografică. Spre exemplificare, menționăm relatarea călătoriei lui Ibn Battuta prin Dobrogea care conține numeroase confuzii și inadvertențe, cum ar fi localizarea eronată a orașului Babadag=Baba Saltık la nord de Dunăre, erorile în timp și spațiu datorându-se, cu siguranță, lungului interval de timp (circa 25 ani) care a separat efectuarea călătoriei de momentul redactării lucrării.

Unele memorii de călătorie nu ne-au parvenit în formă integrală (cazul memoriilor lui Giovanni Maria Angiolello reproduse în "Historia turchesca") în timp ce altele vădesc cunoștințe inegale, superficiale și chiar confuze despre realitățile geopolitice și militare românești. În context, cazul raguzanului Felix Pentancic (autorul celebrului memoriu intitulat "Despre drumurile pe care trebuie să pornească expediția împotriva turcilor") este concludent. Acesta, prezentând fortificațiile orașului Târgoviște pe la 1502, le încadrează într-un sistem de apărare natural care beneficiază de

protecția naturală a unor întinse zone mlăștinoase. Descrierea este o confuzie clară a Târgoviștei cu Sibiul și Timișoara situate, într-adevăr, în mijlocul unor mlaștini care le-au făcut inexpugnabile pe tot parcursul evului mediu.

Totuși, cu toate omisiunile și erorile inerente, prin coroborarea informațiilor pe care le conțin, ele permit elucidarea unor aspecte mai confuze privind **geneza și localizarea** unor așezări urbane din arealul românesc.

În legătură cu aceste aspecte trebuie scos în evidență faptul că istoriografia românească din secolul nostru și cel anterior nu a exploatat suficient argumentul "*a silentio*". După cum aminteam mai sus, lipsa documentelor de întemeiere a orașelor (diplome, charte) sau de organizare a breslelor (statute, regulamente) au fost pur și simplu date pe seama vitregiei vremurilor și nici nu s-a pus problema dacă nu cumva atari documente nici nu au existat fiind înlocuite cu atotputernicul "*obicei al pământului*".

La rândul lor, **cronicile**, atât cele moldovene cât și cele muntene, conțin știri de **utilitate** cu totul **limitată** sau chiar fantezistă privind **originea și statutul** orașelor extracarpătice. Puține la număr și cu un conținut generator de confuzii, aceste știri, vehiculate de cronici și acceptate necritic, crează nu numai o imagine inexactă a unor începuturi ale orașelor, nelegate de evoluția firească a populației românești autohtone, dar pot favoriza apariția unor opinii cu consecințe istorico-politice grave, una dintre acestea fiind aceea că, în Moldova și îndeosebi în nordul provinciei, la mijlocul secolului al XIV-lea se înregistra un adevărat vacuum demografic, căruia numai imigrarea unor elemente alogene i-ar fi pus capăt. Pe aceeași linie se înscrie și afirmația fantezistă a cronicarului Stoica Ludescu care în "Letopisețul cantacuzinesc" a acreditat ideea că apariția primelor așezări de factură urbană de-a lungul Dunării (Severin, Turnu etc.) s-ar fi datorat "descălcărilor" succesive ale românilor care "s-au despărțit de romani și au pribegit spre miazănoapte", explicație deformată și fantezistă care poate alimenta teoria roesleriană.

Autoritatea de care s-au bucurat unii dintre cronicari (Miron Costin, îndeosebi) a marcat profund istoriografia română de mai târziu, inclusiv în ceea ce privește urbogeneza. În multe cazuri, referirile cronicarilor la orașe sunt mai mult **indirecte** decât **directe** (nu există nici o diplomă de privilegii pentru vreo așezare urbană sau vreun act de întemeiere a unui oraș). Astfel, "Letopisețul anonim al Moldovei" nu menționează **calitatea** sau **statutul de târg** sau **oraș** al Botoșanilor cu prilejul invaziei tătarăști din 1439, dar este puțin probabil că prădarea și pârjolirea unui simplu sat ar fi atras atenția cronicarului în așa măsură încât să-l nominalizeze alături de Vaslui și Bârlad, vechi așezări urbane cu curți domnești.

Faptul că majoritatea covârșitoare a orașelor moldovene și muntene nu dispun de documente de înființare, deși poate fi utilizat ca

argument pentru existența unui **proces organic** care s-a derulat în timp, fapt ce ar putea explica apariția anterioară domniei a unora din ele, ca și **autonomia relativă** de care s-au bucurat, **autonomie moștenită** și nu dobândită (ca un privilegiu, cum a fost cazul unor orașe transilvane) au scăpat atenției specialiștilor.

De asemenea, faptul că **modelul urbogenetic** românesc este posibil să nu fi fost dat de un **privilegiu** sau de un **statut juridic** precis în cadrul unei **rețele de schimb** ce cunoaște piața monetară ca în Bizanț, nu a apărut în argumentarea nici a celor mai străluciți dintre istoricii Evului Mediu românesc.

Eterogeneitatea izvoarelor, raportarea lor la modele diferite, ca și **terminologia** utilizată (exprimând, de multe ori, realități din țara de origine a autorului transpuse realităților românești) sunt alte caracteristici remarcate pe parcursul studierii lor.

Care este **poziția adoptată** de istoricii români **față de izvoarele narative sau documentare** ? Majoritatea istoricilor români în domeniu a adoptat un punct de vedere critic, apreciind că informațiile furnizate de documente le ori de analistica și memorialistica vremii sunt, în general, **insuficiente**, ca număr și **incomplete**, ca informație. Totuși, valoarea lor nu poate fi negată sau ignorată deoarece extrema lor **varietate** (deși sunt lacunare ca număr și informație) ne oferă date suficiente care, coroborate, atât între ele cât și cu cele oferite de **cercetarea arheologică**, ne permit să ne formăm o imagine de ansamblu asupra fenomenului urban românesc în evul de mijloc.

Cercetarea arheologică și-a adus o contribuție majoră la încercarea de clarificare a genezei și evoluției urbane în primele secole de viață urbană românească. Practic, toate vetrele de locuire ale orașelor-capitală și cvasitotalitatea orașelor constituite în condițiile specifice spațiului extracarpatic medieval românesc au cunoscut ample investigații arheologice, multe prin săpături de salvare, în lumina cărora se poate aprecia că s-au obținut rezultate ce depășesc atât informația documentară, cât și modestele aprecieri datorate cronicarilor. Totuși, nici aceste izvoare nu ne oferă o imagine completă a așezărilor urbane sau de tip urban deoarece din rațiuni obiective nu s-au putut efectua încă, până în prezent, săpături arheologice ample și cu atât mai puțin, complete de orașe, atât datorită suprapunerilor de locuire, depunerilor aluvionare, inundațiilor endemice (care au erodat vestigiile urbane distrugându-le în cvasitotalitate, ca în cazul așezării de la Păcuiul lui Soare) sau construcțiilor moderne, ca să nu mai vorbim de inexistența conservării cvasiintegrale a unor cartiere sau zone urbane din Evul Mediu și până în prezent (ca la Sibiu, Mediaș sau Sighișoara).

În ceea ce privește modul de abordare a izvoarelor, școala românească de istorie a tratat fenomenul urban extracarpatic ca pe un **epifenomen** al procesului de occidentalizare, considerând, cu câteva

excepții notabile, că acesta s-a făcut prin prisma unui model urban, cel mai adesea de factură apuseană sau central-europeană. Totuși, nu trebuie neglijate influențele din perioada premergătoare constituirii statelor românești de sine stătătoare, în acest context unii istorici acceptând ideea unor influențe slave, cel puțin pentru perioada primelor secole de istorie medievală, în timp ce alții au adoptat o soluție de compromis: o mixtură între modelul occidental și cel rusesc venit aici pe filieră varegă.

Cvasitotalitatea istoricilor români nu au acordat atenția cuvenită **modelului bizantin**, prezent timp de secole la Dunărea de Jos dar cu influențe pe întregul areal românesc. Acest model, preluat și adaptat de otomani, și-a prelungit influența, fiind prezent în procesul de urbogeneză românesc până târziu, spre începuturile epocii moderne. Dacă până la marea invazie mongolă, la Dunărea de Jos, teritoriu situat la periferia Imperiului bizantin, a existat o rețea de schimb de sorginte bizantină, ale cărei semnificații străbăteau aproape întregul areal carpato-danubiano-pontic atingând văile Mureșului și Crișurilor, după 1241, pe teritoriul intra și extracarpatic românesc se face conjuncția între zona de urbanizare de tip occidental și urbanismul de factură bizantină, apărând **două modele urbane** distincte: **modelul și rețeaua de schimb occidentale** în Transilvania și **modelul și rețeaua de schimb de influențe bizantine** în spațiul extracarpatic.

În Transilvania s-a **impus modelul occidental**, care a integrat și premise de tip bizantin (fapt ce explică **persistența terminologică urbană**: Tg. Lăpuș, Tg. Mureș, Tg. Secuiesc etc. și **instituțională**) în timp ce dincoace de Carpați, pe teritoriile de mai târziu ale Moldovei și Țării Românești, **modelul bizantin** integrează avanposturile occidentale de la Câmpulung, Baia, Rădăuți sau Siret.

Procesul de urbanizare a fost un **proces omogen și omoritm** (cu același ritm) pe toată suprafața celor două țări românești de la sud și est de Carpați sau a fost un **proces difuzionist**? Ultima ipoteză mi se pare mai plauzibilă, fenomenul urban evoluând de la **rețeaua de târguri** la **oraș** și de aici la **reședința domnească**, influențele bizantine fiind amendate în spațiul de referință de certe influențe de factură central-europeană venite aici pe filiere transilvăneană și poloneză.

În absența unei teorii generale a orașului (în general) și a orașului european (în special), istoricii români - îndeosebi cei din perioada interbelică - au adoptat fie dogmatismul lui Henri Pirenne, fie pragmatismul altora, căutând și reușind să contribuie real și substanțial, prin cercetări laborioase, la elucidarea fenomenului urban în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Pornind de la ideea că arealul european a cunoscut o multitudine de căi de constituire a orașului medieval, determinate de particularitățile istorico-geografice ale fiecărei regiuni factorii demografici, resursele solului și subsolului, rețeaua hidrografică etc. și nu în ultimul rând, tradițiile

culturale seculare, istoriografia română a încercat, încă de la începuturile ei, să explice mecanismul și condițiile generale și specifice în care au apărut și s-au dezvoltat primele orașe în spațiul extracarpatic al țării noastre nu numai prin complexitatea și multilateralitatea procesului de formare a orașului medieval, dar și prin varietatea formelor în care s-a manifestat fenomenul respectiv.

O altă problemă abordată în paginile prezentei lucrări se referă la noțiunea de **“târg”** sau **“oraș”** și la semnificația acestor termeni. În context, în istoriografia română actuală s-au conturat două concepții istorice diferite: una care atunci când utilizează termenul de târg consideră că acesta se referă la o **activitate specific comercială**, de schimb, care se desfășoară într-un loc distinct, respectiv într-o așezare cu **carcter permanent** sau **periodic**, la un moment dat, iar a doua, care folosește conceptul de târg ca o **fază protourbană** în evoluția unei așezări omenești.

În ceea ce privește celălalt termen, **“oraș”**, majoritatea istoricilor îi atribuie o origine maghiară fiind o formă românizată a ungurescului **varos** - ce derivă din var = cetate.

Conform opiniei altor istorici (Ștefan Ștefănescu), termenul de oraș ar putea proveni din grecescul **hora**, în sensul de ținut.

În opinia unor cercetători ai problematicii urbane (Paul Niedermaier), pentru ca o așezare să ajungă la statutul de oraș, ar trebui să parcurgă patru etape în care prevalează, pe rând, elementul **politic**, cel **economic** (mineritul), **producția meșteșugă-rească** și **schimburile comerciale** (comerțul). Această teorie, lansată de istoricul amintit este, după părerea noastră, o propunere de **stadializare**, influențată, în bună măsură, de teoria evoluționistă și nu se poate aplica genezei și dezvoltării urbane, nefiind un model formal ci substanțial (calitativ).

În legătură cu utilizarea termenilor de târg sau oraș, menționăm că din analiza izvoarelor documentare rezultă că în cancelariile domnești moldovene sau muntene, pe lângă cei doi termeni consacrați, s-au mai folosit (la începuturile organizării statale) și termenii de **gorod** (în sens atât de oraș, cât și de cetate, cuvântul, de origine slavă derivând din grad = cetate) sau **misto** (miasto). În plus, în documentele redactate în limba latină s-au utilizat termenii specifici arealului occidental sau central-european (**civitas**, **oppidum** sau **forum**). Folosirea unei **triple terminologii** (slavonă, latină și română) a fost generatoare de consecințe reducăționiste ale echivalărilor (terminologice). Lipsa unui studiu terminologic (deși au existat unele încercări critice limitate) a generat discuții în care s-au manifestat două tendințe: una **evoluționistă** (care presupune echivalența termenului cu faza de dezvoltare) și alta **reducționistă** (care obligă la identificarea termenului latin cu cel slav și a realității lumii urbane occidentale cu realitatea sud-est europeană).

Explicația utilizării acestei terminologii exprimată prin patru noțiuni (la prima vedere, distincte) rezidă în **proveniența izvoa-relor, originea etnică sau pregătirea culturală** a scriitorului actului (diacul de cancelarie), **sensul termenului** în epocă (la data emiterii documentului) precum și de **corespondentul său în diplomatica** (latină, respectiv slavonă) vremii.

Un studiu filologico-istoric al terminologiei urbane din documentele de cancelarie medievale ar fi un început al rezolvării acestei probleme rămasă încă în cercul ipotezelor.

O altă problemă abordată în lucrare este aceea a continuității procesului de cristalizare urbană medievală. Departate de a constitui o problemă specifică arealului românesc, problema continuității (sau discontinuității) structurilor urbane în Europa occidentală de după anul 476 reține atenția istoriografiei europene în care se confruntă două concepții diametral opuse: una care susține supraviețuirea structurilor urbane până în Evul Mediu și alta care contestă această continuitate, susținând dispariția totală a fostelor orașe romane. Situație este similară și pe teritoriul fostei provincii romane Dacia, cu corecția că regresul înregistrat în domeniul urban începe cu două secole mai devreme (post 271), în timp ce în Dobrogea viața citadină a continuat ceva mai mult, până la începutul secolului al VII-lea.

Această problemă îmbracă și la noi, ca și în Europa occidentală, trei aspecte: **continuitatea fizică**, cea **instituțională** și **continuitatea de model cultural**, condiționate diferit. Evident, pentru perioada amintită, la Dunărea de Jos cu greu s-ar putea vorbi despre o continuitate fizică, putem vorbi mai mult de o continuitate de **model habitațional**, de țărani-grăniceri, în care centrul de locuire trece prin mai multe faze, fiind, pe rând, **congruent** cu fortificația (sec.VI-VII), **disjuns** de fortificație (sec.VII-IX - în care caz fortificația, restaurată parțial, servea ca loc de strajă, respectiv, refugiu pentru populația rurală sau în cea mai mare parte ruralizată) și din nou **congruent**, în perioada post 971. Acest fapt confirmă, în bună măsură și aici, la Dunărea de Jos, teoria istoricului britanic John Wachter (*"Life in Town - Viața în oraș"*), adică a continuității de locuire iar nu a vieții urbane în adevăratul sens al cuvântului.

Problema apariției și dezvoltării primelor centre urbane medievale în spațiul românesc, dar mai ales geneza și desprinderea acestor structuri socio-economice din mediul rural a constituit și constituie încă, cu tot aportul remarcabil a numeroase studii de specialitate, o problemă încă viu discutată și disputată în rândul istoricilor noștri, atât datorită complexității procesului de cristalizare urbană, cât mai ales penuriei de izvoare documentare.

Controversata problematică a orașului a determinat, chiar de la începuturile istoriografiei moderne românești, ample discuții în care s-au exprimat diverse puncte de vedere legate, îndeosebi, de **momentul apariției** structurilor de tip urban, **geneza urbană**, **cauzele** care au

favorizat fenomenul urbanizării și **aportul etnic**. Dacă în privința **existenței orașelor înainte de descălecat** există o cvasiunanimitate de păreri, în ceea ce privește procesul **genezei și aportul etnic** la dezvoltarea lor, părerile diferă.

O parte a istoricilor români au condiționat apariția orașului de activitățile de negoț desfășurate în teritoriile românești de la est, respectiv sud de Carpați, situându-se, din acest punct de vedere pe o poziție similară celei adoptată de Henri Pirenne. În context, unii dintre istorici (A.D.Xenopol, D.Onciul, N. Iorga) sunt adepții **teoriei teutonice** ce susține că geneza orașelor românești a fost determinată de un aport masiv de cetățeni străini de origine germanică veniți de peste munți (din Transilvania) sau din Galiția, de-a lungul unor rute comerciale. Teoria amintită, de notorietate în epocă, a avut ecou și în rândul cercetătorilor români de generație mai veche sau mai nouă, fiind prezentă nuanțat și în lucrările lui Al. Lapedatu, Emil Vărtosu, C. C. Giurescu, Constantin Șerban și ale altora.

Acest punct de vedere, dominant în istoriografia română interbelică, ridicând unele semne de întrebare asupra capacității românilor de a și fi creat propriile orașe, a generat, în epocă, o reacție din partea unor istorici români de talia lui C.C. Giurescu, iar după război, N. Grigoraș, C. Șerban, M.D. Matei Ș. Olteanu ș.a. care au susținut (unii dintre ei), originea pur românească a acestui tip de așezări.

La rândul său, P.P. Panaitescu a exprimat un punct de vedere mai nuanțat, susținând că cele mai vechi târguri românești s-au format în jurul unor mici centre militare, fiscale și administrative care erau curțile voievozilor și cnezilor dinainte de întemeiere, în jurul cărora s-au strâns negustorii veniți în special dintre sașii ardeleni, dar și armeni, îndeosebi în Moldova.

Prezența unei populații străine, în mare parte de rit catolic, în orașele moldovene și muntene nu poate fi, după aprecierea noastră, contestată, ea fiind atestată atât documentar, cât și prin monumente de arhitectură religioasă, inclusiv prin pietre tombale, cazul lui "*Laurentius , comes de Longo Campo*" fiind relevant.

Necorelarea izvoarelor literare cu cele arheologice a constituit un impediment major în creionarea unor situații reale în evoluția urbană iar tradiția empirist-filologică (nativă, a istoriei, în general și a școlii istorice românești, în special) cu rădăcini adânci încă din a doua jumătate a secolului trecut s-a perpetuat până târziu, în perioada interbelică.

Și istoriografia românească științifică reprezintă un fenomen cultural relativ târziu și apariția ei se leagă direct de procesul de occidentalizare a culturii românești în ansamblul ei, chiar dacă a produs lucrări remarcabile - ca de exemplu Nicolae Bălcescu: "*Românii supt Mihai-Voevod Viteazul*" - anterior apariției unor creații de vârf în alte domenii ale ei.

Pe de altă parte, implementarea unei gândiri istorice, științifice, diferite esențial de tradiție – fie panegeristă, fie partizan-polemică - a cronisticii medievale, a trebuit să se confrunte, încă de la început, cu starea specifică a izvoarelor scrise ale istoriei românilor și cu lipsa inițială a unei informații arheologice omologate.

Autohtonismul de sorginte marxistă nu a contribuit nici el la conturarea unor vizini reale ale fenomenului urban. Abia în ultimii zece ani s-au produs o serie de mutații în viziunea școlii românești de istorie. Excepțiile din ultima vreme (cum ar fi teoria evoluționismului stadial și a împrumutului cultural) sunt rare, lipsind încă o viziune teoretico-antropologică în prezentarea genezei și evoluției urbane prin prisma împrumutului cultural. Destinul istoric al culturii românești – inclusiv al istoriografiei noastre – contemporane a parcurs trei stadii: occidentalizarea, sovietizarea și, în ultimii ani, o încercare (timidă încă) de recuperare a identității, inclusiv în acest domeniu de cercetare.

Problema orașelor a fost tratată în chip diferit de istoriografia română începând cu Petru Maior și Gheorghe Șincai. Dacă Șincai sau Filitti ori alți istorici de mai mică anvergură (locali) au excelat prin continuarea **istoriei cronistice**, odată cu a doua jumătate a secolului trecut încep să se pună bazele **curentului occidenta-lizant** în care B.P. Hasdeu, A.D. Xenopol iar mai târziu, N. Iorga și I. Ursu constituie repere de referință. Intuițiile istorice ale lui B.P. Hasdeu, criticismul și viziunea europeană integrativă a lui N. Iorga au reprezentat fenomene care au marcat major istoriografia română. Ulterior, diversificarea și nuanțarea viziunii occidentalizante a permis integrarea ei în marile curente ale istoriei europene prin P.P. Panaitescu, Gh. Brătianu și C.C. Giurescu, chiar dacă la acesta din urmă traiectoria sa a fost marcată și de unele accente tradiționaliste.

Din păcate, marxism-sovietismul post-belic a afectat major atât istoriografia română de după război cât și tratarea obiectivă a problematicii specifice procesului de urbogeneză în arealul românesc.

Problema autohtonismului și a continuității românești în spațiul carpato-danubiano-pontic – reală și de necontestat – a marcat inclusiv o serie de aspecte privind continuitatea de locuire în cazul modelului urban ca atare, schimbând totodată filierea continuității tradiției imperiale bizantine prin așa-zisa filieră directă sud-slavă. Abia după 1989 istoriografia română a încercat și încearcă încă o reorientare, o regăsire a tradiției, deși inițial a înregistrat o confuzie conceptuală post-comunistă.

În prezent asistăm la începuturile unei reteoretizări a problemei genezei urbane prin contribuțiile unor specialiști ca Ștefan Olteanu, M.D. Matei, Paul Niedermaier ș.a.

Analizând punctele de vedere exprimate în istoriografia română în legătură cu geneza și evoluția urbană în spațiul românesc putem conchide că în cadrul școlii românești de istorie, datorită eterogenității formației

istoricilor, s-au conturat mai multe curențe în receptarea condiționată a informației din izvoare privind procesul de urbogeneză. Protocronismului tradițional - ca mentalitate a societății preliterate -, care își are justificarea prin descendență și vechime, i s-au opus atât **modelele străine**: de **proces de urbanizare** (germanic), de **instituție urbană** (de tip apusean) și de **urbanism** (tot apuseană), cât și **autohtonismul** (de factură marxistă).

Capitolul dedicat tipologiei urbane prezintă principalele criterii de clasificare a orașelor (poziția și localizarea geografică, geneza, numărul de locuitori, funcțiile economice, politico-administrative și ecleziastice etc.). De fapt, analizând tipologia urbană, am constatat lipsa unei tipologii general urbane, un anume fixism tipologic și o anume "obsesie a stadiilor", valabilă nu numai în istoriografia română, dar și în cea europeană.

Între tipurile de orașe prezentate pe parcursul lucrării menționăm orașele-portuare – la care au fost distinse etapele de evoluție și destinația mărfurilor precum și modificările topografice survenite în rețelele de schimb în secolele XI-XV, ca și factorii care le-au determinat (inclusiv intervenția otomană). De asemenea, au fost analizate punctele de vedere exprimate de o serie de istorici privind localizarea incertă a unora dintre orașele-porturi (Vicina).

Drumurile și rolul lor în evoluția urbană, apariția orașelor-etapă pe văile Nistrului, Prutului, Siretului și la sud de Carpați (impulsionate de revigorarea economică și de renașterea marelui comerț de tranzit transcontinental) și permanenta relație dintre neguțătorii străini, comerțul și orașele medievale au fost, de asemenea prezentate și analizate.

O altă categorie de orașe prezentată în lucrare este cea a orașelor miniere. Apariția lor a fost determinată de satisfacerea unor necesități ale societății umane de la sud și est de Carpați. Condiționate de activitatea minei, ele s-au dovedit a fi fragile, sensibile la cantitatea de minereu din zăcământ. Deși numărul lor a fost nesemnificativ în spațiul extracarpatic, merită a fi menționate.

O viziune unilaterală căreia i-au plătit tribut mulți specialiști în domeniu a fost faptul că aceștia au analizat și au încercat să explice procesul urbanizării unor întinse zone din estul și sud-estul Europei raportându-l la condițiile concrete în care s-a desfășurat acest fenomen în centrul și apusul continentului. Unul dintre aspectele comune îl constituie faptul că orașul medieval a apărut și s-a dezvoltat grație intervenției senioriale sau ecleziastice, element caracteristic întregii Europe de vest nord și centrale, având ca bază de pornire **castelul** sau **scaunul episcopal**. Acestea (la noi **curtea boierească** și **reședința domnească**, respectiv **scaunul episcopal**), fiind comune întregului continent, putem vorbi de o nouă formă de constituire a orașului medieval datorată **inițiativei laice** (voievodale sau boierești) ori a unor înalți prelați, lucru valabil atât în Europa Occidentală sau Centrală, în țările balcanice, în estul

continentului, dar și în spațiul românesc. Totuși, la noi funcția ecleziastică, deși este strâns legată de procesul de urbogeneză, nu îl determină, ca în Occident.

Majoritatea specialiștilor care au abordat problema genezei medievale românești, au studiat îndeosebi **căile concrete** de constituire a orașelor în arealul extracarpatic și **caracterul** pe care aceste așezări l-au putut avea încă de la începuturile existenței lor, neacordând spațiu formulării unor **criterii** care să constituie puncte de referință în stabilirea caracterului urban. Puțini sunt cei care au adus în discuție premisele cristalizării urbane la sud și est de Carpați, premise concepute ca structuri economice, sociale și politice, determinante în declanșarea fenomenului urban cum ar fi: creșterea demografică, diviziunea socială a muncii (ca expresie a dinamicii economiei de mărfuri) și cristalizarea raporturilor feudale – care culminează cu apariția organismului statal. Poziția geografică sau strategică a unei așezări, fertilitatea solului, proximitatea căilor de comunicație sunt condiții care pot grăbi sau stimula apariția fenomenului urban dar nu îl pot determina. Acest punct de vedere reprezintă o primă încercare în istoriografia română de analiză multifuncțională a fenomenului urban și este prezentă atât în lucrările lui Gh. Brătianu, cât și în studiile lui Șt. Olteanu sau M.D. Matei.

Atât izvoarele scrise cât și cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii au oferit istoricilor un volum mare de date care le-a permis să conchidă că arhitectura civilă din secolele X-XVI, cu excepția arhitecturii militare, aulice și religioase, a fost, prin excelență, o arhitectură de lemn, similară, dar păstrând proporțiile, cu arhitectura civilă urbană existentă în cea mai mare parte a țărilor apusene din acea perioadă. Predominanța arhitecturii în lemn în raport cu arhitectura în piatră sau zid, ca și coexistența lor până târziu, spre sfârșitul evului mediu și chiar până la începutul secolului al XIX-lea, constituie două constante ale vieții noastre urbane.

În funcție de starea materială a locuitorilor, arheologii au constatat o diferențiere a construcțiilor, în sensul că orașenii de condiție modestă posedau case formate, în general, dintr-o singură încăpere, majoritatea semiîngropate (dar și de suprafață), în timp ce populația urbană înstărită beneficia de locuințe de suprafață prevăzute cu beciuri sau pivnițe încăpătoare care serveau atât de cămări pentru alimente, cât și depozite pentru materiile prime sau produsele finite.

Majoritatea orașelor românești se deosebesc de orașele din alte zone ale Europei prin **structura planimetrică**. Ele s-au constituit pe perimetrul unor așezări rurale ale căror origini sunt foarte vechi. Originea lor rurală explică, în parte, configurația relativ neordonată geometric a viitoarelor orașe medievale. Foarte puține din ele beneficiau de o **tramă stradală** în adevăratul sens al cuvântului iar între dotările edilitare

menționăm ulițele podite, precum și introducerea apei, element de înaltă civilizație, preluat din Orientul bizantin.

Diversitatea etniilor este o trăsătură specifică orașelor medievale atât în întreaga Europă Occidentală și Centrală, cât și în Bizanț. Și în teritoriile Moldovei și Țării Românești, polietnismul a constituit o caracteristică a așezărilor urbane, amestecul fiind mai mare în orașele-porturi.

La Dunărea de Jos, majoritatea populației urbane a fost constituită din elemente bizantine sau bizantinizate, orientale (armeni, evrei, arabi, mongoli), italiene (genovezi, pisani) și turco-otomane (post 1418) în timp ce în restul teritoriului extracarpatic, pe lângă elementul majoritar românesc, întâlnim elemente germanice (sași din Transilvania sau germani din Galiția), maghiare - îndeosebi în mediul rural, dar și în unele orașe -, poloneze și rusești.

Rezumând datele de ordin etnico-demografic, putem conchide că orașele medievale românești din spațiul extracarpatic au fost, în general, așezări polietnice în care adesea, și mai ales, în timp, populația românească reprezenta majoritatea, alături de care s-au așezat elemente alogene de diverse etnii, între care un rol aparte l-au avut germanii, armenii și ungurii iar la gurile Dunării și limanul Nistrului, bizantinii și genovezii.

Documentele interne din secolul al XV-lea semnalează existența unei stratificări de avere în rândul târgoveților din Moldova și Țara Românească, fiind menționați numeroși negustori și meșteșugari bogați. Existența acestui veritabil patriciat urban (termen încetățenit dar neacceptat de unii istorici români fiind considerat impropriu realităților medievale românești întrucât documentele nu atestă instituționalizarea statutului social corespunzător) denotă diferențieri sociale notabile.

Apariția și dezvoltarea orașelor ca centre economice, politice, administrative și religioase au determinat încă de la începuturile lor, cristalizarea unor elemente specifice de cultură urbană, diferite de elementele culturale de factură aulico-clericală, în care producătorii și consumatorii de cultură proveneau exclusiv din rândurile păturilor orășenești propriu-zise. Aceste elemente au utilizat pentru prima oară în documentele scrise de ele (acte, zapise, scrisori etc.) limba română în locul limbii slavone (necunoscută de cvasitotalitatea populației românești), limba de zi cu zi, vorbită de popor și extrem de utilă în raporturile de natură economică și instituțională.

Păturile orășenești avute, beneficiind de o serie de privilegii (din partea domniei) au adus o înnoire în viața social-culturală a așezărilor urbane, contribuind major la evoluția vieții urbane în evul de mijloc românesc.

În final, putem conchide că în spațiul extracarpatic românesc viața urbană, datorită conjuncturilor istorice specifice, s-a manifestat într-o

manieră aparte purtând amprenta condițiilor concret istorice în care s-au constituit structurile economice, sociale și politice din arealul amintit.

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE SCRISE

a. Izvoare narative:

1. **ANONYMI**, *Bele regis notarii, Gesta Hungarorum*, ediție și traducere de George Popa-Lisseanu în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I , București, Tipografia " Bucovina", 1934, 129 p.+1h.+facs.

2. **ANONYMI GEOGRAPHI**, *Descriptio Europae Orientalis*, traducere de G.Popa-Lisseanu în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. II, 1934, 68 p.

3. **BONFINI, ANTONIO**, *Despre limba românilor*, în: *Călători străini despre țările române*, I (volum îngrijit de M. Holban - redactor responsabil -, M.M.Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu), București, Editura științifică, 1968, pp.482-483.

4. **BONGARS, Jacques**, *<Relatarea călătoriei prin Transilvania și Țara Românească>*, în *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, pp.154-163.

5. **CANTEMIR, Dimitrie**, *Descrierea Moldovei*, ediția Gh.Adamescu, București, 1942, 206 p.

6. **CAVENDISH, Henry**, *Călătoria d-lui Harrie Cavendish spre și de la Constantinopol în 1589 <povestită> de Fox, omul sau de casă*, în *Călători străini despre țările române*, vol. III, pp. 292-296.

7. **CHALCOCONDIL, Laonic**, *Expuneri istorice*, traducere de Vasile Grecu, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, VIII + 355 p. + erată.

8. *******, *Chronica Nestoris*, traducere și comentarii de G.Popa-Lisseanu în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VII, București, 1935, 238 p.+ o hartă.

9. *******, *Chronicon pictum Vindobonense*, text, traducere și comentarii de G.Popa-Lisseanu în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI, București, 1937, L + 251 p.

10. **COMNENA, Ana**, *Alexiada*, traducere de Mariana Marinescu, prefață, tabel cronologic și note de Nicolae Șerban Tanașoca, vol.I-II, București, Editura "Minerva", 1977, 299 p.(I), 357 p.(II).

11.**COSTIN, Miron**, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Romaneasca (1684)*, ediție și traducere de P.P.Panaiteescu, București, 1929, 132 p.

12. **COSTIN, Miron**, *Opere*, ediție îngrijită și prefațată de P.P.Panaiteescu, București, Editura pentru literatura și artă, 1958, 536 p.

13. *******, *Cronica lui Walerand de Wavrin*, în *Călători străini despre țările române*, vol.I, pp.81-122.

14. *******, *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție revăzută și completată de P.P.Panaiteescu, București, Editura Academiei R.P.R., XIV +332 p.

15. **DELLA VALLE PADOVANUL, Francesco**, <Relația călătoriilor din 1532 și 1533 în Țara Românească și Transilvania>, în *Călători străini despre țările române*, vol. I, pp.321-340.

16. ***, *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, LXXII + 251 p. cu facs.+ erată.

17. ***, *Itinerarul de la Bruges*, în *Călători străini despre țările române*, vol.I, pp.23-25.

18. ***, *Itinerar turc*, în *Călători străini despre țările române*, vol. I, pp.382-385.

19. **KEZA, Simonis de**, *Chronicon Hungaricarum*, traducere de G.Popa-Lisseanu în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. IV, 1935, 134 p.

20. **LANNON, Ghillebert de**, <Relația călătoriei prin Moldova>, în *Călători străini despre țările române*, vol. I, pp.49-52.

21. **LESCALOPIER, Pierre**, <Călătoria în Țara Românească și Transilvania>, în *Călători străini despre țările române*, vol. II, îngrijit de M.Holban, M.M.Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1970, pp.420-445.

22. **LEZZE, Donado Da**, *Historia turchesca (1300-1514)*, ediția I.Ursu, București, 1909, LX +304 p.

23. **MÜNSTER, Sebastian**, *Cosmografia*, ediția din Basel, în *Călători străini despre țările române*, vol.I, pp.502-515.

24. ***, *Nota Toparhului grec*, în Aurel Cazacu, *Câteva considerațiuni asupra fragmentelor așa-zisului Toparcha Gothicus*, studiu apărut în *Revista istorica*, Anuar, București, XXX (1944), nr.1-12, pp.33-53.

25. **PENTANCIC, Felix**, *Despre drumurile care trebuie să pornească expediția contra turcilor*, în *Călători străini despre țările române*, vol. I, pp.444-445.

26. **REICHERSTORFFER, Georg**, *Chorographia Moldovei* (cu titlul complet: *Moldaviae, quae olim Daciae pars Chorographia Giorgio Reicherstorffer Transsylvano autore*, ediția I. Singremius, Viena, 1551), reprodusă de Alexandru Papiu-Ilarian în *Tesauru de Monumente Istorice pentru Romania atâtu din vechiu tipărite câtu și manuscrite cea mai mare parte străine: adunate, publicate cu prefațiuni și note ilustrate de Al. Papiu Ilarianu*, tom III, București, Tipografia Națională a lui Ștefan Rassidescu, 1864, pp.125-144.

27. **ROGERIUS, Miserabile Carmen**, traducere de G.Popa-Lisseanu în *Izvoarele istoriei românilor*, vol.V, 1935, 103 p.

28. **SIVORI, Franco**, *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del signor Benedetto dopo la mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia*, publicate de Ștefan Pascu ca anexa la lucrarea sa *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, apărută

în "Biblioteca Institutului de istorie națională de la Cluj", Cluj, tom XII (1944), pp.135-277.

29. SPARNAU, Peter, TĚNNSTADT, Ulrich von, <Relația călătoriei lor prin Țara Românească și Transilvania>, reprodusă de N. Iorga în *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol.III, București, 1897, pp.1-2; *Călători străini despre țările române*, vol.I, pp19-20.

30. URECHE, Grigore, *Letopiseșul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă (1359-1595)*, întocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie logofatul și alții, de Simion Dascalul, ediție critica de C.Giurescu, cu o prefață de I. Bogdan, București, 1916, XV + 304 p.

31. Idem, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P.Panaiteescu. Ediția a II-a revazută, București, Editura de stat pentru literatură și arta, 1958, 264 p. + 8 f.pl.

32. ***, *Vechile cronic moldovenesci până la Urechia*. Texte slave cu studiu, traducere și note de Ioan Bogdan, cu 2 facsimile, Bucuresci, Lito-tip. Carol Göbl, 1891, XII +290 p.+2 pl.

b. Izvoare documentare

1. BOGDAN, Ioan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol.II, *Hrisoave și cărți domnești (1493-1503), tratate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte cu scrisori (1457- 1503)*, București, Atelierele grafice Socec et Co.,1913, XXI + 611 p.

2. Idem, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolele XV și XVI. Traduse și rezumate din slavonește, însoțite de adnotațiuni și precedate de o introducere asupra diplomatiei vechi românești*, București, Socec,1902, LXXXVI + 347 p.

3. COSTACHESCU, Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol.I-II :

I: Documente interne. Urice (ispisoace), surete, regeste, traduceri. 1374-1437, Iași, Editură "Viața Românească", 1931, XXXIII +557 p.

II: Documente interne. Urice (ispisoace), surete, regeste, traduceri.1438- 1456. Documente externe, acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii comerciale, scrisori, Iași, 1932, XXV +956 p.

4. *Documente privind istoria Romaniei, veacul XIV-XV, A, Moldova*, vol. I (1384-1475), București, Editura Academiei R.P.R., 1954, LXXI + 530 p. (facs.).

5. *Ibidem*, veacul XV, vol II (1476-1500), 1954, XLVIII +343 p.(facs.).

6. *Ibidem*, veacul XVI, vol I (1501-1550), 1953, LXXVII + 696 p.(facs.).

7. *Ibidem*, vol. II (1551-1570), 1951, XLII + 333 p.

8. *Ibidem*, vol. III (1571-1590), 1951, XCIII + 660 p.
9. *Ibidem*, vol. IV (1591-1600), 1952, LXXVII + 470 p (facs.).
10. *Documente privind istoria României, veacul XIII, XIV și XV, Țara Românească (1247-1500)*, București, Editura Academiei R.P.R., 1953, XLIX + 433 p (facs.).
11. *Ibidem*, veacul XVI, vol. I (1501-1525), 1951, XLVIII + 326 p (facs.).
12. *Ibidem*, vol. II (1526-1550), 1951, LXXXII + 531 p.
13. *Ibidem*, vol. III (1551-1570), 1952, LXXIV + 550 p (facs.).
14. *Ibidem*, vol. IV (1571-1580), 1952, LXXXVI + 628 p (facs.).
15. *Ibidem*, vol. V (1581-1590), 1952, LXXXVIII + 639 p (facs.).
16. *Ibidem*, vol. VI (1591-1600), 1953, LXXIX + 564 p (facs.).
17. *Documenta Romaniae Historica, Seria A, Moldova*, vol. I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei R.S.R., 1975, LV + 605 p (facs.).
18. *Ibidem*, vol. II (1449-1486), volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, 1976, LVII + 646 p (fasc.).
19. *Ibidem*, vol. III (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, 1980, LVIII + 685 p (facs.).
20. *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, vol. I (1247-1500), volum întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, Editura Academiei R.S.R., 1966, LXIV + 635 p (fasc.).
21. *Documenta Romaniae Historica, D, Relațiile dintre Țările Române*, vol. I (1222-1456), volum întocmit de Acad. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, XLIII + 527 p (fasc.).
22. **DRAGOMIR, Silviu**, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, publicate de Silviu Dragomir, București, "Cartea Românească", f.a., 79 p + 8 f. pl.
23. **HURMUZAKI, Eudoxiu**, *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de...*, I-XXI, 35 vol.; supl. I-II, 9 vol., București, 1876-1942 (Publicate sub auspiciile Academiei Române și ale Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice)
 - I: 1199-1345, *Documente... culese și însoțite de note și variante de Nic.Densușianu. Cu cinci tabele litografice*, București, Stab. graficu Socecu & Teclu, 1887, XXX + 701 p.
 - I₂: 1346-1450, *Documente... culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu. Cu două appendice documentare slavone, 1198-1459. <Reproduse din Monumenta Serbica edidit. Fr. Miklosich, Viennae 1858 și Vremennik Obscestva Istorii i Drevnostej Rossijskich. T. XXI... și din Archivele Imperiale din Moscova procurate de Nicolae Kretzulescu. Publicate cu traduceri latine și cu note de Dr. Emil Koluzniacki>. Cu*

portretulu lui Mircea cel Mare și alu fiului seu Mihailu. Cu șese tabele facsimile heliografice, Stabl. graficu I. V. Socecu, 1890, XLVII + 889 p.

II₄: 1531-1552, *Documente culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu*, Stabl. grafic I.V. Socecu, 1894, XXXIII + 756 p.

XV₁: 1358-1600, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga*, București, Atelierul grafic Socecu & Comp., 1911, LXXVII + 775 p.

24. **IORGA, Nicolae**, *Documente românești din Arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, partea I, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, 1899, CXVI + 103 p.

25. Idem, *Studii și Documente privind istoria Românilor*, publicate de N. Iorga, vol. I, *Socotelile Bistriței (Ardeal)*, București, Edițiunea Ministeriului de Instrucție, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, 1901, XLIX + 536 p.

26. **PANAITESCU, Petre P.**, *Documente slavo-române din Sibiu (1470-1653)*, București, Academia Română, M.O., Imprimeria Națională, 1938, 44 p + 2 pl.

27. Idem, *Documentele Țării Românești*, vol. I (Documente interne. 1369-1490), București, Fundația "Regele Carol II", 1938, 401 p. (4 f. facs.).

c. Izvoare cartografice

1. *Harta Specială a Dobrogei întocmită între 1880-1883 de către Marele Stat Major al Armatei Române*, în: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, anul 1 (1993), nr. 1, p. 454.

2. *Itinerarul grec*, reeditat de Armand Delatte în "Les portulans grecs", Liege-Paris, 1947, reprodus de Petre Ș. Năsturel în *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în: "Studii și cercetări de istorie veche", București, Editura Academiei R.P.R., Tom VIII (1957), nr. 1-4, pp. 296-297.

d. Enciclopedii, cronologii, repertorii

1. **CHIRICĂ, Vasile, TANASACHI, Marcel**, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, 1984, 289 p. cu ilustr.

2. ***, *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic - sec. X)*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea Prof. univ. dr. doc. D. M. Pippidi, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, 626 p.

3. ***, *Enciclopedia Română*, publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura Română și Cultura Poporului Român de Dr. C. Diaconovich, I-III, 3 vol., Sibiu, Ed. și tiparul lui W. Krafft, 1898-1904.

I: A – Copenhaga (cuprinde 10401 articole cu 9 hărți, planuri și adnexe și 111 ilustrațiuni în text), 1898, 936 p.

II: Copepode – Keman (cuprinde 8402 articole cu o hartă, 2 adnexe și 20 ilustrațiuni în text), 1900, 947 p.

III: Kemet – Zymotic (cuprinde 18819 articole cu 2 hărți, 2 adnexe și 16 ilustrațiuni în text), 1904 + 1276 p.

4. ***, *Istoria lumii în date*, elaborată de Horia C. Matei (ist. veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (ist. medie), Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu (ist. modernă și contemp.), sub conducerea Acad.Prof. Andrei Oțetea, București, Editura enciclopedică română, 1969, XVII + 615 p.

5. ***, *Istoria României în date*, elaborată de Horia C. Matei (ist. veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (ist. medie), Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu (ist. modernă și contemp.) sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București, Editura enciclopedică română, 1972, 524 p.

6. ***, *Larousse. Dicționar de civilizație musulmană*, sub coordonarea lui Yves Thorval, traducere, adaptare și completări de Nadia Anghelescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997.

7. ***, *Marele Dicționar Geografic al României*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale din județe de George Ioan Lahovari, Președinte al Înaltei Curți de Compturi, Președinte al Societății pentru învățătura poporului român, secretar general al Societății Geografice Române și General C.I. Brătianu, Sub-șef al Statului Major General, Director al Institutului Geografic al Armatei, Grigore G. Tocilescu, Membru al Academiei Române, profesor universitar, director al Muzeului Național de Antichități, vol. I, fascicula a II-a, București, Societatea Geografică Română, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1898, XXIX + 768 p.

8. STOICESCU, Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, vol. I, Țara Românească, Craiova, 1970, 799 p.

9. Idem, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național, 1974, 985 p.

10. Idem, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1961, 364 p.

11. SUCIU, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1967-1968, 433 + 447 p.

e. Sinteze, monografii, studii și articole

1. ABRAHAM, Dorel, *Introducere în sociologia urbană*, București, Editura științifică, 1991, 263 p.

2. ALEXANDRESCU DERSCA-Bulgaru, M., *L'expédition d'Umur beg d'Aydın aux bouches du Danube (1334 ou 1338)*, în : "Studia et Acta Orientalia", București, II (1960), pp. 3-23.

3. ALICU, Dorin, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul, I*, Cluj-Napoca, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 1997, 345 p + XXXII pl.

4. ANDRONIC, Alexandru, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în: "Romanoslavica", Istorie, București, XI (1965), pp. 203-218.

5. Idem, *Les villes de Moldavie au XIV-e siècle à la lumière de sources les plus anciennes*, în: "Revue Roumaine d'Histoire (RRH)", București, tom. IX (1970), nr. 5, pp. 837-853.

6. Idem, *Despre geneza orașului medieval românesc. Modelul Iașilor*, în: "Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII", Supliment IV la Anuarul "Suceava", 1987, pp. 54-61.

7. Idem, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, Editura Junimea, 1986, 142 p.

8. ARBURE, Zamfir C., *Basarabia în secolul al XIX-lea* (Operă premiată și tipărită de Academia Română), București, Edițiunea Academiei Române, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, 790 p + 22 f. pl. + 1 tab. + 5 h.

9. ARICESCU, Constantin D., *Istoria Câmpulungului, prima residență a României*, vol. I, București, Imprimeria Ferdinand Om, 1855, 191 p.

10. ASĂVOAIE, Costică, *Obsevații asupra premiselor urbanizării în evul mediu. Cazul țării Moldovei*, în: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, anul 1 (1993), nr. 1, pp. 455-462.

11. AUNER, C., *Episcopia de Baia (Moldaviensis)*, în: "Revista Catolică", IV (1915), București, 1915, pp. 89-127.

12. AVAKIAN, Grigore, *Săpăturile de la Cetatea Albă*, în: "Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice", Secția din Basarabia, Chișinău, III (1931), pp. 47-104.

13. BALARD, M., *Les ports du Bas-Danube au XIV-e siècle*, în: "Le pouvoir central et les villes en Europe de l'Est et du Sud-Est du XV-e siècle aux débuts de la révolution industrielle. Les villes portuaires", Sofia, 1985, pp. 151-153.

14. BALȘ, Gheorghe, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, "Cartea Românească", 1926, 331 p + 486 fig. în text.

15. Idem, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, 397 p.

16. BARNEA, Ion, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală (secolele X-XIII) de la Dînogeția*, în: "Studii și referate privind istoria României", partea a II-a, București, 1954, pp. 195-227.

17. Idem, *Meșteșugurile în așezarea feudală timpurie de la Garvăn (sec. X-XII)*, în: "Studii și cercetări de istorie veche", București, an VI (1955), nr. 1-2, pp. 99-121.

18. Idem, *Plombs byzantin de la collection Michel C. Soutzo*, în: "Revue des études sud-est européennes (RESEE)", București, tom. VII (1969), nr. 1, pp. 21-33.

19. Idem, *Sceaux des empereurs byzantins découverts en Roumanie*, în: "Byzantion", Tessaloniki, tom III (1971), pp. 149-172.

20. Idem, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines au Bas-Danube (IV-e-IX-e siècles)*, în: "RESEE", București, tom. IX (1971), nr. 3, pp. 343-362.

21. Idem, *Cu privire la localizarea Constantiane*, în: "Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", București, an 25 (1974), nr. 3, pp. 427-429.

22. Idem, *Noi descoperiri la Noviodunum*, în: "Peuce", Tulcea, VI (1977), pp. 103-108.

23. Idem, *Sceau de Constantin IV empereur de Byzance, trouve a Durostorum*, în: "RRH", București, tom. 20 (1981), nr. 4, pp. 625-628.

24. BARNEA, Ion, ILIESCU, Octavian, *Constantin cel Mare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, 212 p.

25. BARNEA, Ion, BARNEA, Alexandru, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în: "Peuce", Tulcea, IX (1984), pp. 97-106.

26. BARNEA, Ion, ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, Editura Academiei R.S.R., 1971, 440 p.

27. BĂNĂȚEANU, Vlad, *Armenii în istoria și în viața românească*, București, 1938, 57 p + 2 pl.

28. BERINDEI, Dan, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, Editura Științifică, 1963, 303 p.

29. BÂRZU, Ligia, *Arheologie generală*, București, Universitatea independentă "D.Cantemir", 1991, 212 p. + 50 pl.

30. BOGDAN, Ioan, *Diploma bârlădeană din 1134 și principatul Bârladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, în: "Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria a II-a, București, Tom. XI (1889), pp. 62-112.

31. BOLDUR, Alexandru, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, vol. I, *Epocile vechi (până la sec. XVIII)*, Chișinău, Tipografia "Dreptatea", 1937.

32. Idem, *Originea numelui Moldova (o ipoteză nouă)*, în: "Revista istorică", București, Tom. 28 (1975), nr. 6, pp. 935-940.

33. Idem, *Istoria Basarabiei*, București, Editura "Victor Frunză", 1992, 543 p.

34. **BOLȘACOV-GHIMPU, Al.**, *Cronica Țării Românești până la întemeiere (Contribuții la istoria Moldovei în secolele IV-XIV)*, București, Ed. "Litera", 1979, 136 p.

35. **BRAUDEL, Fernand**, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, traducere și postfață de Adrian Riza, vol. I-II, București, Editura Minerva, 1984, (I) 381 p., (II) 382 p.

36. Idem, *Timpul lumii*, vol. I., București, Editura Meridiane, 1989, 507 p. + fig.

37. **BRĂȚIANU, Gheorghe I.** *Vicina I, Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, în: "Académie Roumaine, Bulletin de la Section historique", X (1923), pp. 113-189.

38. Idem, *Actes de notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du troizième siècle (1281-1290)*, București, Cultura Națională, 1927, 375 p. + 4 f. facs.

39. Idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génoise sur le littoral roumain de la Mer Noire*, București, Imprimeria Națională, 1935, 195 p. + 8 f. h. facs.

40. Idem, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV siècle. La politique du sénat en 1332-1333 et la notion de latinité*, București, Imprimeria Națională, 1939, 56 p. + 5 f. pl.

41. Idem, *Tradiții istorice despre întemeierea statelor românești*, București, Institutul de Istorie Universală "Nicolae Iorga", 1945, 263 p.

42. Idem, *Les Roumains aux bouches du Danube à l' époque des premiers Paléologues*, în: "RHSEE", București, an XXII (1945), pp. 199-203.

43. Idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I-II, traducerea de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, București, Editura Meridiane, 1988, (I) 351 p., (II) 387 p. + 23 f. pl.

44. **BREZEANU, Stelian**, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, Editura Albatros, 1981, 287 p.

45. **BUTURĂ, Valer**, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Ed. "Dacia", 1978, 465 p. (fig.).

46. **CAZACU, A.**, *Câteva considerații asupra fragmentelor așa-zisului Toparcha Gothicus*, în "Revista Istorică", București, an XXX (1944), nr. 1-12, pp. 33-53.

47. **CERNOVODEANU, Paul**, *Călătoria lui Henry Cavendish în Țările Române la 1589*, în: "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D.Xenopol", Iași, VII (1970), pp. 271-278.

48. **CHIRIAC, Costel**, *Despre Linokastro (Cetatea lăunii) din "Geografia" lui Idrisi*, în "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, pp. 447-454.

49. **CHIȚIMIA, I. Constantin**, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, Casa Școalelor, 1942, 72 p. + XXIII pl.
50. **CIHODARU, Constantin**, *Învățămintul în Moldova în secolele XV-XVIII. Școala domnească din Iași*, în: "Contribuții la dezvoltarea Universității din Iași – 1860-1960", vol. I, București, 1960, pp. 9-14.
51. Idem, *Litoralul apusean al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII-XIV)*, în "Studii", Revistă de istorie, București, an XXI (1968), nr. 2, pp. 217-241.
51. **CIHODARU, C., Cristian V., Dinu, M., Neamțu, V., Petrescu-Dâmbovița, M., PLATON, Gh., Rusu, D., Timofte, M.**, *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1980, 676 p.
52. **CIOBANU, Radu Ștefan**, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în secolul XIV*, în: "Pontica", Constanța, an 2 (1969), pp. 401-412.
53. **CIUREA, Dumitru**, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în: "Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an VI (1955), nr. 3-4, pp. 31-50.
54. Idem, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în: "Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an VII (1956), fascicol 2, pp. 157-164.
55. Idem, *Câteva date despre istoricul Galaților (secolele XVI-XVII)*, în: "Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an VIII (1957), fascicol 1, pp. 227-229.
56. Idem, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în: "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D.Xenopol", Iași, II (1965), pp. 143-235 (facs.).
57. Idem, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în: "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D.Xenopol", Iași, VII (1970), pp. 21-58.
58. **CÂNDEA, Ionel**, *Geneza orașului medieval Brăila*, în: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an. 1 (1993), nr. 1, pp. 19-30.
59. **COMȘA, Maria**, *Contribuții arheologice privind existența unor cnezate și stabilirea unui drum comercial între Carpați și Dunăre în secolele IX-X*, în: "Muzeul Național", București, VI (1982), pp. 143-147.
60. Idem, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul relațiilor feudale de la sud de Carpați*, în: "Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova", Ploiești, II (1969), pp. 21-29.
61. **CONSTANTINESCU, Nicolae A.**, *Cetatea Giurgiu - Originile și trecutul ei*, în: "Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii istorice, Seria II, București, Librăriile Soccec și G. Sfetea., tom. XXXVIII, 1916, 38 p. + 6 pl. (extras).
62. **CONSTANTINESCU, Nicolae**, *Curtea de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, Editura Academiei R.S.R., 1984, 171 p.

63. **CONSTANTINESCU, Nicolae, MOISESCU, Cristian, Curtea domnească din Târgoviște**, București, Editura Meridiane, 1965, 87 p. (fig., h.).

64. **CONSTANTINIU, Florin, Aspecte ale expansiunii Imperiului otoman în veacurile XIV-XVI în lumina unor lucrări noi**, în: "Studii", Revistă de istorie, București, an XIII (1960), nr. 3,

65. **CONSTANTINIU, Margareta, PANAIT, Panait I., Cercetarea feudalismului timpuriu pe teritoriul orașului București**, în: "Materiale de istorie și muzeografie", București, III (1965), pp. 3-24.

66. **COSTĂCHEL, Valeria, PANAITESCU, Petre P., CAZACU, Aurel, Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)**, București, Editura Științifică, 1957, 560 p.

67. *****, Cronica Cercetărilor arheologice. Campania 1997. A XXXII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Călărași, 20-24 mai 1998**, București, Direcția Monumentelor Istorice, 1998, 87 p. + 24 (f. pl.).

68. **CUCU, Vasile, Orașele României**, București, Editura Științifică, 1970, 255 p. (fig., h.).

69. **CUCU, Vasile, POPOVA-CUCU, Ana, Județul Mehedinți (Monografie)**, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, 207 p.

70. **DIACONU, Petre, Cetatea bizantină de pe insula Păcuiul lui Soare**, în: "Revista Muzeelor", București, an 2 (1965), nr. 1, pp. 3-20 (fig., h.).

71. Idem, *Rolul cetății din insula Păcuiul lui Soare în cadrul situației politice a Dobrogei la sfârșitul secolului X*, în: "Pontica", Constanța, 2 (1969), pp. 395-400.

72. Idem, *Despre localizarea Vicinei*, în: "Pontica", 3 (1970), pp. 275-295.

73. Idem, *Les Petchénègues au Bas-Danube (896-1091)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, 158 p.

74. Idem, *În căutarea Dafnei*, în "Pontica", Constanța, an IV (1971), pp. 311-318.

75. Idem, *Câteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea (sec. IX-XI)*, în: "Pontica", an 5 (1972), pp. 373-380.

76. Idem, *Iarăși despre localizarea Vicinei*, în: "Revista de istorie", București, an XXXIV (1981), nr. 12, pp. 2311-2316.

77. Idem, *Kilia et Licostomo ou Kilia = Licostomo ?*, în: "RRH", București, Tom XXV (1986), nr. 4, pp. 301-317.

78. Idem, *Câteva caracteristici ale orașelor dobrogene din secolele X-XI*, în: "Analele Brăilei", S.N., an 1 (1993), nr. 1, pp. 433-435.

79. **DIACONU, Petre, BARASCHI, Silvia, Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII-XV)**, vol. I-II, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, (I) 218 p., (II) 214 p. + 27 pl. + 3 pliante.

80. **DIACONU, Petre, VÂLCEANU, Dumitru, Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină (Monografie)**, vol. I, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, 272 p. (fig., pl.).

81. **DIACONESCU, Emil**, *Politica orientală burgundă și turcii în sec XIV-XV*, în "Cercetări istorice", Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefaniu & D. Ștaiman, Iași, an I (1925), 58 p. (extras).

82. *Idem, Vechi drumuri moldovenești (Contribuțiuni în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei)*, Iași, 1939, 99 p. + 1 h.

83. **DONAT, Ion**, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV-XVII*, în: "Studii", 6 (1956), pp. 75-95.

84. **DRĂGHICESCU, Mihai, lt.col**, *Note pentru a servi la istoricul principalelor puncte pe Dunăre de la Gura Tisei până la Mare și pe coastele mării de la Varna la Odesa*, București, Tipolit. G. Bălășescu, 1892, XI + 152 p. + 151 pl.

85. **DRÎMBA, Ovidiu**, *Istoria culturii și civilizației*, vol. IV, București, Editura științifică, 1995, 528 p.

86. **DUMITRESCU-JIPPA, Aurel, NISTOR, Nicolae**, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, 263 p. (pl. facs.).

87. **EKREM, Mehmet Ali**, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București, Editura Kriterion, 1994, 255 p.

88. **ELIAN, Alexandru, BĂLAN, Constantin, CHIRCĂ, Haralambie, DIACONESCU, Olimpia**, *Orașul București*, vol. I (1395-1800), București, 1965, 935 p.

89. **ESKENASY, Victor**, *Deux sources concernant les Roumains aux XIV-e-XV-e siècles*, în "R.R.H.", Tom XVIII (1979), nr. 2, pp. 365-371.

90. **FLORESCU, Grigore, FLORESCU, Radu și DIACONU, Petre**, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, 262 p. + ilustrații + 5 f. pl. + erată.

91. **FLORESCU, Radu**, *Date noi de la Capidava. În legătură cu cultura materială a zonei Dunării de Jos în perioada anterioară campaniilor lui Ioan Tzimiskes*, în: "Apulum", Alba Iulia, an 6 (1967), pp. 259-268.

92. *Idem, Ghid arheologic al Dobrogei*, București, Editura Meridiane, 1968, 96 p. + ilustr. + 1 f. pl.

93. *Idem, Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană și macedoneană*, în: "Pontica", Constanța, XIX (1986), pp. 172-177.

94. **FLORESCU, Radu, CIOBANU, Radu**, *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în secolele IX-XI*, în: "Pontica", Constanța, V (1972), pp. 381-400.

95. **GIURESCU, Constantin C.**, *Istoria Românilor*, I, II₁₋₂, III₁₋₂, 5 vol., București, M.O., Imprimeria Națională, 1942-1946:

I: *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, XVI + 608 p. + 7 h., ediția a V-a, 1946.

- II₁: *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, VIII + 426 p. + 4 h., ediția a IV-a, 1943.
- II₂: *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, pp. 427-804, ediția a IV-a, 1943.
96. Idem, *Relațiile economice dintre români și ruși până la Regulamentul Organic*, București, 1947, în: "Revista Istorică Română", XVII (1947), nr. 1-2, 53 p. + 1 h. (extras).
97. Idem, *Despre relațiile româno-egiptene și contribuția României la constituirea Canalului de Suez*, în: "Studii", "Revistă de istorie", București, an X (1957), nr. 1, pp. 91-109.
98. Idem, *Un vechi oraș al Țării Românești: Cornățelul*, în "Studii și articole de istorie", București, an II (1957), pp. 95-130 + 1 h.
99. Idem, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în: "Biserica Ortodoxă Română", București, an LXXVII (1959), nr. 7-10, pp. 673-697.
100. Idem, *Informations sur la population roumaine de la Dobroudja dans des cartes médiévales et modernes*, în: "RRH", București, tom. IV (1965), nr. 3, 35 p. (extras).
101. Idem, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241-1352)*, în: "Nouvelles études d'Histoire (NEH)", publiées à l'occasion du XII-e Congrès des sciences historiques à Vienne, București, III (1965), pp. 55-70.
102. Idem, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Editura pentru Literatură, 1966, 468 p. cu ilustr., portr. și facs. + 8 f. ilustr. + 5 f. h.
103. Idem, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, în: "Pagini din istoria Dobrogei", Muzeul regional de arheologie Dobrogea, Constanța, 1966, 64 p. + 2 h.
104. Idem, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.S.R., 1967, 379 p. cu ilustr. și h. + 5 f. pl.
105. Idem, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Editura Științifică, 1968, 373 p. + 16 f. pl. + 2 h.
106. Idem, *Localizarea Vicinei (la Isaccea) și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean*, în: "Peuce", Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeografie, Tulcea, II (1971), pp. 257-260.
107. Idem, *Istoria Bucureștilor*, București, ediția a II-a, Editura Sport-Turism, 1979, 400 p.
108. GIURESCU, Constantin C., GIURESCU, Dinu, *Istoria Românilor*, vol. I-II., București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975-1976, (I) 335 p., (II) 448 p.

109. GIURESCU, Dinu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu (sec.X-XII)*, în: "Romanoslavica", Istorie, București, X (1964), pp. 359-384.

110. Idem, *Relațiile economice ale Țării Românești cu Țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în "Romanoslavica", București, XI (1965), pp. 167-201.

111. Idem, *Moldova în relațiile economice europene la începutul secolului al XV-lea*, în "Revista română de studii internaționale", I, București, 1966, 12 p. (extras).

112. Idem, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, Editura Științifică, 1973, 496 p.

113. GONȚA, Alexandru I., *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, ediție, prefață, bibliografie și indice de I. Caproșu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 251 p.

114. GOROVEI, Ștefan, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, 1973, 165 p.

115. Idem, *Am pus pecetea orașului*, în: "Magazin istoric", București, an XII (1978), nr. 2, pp. 35-38.

116. Idem, *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Câteva observații preliminare*, în: "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D.Xenopol", Iași, an XXV (1988), nr. 1, pp. 253-265.

117. GRĂMADĂ, Nicolae, *La Scizia Minore*, în: "Ephemeris Daco-Romana", Anuario della Scuola Romana di Roma, Roma-Bucarest, an IV (1930), nr. 4, pp. 212-256.

118. GRECEANU, Eugenia, *Curtea domnească din Pitești a lui Neagoe Basarab*, în: "Muzeul Național", București, V (1981), pp. 187-197.

119. Idem, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, Muzeul Național de Istorie, 1981, 150 p.

120. Idem, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, Muzeul Național de Istorie, 1982, 164 p.

121. GRIGORAȘ, Nicolae, *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiunile lor până la Regulamentul Organic*, Tipografia "Avântul", Iași, 1942, 119 p.

122. Idem, *Vechi cetăți moldovenești (originea lor)*, în: "Studii și Cercetări Științifice (SCȘ)", Istorie, Iași, an XX (an III din Seria nouă), 1946, 24 p. (extras).

123. Idem, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în: "SCȘ, Istorie", Iași, an XI (1960), fascicol 1, pp. 83-96.

124. GÜNDISCH, Gustav, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456-1458*, în: "Studii. Revistă de istorie", București, an XVI (1963), nr. 3, pp. 681-696.

125. GÜNDISCH, Konrad, *Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea*, în: "File de istorie", Bistrița, an IV (1976), pp. 147-193.

126. HASDEU, Bogdan-Petriceicu, *Istoria critică a Romanilor din ambele Dacie în secolu XIV, Tomu I, volumu I: Pământul Țării Romanesci în secolu XIV: Întinderea teritorială. Nomenclatura. Acțiunea naturii. Reacțiunea omului. Urbiile danubiene. Urbiile carpatine. Urbiile câmpene. Sintesea*, București, 1875, Imprimeria de Stat, XII, 315 p. + 1 f. schemă

127. Idem, *Originile Craiovei (1230-1400)*, București, Tipografia laboratorilor români, 1878, VIII + 63 p.

128. HOTNOG, T., *Numele topic Bender*, în: "Revista istorică română", București, VIII (1938), pp. 241-242.

129. ILIESCU, Dan M., *Un oraș dispărut: Cetatea de Floci (încercare de monografie)*, București, Institutul de Arte Grafice "Bucovina", 1930, 43 p.

130. ILIESCU, Octavian, *Localizarea vechiului Licostomo (Chilia) în secolele XIII-XV*, în: "Studii", Revistă de Istorie, București, an XXV (1972), nr. 3, pp. 435-462.

131. INALCIC, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică. 1360-1600*, București, Editura Enciclopedică, 1996, 495 p. + 2 h.

132. IONESCU, Grigore, *Curtea de Argeș. Istoria orașului cu monumentele lui*, București, Imprimeria Națională, 1945, 197 p.

133. Idem, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Editura Academiei R.S.R., 1982, 712 p.

134. IONNESCU- GION, Gheorghe, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, 818 p.

135. IORDAN, Iorgu, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, XXV + 582 p.

136. IORGA, Nicolae, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, Edițiunea Academiei Române, Tipografia Carol Göbl, 1899, 419 p. + 6 pl.

137. Idem, *Geschichte der Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen (Istoria poporului român în cadrul dezvoltării sale statale)*, vol. I, Gotha, Friedrich Andreas Petkes, 1905, 402 p.

138. Idem, *Inscripții botoșănene*, publicate cu o prefață despre istoria Botoșanilor de N. Iorga, București, Editura Minerva, 1905, 33 p.

139. Idem, *Armenii și Românii: o paralelă istorică*, în: "Anuarul Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", secțiunea a 2-a, tom XXXVI (1913-1914), 38 p (extras).

140. Idem, *Istoria comerțului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori și orașe până la 1700*, I, Vălenii de Munte, Ed. "Neamul Românesc", 1915, 359 p.

141. Idem, *Drumuri vechi (Conferință)*, București, 1920, 23 p.

142. Idem, *Istoria Românilor prin călători. Adușe din biblioteci franceze și de aiurea*. Lecții făcute la Școala de Războiu de N. Iorga, vol. I-IV, București, Tipografia "Cultura Neamului Românesc", 1920-1922, vol. I, 1920, 286 p., vol. II, 1921, 251 p., vol. III, 1922, 271 p., vol. IV, 1922, 87 p.
143. Idem, *Istoria poporului românesc* (traducere din limba germană de Otilia Teodoru Ionescu), vol. I, București, Casa Școalelor, 1922, 323 p.
144. Idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, ediția a II-a, vol. I, București, Tiparul Românesc, 1925, 326 p.
145. Idem, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, IX + 226 p.
146. Idem, *Istoria românilor prin călători*, ediția a II-a adăugită, vol. I, București, Casa Școalelor, 1928-1929, 373 p.
147. Idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ediția a II-a, vol. I, București, Editura Ministerului de Culte, 1928, 432 p.
148. Idem, *Les Châteaux occidentaux en Roumanie*, în: "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", București, 22 (1929), 21 p. (extras).
149. Idem, *Choses d'art arméniennes*, București, 1935, 16 p.
150. Idem, *Poporul românesc și marea (Conferință)*, Vălenii de Munte, 1938, 19 p.
151. Idem, *Istoria Bucureștilor*, București, Ediția Muzeului municipiului București, 1939, 397 p. + 2 pl.
152. Idem, *Istoria comerțului cu Orientul*, București, Editura Cartea Românească, 1939, 153 p.
153. Idem, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgete Penelea, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, 781 p.
154. Idem, *Istoria Românilor*, ediția a II-a coordonată de Gheorghe Buzatu și Victor Spinei, vol. II, *Oamenii Pământului (Până la anul 1000)*, București, Editura Enciclopedică, 1992, 414 p.
155. Idem, *Istoria Românilor*, ediția a II-a, vol. III, *(Ctitorii)*, București, Editura Enciclopedică, 1993, 421 p. + erată.
156. ***, *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, XLII + 1157 p.
157. KÁLMAN, Thaly, *Bessarabiai Magyarok (Maghiarii din Basarabia)*, în: "Szazadok (Secole)", Budapesta, II (1868).
158. KARADJA, C.J., *Delegați din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în: "Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii istorice*, seria III, București, Tom VII (1926-1927), pp. 59-91.
159. LAPEDATU, Alexandru, *Antichitățile de la Baia*, în: "Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", București, an II (1909), nr. 2, pp. 53-64.
160. LAURENT, Vitalien, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în: "RHSEE", București, tom XXII (1945), pp. 184-198.

161. Idem, *La métropole de Vicina Macarie et la prise de la vie par les Tartares*, în: "RHSEE", București, Institut d'Histoire Universelle de "Nicolae Iorga", tom XXIII (1946), pp. 225-232.

162. LE GOFF, Jacques, *Civilizația Occidentului Medieval*, București, Editura științifică, 1970, 719 p. + 246 pl.

163. MADGEARU, Alexandru, *Problema dominației bizantine la Dunărea de Jos în secolele VII-IX*, în: "Anuar-Studii de politică de apărare, teorie, doctrină, artă și istorie militară", București, Editura Vasile Cârlova, 1996, pp. 17-28.

164. MANOLESCU, Radu, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în volumul: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, elaborat de M. Berza, E. Stănescu, R. Manolescu, Al. Elian, O. Iliescu, I. Nestor, C. Nicolescu, M.A. Musicescu, S. Ulea, T. Voinescu, I.D. Ștefănescu, Em. Lăzărescu, Ș. Papacostea, București, Editura Academiei R.P.R., 1964, pp. 47-97 (tot volumul, 682 p.).

165. Idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XV)*, București, Editura științifică, 1965, 310 p.

166. Idem, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în: "Analele Universității București", Seria științe sociale, Istorie, București, anul XV (1966), pp. 59-74.

167. Idem, *Cultura orășenească în Țara Românească în secolele XV-XVI*, în: "Analele Universității București", Istorie, anul XVIII (1969), nr. 2, pp. 38-53.

168. Idem, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei (secolul al XV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în: "Cumidava", Culegere de studii și cercetări, Brașov, an IV (1970), pp. 91-101.

169. Idem, *Cultura orășenească în Moldova în secolul al XVI-lea*, în: "Analele Universității București", Istorie, București, anul XX (1971), nr. 1, pp. 51-77.

170. Idem, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII-XV*, în: "Revista istorică", S.N., București, tom I (1990), nr. 6, pp. 554-566.

171. Idem, *Cultura urbană la Dunărea de Jos (secolele XII-XIV)*, în: "Revista istorică", serie nouă, București, tom VI (1995), nr. 11-12, pp. 917-923.

172. Idem, *Le problème du patriciat dans les villes de la Valachie et de la Moldavie*, în: "RRH", XV (1976), nr. 1, pp. 29-37.

173. MAREȘ, Emilia, OPROIU, Mihai, *Drumul izvoarelor*, în: "Valachica", Studii și cercetări de istorie, Târgoviște, an 10-11 (1978-1979), pp. 455-464.

174. ***, *Martiriul Sf. Ioan cel Nou*, publicat de episcopul Melchisedec Ștefănescu în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", București, an II (1884), pp. 163-174.

175. MATEI, Mircea D., *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în: "Studii și cercetări de istorie veche (SCIV)", București, an. XI (1960), nr. 1, pp. 107-124.

176. Idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, 180 p.

177. Idem, *Considerații pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei orașelor medievale românești*, în: "Studii și cercetări de istorie veche (SCIV)", București, tom 18 (1967), nr. 1, pp. 47-61.

178. Idem, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova în secolele XIV-XVI)*, Suceava, Muzeul județean Suceava, 1970, 204 p.

179. Idem, *Probleme actuale ale cercetării istoriei orașului medieval*, în: "Studii și cercetări de istorie veche", București, tom XXI (1970), nr. 3, pp. 451-463.

180. Idem, *Particularități ale civilizației urbane în evul mediu*, în: "Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII", Suceava, 1986, pp. 11-18.

181. Idem, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții. (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1989, 228 p.

182. Idem, *Câteva gânduri la aniversarea Brăilei*, în: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an. 1 (1993), nr. 1, pp. 13-17.

183. Idem, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, Editura Helios, 1997,

184. MATEI, Mircea D., ANDRONIC, Alexandru, *Cetatea de scaun a Sucevei*, București, Editura Meridiane, 1965, 69 p.

185. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gheorghe, *Tomis-Constantia-Constanța*, în: "Pontica", Constanța, XXIV (1991), pp. 299-327.

186. MILIAN, Aneta Gh., *Monografia orașului Turnu Măgurele*, Turnu Măgurele, 1942, Tiparnița Camerei de Comerț și Industrie, 90 p.

187. NĂSTUREL, Petre Ș., *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în: "Studii și cercetări de istorie veche", București, tom VIII (1957), nr. 1-4, pp. 295-305.

188. NEAMȚU, Eugenia, NEAMȚU, Vasile, CHEPTEA, Stela, *Orașul medieval Baia în sec. XIV-XVII*, vol. I-II, Iași, Editura Junimea, 1980-1984, (I) 288 p., (II) 276 p.

189. *Ibidem*, vol. II, Iași, Editura Junimea, 1984, 276 p.

190. NIȚULESCU, Ion, *Baia de Fier. Monografie*, București, Editura Litera, 1972, 384 p.

191. OANCEA, Dimitrie, SWIZEWSKI, Cazimir, *Județul Galați*, București, Editura Academiei R.S.R., 1979, 168 p.

192. OLTEANU, Ștefan, *Producția meșteșugărească din Moldova și Țara Românească în secolele X-XVI*, "Studii", Revistă de istorie, București, tom XV (1962), nr. 4, pp. 869-996.

193. Idem, *Cercetări cu privire la geneza orașelor din Țara Românească*, în: "Studii. Revistă de istorie", București, tom XVI (1963), nr. 6, pp. 1255-1282.
194. Idem, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X-XIV*, în: "Studii, Revistă de istorie", București, Tom 22 (1969), nr. 5, pp. 849-874.
195. Idem, *Premisele majore ale procesului de constituire a orașelor medievale la est și sud de Carpați*, în: "Studii, Revistă de istorie", București, Tom. 25 (1972), nr. 5, pp. 933-949.
196. Idem, *Locul și rolul orașului Pitești în contextul producției meșteșugărești urbane din Țara Românească în Evul Mediu*, în: "Muzeul Pitești. Studii și comunicări 1972", Pitești, 1972, pp. 275-282.
197. Idem, *Aspecte ale relațiilor Moldovei cu Veneția la sfârșitul secolului al XV-lea în lumina cercetărilor recente*, în: "Studii și materiale", Istorie, Suceava, an 3 (1973), pp. 291-295.
198. Idem, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1983, 231 p.
199. Idem, *Cu privire la problema constituirii orașelor medievale din Țara Românească*, în: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an.1 (1993), nr. 1, pp. 153-160.
200. OLTEANU, Ștefan, ȘERBAN, Constantin, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969, 460 p.
201. ONCIUL, Dimitrie, *Originile Principatelor Române*, în volumul *Scrieri istorice*, ediția Aurelian Sacerdoțeanu, vol I, București, Editura Științifică, 1968, 719 p.
202. PALL, Francisc, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani*, în: "Revista Arhivelor", serie nouă, București, an 1 (1958), nr. 1, pp. 93-120.
203. PANAIT, Panait I., *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, în: "Materiale de istorie și muzeografie", București, nr.5 (1967), pp. 7-24.
204. Idem, *Cetatea Bucureștilor în secolele XIV-XV*, în: *Revista Muzeelor*, București, an VI (1969), nr. 4. Pp. 310-318.
205. PANAIT, Panait I., ȘTEFĂNESCU, Aristide, *Muzeul Curtea Veche. Palatul Voievodal*, București, Muzeul de istorie a municipiului București, 1973, 135 p.
206. PANAIT, Panait I., RĂDULESCU, Adrian, ȘTEFĂNESCU, Aristide, FLAUT, Daniel, *Cercetările arheologice de la Cetatea Hârșova. Campania 1995*, în: "Pontica", Constanța, XVIII-XIX (1995-1996),
207. PANAIT, Viorel, *Pace, război și comeț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, Editura B.I.C. ALL, 1997, 523 p. + XVI facs. + XVI pl.

208. **PANAITESCU, Petre P.**, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân*, în: "Revista istorică română", București, vol. VII (1937), pp. 323-338.

209. **PANAITESCU, Petre P.**, *Mircea cel Bătrân*, București, Casa Școalelor, 1944, 365 p.

210. Idem, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chilie (Licostomo) și drumul comercial spre Polonia*, în: "Romanoslavica", București, an I (1958), nr. III, pp. 95-115.

211. Idem, *Introducere în istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969, 399 p.

212. Idem, *Comunele medievale în Principatele Române*, în volumul "Interpretări românești - Studii de istorie economică și socială", ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994, pp. 119-159.

213. Idem, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în volumul "Interpretări românești", București, 1994, pp. 83-98.

214. **PAPACOSTEA, Șerban**, *Aux débuts de l'État moldave. Considérations en marge d'une nouvelle source*, în: "RRH", București, XII (1973), nr. 1, pp. 139-158.

215. Idem, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV- XVI). Drum și stat*, în: "Materiale de istorie și muzeografie", București X (1983), pp. 9-56.

216. Idem, *La Fin de la domination génoise à Lycostomo*, în: "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol", Iași, an XXII (1985), nr. 1, pp. 29-42.

217. Idem, *Maurocastrum și Cetatea Albă: identitatea unei așezări medievale*, în "Revista istorică", S.N., București, tom VI (1995), nr. 11-12, pp. 911-915.

218. **PASCU, Ștefan**, *Contribuții documentare la istoria românilor în secolele XIII-XIV*, Sibiu, 1944, 76 p.

219. Idem, *Meșteșugurile în Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.P.R., 1954, 379 p.

220. **PASCU, Ștefan IONAȘCU, Ion, CIHODARU, Constantin, GEORGESCU-BUZĂU, Gheorghe**, *Istoria medie a României. Partea întâi (sec.al X-lea -sfârșitul sec. al XIV-lea)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, 377 p.

221. Idem, *Populație și societate*, în volumul *Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, Editura Dacia, 1972, pp. 11-74.

222. **PĂCURARIU, Mircea**, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, 680 p. + 2 f. h.

223. *Ibidem*, vol. II (secolele XVII și XVIII), 1993, 679 p.+3 f. h.

224. **PETRESCU – SAVA, George**, *Târguri și orașe între Buzău, Târgoviște și București*, ediția a III-a, București, 1937, 110 p.

225. PETRIȘOR, Vasile, MÂNDROIU, Lelius, Calafat: *Trepte de istorie*, Craiova, Editura "Scrisul românesc", 1977, 356 p.
226. PHILIPPIDE, Alexandru, *Originea Românilor, I: Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925, XL + 889 p.
227. PIRENNE, Henri, *Les villes du Moyen Âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927, 203 p.
228. PIRU, Alexandru, *Istoria literaturii române, I, Perioada veche*, ediția a III-a revăzută, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, 484 p.
229. POPA, Petre, DICU, Paul, VOINESCU, Silvestru, *Istoria municipiului Pitești*, București, Editura Academiei R.S.R., 1988, 360 p.
230. POPESCU-SPINENI, Marin, *Românii în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*. Cuvânt înainte de Aurelian Sacerdoțeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, 256 p. (fig.).
231. POTRA, George, SIMACHE, Nicolae I., *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor (1632-1857)*, Ploiești, Comitetul de Cultură și Artă al județului Prahova, I.P.Tiparul, 1970, 580 p.
232. RACOVITĂ, Constantin, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*, în: "Revista istorică română", București, X (1940), pp. 237-332.
233. ROSETTI, Radu, *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*, în: "Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, S 2, t. XXVII (1904-1905), pp. 247-332.
234. SÂMPETRU, Mihai, ȘERBĂNESCU, Done, *Ceramica de tip urban din așezarea medievală timpurie de la Chirnogi*, în: "SCIVA", București, an 26 (1975), nr. 2, pp. 41-270.
235. SIMONESCU, Dan, *Cronica lui Baltazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în: "Studii și materiale de istorie medie", București, III (1959), pp. 7-99.
236. SPINEI, Victor, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 414 p.
237. Idem, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei, (secolele XIII-XIV)*, în: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, pp. 171-236.
238. SPINEI, Victor, POPOVICI BALTĂ, Rodica, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoșani din anii 1970-72 (sec. XIII-XV)*, în: "Din trecutul Județului Botoșani", Botoșani, 1974, pp. 115-134.
239. STOICESCU, Nicolae, *Despre aprovizionarea cu apă a orașului București până la jumătatea secolului al XIX-lea*, în: "Studii", Revistă de istorie, București, tom XVI (1963), nr. 4, pp. 903-920.
240. Idem, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec.XIV-XVII)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968. 315 p.

241. ȘERBAN, Constantin, *Geneza orașelor medievale românești*, în: "Studii și articole de istorie (SAI)", București, an XIV (1969), pp. 59-72.

242. ȘTEFĂNESCU, Aristide, *Premise ale genezei orașului medieval în lumina cercetărilor de la București*, în: "Valachica", Târgoviște, 1980-1981, pp. 12-13, 81-86.

243. Idem, *Începuturile urbane ale Bucureștilor*, în: "Analele Brăilei", S.N., Brăila, an 1 (1993), nr. 1, pp. 463-470.

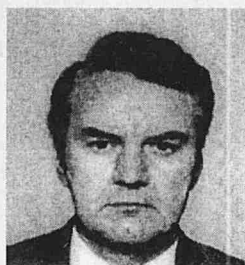
244. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1974, 379 p. (fig., h.).

245. VÂRTOSU, Emil, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în: *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1956, pp. 331-538.

246. ZAGORITZ, Nicolae, *Evoluția istorică a târgurilor și orașelor dintre Buzău, Târgoviște și București*, în "Anuar de geografie și antropologie", București, 1914-1915, pp. 289-295, 311-315.

247. XENOPOL, A.D., *Istoria Românilor din Dacia Traiana*, ediția a III-a îngrijită de I. Vlădulescu, vol. II, *Năvălirile barbare (270-1290)*, București, Editura "Cartea Românească", f.a., 258 p.

248. *Ibidem*, vol. III, *Primii domni și vechile așezăminte (1290-1457)*, f.a., 236 p. + 1 f. facs.

Traian-Valentin PONCEA

Născut la 14 februarie 1950 în municipiul Turnu Măgurele (Teleorman), a urmat școala generală și liceul teoretic în orașul natal și cursurile Facultății de istorie-filosofie (secția istorie) din cadrul Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca – promoția 1973.

După obținerea diplomei de licență, a desfășurat activități didactice la liceele din Reghin și Tg. Mureș și muzeografice la Muzeul Județean Mureș.

Ca muzeograf, a participat la numeroase sesiuni de comunicări științifice organizate de instituții de profil unde a susținut comunicări ce au fost publicate în anuare de specialitate. Totodată, a desfășurat activități redacționale ca secretar de redacție al "Marisiei", Anuar de arheologie, istorie și etnografie al Muzeului județean Mureș.

Din 1996 este lector universitar la Institutul național de Informații din București.

ISBN 973-98918-4-5